

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ»
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 24

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΑΝΤΩΝΗ Υ. ΠΑΥΛΙΔΗ

ΤΟ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ (1900-1914)
και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων
στον Πόντο

ΑΘΗΝΑ 2004

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΜΣΑ:** Αρχείο Μικρασιατικού Συλλόγου «*Η Ανατολή*».
- ΑΠ:** Αρχείο Πόντου (Περιοδικό της «*Επιτροπής Ποντιακών Μελετών*»).
- ΑΥΕ:** Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (της Ελλάδας).
- ΕΑ:** Εκκλησιαστική Αλήθεια (Περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου).
- ΕΦΣΚ:** Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
- ΚΠΑ:** Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας.
- ΚΠΕΕ:** Κεντρική Πατριαρχική Εκπαιδευτική Επιτροπή.
- ΜΑΚΠ:** Μητρώα του Αθήνησι Καποδιστριακού Πανεπιστημίου.
- ΜΗ:** Μικρασιατικόν Ημερολόγιον.
- ΜΙΕΤ:** Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- ΜΣΑ:** Μικρασιατικός Σύλλογος (Σύλλογος των Μικρασιατών) «*Η Ανατολή*».
- ΠΕ:** Ποντιακή Εστία (Περιοδικό του Σωματείου «*Παναγία Σουμελά*»).
- ΠΣ:** Ποντιακή Στοά (Περιοδικό της «*Παμποντιακής Ενώσεως*»).
- ΠΦ:** Ποντιακά Φύλλα (Περιοδικό).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>Πρόλογος</u>	Σελίδα	7
<u>Εισαγωγή</u>		9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Γεωγραφικές και ιστορικές συντεταγμένες του Πόντου και της Τραπεζούντας

Κεφάλαιο 1^ο:

Γενικά στοιχεία του Πόντου

1. Τοποθεσία του Πόντου. Προσδιορισμός ορίων	12
2. Διοικητική και εκκλησιαστική διαίρεση	13
2.1. Γενικά	
2.2. Διοικητική διαίρεση	
2.3. Σημαντικότερες πόλεις - Πληθυσμός του Πόντου	
2.4. Εκκλησιαστική διαίρεση - Μητροπολίτες του Πόντου	

Κεφάλαιο 2^ο:

Τοποθεσία - περιγραφή της Τραπεζούντας

18

Κεφάλαιο 3^ο:

Οριζόντιος και κατακόρυφος διαμελισμός

1. Γενικά	21
2. Οριζόντιος - κατακόρυφος διαμελισμός	22
2.1. Ποταμοί	
2.2. Βουνά	
2.3. Ακρωτήρια	
2.4. Κλίμα	
2.5. Κατανομή της γης	
2.6. Συγκοινωνίες	

Κεφάλαιο 4^ο:

Εγκατάσταση και ιστορική πορεία των Ελλήνων στον Πόντο

1. Η σχέση με την ελληνική μυθολογία. Οι πρώτοι άποικοι	28
2. Οι σημαντικότεροι ιστορικοί σταθμοί εξέλιξης του ποντιακού ελληνισμού	29
2.1. Εγκατάσταση των Ελλήνων στον Πόντο	
2.2. Από το Βασίλειο του Πόντου στην οθωμανική κατάκτηση	

2.3. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι την έξοδο

Κεφάλαιο 5^ο:

Ίδρυση - ιστορική πορεία Τραπεζούντας

1. Ίδρυση της πόλης	33
2. Από τους πρώτους αιώνες μέχρι την οθωμανική κατάκτηση	33
3. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή	35

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ**Κοινωνικο - οικονομικές σχέσεις στην Τραπεζούντα και προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου**Κεφάλαιο 1^ο:

Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας

1. Διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου μέχρι τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα	38
2. Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα	45
2.1. Γενικά	
2.2. Μεταναστεύσεις	
2.3. Όψεις της κοινωνικής ζωής στην Τραπεζούντα	
2.4. Η μετάβαση στα «παρχάρια», βασικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής	
2.5. Οι πανηγύρεις - Η Παναγία Σουμελά	
3. Η οικογένεια ως βασικός κοινωνικός θεσμός των Ελλήνων στον Πόντο	53
3.1. Γενικά	
3.2. Δομή της ποντιακής οικογένειας	
3.3. Ο γάμος	
3.4. Η θέση της γυναίκας	
4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους	60
4.1. Προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων	
4.2. Περιγραφή των εθνικών ομάδων του Πόντου	
4.3. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών ομάδων του Πόντου	
4.4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα	
4.4.1. Αξιολόγηση	
5. Συμπέρασμα	80

Κεφάλαιο 2^ο: Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

1. Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου	85
2. Προϋποθέσεις «επανίδρυσης» του Φροντιστηρίου με την έλευση του 20 ^{ου} αιώνα	88
2.1. Η υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και ο ρόλος του Μητροπολίτη	
2.2. Οι οικονομικές προϋποθέσεις	
2.3. Ο ρόλος των ελληνικών ποντιακών κοινοτήτων Τραπεζούντας, Καυκάσου και Ρωσίας στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου	
2.4. Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου	
2.4.1. Η πανηγυρική ομιλία κατά την τελετή των εγκαινίων	
2.4.2. Αξιολόγηση της ομιλίας	
2.4.3. Η ολοκλήρωση της τελετής των εγκαινίων	
3. Συμπέρασμα	116

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Το Φροντιστήριο και η ιδεολογία του

Κεφάλαιο 1^ο:

Η ιστορική πορεία του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

1. Από την ίδρυση μέχρι τα μέσα του 19 ^{ου} αιώνα	119
2. Το Φροντιστήριο κατά το δεύτερο μισό του 19 ^{ου} αιώνα	122
3. Οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20 ^{ου} αιώνα. Το τέλος	126

Κεφάλαιο 2^ο:

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ως εκπαιδευτικός μηχανισμός της ελληνικής ποντιακής αστικής τάξης

1. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης	128
1.1. Φροντιστήριο και Μεγάλη του Γένους Σχολή	
1.2. Αναλυτικά Προγράμματα	
1.3. Κανονισμοί άλλων σχολικών μηχανισμών του Πόντου	
1.4. Διδασκόμενα μαθήματα και ιδιαίτεροι στόχοι διδασκαλίας	
1.4.1. «Ο Γεροστάθης»	
1.4.2. Αξιολόγηση του «Γεροστάθης»	
1.4.3. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου	
1.4.4. Η ίδρυση του Εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου	
1.4.5. Συμπέρασμα	
2. Επιδράσεις του Φροντιστηρίου στην κοινωνία και την εκπαίδευση της περιοχής	156

2.1. Γενικά	
2.2. Η περίπτωση του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών»	
2.3. Η περίπτωση της αδελφότητας Κρωμααίων Τραπεζούντας	
3. Ελλαδικό κράτος και Φροντιστήριο	166
3.1. Γενικά	
3.2. Η περίπτωση του συλλόγου Μικρασιατών «Η Ανατολή»	
4. Συμπέρασμα	175

Κεφάλαιο 3^ο:

Παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου

1. Γενικά	178
2. Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας	181
2.1. Οι κανονισμοί της κοινότητας των αρχών του 20 ^{ου} αιώνα	
2.1.1. Ο κανονισμός του 1901	
2.1.2. Ο κανονισμός του 1909	
2.2. Αξιολόγηση της κοινότητας Τραπεζούντας ως παράγοντα που επηρέασε τη λειτουργία του Φροντιστηρίου	
3. Εκπαιδευτικοί και μαθητές	190
3.1. Εκπαιδευτικοί	
3.1.1. Γενικά	
3.1.2. Διευθυντές του Φροντιστηρίου	
3.1.3. Στατιστικά και άλλα στοιχεία των εκπαιδευτικών	
3.2. Οι μαθητές	
3.2.1. Γενικά	
3.2.2. Καταστάσεις αποφοίτων του Φροντιστηρίου	
3.2.3. Στατιστικά στοιχεία	
4. Συμπέρασμα	211

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Συμπεράσματα	215
Βιβλιογραφία	223
Παραρτήματα	233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία του κ. Αντώνη Παυλίδη, που αποτελεί βασικά τη διδακτορική του διατριβή στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ξενίζει ευχάριστα τον αναγνώστη. Γιατί ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στην περιγραφή και ιστορία της ίδρυσης και λειτουργίας του περιωνύμου Φροντιστηρίου Τραπεζούντος αλλά προχωρεί, και μάλιστα επιμένει, στην περιγραφή και ανάλυση των κοινωνικοπολιτισμικών και οικονομικών συνθηκών μέσα στις οποίες λειτούργησε το Φροντιστήριο και αναπτύχθηκε γενικά η εκπαιδευτική διαδικασία στον υπόδουλο Πόντο. Έτσι βλέπει ο αναγνώστης ότι το Φροντιστήριο υπήρξε δημιούργημα των συγκυριών της εποχής του και βίωσε, αντανakλαστικά, όλες τις πολιτικές και άλλες αλλαγές καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του (17^{ου}-αι. 20^{ου} αι.). Από την άλλη μεριά ο αναγνώστης, μελετώντας την εργασία του κ. Παυλίδη, κατανοεί το ρόλο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου και τις επιδράσεις του στην παιδεία του ποντιακού ελληνισμού δια μέσου της ιδεολογίας του που διέδωσαν οι απόφοιτοί του.

Η εργασία του κ. Παυλίδη έχει, κύρια και βασικά, αν όχι αποκλειστικά, κοινωνιολογικό χαρακτήρα. Επιμένει στην υπογράμμιση και ανάδειξη των στοιχείων του κοινωνικού περιβάλλοντος, έχοντας – και ορθά- την άποψη ότι τα στοιχεία αυτά αποτελούν τους κινητήριους μοχλούς των γεγονότων και ότι χωρίς αυτά δεν θα υπήρχαν γεγονότα ή θα ήταν άνευ σημασίας. Τα καθαρώς ιστορικά γεγονότα παραθέτονται με προσοχή και επιστημονική ακρίβεια, αλλά δεν αποτελούν το κυρίαρχο μέρος της εργασίας του.

Σε ότι αφορά τη λειτουργία του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος ο κ. Παυλίδης, ως εκπαιδευτικός και μάλιστα στέλεχος της ελληνικής εκπαίδευσης, επιμένει στην αναλυτική περιγραφή των συνθηκών λειτουργίας του ως εκπαιδευτικής μονάδας υψηλού, για την εποχή και τον τόπο, επιπέδου. Εξετάζει το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα, μνημονεύει τους διευθυντές του ιδρύματος και μέρος του εκπαιδευτικού προσωπικού του, περιγράφει λεπτομερώς το αναλυτικό του πρόγραμμα και το πρόγραμμα μαθημάτων, ώρες διδασκαλίας, διδακτικά βιβλία. Όλα αυτά τα στοιχεία είναι πολύ χρήσιμα για το σημερινό μελετητή, γιατί του δίνουν ακριβή εικόνα για την ποιότητα του ιδρύματος αυτού.

Ο λόγος που χρησιμοποιεί ο κ. Παυλίδης είναι καθαρά επιστημονικός. Αποφεύγει τις λυρικές εξάρσεις και τις ρητορικές υπερβολές, που επιχωριάζουν σε θέματα που αφορούν τον ελληνισμό του Πόντου, και μένει προσηλωμένος στα ίδια τα πράγματα, τα οποία αποδίδει με τρόπο λιτό αλλά ακριβή και σαφή. Η επάρκεια του λόγου του και η ακριβοδίκαη διατύπωσή του αποτελούν γενικά παράδειγμα επιστημονικού λόγου, ιδίως μάλιστα σ' ένα επιστημονικό πεδίο, όπως οι εργασίες κοινωνιολογικού χαρακτήρα, όπου οι γενικόλογες και αοριστολογικές εκφράσεις τείνουν να αποτελούν τον κανόνα.

Είναι αλήθεια ότι εργασίες τέτοιου είδους, που ερευνούν δηλαδή, με τρόπο επιστημονικό, και τις κοινωνικές και άλλες συνιστώσες των γεγονότων, δεν έχουμε – τουλάχιστον στο βαθμό που θα θέλαμε – σχετικά με τον Πόντο. Γι' αυτό χαιρετίζουμε την εργασία αυτή του κ. Παυλίδη ως καθαυτό πρωτοποριακή στον τομέα της και εκφράζουμε την ελπίδα ότι θα δούμε στο μέλλον και άλλες τέτοιες εργασίες.

Για την ποιότητα της εργασίας του κ. Παυλίδη, και στο επίπεδο του περιεχομένου της και στο επίπεδο της παρουσίασής της, η Επιτροπή Ποντιακών Μελετών με ιδιαίτερη χαρά την περιλαμβάνει στις εκδόσεις της.

Δημήτρης Τομπαΐδης
ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Α.Π.Θ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η έλευση των Ελλήνων από την περιοχή του Αιγαίου στις βορειοανατολικές ακτές του μικρασιατικού χώρου, ήδη από τις αρχές ακόμη της 1^{ης} χιλιετίας π.χ., συνιστά την αρχή της ιστορικής πορείας του ποντιακού ελληνισμού εκεί. Μεταφέρει εκατοντάδες χιλιόμετρα μακράν της κοιτίδας του τα ελληνικά ιδεολογικά του στοιχεία, πολλά από τα οποία επιβιώνουν μέχρι τις μέρες μας. Κατορθώνει δε, με τεράστιες δυσκολίες, προβλήματα και διαρκείς αγώνες, όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να επιβληθεί στις πολλές, ετερόκλητες και εν πολλοίς με ιδιαίτερα χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο τοπικές εθνότητες, έχοντας ως εργαλείο τα ελληνικά του ιδεολογικά στοιχεία, τα οποία επιβάλλει πλήρως και με ειρηνικό τρόπο στους ιθαγενείς πληθυσμούς. Διαμέσου των αιώνων, κάθε φορά που οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές, κατορθώνει να κυριαρχήσει πολιτικά στην περιοχή. Οι γεωγραφικές συνθήκες της απομόνωσης της περιοχής του Πόντου από τον υπόλοιπο μικρασιατικό χώρο, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των ελληνικών ιδεολογικών στοιχείων, συντελούν στη διαμόρφωση ιδιαιτεροτήτων και στη μακρόχρονη επιβίωσή του σε σχέση με τον ελληνισμό των υπόλοιπων περιοχών της Μ. Ασίας. Σημαντικό ρόλο στην επιβίωσή του παίζει η Αυτοκρατορία Τραπεζούντας, η σημαντικότερη ελληνική κρατική οντότητα κατά τη χρονική περίοδο από την πτώση του Βυζαντίου στους Σταυροφόρους μέχρι την κατάλυσή του από τους Οθωμανούς. Πρόκειται για το χώρο και το χρόνο όπου αναπτύσσεται η ποντιακή διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας, όπως μαρτυρά μια σειρά στοιχείων, όπως π.χ. η επιβίωση μέχρι σήμερα των ποντιακών δημοτικών τραγουδιών αυτής της περιόδου. Η περίοδος αυτή της ανάπτυξης και μακρόχρονης διατήρησης ενός ελληνικού κρατικού μορφώματος στα έσχατα όρια του ελληνισμού, σε συνδυασμό με τις πρότερες συλλογικές αναπαραστάσεις και τις γεωγραφικές συνθήκες, συνιστούν τις κύριες προϋποθέσεις ανάπτυξης όλων εκείνων των μηχανισμών αντίστασης του ποντιακού ελληνισμού απέναντι στους μαζικούς εξισλαμισμούς και τον κίνδυνο τουρκοποίησης κατά τους επόμενους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας. Συνεπώς, αν επιθυμούμε να ερμηνεύσουμε τις συνθήκες διαμόρφωσης των ιδιαίτερων πολιτιστικών και ιδεολογικών στοιχείων του ποντιακού ελληνισμού, δεν θα το πραγματοποιήσουμε με απόλυτη επιτυχία, αν δεν ανατρέξουμε στην περίοδο της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας.

Κατά τους νεότερους χρόνους και ειδικότερα από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο ελληνισμός του Πόντου εισέρχεται σε μια περίοδο εντυπωσιακής οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Έχει ήδη αναπτυχθεί ένα στοιχειώδες εκπαιδευτικό δίκτυο, το οποίο ενισχύει και τροφοδοτεί αυτή την πολύπλευρη ανάπτυξη. Το αρχαιότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα των Ελλήνων του Πόντου είναι το Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Το γεγονός ότι αργότερα ιδρύονται και άλλα εκπαιδευτήρια στον Πόντο με την ίδια ονομασία μας οδηγεί στην υπόθεση ότι το Φροντιστήριο Τραπεζούντας

καθίσταται κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου και πρότυπο σχολείο τους. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός της φοίτησης εκεί μαθητών από όλο τον ποντιακό χώρο, αλλά και τις ελληνικές ποντιακές κοινότητες του εξωτερικού.

Οι ρυθμοί ανάπτυξης κατά την έλευση του 20^{ου} αιώνα είναι ιλιγγιώδεις. Δεν είναι δυνατή όμως μια τέτοιας μορφής και μεγέθους ανάπτυξη χωρίς την ύπαρξη ενός σχολικού μηχανισμού ο οποίος να την ενισχύει και να την τροφοδοτεί. Θα δείξουμε ότι το ρόλο αυτό τον παίζει το Φροντιστήριο Τραπεζούντας κι επί πλέον ότι στα ποιοτικά και ποσοτικά δεδομένα του αντανακλώνεται οι θετικές ή αρνητικές εξελίξεις στην κοινωνική ομάδα των Ελλήνων του Πόντου.

Μια από τις κύριες υποθέσεις μας είναι ότι βασικός ρόλος του Φροντιστηρίου, όπως άλλωστε και κάθε εκπαιδευτικού μηχανισμού, είναι η αναπαραγωγή της ιδεολογίας της κοινωνικής ομάδας που το ιδρύει και το διαχειρίζεται, εν προκειμένω των Ελλήνων του Πόντου. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από μια απλή μόνο ανάγνωση της πορείας εκείνων των Ποντίων προσφύγων πρώτης γενεάς στην Ελλάδα, οι οποίοι αποφοίτησαν από το Φροντιστήριο κατά την χρονική περίοδο που επικεντρώνεται η έρευνά μας, δηλαδή τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, που διακρίθηκαν στη νέα πατρίδα και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή της ιδεολογίας των Ποντίων προσφύγων στην Ελλάδα.

Ανακεφαλαιώνοντας, θεωρούμε ότι το Φροντιστήριο Τραπεζούντας συνέβαλε στην αναπαραγωγή της ιδεολογίας των Ελλήνων του Πόντου και αναδείχτηκε σε εργαλείο που κατεξοχήν στήριξε, ενίσχυσε και τροφοδότησε την οικονομική και πολιτιστική τους ανάπτυξη.

Η παρούσα μελέτη δεν είναι κατ'εξοχήν ιστορική. Κύριος στόχος της έρευνας είναι η εξέταση του ρόλου της εκπαίδευσης σε σχέση με την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη μιας δεδομένης κοινωνικής ομάδας, σε μια δεδομένη χρονική περίοδο. Εν προκειμένω, εξετάζεται ο ρόλος του σημαντικότερου σχολείου των Ελλήνων του Πόντου στην πολύπλευρη ανάπτυξή τους κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πριν από τις δραματικές εξελίξεις που οδήγησαν στην οριστική τους έξοδο από τις πατρογονικές τους εστίες. Με άλλα λόγια, εξετάζεται η σχέση εκπαίδευσης και κοινωνίας σε ένα δεδομένο χωροχρονικό πλαίσιο.

ΜΕΡΟΣ 1^ο: **Γεωγραφικές και ιστορικές**

ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Κεφάλαιο 1^ο:
Γενικά στοιχεία του Πόντου

1. Τοποθεσία του Πόντου. Προσδιορισμός ορίων

Ο ακριβής προσδιορισμός των ορίων του Πόντου δεν είναι εύκολος και αυτό οφείλεται στις σημαντικές ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η περιοχή αυτή. Συγκεκριμένα, μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή παρουσιάζονται πολλές ποντιακές κοινότητες έξω από τα όρια του ιστορικού Πόντου και σε λίγο ή πολύ απομακρυσμένες περιοχές, οι οποίες δημιουργήθηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους, για λόγους κυρίως οικονομικούς και πολιτικούς. Το γεγονός, βέβαια, ότι ο Πόντος καθόλη την οσμανική περίοδο δεν αποτέλεσε ιδιαίτερο κρατικό μόρφωμα, αλλά ήταν τμήμα της αυτοκρατορίας, είχε ως αυτονόητη συνέπεια την ύπαρξη ποντιακών πληθυσμών στις παρυφές του και έξω από τα όρια που θα προσδιορίσουμε. Ακόμη, παρουσιάζονται ποντιακές κοινότητες σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως π.χ. στην περιοχή του Καρς ανατολικά του Πόντου, στις νότιες υπώρειες του Καυκάσου, όπου μετακινήθηκαν ποντιακοί πληθυσμοί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους. Οι λόγοι αυτοί αναλύονται σε άλλο μέρος της έρευνας. Εδώ μπορούμε να αναφερθούμε αφενός στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1928-30, μετά τον οποίο ακολουθούν τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό για να αποφύγουν τις βέβαιες τουρκικές διώξεις, επειδή κατά τον πόλεμο είχαν εκδηλώσει τα αντιτουρκικά τους αισθήματα, αφετέρου στις μετακινήσεις τους εκτός του Πόντου εξαιτίας της παρακμής των μεταλλείων της περιοχής Χαλδίας, στα οποία απασχολούνται κατά κύριο λόγο για πολλές δεκαετίες. Λόγω αυτής της παρακμής, από τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, Πόντιοι μεταλλωρύχοι της ίδιας περιοχής μετακινούνται σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας, όπως νοτιοδυτικά, όπου ιδρύουν 30 χωριά στη μεταλλοφόρο περιοχή του Άκ Νταγ Μαντέν, ανατολικά της Άγκυρας, ακόμη νοτιότερα, στο Μεταλλείο Ταύρου στο Ν. Ικονίου, όπου ιδρύουν μία κοινότητα με τέσσερις ελληνικούς οικισμούς¹, κ.λπ.

Η ύπαρξη, λοιπόν, μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή ελληνικών ποντιακών πληθυσμών στις παρυφές ή εκτός των ορίων ή ακόμη μακράν του ιστορικού Πόντου καθιστά δύσκολο τον προσδιορισμό των ορίων του Πόντου. Με βάση, όμως, τις σχετικές αναφορές και αναλύσεις που υπάρχουν, μπορούμε να δεχτούμε ως όρια του Πόντου εκείνα που παρουσιάζονται από το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι, στις 2 Μαΐου 1919, όρια που συμπίπτουν με αυτά της διεκδικούμενης από τον ποντιακό ελληνισμό Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου. Στα ίδια ακριβώς όρια τοποθετεί τον Πόντο, λίγα χρόνια αργότερα, και η εφημερίδα των προσφύγων πλέον, Ποντίων της Αθήνας «Πόντος»². Πρόκειται, άλλωστε, για τις περιοχές όπου σχεδόν πάντα κατοικούνται από Ποντίους, ιδιαίτερα μάλιστα κατά την περίοδο της έρευνας, δηλαδή τις αρχές

¹ ΦΕΣΤΕΡΙΔΗΣ Τάσος: «Η ελληνική ποντιακή κοινότητα του Μεταλλείου Ταύρου της Μ. Ασίας», 1999.

² «ΠΟΝΤΟΣ», εβδομαδιαία προσφυγική επιθεώρηση (1923-24). Ιδρυτής - Διευθυντής: Θεοχάρης Δ. Κοσμίδης, Αθήνα, Σάββατο 8 Σεπτεμβρίου 1923, σελ. 3. Η εφημερίδα τοποθετεί τα όρια του Πόντου στις εξής περιοχές: 1- Το Βιλαέτι Τραπεζούντας. 2- Από το Βιλαέτι Σεβάστειας τα Σαντζάκια Τοκάτης, Νικόπολης και Αμάσειας και 3- Από το Βιλαέτι Κασταμονής το Σαντζάκι Σινώπης.

του 20^{ου} αιώνα και όπου κατά κανόνα ομιλείται η ποντιακή διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας.

Η περιοχή αυτή, κατά την προαναφερθείσα περίοδο, στο πλαίσιο του οσμανικού κράτους περιλαμβάνει διοικητικά τις περιοχές: το **Βιλαέτι** (διοικητική περιφέρεια που ισοδυναμεί με μεγάλο νομό) **Τραπεζούντας**, ένα μέρος του Βιλαετιού Σεβάστειας, που αποτελείται από τα **Σαντζάκια** (δηλαδή μικρότερες από το Βιλαέτι διοικητικές μονάδες που ισοδυναμούν με επαρχίες) **Σεμπίν Καραχισάρ, Αμάσειας και Τοκάτης**, και, τέλος, ένα μικρό μέρος του Βιλαετιού Κασταμονής, δηλαδή το **Σαντζάκι της Σινώπης**, δυτικά. Την περιοχή αυτή του Πόντου χαρτογραφεί και ο Σπ. Χ. Κωφίδης και συνιστά, όπως προαναφέρθηκε, το χώρο του διεκδικούμενου Πόντου κατά τον αγώνα των Ποντίων για ανεξαρτησία κατά τα έτη 1918-22.

Το **εμβαδόν** του Πόντου είναι 71.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα, από τα οποία 31.500 περιλαμβάνονται στο Νομό Τραπεζούντας³. Συντεταγμένες: γεωγραφικό πλάτος 39^ο,45 μέχρι 42^ο, γεωγραφικό μήκος από 52^ο μέχρι 59^ο⁴. Έξω από τα όρια και στις παρυφές της περιοχής που οριοθετήσαμε, υπάρχουν νησίδες ποντιακών πληθυσμών, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς. Είναι απρόσιτες περιοχές, όπου τα υψόμετρα είναι μεγάλα και η απομόνωση τους εξασφαλίζει προστασία από τις οθωμανικές διώξεις, συντελώντας στην επιβίωσή τους. Πρόκειται για τις περιοχές Ινέπολης και Ηράκλειας στα δυτικά, Σεβάστειας, Ερζιγκιάν στα νότια, και Μπαϊπούρτ - Ερζερούμ στα νοτιοανατολικά.

2. Διοικητική και εκκλησιαστική διαίρεση

2.1. Διοικητική διαίρεση

Όπως προαναφέρθηκε, ο Πόντος συγκροτείται από το Βιλαέτι Τραπεζούντας και τα Σαντζάκια Σεμπίν Καραχισάρ και Αμάσειας του Βιλαετιού Σεβάστειας και το βόρειο και μεγαλύτερο μέρος του Σαντζακιού Τοκάτης, που αποτελείται από τους Καζάδες (μικρότερες από το Σαντζάκι διοικητικές μονάδες) της Έρμπαα, της Νεοκαισάρειας και της Τοκάτης και, τέλος, το Σαντζάκι της Σινώπης του Βιλαετιού Κασταμονής.

Το Βιλαέτι Τραπεζούντας βρίσκεται μεταξύ των μοιρών: 39,25-41,35 ΒΠ και 32,40-39 ΑΜ, με μήκος από Δ. προς Α. 434 χιλιόμετρα και πλάτος στο μεγαλύτερο μήκος του 50 χιλιόμετρα, ενώ το μέγιστο πλάτος (135 χιλιόμετρα) βρίσκεται μεταξύ των μοιρών 37 και 37,5. Όρια του Νομού: προς Α. συνορεύει με τη Ρωσία, προς ΝΑ. με το Ν. Ερζερούμ, από τον οποίο χωρίζεται με το όρος Παρυάδρη (Παλχάρ Μταγ), προς Ν.-ΝΔ. με το Ν. Σεβάστειας, από τον οποίο χωρίζεται με τα Ποντικά όρη, και προς Δ. με το Ν. Κασταμονής.

Α) Το Βιλαέτι Τραπεζούντας χωρίζεται σε 4 Διοικήσεις (Σαντζάκια), 22 υποδιοικήσεις (Καζάδες), 24 επαρχίες (Ναχιγιέδες), 193 Κοινότητες (Καριέ), 52 δήμους και 2.903 συνολικά οικισμούς. Ο πίνακας που ακολουθεί περιέχει τις διοικήσεις - υποδιοικήσεις με τους αντίστοιχους αριθμούς επαρχιών, κοινοτήτων και οικισμών του Νομού Τραπεζούντας:

³ «ΠΟΝΤΟΣ», εβδομαδιαία επιθεώρηση των προσφύγων, Αθήναι, Σάββατο 8 Σεπτεμβρίου 1923.

⁴ Ο.π., σελ. 3.

Πίνακας 1
Διοικητική διαίρεση Νομού Τραπεζούντας⁵

Διοικήσεις (Σαντζάκια) - Υποδ/σεις (Καζάδες)	Επαρχίες (Ναχιγιέδες)	Κοινότητες (Καριέ)	Δήμοι	Οικισμοί
Τραπεζούντας				
Τραπεζούντας	4	32	-	215
Σουρμένων	-	-	3	60
Πλατάνων	-	3	3	85
Κοράλων	-	1	3	53
ΒάκιΚεμπίρ	-	-	3	46
Τρίπολης	-	4	3	89
Κερασούντας	3	14	2	140
Κοτούρων	5	8	2	312
Όφη	-	-	3	94
Αμισού				
Αμισός	1	10	-	203
Βαδισάνης	-	4	3	113
Οινόης	1	10	3	124
Θέρμης (Τέρμε)	-	2	3	157
Τσαρσαμπά	-	8	3	289
Πάφρας	1	13	3	214
Λαζιστάν				
Ριζαίου	3	36	-	161
Αθήνας	1	-	3	111
Χόπας	2	-	3	51
Αργυρούπολης				
Αργυρούπολης	2	48	-	106
Άρδασσας	1	-	3	120
Κελκίτ	-	-	3	92
Χαιρίαινα	-	-	3	74
ΣΥΝΟΛΟ	4 - 22	24	193	52
				2.903

Β) Από το **Βιλαέτι Σεβάστειας** στον Πόντο περιλαμβάνονται τα παρακάτω **3 Σαντζάκια** από Α. προς Δ.⁶:

1) Σεμπίν - Καραχισάρ (Νικόπολης), Ν. της Κερασούντας, με **5 Καζάδες** (υποδιοικήσεις): **α) Νικόπολης**, με έδρα την ομώνυμη πόλη στο κέντρο του Σαντζακιού, ΝΔ. της Τραπεζούντας και Δ. της Αργυρούπολης, πλην των άλλων και θρησκευτικό κέντρο των Ελλήνων της περιοχής ως έδρα του Μητροπολίτη Κολωνείας, με 6 κωμοπόλεις και 365 χωριά και οικισμούς, **β) Χαμιντιέ**, στο ΒΔ. άκρο της επαρχίας, Ν. της επαρχίας Ορντού (Κοτούρων)

⁵ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γεώργιος: «Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων», Εκδόσεις Σεράση, Τραπεζούς 1896.

⁶ QUINET VITAL: « La Turquie D'Asie», Tome Premiere, p. 614-621, Paris 1892.

του Ν. Τραπεζούντας, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 10 κωμοπόλεις και 274 χωριά και οικισμούς, **γ)** του Γκιολέ - Χισάρ, ΝΑ. του Χαμιντιέ, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 10 κωμοπόλεις και 161 χωριά και οικισμούς, **δ)** του Σου - Σεχρί στο ΝΑ. άκρο της επαρχίας, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, 6 κωμοπόλεις και 170 χωριά και οικισμούς και **ε)** ο Καζάς Αλούτζερας στο Α. άκρο του Σαντζακιού, με 6 κωμοπόλεις και 130 χωριά. Σε όλη την επαρχία Νικόπολης υπάρχουν συνολικά 117 ελληνικά χωριά και οικισμοί⁷.

2) Ένα μέρος του Σαντζακιού της **Τοκάτης** (Ν. της Οινόης) με **2** πλήρεις **Καζάδες** (**α-** της Έρμπα ΒΔ. με την ομώνυμη κωμόπολη ως έδρα, με 7 κωμοπόλεις και 125 χωριά, και **β-** της Νεοκαισάρειας (Niksar), Δ. της Έρμπα, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 9 κωμοπόλεις και 80 χωριά) και **γ)** τον Καζά της Τοκάτης. Στο μέρος αυτό του Σαντζακιού της Τοκάτης υπάρχουν 92 ελληνικά χωριά⁸.

3) Το Σαντζάκι **Αμάσειας** με τους παρακάτω **6 Καζάδες** από ΒΔ. προς ΝΑ. και με τις αντίστοιχες έδρες και αριθμό κωμοπόλεων και χωριών: **α)** Αμάσειας, με έδρα την ομώνυμη ιστορική πόλη, με 12 κωμοπόλεις και 251 χωριά, **β)** Χατζήκιοϊ, ΝΔ. της Αμάσειας, με 6 κωμοπόλεις και 80 χωριά, **γ)** Λαντίκ (Λαοδικείας) ΒΑ. της Αμάσειας, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 5 κωμοπόλεις και 195 χωριά, **δ)** Μερζιφούντας, ΒΔ. της Αμάσειας, με έδρα την ομώνυμη πόλη, με 4 κωμοπόλεις και 165 χωριά, **ε)** Κάβζας, Β. της Μερζιφούντας, με 4 κωμοπόλεις και 140 χωριά, και **στ)** Βεζίρ Κιοπρού (στο ΒΔ. άκρο του Σαντζακιού, που συνορεύει με το Σαντζάκι Σινώπης, με 8 κωμοπόλεις και 135 χωριά. Στην επαρχία Αμάσειας υπάρχουν 153 χωριά ελληνικά⁹. Δηλαδή στο μέρος του Βιλαετιού Σεβάστειας, που συμπεριλαμβάνεται στον Πόντο, **υπάρχουν συνολικά 344 ελληνικά χωριά, πόλεις και κωμοπόλεις.**

Γ) Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, στον Πόντο συμπεριλαμβάνεται και το Σαντζάκι **Σινώπης** του Βιλαετιού Κασταμονής, στο δυτικό άκρο του Πόντου που αποτελείται από **3 Καζάδες:** της Σινώπης, του Ιστεφάν (Στέφανα) στα δυτικά και του Μποϊαμπάτ στα νότια. Στην περιοχή αυτή υπάρχουν **25 χωριά ελληνικά**¹⁰.

2.2. Σημαντικότερες πόλεις - πληθυσμός του Πόντου¹¹

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κυριότερες πόλεις του Πόντου είναι: Η **Τραπεζούντα**, διοικητικό κέντρο και κύρια πύλη εισόδου - εξόδου των προϊόντων της περιοχής, καθώς και διαμετακόμισης του εμπορίου από και προς τη δύση. Το σημαντικό ιστορικό της παρελθόν, σε συνδυασμό με το παρόν και τις προοπτικές της, την κατέστησαν αυτομάτως και πολιτιστική

⁷ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χ.: «Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 309-324, όπου παρατίθεται πίνακας όλων των ελληνικών χωριών του Πόντου, σύμφωνα με το αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

⁸ Ο.π.

⁹ Ο.π.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Ο.π.

πρωτεύουσα των Ελλήνων του Πόντου. Το 1902 έχει 50.470 κατοίκους, από τους οποίους είναι: Μουσουλμάνοι 30.000, Έλληνες ορθόδοξοι 15.780, Αρμένιοι 4.290, Πέρσες 230, διάφοροι ξένοι 170¹². Ακολουθεί η Αμισός (Σαμψούντα) στο δυτικό Πόντο, δεύτερη σε πληθυσμό και οικονομική δραστηριότητα πόλη του Πόντου. Τρίτη έρχεται η Κερασούντα και τέταρτη η Αργυρούπολη, η μεγαλύτερη από τις μεσόγειες πόλεις του Πόντου, που άλλοτε ήταν ακμαία λόγω της ανάπτυξης των μεταλλείων της περιοχής. Άλλες μικρότερες πόλεις είναι: η Σινώπη και η Μπάφρα στα δυτικά, η Οινόη, τα Κοτύωρα και η Τρίπολη στο κέντρο, και το Ρίζαιο στα ανατολικά. Στο εσωτερικό, εκτός της Αργυρούπολης, είναι η Αμάσεια και η Τοκάτη στα δυτικά και η Νικόπολη στο ύψος της Κερασούντας.

Ο Πόντος, κατά μία έγκυρη άποψη¹³, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχει πληθυσμό περίπου 2.000.000 κατοίκους και έκταση περίπου 78.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα (από τα οποία 32.000 το Βιλαέτι Τραπεζούντας), στα οποία όμως συμπεριλαμβάνεται και η Ποντοηράκλεια, που βρίσκεται δυτικά των ορίων που προσδιορίσαμε. Στο γενικά αποδεκτό αριθμό των 2.000.000 κατοίκων αντιστοιχούν 700.000 περίπου Έλληνες, γεγονός που δέχτηκε και η οσμανική κυβέρνηση του Κιαμίλ Πασά το 1912, χορηγώντας στους Έλληνες του Πόντου 7 έδρες στο οσμανικό κοινοβούλιο (μία έδρα ανά 100.000 κατοίκους)¹⁴. Ως προς την εθνική σύνθεση των υπολοίπων 1.300.000 κατοίκων του Πόντου, θα γίνει αναλυτική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

2.3. Εκκλησιαστική διαίρεση - Μητροπολίτες Πόντου

Κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Πόντος είναι χωρισμένος σε 6 Μητροπόλεις: **1) Τραπεζούντας**, με έδρα την ομώνυμη πόλη. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέριτιμος και έξαρχος πάσης Λαζικής*. Μητροπολίτες: Κωνσταντίνος Α' (Καρατζόπουλος 1893-1906), Κωνσταντίνος Β' (Αράμπογλου, 1906-1913) και Χρυσάνθος (Φιλιππίδης, 1913-1922)¹⁵. Περιλαμβάνει την περιοχή Τραπεζούντας μέχρι τα ρωσικά σύνορα, **2) Ροδοπόλεως**, με έδρα την κωμόπολη Λιβερά, στην κοιλάδα της Ματσούκας, στην ενδοχώρα της Τραπεζούντας, στα νότια. Περιλαμβάνει την περιοχή των 3 ιστορικών μονών του Πόντου: Παναγίας Σουμελά, Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα και Αγίου Ιωάννου Βαζελώνα, οι οποίες παλαιότερα (μέχρι το 1902) αποτελούσαν Εξαρχία, υπαγόμενες απευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μητροπολίτες: Γερβάσιος (Σαρασίτης, 1902-1906), Λεόντιος (Παπαδόπουλος, 1906-1909), Κύριλλος (Ιωάννου, 1909-1922)¹⁶, **3) Χαλδίας και Χερροιάνων**, με έδρα την Αργυρούπολη, 100 περίπου χιλιόμετρα νότια της Τραπεζούντας. Έχει και την πνευματική εποπτεία των παραθαλασσίων περιοχών Τρίπολης και Κερασούντας, ανατολικά της Τραπεζούντας, καθώς και όλων των περιοχών που από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχαν αποικιστεί από μεταλλωρύχους της

¹² ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ.: «Περιήγησις εις τον Πόντον», Αθήναι 1903, σελ. 210.

¹³ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Κ.: «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήνα 1925, σελ. 18

¹⁴ «The Euxine Pontus Question» Memorandum submitted to the Peace Conference by His Eminence Mr CRYSTANTHOS, Archbishop of Trebizont, p. 2, PARIS, 2 May 1919.

¹⁵ Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, εν Κωνσταντινουπόλει 1905, σελ. 33,

και Βασ. Σταυρίδου «Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου», Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 327-328.

¹⁶ Ημερολόγιον, ό.π., σελ. 36, και Β. Σταυρίδου, ό.π., σελ. 549-550.

Χαλδίας, μετά την παρακμή των μεταλλείων της, που σε κάποιες περιπτώσεις (όπως π.χ. του Μεταλλείου Ταύρου) βρίσκονται εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέρτιμος και έξαρχος Ελλενοπόντου*. Μητροπολίτες: Γερβάσιος (Σουμελίδης, 1864-1905), Λαυρέντιος (Παπαδόπουλος 1905-1922)¹⁷, **4) Κολωνείας**, με έδρα τη Νικόπολη, νοτιοδυτικά της Τραπεζούντας. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέρτιμος*. Μητροπολίτες: Πολύκαρπος (Ψωμιάδης, 1899-1911), Σωφρόνιος (Νηστόπουλος, 1911-1917), Δωρόθεος (Χρηστίδης, 1917-1919)¹⁸, **5) Νεοκαισαρείας**, με έδρα την Ορντού (Κοτύωρα). Περιλαμβάνει μια μεγάλη περιοχή: παραθαλάσσια τις περιοχές Ορντού και Οινόης, μεσογειακά τη Νεοκαισάρεια, σχεδόν όλο το Βιλαέτι Σεβάστειας στα νότια και το Βιλαέτι Κασταμονής στα δυτικά, έξω από τα όρια του Πόντου, όπως ήδη τα έχουμε προσδιορίσει¹⁹. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέρτιμος και έξαρχος Πόντου Πολεμωνιακού*. Μητροπολίτες: Αλέξανδρος (Ρηγόπουλος, 1895-1903), Αμβρόσιος (Σταυρινός, 1903-1911), Πολύκαρπος (Ψωμιάδης, 1911-1922)²⁰, **6) Αμάσειας**, με έδρα την Αμισό (Σαμψούντα). Περιλαμβάνει τη βορειοδυτική περιοχή του Πόντου, δηλαδή τις περιοχές Σαμψούντας, Σινώπης και Αμάσειας. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέρτιμος και έξαρχος παντός Ευξείνου Πόντου*. Μητροπολίτες: Άνθιμος (Αλεξούδης, 1887-1908), Γερμανός (Καραβαγγγέλης, 1908-1922)²¹.

Κεφάλαιο 2^ο:

Τοποθεσία - περιγραφή της Τραπεζούντας

Η Τραπεζούντα, διοικητικό κέντρο του Πόντου κατά την οσμανική περίοδο, υπήρξε πόλη αναφοράς του ποντιακού ελληνισμού. Ιστορικά συγκέντρωνε τη μεγαλύτερη οικονομική και, κατά συνέπεια, πολιτιστική και κοινωνική δραστηριότητα. Εδώ, λοιπόν, κατά απολύτως φυσικό λόγο, ιδρύθηκε και αναπτύχθηκε το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ποντιακού ελληνισμού, το Φροντιστήριο.

Στις αρχές του 20^{ού} αιώνα στα μάτια του ταξιδιώτη που την προσεγγίζει από τη θάλασσα παρουσιάζεται μια πόλη με ελληνική αρχιτεκτονική ταυτότητα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο μεγαλοπρεπές για την εποχή

¹⁷ Ο.π., σελ. 35, και Βασ. Σταυρίδου..., ό.π., σελ. 455.

¹⁸ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος, ό.π., σελ. 499-500.

¹⁹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος: «Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας», Εν Αθήναις 1921.

Στην τελευταία σελίδα Χάρτης του Πόντου με εκκλησιαστική και διοικητική διαίρεση του Πόντου, σε σχέδιο Σ. Χρηστίδη, με κλίμακα 1:2.000.000.

²⁰ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος, ό.π., σελ. 260

²¹ Ο.π., σελ. 223.

του κτίριο του Φροντιστηρίου, με τα νεοκλασικά του χαρακτηριστικά. Δεσπόζει στην παραλία της πόλης και στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου, λίγο ανατολικότερα.

Σύμφωνα με τον Ανδρέα Σπυράντη²² αλλά και τον πολεοδομικό χάρτη της Τραπεζούντας που σχεδιάστηκε από το ρωσικό στρατό²³, η πόλη δεν διαθέτει κάποιο πολεοδομικό σχέδιο. Βασικό πολεοδομικό της στοιχείο είναι η κεντρική της πλατεία, μια έκταση 5 - 6 περίπου στρεμμάτων σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλόγραμμου, με τις στενές πλευρές προς τα ανατολικά και δυτικά. Δύο είναι οι κύριοι δρόμοι της πόλης. Ο ένας, γνωστός ως «κουντουράδικα», ταυτίζεται με όλη τη βόρεια πλευρά της πλατείας προς τη θάλασσα και ανατολικά συνεχίζεται για λίγα μέτρα, έπειτα στρίβει αριστερά καταλήγοντας χαμηλά στο τελωνείο, στο λιμάνι, ανατολικά από το «Güzel Şaray» (ωραίο παλάτι), ένα χαρακτηριστικό μεγάλο βράχο με παλιό κάστρο στην παραλία της πόλης, όπου σχηματίζεται ένα μεγάλο παραλιακό «Γ». Ο δρόμος αυτός από το ύψος της πλατείας συνεχίζεται προς τα δυτικά. Εκεί βρίσκονται τα σημαντικότερα τραπεζικά καταστήματα της πόλης. Έπειτα πηγαίνει με ελαφρά κλίση βορειοδυτικά προς τη θάλασσα, με την ονομασία «Σεμερτζιλέρ μπασί» και ύστερα από λίγες δεκάδες μέτρα καταλήγει στην παραλία, στη λαχαναγορά, το «soğan Pazar» (αγορά κρεμμυδιών), λίγο πριν από το παραλιακό μέρος όπου κατέληγαν οι βυζαντινές οχυρώσεις και το μικρό βυζαντινό λιμάνι. Ο άλλος δρόμος, που θεωρείται και σημαντικότερος, είναι το «Uzun Şokak» (Μακρύς δρόμος). Ξεκινά από τα δυτικά της πόλης, όντας προέκταση του δρόμου που δυτικότερα (μετά από 2-3 χιλιόμετρα) οδηγεί στην Αγία Σοφία της Τραπεζούντας, ένα ναό στα δυτικά της πόλης που οικοδομήθηκε κατά την περίοδο της Αυτοκρατορίας των Κομνηνών. Περνά μέσα από τα βυζαντινά τείχη και κάθετα, διασχίζει τη γέφυρα «Taba Hane» (βυρσοδεψείο) και συνεχίζεται για 400 περίπου μέτρα μέχρι την πλατεία, της οποίας καταλαμβάνει τη νότια πλευρά, προς τα βουνά. Στη συνέχεια και μετά την πλατεία στρίβει δεξιά στη συνοικία της Δαφνούνας μέχρι τον Πυξίτη ποταμό και συνεχίζεται προς τα νότια, ψηλά, όντας η αρχή του σημαντικού, από οικονομική άποψη, αμαξιτού δρόμου προς το εσωτερικό της Ασίας (Ερζερούμ, Περσία κ.λπ.).

Η πόλη είναι χτισμένη πάνω σε μαλακές γεώδεις εκτάσεις και περιστοιχίζεται από σχεδόν τραπεζοειδείς λόφους, οι οποίοι ξεκινώντας από το βουνό καταλήγουν στη θάλασσα. Λόγω του σχήματός τους πήρε η πόλη αυτή την ονομασία²⁴. Στη νότια πλευρά της πόλης, προς το εσωτερικό (στα ΝΔ. του λιμανιού), σε ύψος περίπου 250 μέτρων, υψώνεται ένας λόφος, που ονομάζεται «Boz tepe» (Φαιός λόφος), από τον οποίο η θέα της πόλης είναι πανοραμική. Ένας δρόμος από την πλατεία οδηγεί ψηλά στο λόφο, ανεβαίνοντας πρώτα νότια και στη συνέχεια νοτιοδυτικά. Στις παρυφές του λόφου βρίσκεται η (γυναικεία) Μονή Θεοσκεπάστου, καθώς και το Ακρίτειο νοσοκομείο, που κτίστηκε στις αρχές του αιώνα.

²² ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας: «Τραπεζούς και η Μονή Σουμελά του Πόντου, αναμνήσεις 1910-1922», Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 20.

²³ ΦΥΛΛΙΖΗΣ Δημήτριος: «Οι τελευταίες ημέρες της Τραπεζούντας 1918-1923», Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 72-73.

²⁴ - ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ.34, και
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ό.π., σελ. 13.

Δυτικά της πόλης βρίσκονται τα τείχη των Κομνηνών, που ξεκινούν από ψηλά στα νότια και καταλήγουν στη θάλασσα, όπου βρίσκονται ίχνη του βυζαντινού λιμανιού. Δυτικά των τειχών και έξω από αυτά είναι η συνοικία των Εξωτείχων, ενώ στην ανατολική πλευρά της πόλης (Α. - ΝΑ. της πλατείας, παραθαλάσσια) βρίσκεται η συνοικία της Δαφνούνας.

Ψηλά, δυτικά του λόφου «Boz terre» είναι το προάστιο «Soğuk Şu» (Κρυονέρι). Σε μια μαγευτική περιοχή γεμάτη πράσινο, σαν κήπος που φτάνει μέχρι τη θάλασσα, σε ύψος περίπου 300 μέτρων, βρίσκονται οι επαύλεις των Ελλήνων αστών της Τραπεζούντας, κάποιες από τις οποίες και σήμερα ακόμη γοητεύουν τον επισκέπτη της πόλης.

Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της πόλης είναι χωρισμένη στις εξής **9 ενορίες**, όπου υπάρχουν αντίστοιχοι ναοί²⁵:

- Της Αγίας Μαρίας στα ΒΔ., όπου και ο «Φραγκομαχαλάς», μεταξύ της πλατείας και της θάλασσας.
- Της Υπαπαντής, δυτικά του Φροντιστηρίου, μεταξύ αυτού και των βυζαντινών τειχών.
- Του Αγίου Βασιλείου, ΝΔ. της Υπαπαντής, μεταξύ πλατείας και τειχών.
- Του Χριστού, πάνω από το «Ουζούν Σοκάκ», νότια προς το λόφο.
- Της Θεοσκεπάστου, στις παρυφές του λόφου, όπου και η ομώνυμη μονή.
- Του Αγίου Γρηγορίου (μητροπολιτικός ναός) λίγα μέτρα δυτικά της Αγίας Μαρίας. Δυτικά του Αγίου Γρηγορίου και δίπλα του βρίσκεται το Φροντιστήριο.
- Της Δαφνούνας, ανατολικά, με ναό του Αγίου Ιωάννου.
- Του Αγίου Γεωργίου Τσαρτακλή, στα Κουντουράδικα, στην περιοχή όπου βρίσκονται και τα καταστήματα των τραπεζών.
- Των Εξωτείχων, έξω από τα βυζαντινά τείχη, στα δυτικά. Πρόκειται για την πιο απομακρυσμένη από το κέντρο περιοχή της πόλης.

Η Τραπεζούντα, σε σχέση με την Ελλάδα, απέχει 904 ναυτικά μίλια από τον Πειραιά και βρίσκεται 16,13 μοίρες ανατολικότερα της Αθήνας, βλέπει δηλαδή την ανατολή του ήλιου μιάμιση ώρα μετά την Αθήνα²⁶.

Μια αίσθηση των **αποστάσεων** ανάμεσα στην Τραπεζούντα και τις υπόλοιπες πόλεις του Πόντου και της Μ. Ασίας μπορούμε να έχουμε μέσω των σημερινών χαρτών που κυκλοφορούν στην Τουρκία. Ο παρακάτω πίνακας μας δείχνει αυτές τις αποστάσεις²⁷:

Πίνακας 2

Χιλιομετρικές αποστάσεις πόλεων του Πόντου και Τουρκίας από την Τραπεζούντα

Τραπεζούντα - Κωνσταντινούπολη	1.079 χιλιόμετρα
Τραπεζούντα - Άγκυρα	763 "
Τραπεζούντα - Σινώπη	514 "
Τραπεζούντα - Σαμψούντα (Αμισός)	346 "
Τραπεζούντα - Ορντού (Κοτύωρα)	181 "

²⁵ Σπυράνη Α. Ανδρέα: «Τραπεζούς...», σελ.16, και Β. Σταυρίδου, ό.π., σελ. 320-321.

²⁶ Παπαμιχαλόπουλου Κ., ό.π., σελ. 41.

²⁷ «Türkiye Karayolları haritası», Kuydaş yayın, Kuşadası.

Τραπεζούντα - Κερασούντα	137	"
Τραπεζούντα - Ρίζαιο	76	"
Τραπεζούντα - Αργυρούπολη	100	"

Οι αποστάσεις αυτές, φυσικά με τις σημερινές συνθήκες, μια ιδέα μόνο μας δίνουν για την επικοινωνία μεταξύ των πόλεων του Πόντου κατά την περίοδο της έρευνας, επικοινωνία που γίνεται κυρίως με άμαξες ή ημιόνους και, φυσικά, μέσω αμαξιτών ή μη δρόμων της εποχής εκείνης. Έτσι, π.χ., η απόσταση μεταξύ Τραπεζούντας και Κοτυώρων των 181 χιλιομέτρων διανύεται σε 45 ώρες, ενώ μεταξύ Τραπεζούντας και Κερασούντας των 137 χιλιομέτρων σε 36 ώρες²⁸. Φαίνεται, δηλαδή, από αυτό ότι με τα μεταφορικά μέσα της εποχής η απόσταση που μπορεί κάποιος να διανύσει είναι περίπου 4,5 χιλιόμετρα την ώρα, ενώ φυσικά οι μετακινήσεις γίνονται πολύ δυσκολότερα προς το εσωτερικό, όπου το ορεινό και δύσβατο έδαφος απαιτεί πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια και περισσότερο χρόνο. Το ταξίδι με ιστιοφόρο πλοίο από την Τραπεζούντα μέχρι την Κωνσταντινούπολη διαρκεί 3-4 ημέρες²⁹.

Κεφάλαιο 3^ο:

Οριζόντιος και κατακόρυφος διαμελισμός του Πόντου

1. Γενικά

Η περιοχή του Πόντου βρίσκεται στο ΒΔ. άκρο της Μ. Ασίας, καταλαμβάνοντας την ΝΑ. αντίστοιχα περιοχή του Ευξείνου Πόντου. Ενώ η απέναντι βόρεια περιοχή του Ευξείνου παρουσιάζεται ομαλή και συνεχίζεται στο εσωτερικό της αχανούς επίπεδης ρωσικής στέπας (όχι, όμως, και η ανατολική περιοχή του Ευξείνου, στις ακτές της οποίας καταλήγουν τμήματα της οροσειράς του Καυκάσου), στη νότια, όπου βρίσκεται ο Πόντος, μόνο στην περιοχή Σαμψούντας, στο δυτικά, το έδαφος είναι ομαλό. Εκεί βρίσκεται και η μοναδική πεδινή έκταση, την οποία διαρρέει ο ιστορικός ποταμός Άλυσ, ο μεγαλύτερος της Μ. Ασίας, που από τις εκβολές του σ' αυτή την περιοχή

²⁸ ΔΟΜΝΗΝΟΥ Γ.: «Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων», Τραπεζούς 1896.

²⁹ Παπαμιχαλόπουλου Κ., ό.π., σελ. 24 και 33. Σύμφωνα με το συγγραφέα, το πλοίο που τον μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη στην Τραπεζούντα ξεκίνησε κατά το μεσημέρι της 20^{ης} Αυγούστου (τη δύση της 20^{ης} Αυγούστου έβγαινε από το Βόσπορο στον Εύξεινο Πόντο) και έφτασε στην Τραπεζούντα λίγο μετά την ανατολή της 24^{ης} Αυγούστου (λίγο πριν από την ανατολή του ήλιου έφτασε στο Ιερό ακρωτήριο, 20 χιλιόμετρα πριν από την Τραπεζούντα).

είναι πλωτός σε βάθος αρκετών χιλιομέτρων από τη θάλασσα, που, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία της εποχής, αντιστοιχεί σε χρόνο περίπου 9 ωρών. Εκτός της περιοχής λοιπόν αυτής, όλος ο υπόλοιπος Πόντος παρουσιάζει πανύψηλα βουνά που καταλήγουν απότομα στη θάλασσα, δημιουργώντας απόκρημνες, σχεδόν απρόσιτες, ακτές, που τέμνονται κάθετα από άπειρους μικρούς και μεγάλους ορμητικούς ποταμούς. Το εσωτερικό του Πόντου είναι ορεινό, με μεγάλο υψόμετρο. Κατά κανόνα, το κατοικημένο μέρος των εσωτερικών ποντιακών βουνών βρίσκεται σε υψόμετρο μεταξύ 1.000 - 1.500 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Πάνω από τα 1.500 μέτρα στις περισσότερες περιοχές - μεταξύ 1.800 και 2.300 μέτρων - βρίσκονται τα «Παρχάρια», τα καταπράσινα οροπέδια, όπου καταφεύγουν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες οι Πόντιοι κτηνοτρόφοι των αγροτικών και ορεινών περιοχών, αλλά και οι κάτοικοι των αστικών περιοχών για να παραθερίσουν, λόγω του υγιεινού κλίματος. Πρόκειται για ένα βασικό στοιχείο του πολιτισμού των Ελλήνων του Πόντου, που αντανακλάται στα τραγούδια και γενικά στην καθημερινή τους ζωή, στο οποίο θα επανέλθουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Το έδαφος του Πόντου είναι ορεινό. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν εκτάσεις γης κατάλληλες για καλλιέργεια γεωργικών προϊόντων. Κυριότερα από αυτά είναι το καλαμπόκι, με το οποίο τρέφονται οι αγροτικοί πληθυσμοί καθώς και τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων, τα καρύδια και τα φουντούκια, τα οποία εξάγονται στη Ρωσία και την Ευρώπη και των οποίων η καλλιέργεια συνέχεια επεκτείνεται, τα φασόλια, που εξάγονται κυρίως στη Γαλλία, και άριστης ποιότητας καπνός, κυρίως στο δυτικό Πόντο (Μπάφρα, Αμισός)³⁰. Επίσης, εξαιρετικής ποιότητας οπωρικά παράγονται στις περιοχές των Σαντζακιών Λαζιστάν και Αργυρούπολης, ενώ δημητριακά παράγει κυρίως η περιοχή Αμισού, δυτικά. Μεγάλη ποσότητα ξυλείας από τους Καζάδες Σουρμένων και Κερασούντας εξάγεται στην Αγγλία. Αξιόλογη είναι και η κτηνοτροφία της περιοχής. Μόνο στο Βιλαέτι Τραπεζούντας, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, υπάρχουν 300.000 βόδια και βούβαλοι, 800.000 πρόβατα και αίγες και 50.000 περίπου ίπποι, όνοι και ημίονοι. Κυρίως, όμως, το Βιλαέτι έχει πλούσια κοιτάσματα μετάλλων, τα οποία εξάγονται από τα περίπου 120 μεταλλεία πάνω στα Ποντικά όρη. Στο Σαντζάκι Τραπεζούντας βρίσκονται 21 αργυρούχου μολύβδου, 34 χαλκού, 3 χαλκού και μολύβδου, 2 μαγγανίου, 10 σιδήρου, 2 γαιανθράκων. Στο Σαντζάκι Αργυρούπολης βρίσκονται 37 αργυρούχου μολύβδου, 34 χαλκού κ.ά. Επίσης, σημαντική είναι η αλιεία της περιοχής, τα περίφημα «Χαψία» (γαύρος) στην περιοχή Τραπεζούντας - είναι μια από τις βασικές τροφές των φτωχών κοινωνικών στρωμάτων, αλλά λόγω της μεγάλης ποσότητας αλιευμάτων χρησιμοποιείται ακόμη και ως λίπασμα στους αγρούς -, χαβιάρι στην περιοχή της Μπάφρας και κυρίως στις εκβολές των ποταμών κ.λπ. Σημαντικό μειονέκτημα του Πόντου από οικονομική άποψη είναι η έλλειψη ασφαλών λιμένων για τη διακίνηση των προϊόντων που παράγει, παρά την ύπαρξη εκτεταμένων παραλίων και την ύπαρξη όρμων στις μεγάλες πόλεις, που χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες αυτές (Τραπεζούς, Πλάτανα, Ορντού, Ζεφύριον μεταξύ Τρίπολης και Κερασούντας κ.λπ.)³¹.

³⁰ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ.: «Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», Έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1921, σελ. 90-91.

³¹ Ο.π., σελ. 92.

2. Οριζόντιος - κατακόρυφος διαμελισμός

2.1. Ποταμοί

Ξεκινώντας από τα δυτικά προς τα ανατολικά, βρίσκεται ο μεγαλύτερος ποταμός της Μ. Ασίας, ο **Άλυς** (τουρκικά: «Kizil Irmak» = Ερυθρός ποταμός). Με μήκος 960 χιλιομέτρων³², πηγάζει από το όρος του Αντιπαύρου, στην περιοχή της Σεβάστειας, και κάνει ένα μεγάλο κύκλο κατεβαίνοντας νοτιοδυτικά προς την Καππαδοκία. Στη συνέχεια, ανεβαίνει προς τα βορειοδυτικά, περνάει ανατολικά της Άγκυρας και έπειτα, ανεβαίνοντας βορειοανατολικά, χύνεται στην περιοχή της Μπάφρας, μεταξύ Αμισού και Σινώπης, στο δυτικό Πόντο. Είναι πλωτός σε απόσταση 12 ωρών από τη θάλασσα³³. Ακολουθεί ο ποταμός **Ίρης** (τουρκικά: «Yesil Irmak» = Πράσινος ποταμός), που πηγάζει από την περιοχή της Σεβάστειας, διαρρέει την Αμάσεια και στη συνέχεια - σε απόσταση περίπου 20 ωρών από τη θάλασσα³⁴ - ενώνεται με τον παραπόταμό του **Λύκο** (τουρκικά: «Kelkit Hay»), που πηγάζει από το όρος Παρυάδρης Ν. της Αργυρούπολης και ρέει δυτικά, σχεδόν παράλληλα με τις ακτές. Ο Ίρις εκβάλλει στην περιοχή του Τσαρσαμπά, ανατολικά της Αμισού. Κυρίως αυτοί οι δύο ποταμοί ευθύνονται για το υγρό κλίμα αλλά και για την ευφορία του εδάφους της περιοχής Αμισού. Δυτικά της Τραπεζούντας, στην περιοχή της Τρίπολης, εκβάλλει ο ποταμός **Χαρσιώτης** (τουρκικά: «Harsit»), ο οποίος πηγάζει από τα βουνά ανατολικά της Αργυρούπολης και στον άνω ρου του ονομάζεται **Κάνις**. Ανατολικότερα είναι ο **Πυξίτης** ποταμός (τουρκικά: «Değirmen Dere» = Μυλοπόταμος), που πηγάζει από τις βόρειες πλαγιές του όρους Παρυάδρη Ν. της Τραπεζούντας, όπου βρίσκεται η κοιλάδα της Ματσούκας και οι τρεις ιστορικές μονές του Πόντου. Μετά από μια ορμητική ροή, εκβάλλει στις ανατολικές παρυφές της Τραπεζούντας. Τέλος, στο ανατολικό άκρο του Πόντου, εκβάλλει ο ποταμός **Άκαμψις** (τουρκικά: «Çoğuh Şu»), ο οποίος πηγάζει από τις ανατολικές κορυφές του όρους Παρυάδρη, ρέει ανατολικά, σχεδόν στα όρια του Πόντου, και χύνεται στα σύνορα με τη Γεωργία. Εκτός από τους πέντε αυτούς ποταμούς, υπάρχουν πολλοί μικρότεροι, που διασχίζουν τον Πόντο κάθετα, από νότο προς βορρά, και εκβάλλουν στον Εύξεινο Πόντο μετά από σύντομη - και γι' αυτό ορμητική - ροή. Είναι οι: **Θερμώδων** (τουρκικά: «Terme Hay»), που εκβάλλει στην ομώνυμη κωμόπολη, ανατολικά της Αμισού και των εκβολών του Ίρη ποταμού, ο **Μελάνθιος** (τουρκικά: «Melet Irmak»), ανατολικά των Κοτυώρων, και ο ποταμός της **Τρίπολης** (τουρκικά: «Tirebolu Şu»), στα δυτικά της ομώνυμης πόλης. Στην περιοχή του Όφης, ανατολικά της Τραπεζούντας, υπάρχουν δύο ποταμοί: ο πρώτος είναι ο **Όφης** ή **Οφιούς** και ανατολικότερα ο **Ψυχρός** (τουρκικά: «Baltacı Dere»). Στη συνέχεια και πιο ανατολικά βρίσκονται ο **Καλός** ποταμός, ο **Ρίζιος** («Rize Dere»), που εκβάλλει στην ομώνυμη πόλη, και, ακόμη ανατολικότερα, ο **Άφαρος**, που εκβάλλει όπως και οι υπόλοιποι στον Εύξεινο, πριν από τον **Άκαμψη** ποταμό, ο οποίος εκβάλλει σχεδόν στα σύνορα με τη Γεωργία.

³² ΔΟΜΝΗΝΟΥ Γ. «Γεωγραφία του Πόντου...», Τραπεζούς 1896.

³³ ΙΩΑΝΝΙΔΗ Σάββα: «Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περί ταύτην χώρας», Εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σελ.161.

³⁴ Ο.π., σελ. 161.

2.2. Βουνά

Όπως προαναφέρθηκε, ο Πόντος είναι μια κατεξοχήν ορεινή περιοχή, με εξαίρεση τη μικρή περιοχή της Αμισού στα δυτικά, μεταξύ Μπάφρας και Οινόης. Στην περιοχή δεσπόζουν δύο οροσειρές, που βρίσκονται σχεδόν παράλληλα με τις ακτές. Η μία είναι του **Παρυάδρη** (τουρκικά: «Palhar Dağ»), που εκτείνεται από την περιοχή νότια της Τρίπολης και Τραπεζούντας και καταλήγει ανατολικά, στα σύνορα με τη Γεωργία, όπου χαμηλώνοντας συναντά τους πρόποδες του Καυκάσου. Τμήμα της οροσειράς αυτής πρέπει να θεωρηθούν και οι κορυφές Γκιαούρ Νταγ (με υψόμετρο 3.200 μέτρα), ΝΑ. της Αργυρούπολης, και Τσακίλ Νταγ και Καρά Νταγ (3.095 μέτρα), δυτικά, μέχρι και το όρος Κεμέρ Νταγ (2.200 μέτρα) στην περιοχή της Αμάσειας, δυτικά. Σήμερα η οροσειρά αυτή αποκαλείται με τη γενική ονομασία «Kuzey Anadolu Dağları» (= Όρη Βόρειας Ανατολίας). Η οροσειρά του Παρυάδρη, ευρισκόμενη σχεδόν παράλληλα με τις ακτές του Ευξείνου, χωρίζει την περιοχή του Πόντου σε δύο μέρη, που προς το εσωτερικό ακολουθούν τα υψίπεδα (από Α. προς Δ.) της Αργυρούπολης, της Νικόπολης, της Νεοκαισάρειας και της Τοκάτης, μέχρι της Αμάσειας δυτικότερα. Οι περιοχές αυτές βρίσκονται σε υψόμετρο άνω των 1.000 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, εκτός της Αμάσειας, η οποία, ευρισκόμενη προς το τέλος της κοιλάδας στα δυτικά, βρίσκεται σε υψόμετρο περί τα 750 μέτρα περίπου από τη θάλασσα. Επιμέρους κορυφές της οροσειράς αυτής μπορούν να θεωρηθούν τα εξής: το όρος των Αμαζόνων (τουρκικά: «Mazon Dağ») ΒΑ. του Κεμέρ Νταγ, μεταξύ Αμισού και Οινόης, γνωστό από την ελληνική μυθολογία. Στον κύριο όγκο της οροσειράς βρίσκεται το όρος Ζύγανα, Ν. της Τραπεζούντας (2.738 μέτρα), στον αμαξιτό δρόμο της προς το εσωτερικό της Ασίας. Πολύ κοντά και ανατολικά βρίσκεται η ιστορική κορυφή του όρους Θήχη (3.060 μέτρα, στα τουρκικά: «Katerli Dağ»), απ' όπου πιστεύεται ότι οι Μύριοι του Ξενοφώντα αντίκρυσαν τη θάλασσα. Προς τα ανατολικά βρίσκονται τα βουνά: Matur Dağ (2.850 μέτρα), Haros Dağ (Ν. του Ριζαίου, 2.600 μέτρα) Tatus Dağ (3.950 μέτρα) κ.ά. Στα νότια της οροσειράς του Παρυάδρη, βρίσκεται η κοιλάδα που διαρρέεται από τους ποταμούς Λύκο και Ίρη. Είναι η περιοχή όπου, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκονται μια σειρά από πόλεις και χωριά. Ακολουθεί η δεύτερη ορεινή ακολουθία, η οροσειρά των **Ποντικών ορέων**, που είναι μέρος της οροσειράς του Αντίταυρου και συνιστά ουσιαστικά το σύνορο της περιοχής του Πόντου με το Νομό Σεβάστειας, στο νότο. Δύο είναι εδώ οι σημαντικότερες κορυφές: Dumanli Dağ (Καπνιστό όρος, με υψόμετρο 2.500 μέτρα), μεταξύ Τοκάτης και Σεβάστειας, και Ađikelesi Tere (2.370 μέτρα), νότια της Νικόπολης.

2.3. Ακρωτήρια

Τρία είναι τα σημαντικά ακρωτήρια. Δυτικά, στη Σινώπη, είναι η «Συριάς άκρα», το **Λεπτό** ακρωτήριο (τουρκικά: «İnce burnu»). Πρόκειται για το βορειότερο γεωγραφικό σημείο του Πόντου. Στη συνέχεια και περίπου στο γεωγραφικό κέντρο του Πόντου είναι το **Ιασώνειο** ακρωτήριο, δυτικά των Κοτυώρων. Τέλος, δυτικά της Τραπεζούντας, μετά την κωμόπολη των Πλατάνων, βρίσκεται το **Ιερό** ακρωτήριο. Υπάρχουν, επίσης, πολλά ενδιάμεσα μικρότερα ακρωτήρια, που σχηματίζονται λόγω των πολλών υψηλών

κορυφών των ορέων, που βρίσκονται σε σχετικά μικρή απόσταση από τη θάλασσα και καταλήγουν σ' αυτή με τις απόκρημνες ακτές τους.

2.4. Κλίμα

Το κλίμα του Πόντου είναι ανάλογο με τις αντίστοιχες **γεωγραφικές ζώνες** της περιοχής. Έτσι: **α)** Στην καταπράσινη **παραλιακή ζώνη** το κλίμα είναι ομιχλώδες και υγρό (πολύ περισσότερο υγρό είναι στην παραθαλάσσια περιοχή της Αμισού, όπου και εκβάλλει ο Άλυς ποταμός) και προκαλεί συχνά ασθένειες, πολλές φορές θανατηφόρες. Για το λόγο αυτό οι κάτοικοι κατά τους θερινούς μήνες μετακινούνται στα οροπέδια και τα χωριά που βρίσκονται στα μεγάλα υψώματα. Στη ζώνη αυτή, η πάχνη και ο παγετός είναι σχεδόν άγνωστα φαινόμενα, ενώ ο χειμώνας είναι ήπιος, αλλά υγρός, **β)** Ακολουθεί δευτερή η **ζώνη των οροπεδίων**, τα οποία βρίσκονται κοντά στις κορυφές της οροσειράς του Παρυάδρη (τουρκικά: Παλχάρ Νταγ), που κατά το μεγαλύτερο μέρος του έτους είναι ομιχλώδη και σκεπασμένα με χιόνια. Βρίσκονται σε μέση απόσταση 8-14 ωρών από την παραλία, με τα μέσα πάντα της εποχής, σε όλη σχεδόν την έκταση του Πόντου και παράλληλα προς τη θάλασσα. Το κλίμα εδώ στα οροπέδια, τα «παρχάρια», κατά τους θερινούς μήνες είναι δροσερό και υγιεινό, με ψυχρά νερά και γι' αυτό το λόγο δέχονται μεγάλες μάζες Ποντίων, που προσέρχονται για τις θερινές τους διακοπές και **γ)** Η τελευταία κλιματική ζώνη είναι η **«όπισθεν των οροπεδίων χώρα»**. Πρόκειται για την περιοχή της κοιλάδας από την Αργυρούπολη μέχρι την Αμάσεια, που διαρρέεται από το Λύκο ποταμό, μεταξύ των κορυφών του Παρυάδρη και των Ποντικών ορέων (τμήμα του Αντιπαύρου), που αποτελούν το όριο του Πόντου με την περιοχή Σεβάστειας, στα νότια. Πρόκειται για μια περιοχή με ελάχιστα δάση και έδαφος κυρίως πετρώδες. Η απουσία δασών δεν είναι άσχετη με την εξάντλησή τους εξαιτίας της χρησιμοποίησής τους ως καύσιμης ύλης στα μεταλλεία της περιοχής. Εδώ ο χειμώνας είναι γενικά ψυχρός, το καλοκαίρι θερμό και το κλίμα είναι γενικά ευχάριστο, ξηρό και υγιεινό³⁵.

2.5. Κατανομή της γης

Από τους σχετικούς πίνακες φαίνεται ότι τα δάση καταλαμβάνουν σχεδόν το 1/5 του εδάφους, τουλάχιστον στο Νομό Τραπεζούντας. Στις υπόλοιπες περιοχές το ποσοστό αυτό πρέπει να θεωρηθεί υψηλότερο, γιατί, σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, οι Έλληνες που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν στο δυτικό Πόντο, μετά την παρακμή των μεταλλείων της Χαλδίας, βρήκαν την περιοχή αυτή με απέραντα δάση, τα οποία με μόχθο εκχέρωσαν μετατρέποντάς τα σε εύφορες εκτάσεις και ιδρύοντας νέα χωριά και κωμοπόλεις³⁶. Ο σχετικός πίνακας με την κατανομή των γαιών στο Νομό Τραπεζούντας, παρουσιάζει την εξής εικόνα:

Πίνακας 3

³⁵ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γ., ό.π.

³⁶ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ Περ.: «Οι φυγάδες», Αθήνα 1870, σελ. 70-71.

Κατανομή γαιών Νομού Τραπεζούντας³⁷
(Εις δονούμια. 1 δονούμιον = 900 τετραγ. μέτρα)

Σαντζάκια (διοικήσεις)	Κατάδες (Υπ/σεις)	Καλλιεργήσιμη γη	Εδάφη χέρσα	Δάση	Βοσκότοποι	Σύνολο
Τραπεζού- ντας	Τραπεζούντας	288.171	493.560	821800	815.357	2.418.818
	Σουρμένων	83.018	173.601	373.600	772.009	1.502.228
	ΒάκφιΚεπίρ	92.597	9.161	211.000	76.150	388.888
	Κιόρελε	96.000	71.065	151.600	148.000	466.665
	Τρίπολης	135.920	867.872	557.000	541.430	2.102.000
	Κερασούντα	240.320	322.565	665.000	872.133	2.100.000
	Κοτυώρων Όφη	960.130 66.560	418.291 239.863	228.000 145.500	2.650.335 551.077	4.256.666 1.000.000
Αμισού	Αμισού	825.675	300.161	257.300	950.300	2.333.436
	Μπάφρας	665.380	213.233	560.000	949.164	2.417.777
	Τσαρσαμπά	980.500	597.778	80.700	225.466	1.884.444
	Τέρμε	170.300	123.827	38.000	132.317	464.444
	Οινόης Φάτσας	200.400 180.300	241.441 114.845	241.450 127.000	1.160.342 5.632	1.854.883 427.777
Λαζικής	Ριζούντας	204.047	252.852	-	708.867	1.166.666
	Άτινας	107.463	96.118	-	2.509.750	2.713.331
	Χόπας	62.868	128.778	498.354	-	690.000
Αργυρού- πολης	Αργ/πολης	337.979	339.584	205.000	906.325	1.788.888
	Άρδασας	223.641	217.396	335.000	1.589.518	2.365.555
	Κελκίτ	210.000	370.000	450.000	1.432.000	2.462.000
Γενικό Σύνολο		6.131.251	5.591.901	5.946.304	16.996.172	34.804.446
Σύνολο (τετρ. χλμ.)		5.550	5.000	5.450	15.300	31.300

Ένα σημαντικό δεδομένο που προκύπτει από τον πίνακα αυτό είναι ότι στα 31.300 συνολικά τετραγωνικά χιλιόμετρα του Βιλαετιού Τραπεζούντας αντιστοιχούν μόνο 5.550 τετραγωνικά χιλιόμετρα με καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Δηλαδή έχουμε ένα ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό, 17,7%, που μας δίνει μια σαφή εικόνα της μορφολογίας του εδάφους της περιοχής, δεδομένου ότι χαρακτηριστικά ανάλογα με του Βιλαετιού Τραπεζούντας υπάρχουν και στις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου.

Στα 5.550 τετραγωνικά αυτά χιλιόμετρα καλλιεργήσιμης γης του Βιλαετιού Τραπεζούντας, αλλά και στις περιοχές της Αμάσειας, της Κάβζας και της Σινώπης, εκτός δηλαδή του Νομού Τραπεζούντας, καλλιεργούνται τα κύρια προς εξαγωγή προϊόντα του Πόντου, που, συμπληρωματικά σε όσα προαναφέρουμε, είναι: φουντούκια (κυρίως στην παραλιακή ζώνη) δημητριακά, πορτοκάλια και λινόσπορος (ανατολικά της Τραπεζούντας)³⁸, πατάτες κ.λπ.

Τα 5.450 τετραγωνικά χιλιόμετρα δασικών εκτάσεων του Νομού Τραπεζούντας αλλά και των υπολοίπων περιοχών του Πόντου καλύπτονται κυρίως από δρυς, καστανιές, πεύκα, έλατα, σημύδες. Ειδικά στην περιοχή της Αμισού υπάρχουν δρυς, έλατα, σφένδαμοι, πλατάνια, μηλιές, καστανιές, πεύκα, κρانيές. Στην περιοχή της Αργυρούπολης κυρίως πεύκα, έλατα, δρυς, λεύκες και σημύδες³⁹.

2.6. Συγκοινωνίες

³⁷ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γ., ό.π., απόσπασμα εκ του παραρτήματος πινάκων, σελ. 88-93.

³⁸ ΔΟΜΝΗΝΟΣ, ό.π.

³⁹ Ο.π.

Το λιμάνι της Τραπεζούντας επικοινωνεί με την Κωνσταντινούπολη κυρίως αλλά και τα κυριότερα λιμάνια του Ευξείνου Πόντου. Είναι το μεγαλύτερο διαμετακομιστικό κέντρο της περιοχής. Από την Τραπεζούντα τα караβάνια παραλαμβάνουν τα προς διαμετακόμιση προϊόντα και μέσω της κύριας εμπορικής οδού, του αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας - Ερζερούμ που ξεκινά από τα νότια της πόλης, τα μετακινούν προς τα βάθη της Ανατολής. Ο δρόμος αυτός από την Τραπεζούντα μέχρι τα περσικά σύνορα έχει μήκος 595 χιλιόμετρα (από Τραπεζούντα μέχρι Αργυρούπολη 100 χιλιόμετρα, από Αργυρούπολη μέχρι Μπαϊπούρτ 93 χιλιόμετρα, από Μπαϊπούρτ μέχρι Ερζερούμ 121 χιλιόμετρα, από Ερζερούμ μέχρι τα περσικά σύνορα 281 χιλιόμετρα).

Παρά τη μεγάλη σπουδαιότητα που έχει από εμπορικής απόψεως η περιοχή του Πόντου, αμαξιτοί οδοί για πολλά χρόνια δεν υπήρχαν, παρά μόνο αυτός της Τραπεζούντας προς τη μικρασιατική ενδοχώρα και την Περσία. Ο λόγος είναι ότι η κυβέρνηση, από το 1856, οπότε ίδρυσε το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, εγκατέλειψε την ιδέα κατασκευής όλων των άλλων οδών - δευτερευούσης, άλλωστε, γι' αυτήν σημασίας - και αφοσιώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην κατασκευή του προαναφερομένου δρόμου. Έργο σύμφωνο με τα συμφέροντα όχι μόνο των τοπικών Βιλαετιών Τραπεζούντας και Ερζερούμ, αλλά και αυτά της αυτοκρατορίας και, κυρίως, τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών χωρών, που επέβαλαν τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις μεταφοράς των προϊόντων τους από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας, προς και από το εσωτερικό της Ασίας. Αλλά ενώ τα πρώτα 160 χιλιόμετρα μέσα στο Βιλαέτι Τραπεζούντας κατασκευάστηκαν σχετικά εύκολα, τα υπόλοιπα 434 χιλιόμετρα από το Βιλαέτι Τραπεζούντας μέχρι τα περσικά σύνορα είχαν μεγάλες δυσκολίες κατασκευής, λόγω του βραχώδους εδάφους και του κάθετου διαμελισμού (πολύ υψηλά και αδιαπέραστα όρη, ποταμοί, κ.λπ.). Τελικά, η κατασκευή αυτής της αμαξιτής οδού ολοκληρώθηκε το 1872. Όπως προαναφέρεται, έχει συνολικό μήκος από την Τραπεζούντα μέχρι τα περσικά σύνορα 595 χιλιόμετρα, ενώ το πλάτος της είναι 5-6 μέτρα. Για να γίνει κατανοητή η σημασία της ολοκλήρωσης ενός τέτοιου έργου, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η Τραπεζούντα είναι κατ' ουσίαν λιμάνι και της Περσίας και της Ανατολικής Μ. Ασίας⁴⁰.

Πιο δυτικά και σχεδόν παράλληλα υπάρχει ένας άλλος αμαξιτός δρόμος από την Κερασούντα κάθετα προς τη Νικόπολη, νότια, συνολικού μήκους 122 χιλιομέτρων (Κερασούντα - Κουλάκ Καγιά 50 χιλιόμετρα, Κουλάκ Καγιά - Νικόπολη 72 χιλιόμετρα), με πλάτος 3-5 μέτρα. Η προσπάθεια που έγινε για τη διάνοιξη αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας - Κρώμνης μέσω Λαραχανής (πολύ κοντά και λίγο ανατολικότερα του δρόμου Τραπεζούντας - Ερζερούμ, στην περιοχή της Παναγίας Σουμελά) δεν ευοδώθηκε⁴¹.

Άλλος ένας δρόμος από τα παράλια του Ευξείνου είναι αυτός από την Ορντού μέχρι τη Σεβάστεια, μήκους 82 χιλιομέτρων, από την Οινόη μέχρι τη Νεοκαισάρεια, μήκους 102 χιλιομέτρων με 67 μάλιστα γέφυρες, από την Αμισό (Σαμψούντα) μέχρι τη Σεβάστεια μέσω της Αμάσειας και της Τοκάτης. Ο τελευταίος είναι ένας από τους πιο σημαντικούς δρόμους του Πόντου. Η κατασκευή του ολοκληρώθηκε το 1883, έχει μήκος 57 χιλιόμετρα και πλάτος

⁴⁰ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ.: «Γεωγραφία της Μ. Ασίας», Αθήναι 1921, σελ. 93.

⁴¹ Ο.π.

6-7 μέτρα. Υπάρχουν και άλλοι μικρότεροι, τοπικής σημασίας, δρόμοι, που συμπληρώνουν το οδικό δίκτυο της περιοχής, όπως Τραπεζούντας - Πλατάνων (14 χιλιόμετρα), Τραπεζούντας - Σουρμένων (16 χιλιόμετρα), Αμισού - Θερμόδωντος (30 χιλιόμετρα) κ.λπ.⁴².

Κεφάλαιο 4^ο: Εγκατάσταση και ιστορική πορεία των Ελλήνων στον Πόντο

4. Η σχέση με την ελληνική μυθολογία. Οι πρώτοι άποικοι

Η παρουσία των Ελλήνων στον Πόντο χρονολογείται από την πρώιμη αρχαιότητα. Με το γεγονός αυτό συνδέονται μερικοί από τους πιο ενδιαφέροντες μύθους των αρχαίων Ελλήνων, όπως ο μύθος του Ιάσονα και της Αργοναυτικής εκστρατείας, οι περιπλανήσεις του Ορέστη στη Θοαλία του Πόντου, οι περιπέτειες του Οδυσσέα στη χώρα των Κιμμερίων, η εξορία του Προμηθέα στον Καύκασο, ο μύθος του χρυσόμαλλου δέρατος, το ταξίδι του Ηρακλή στη χώρα των Αμαζόνων. Όλοι αυτοί οι γοητευτικοί ελληνικοί μύθοι δείχνουν την πανάρχαια επαφή του κόσμου του Αιγαίου με τον Πόντο και την ευρύτερη περιοχή⁴³.

Οι μελετητές τοποθετούν την εποχή αυτή στο 10^ο - 8^ο π.Χ. αιώνα. Οι Έλληνες, αφού κυριαρχούν στο Αιγαίο ήδη από την Εποχή του Χαλκού με τα βελτιωμένα πλοία τους, αποτολμούν το πέρασμα των Συμπληγάδων και την περιπλάνησή τους στον «Άξενο» πόντο, περιοχή πλούσια σε πρώτες ύλες και κυρίως σε σιτηρά και πολύτιμα μέταλλα. Με το δεύτερο ελληνικό αποικισμό

⁴² Ο.π.

⁴³ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ.: «Συνοπτική ιστορία του ποντιακού ελληνισμού», στο «Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία» (Πρακτικά συνεδρίου του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών), Αθήνα 1999, σελ. 99.

αρχίζουν να δημιουργούνται οι πρώτες ελληνικές αποικίες. Πρώτη η Μίλητος, στις αρχές του 8^{ου} π.Χ. αιώνα, ιδρύει τη Σινώπη, στο κέντρο περίπου του Ευξείνου στα νότια, επί της βόρειας μικρασιατικής ακτής. Πρόκειται για μια αποικία με σημαντικά πλεονεκτήματα, που οφείλονται στη γεωγραφική της θέση και, κυρίως, στο φυσικό της λιμάνι. Η Σινώπη, με τη σειρά της, ιδρύει το 756 π.Χ., ανατολικότερα, την Τραπεζούντα και μέσα σε ένα αιώνα οι απρόσιτες ακτές της περιοχής γεμίζουν με ελληνικές αποικίες. Οι Συμπληγάδες ανοίγουν οριστικά και ο «Άξενος» πόντος γίνεται «Εύξεινος», μετατρέπόμενος ουσιαστικά σε ελληνική λίμνη. Μόνο η Μίλητος κατά τον 6^ο π.Χ. αιώνα έχει εδώ 75 αποικίες. Κυριότερες από αυτές είναι η Σινώπη, η Αμισός, η Τραπεζούντα, η Πιτυούντα, η Φαναγόρεια, το Παντικάπαιον, η Θεοδοσία, η Χερσόνησος, η Ολβία, η Ίστρια κ.ά.⁴⁴.

Οι Έλληνες στις νέες αυτές πατρίδες μεταφέρουν και διατηρούν τα πολιτιστικά και ιδεολογικά τους στοιχεία. Οι σχέσεις των πόλεων μεταξύ τους είναι πολύ καλές. Συνεργάζονται και η μία βοηθά την άλλη σε περιπτώσεις κινδύνων. Δημιουργούν συνεχώς νέες αποικίες, πρώτα στα παράλια και στη συνέχεια στην ενδοχώρα. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος των Ελλήνων στην περιοχή καταδεικνύεται και από το γεγονός της ουσιαστικής πολιτιστικής αφομοίωσης των ιθαγενών, οι οποίοι αβίαστα υιοθετούν τον ελληνικό τρόπο ζωής⁴⁵.

2. Οι σημαντικότεροι ιστορικοί σταθμοί εξέλιξης του ποντιακού ελληνισμού

2.1. Εγκατάσταση των Ελλήνων στον Πόντο

Σε προηγούμενο σημείο της έρευνας έχει γίνει αναφορά τόσο στη μυθολογία που τεκμηριώνει τις στενές σχέσεις του κόσμου του Αιγαίου με τον κόσμο του Ευξείνου Πόντου, όσο και στην αρχική εγκατάσταση των Ελλήνων στην περιοχή, αλλά και στην επέκτασή τους μέσω της ίδρυσης αποικιών, οι οποίες γρήγορα μετεξελίσσονται σε αστικά κέντρα. Οι πόλεις αυτές διατηρούν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των μητροπόλεών τους και έχουν μεταξύ τους πολύ στενές οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις. Η πολιτιστική υπεροχή των Ελλήνων είχε ως απολύτως φυσιολογικό επακόλουθο την αφομοίωση των ιθαγενών κατοίκων και την ομαλή τους ένταξη στο ελληνικό κοινωνικό σύστημα⁴⁶. Έτσι, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει η περίπτωση των Μυρίων του Ξενοφώντα - όταν καταφτάνουν το 400 π.Χ. στην Τραπεζούντα μετά από τρομακτικές δυσκολίες και περιπέτειες - οι οποίοι διαπιστώνουν κατάπληκτοι ότι οι κάτοικοι της πόλης, παρόλο που βρίσκονται εκατοντάδες χιλιόμετρα μακράν του ελλαδικού χώρου, μιλούν την ίδια με αυτούς γλώσσα, τους ασπάζονται με ελληνικό ασπασμό, ενώ στη συνέχεια προσφέρουν κοινές θυσίες σε κοινές θεότητες, όπως στο Σωτήρα Δία και τον Ηρακλή⁴⁷.

2.2. Από το Βασίλειο του Πόντου στην οθωμανική κατάκτηση

⁴⁴ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., ό.π.

⁴⁵ Ο.π., σελ. 100.

⁴⁶ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «Συνοπτική...», ό.π., σελ. 99-100.

⁴⁷ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ό.π., σελ. 14.

Κατά την ελληνιστική περίοδο ιδρύεται το Βασίλειο του Πόντου (337-62 π.Χ.) από το Μιθριδάτη Α', το 337 π.Χ., ακριβώς με την κατάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας από τον Αλέξανδρο, το οποίο για δυόμισι περίπου αιώνες κατορθώνει να ενώσει τις ελληνικές πόλεις και να αναδειχτεί στο σημαντικότερο ελληνικό κρατικό μόρφωμα της εποχής εκείνης. Κατά τη βασιλεία μάλιστα του τελευταίου και σημαντικότερου βασιλιά, Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα (120-63 π.Χ.), που επονομάστηκε και Μέγας, οι Έλληνες δεν είναι περιορισμένοι στις πόλεις που ίδρυσαν, αλλά κινούνται στον ευρύτερο χώρο του Πόντου, και όχι μόνο, έτσι ώστε ο Πόντος να καταστεί η δυναμικότερη εστία του ελληνιστικού κόσμου και να απειλήσει ευθέως την ίδια τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ο Ευπάτορας μάλιστα οραματίζεται, ως νέος Μέγας Αλέξανδρος, να οδηγήσει τον ελληνιστικό κόσμο της Ανατολής, προς τη Δύση αυτός, εναντίον της τότε κοσμοκράτειρας Ρώμης⁴⁸.

Το Βασίλειο του Πόντου μετά το θάνατο του Ευπάτορα προσαρτάται κατά το μεγαλύτερο μέρος του στο ρωμαϊκό κράτος, ενώ ο Ρωμαίος στρατηγός Πομπήιος μοιράζει τα υπόλοιπα εδάφη σε τοπικούς ηγεμόνες, οι οποίοι τον είχαν βοηθήσει στον πόλεμο κατά του μεγάλου αυτού ηγέτη⁴⁹. Κατά την περίοδο του Διοκλητιανού (284-305 π.Χ.) ο Πόντος αποτελεί ρωμαϊκή διοίκηση και διαιρείται σε τρεις επαρχίες. Στη συνέχεια και με τις επιδρομές Γότθων και Βορανών, εγκαινιάζεται μια περίοδος σχετικής παρακμής, που ολοκληρώνεται τον 5^ο αιώνα, οπότε στην Τραπεζούντα, που βρίσκεται στα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας, σταθμεύει η πρώτη ρωμαϊκή λεγεώνα (legio prima pontica)⁵⁰, αποκτώντας κατ' αυτό τον τρόπο μεγάλη σημασία για το ρωμαϊκό κράτος.

Ο χριστιανισμός διαδίδεται πολύ νωρίς στον Πόντο από τον Απόστολο Ανδρέα. Η ελληνική γλώσσα, βασικό πολιτιστικό χαρακτηριστικό όλων των εθνοτήτων του Πόντου, διευκολύνει κατά πολύ τη διείσδυση και διάδοση της νέας θρησκείας. Κατά τον τρόπο αυτό, ο ποντιακός ελληνισμός προσχωρεί σε ένα νέο ενιαίο πολιτιστικό σύστημα με κύριους άξονες τη γλώσσα και τη νέα θρησκεία.

Από τα πρώτα ακόμη χρόνια του Βυζαντίου, ο Πόντος αποκτά τεράστια στρατηγική σημασία, γιατί παίζει πλέον το ρόλο προπυργίου του ελληνισμού στην Ανατολή⁵¹. Το 386 μ.Χ., κατά τα χρόνια του Θεοδοσίου, σύμφωνα με την παράδοση, χτίζεται η Μονή της Παναγίας Σουμελά από δύο Αθηναίους μοναχούς, τους Βαρνάβα και Σωφρόνιο. Η μονή αυτή, που συνιστά ένα από τα κορυφαία ιδεολογικά σύμβολα του ποντιακού ελληνισμού, μαζί με τις άλλες μονές (Αγίου Ιωάννη Βαζελώνα, Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, Παναγίας Γουμερά), έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του στις ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες που δημιούργησε αργότερα το οσμανικό περιβάλλον. Κατά τα χρόνια του Ιουστινιανού η Τραπεζούντα και η Ριζούντα γίνονται κέντρα επιχειρήσεων και ορμητήρια κατά τους πολέμους που διεξάγονται εναντίον των Περσών, ενώ κατά την εποχή του Λέοντα Γ' του Ισαύρου η Τραπεζούντα ξαναγίνεται κέντρο εφοδιασμού του βυζαντινού στρατού κατά τους πολέμους εναντίον των Περσών, Τουρκομάνων και Αράβων. Είναι τα χρόνια που ο πληθυσμός της πόλης αυξάνεται, επειδή καταφεύγουν σ' αυτή πολλοί χριστιανικοί πληθυσμοί, καταδιωγμένοι από τους νεοφώτιστους

⁴⁸ ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής: «Μιθριδάτης ΣΤ' ο Ευπάτωρ, Βασιλεύς του Πόντου», Αθήνα 1988.

⁴⁹ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ., ό.π., σελ. 31.

⁵⁰ Ο.π., σελ. 32-33.

⁵¹ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ. ό.π., σελ. 33.

Άραβες μουσουλμάνους⁵². Συνεπώς, επανακτά μεγάλο μέρος της παλαιότερης σημασίας της. Κατά το 10^ο αιώνα η περιοχή του Πόντου αποτελεί το 21^ο Θέμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα, όπου βρίσκεται η έδρα του Επάρχου. Είναι η εποχή μεγάλων επιδρομών προς το Βυζάντιο από τα ανατολικά και νοτιοανατολικά του σύνορα. Είναι η εποχή των Ακριτών φυλάκων της αυτοκρατορίας, που στη συνείδηση του ποντιακού - και όχι μόνο - ελληνισμού αποκτούν υπερφυσικές ιδιότητες, οι οποίες αντανακλώνται στα Ακριτικά του έπη, που ακόμη και σήμερα τραγουδιούνται και εκπέμπουν ελληνικότητα, γενναιότητα και ένα μοναδικό πάθος για ελευθερία. Η μεγάλη γεωπολιτική σημασία του Πόντου για το Βυζάντιο κάνει τους αυτοκράτορες να παραχωρήσουν διοικητική αυτονομία και σχετικά προνόμια στους Επάρχους. Αυτό, σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές και κοινωνικές συνθήκες της περιοχής, συντελούν στην ανάπτυξη ενός πνεύματος ανεξαρτησίας που διαπνέει τους περισσότερους. Αυτό, με τη σειρά του, τους δίνει ιδιαίτερη δύναμη αλλά και τάσεις αυτονόμησης από το κεντρικό βυζαντινό κράτος, ιδιαίτερα σε περιόδους που η περιοχή εγκαταλείπεται ουσιαστικά στην τύχη της απέναντι στους πολυάριθμους εχθρούς. Γνωστότεροι από τους ανεξάρτητους αυτούς θεματάρχες του Πόντου, των οποίων οι αγώνες και τα κατορθώματα υμνούνται από το λαό, είναι οι Θεόδωρος και Κωνσταντίνος Γαβράς και ο Γρηγόριος Ταρωνίτης⁵³.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους ο Αλέξιος Κομνηνός, εγγονός του τελευταίου Κομνηνού αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ανδρόνικου Κομνηνού, ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας ή των Μεγάλων Κομνηνών, ένα από τα ακμαιότερα ελληνικά κρατικά μορφώματα της εποχής αυτής, που διατηρήθηκε για 258 χρόνια (1204-1461). Η μεγάλη αυτή χρονική διάρκεια της ύπαρξής της οφείλεται κατά μία άποψη στη φυσική θέση των εδαφών της⁵⁴ και στην προνομιακή γεωγραφική θέση της πρωτεύουσάς της, η οποία βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο του κύριου εμπορικού δρόμου διακίνησης προς τη Δύση όλων των προϊόντων της Ασίας μέχρι την Ινδία και την Κίνα, γεγονός που την καθιστά τελικά κέντρο του παγκόσμιου εμπορίου εκείνων των χρόνων⁵⁵.

Η ελληνική αυτή αυτοκρατορία παίζει τεράστιο ρόλο στη διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού στα βάθη της Ανατολής για δυόμισι αιώνες, έχοντας να αντιμετωπίσει αφενός τους τυχοδιώκτες Σταυροφόρους της Δύσης, αφετέρου την πλημμυρίδα των τουρκογενών φύλων και κυρίως των Σελτζούκων και Τουρκομάνων. Είναι η περίοδος κατά την οποία αναπτύσσεται ένα από τα βασικότερα ιδεολογικά στοιχεία των Ελλήνων του Πόντου, η ελληνική ποντιακή διάλεκτος. Τελευταίος και 20^{ος} αυτοκράτορας είναι ο Δαβίδ Κομνηνός. Η αυτοκρατορία καταλύεται από τους Οθωμανούς με την άλωση της Τραπεζούντας το 1461, δηλαδή 8 χρόνια μετά την άλωση της Πόλης.

2.3. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι την έξοδο

⁵² ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., ό.π., σελ. 101.

⁵³ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., ό.π., σελ. 102.

⁵⁴ FALLMERAYER Jac.: «Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας», Μόναχο 1827, μετάφραση Θ. Σερμπίνη, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 267.

⁵⁵ FALLMERAYER Jac., ό.π., σελ. 292.

Ακολουθούν οι λεγόμενοι κλασικοί αιώνες της οσμανικής Αυτοκρατορίας και η περιοχή του Πόντου, κατά το οθωμανικό διοικητικό σύστημα, μετατρέπεται σε Eyalet (Νομό), που στις αρχές του 16^{ου} αιώνα περιλαμβάνει τις περιοχές από την Τραπεζούντα μέχρι τη Μαλάτεια νότια, πολύ έξω από τον Πόντο, και τη Σεβάστεια και την Αμισό, ενώ στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, στο πλαίσιο των συνεχών διοικητικών αλλαγών, οι περιοχές Τραπεζούντας - Βατούμ και Γκόνιε (Gönye) συγκροτούν ένα νέο νομό⁵⁶. Η πτώση της Αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών σηματοδοτεί την αρχή της αποδιάρθρωσης του ελληνικού πληθυσμού. Η αποδιάρθρωση εντείνεται με τις υποχρεωτικές μετακινήσεις κυρίως στις παρυφές της καθημαγμένης Κωνσταντινούπολης, τις σφαγές και κυρίως τους εξισλαμισμούς, οι οποίοι συνεχίζονται και οξύνονται κατά το 17^ο αιώνα με το διορισμό ως αρχόντων των ιδιαίτερα καταπιεστικών τοπικών φεουδαρχών, των λεγομένων Ντερεμπέδων. Τότε, ολόκληρες περιοχές του Πόντου εξισλαμίζονται, ενώ μαζικοί ελληνικοί πληθυσμοί μετακινούνται στη Ρωσία και Μολδοβλαχία, συγκροτώντας νέες ελληνικές κοινότητες. Αυτή η ροή Ελλήνων προς τη Ρωσία αλλά και τον Καύκασο συνεχίζεται μέχρι την οριστική έξοδό τους από την ιστορική τους πατρίδα, γεγονός που ερμηνεύει την ύπαρξη μεγάλων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών στη νότια Ρωσία και τον Καύκασο ακόμη μέχρι και τις μέρες μας. Οι Έλληνες βρίσκουν καταφύγιο μόνο στην κοιλάδα της Ματσούκας στον ανατολικό Πόντο, όπου και οι ιστορικές μονές, οι οποίες διασώζουν τον ελληνισμό, στηρίζοντας τους καταδιωκόμενους χριστιανούς και καλλιεργώντας την ελληνική γλώσσα⁵⁷. Φυσικά σ' αυτό συντελεί η καθιέρωση, στο πλαίσιο του οσμανικού κράτους, του συστήματος των εθνοτήτων (Milliyet). Έτσι, διαπιστώνουμε μια πληθυσμιακή συγκέντρωση των Ελλήνων στην περιοχή. Αυτή την εποχή έχουμε και το έπος των Κρυπτοχριστιανών, των εξισλαμισμένων δηλαδή Ελλήνων οι οποίοι φέρονται μεν φανερά ως μουσουλμάνοι, διατηρούν όμως με πάθος, κρυφά, τη χριστιανική τους λατρεία και γενικά την ελληνική τους ταυτότητα. Πρόκειται για ένα από τα συγκλονιστικότερα φαινόμενα της ιστορίας του ελληνισμού, που, όπως δείχνουν τα δεδομένα, συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας⁵⁸. Μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Ελλήνων συγκεντρώνονται κυρίως στην περιοχή των μεγάλων μεταλλείων της Χαλδίας, νότια της Τραπεζούντας, και της Ματσούκας, όπου οι Σουλτάνοι δίνουν ειδικά προνόμια στους Έλληνες τεχνίτες και τους Έλληνες αρχιμεταλλουργούς, προκειμένου να εξορύσουν και να επεξεργάζονται τα πολύτιμα μέταλλα της περιοχής. Αυτό προσδίδει τεράστια ώθηση στην περιοχή, η οποία μετεξελίσσεται ταχύτατα σε μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών, γεγονός που μετατρέπει την Αργυρούπολη σε σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο, με τρόπο ώστε η περιοχή να θεωρηθεί κατά το 17^ο αιώνα ως η πλουσιότερη και πιο πολυάνθρωπη επαρχία της Μ. Ασίας⁵⁹. Στις περιοχές αυτές κυρίως και στην παράλια ζώνη ο ποντιακός ελληνισμός διατηρεί τη γλώσσα, τις

⁵⁶ GÖKBİLGİN M. Tayyib: «XVI Yüzyıl başlarında Trabzon İvası ve doğu Karadeniz bölgesi», μεταφρασμένο στο Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, με τίτλο: «Ο λιβάς της Τραπεζούντας και η περιοχή της Ανατ. Μαύρης Θάλασσας στις αρχές του 16^{ου} αιώνα», τόμος 2^{ος}, Αθήναι 1980, σελίδες 121-182.

⁵⁷ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντας: «Η εκκλησία Τραπεζούντας», Αρχαίον Πόντου, τόμος 4 και 5, Αθήναι 1933, σελ. 710.

⁵⁸ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ.: «Συνοπτική...», ό.π.

⁵⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. Άνθιμος: «Ο Πόντος διά των αιώνων», Αρχαίον Πόντου, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1, Αθήναι 1928, σελ. 41.

παραδόσεις και τα υπόλοιπα πολιτιστικά του στοιχεία, τα οποία αναπαράγει κυρίως μέσω της θρησκείας, της ίδρυσης σχολείων, και θεσμών όπως της κοινοτικής αυτοδιοίκησης⁶⁰.

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελεί η έναρξη της περιόδου του Τανζιμάτ κατά το 19^ο αιώνα. Πρόκειται για κάποιες μεταρρυθμίσεις, τις οποίες επιβάλλουν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις στο Σουλτάνο και αναφέρονται κυρίως στην παραχώρηση κάποιας μορφής ανεξιθρησκείας στους υπηκόους της Αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτών των μεταρρυθμίσεων και κυρίως του Hatt-i-Humayón το 1856, αμέσως μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, οι Έλληνες του Πόντου φαίνονται σαν να ξυπνούν από ένα βαθύ λήθαργο. Αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητες που τους προσφέρονται, ξεκινούν μια πορεία εντυπωσιακής οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ειδικά στον Πόντο η κάθοδος εκπροσώπων των Κρυπτοχριστιανών της ενδοχώρας στην Τραπεζούντα, προκειμένου να καταγραφούν με την πραγματική τους πολιτιστική ταυτότητα, σε αξιοποίηση των διακηρύξεων περί ανεξιθρησκείας, εντυπωσιάζει τους πάντες για το αριθμητικό της εύρος. Η άνοδος της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης είναι εντυπωσιακή. Ιδρύονται σχολεία με καταγιστικούς ρυθμούς σε κάθε πόλη, χωριό και οικισμό του Πόντου. Το υφιστάμενο σχολικό σύστημα απαιτεί συνεχείς προσαρμογές στα νέα δεδομένα. Η περιοχή του Πόντου γνωρίζει μια εκρηκτική πληθυσμιακή ανάπτυξη. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα θεμελιώνεται το νέο, μεγαλειώδες κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, το οποίο εγκαινιάζεται το Σεπτέμβριο του 1902. Η Τραπεζούντα και ο Πόντος μπαίνουν στον 20^ο αιώνα μέσα σε ένα κλίμα έντονης ευφορίας και αισιοδοξίας, η οποία σταματά ξαφνικά με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την άνοδο των εθνικιστών Νεοτούρκων. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο ποντιακός ελληνισμός εξολοθρεύεται μέσω κυρίως των λεγομένων λευκών πορειών θανάτου προς τα βάθη της Ανατολής. Πρόκειται για την αρχή του τέλους του. Μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Ποντίων μετακινούνται προς τον Καύκασο και την ομόδοξη Ρωσία για να αποφύγουν την επερχόμενη θύελλα. Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη και η άνοδος των Κεμαλικών ολοκληρώνει την καταστροφή. Η φυσική και πνευματική ηγεσία των Ελλήνων του Πόντου εξοντώνεται από τα προσημαστικά «Δικαστήρια Ανεξαρτησίας», που στήνονται από τους κεμαλικούς στην Αμάσεια. Ο μισός σχεδόν ελληνικός πληθυσμός (353.000) αφανίζεται στις λευκές πορείες θανάτου προς τις αφιλόξενες στέπες των ορεινών ανατολικών και νοτιοανατολικών επαρχιών. Πρόκειται για τη δεύτερη Γενοκτονία του 20^{ου} αιώνα, μετά τη Γενοκτονία των Αρμενίων. Μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης Ανταλλαγής των πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923), η συντριπτική πλειοψηφία των υπολειμμάτων των Ελλήνων του Πόντου έχει ήδη καταφύγει στην Ελλάδα, για να αποφύγει το βέβαιο θάνατο. Ένας κύκλος 28 περίπου αιώνων στις απόκρημνες ακτές του Ευξείνου Πόντου και στα απρόσιτα ποντιακά όρη έκλεινε οριστικά για αυτούς.

Κεφάλαιο 5^ο:

Ίδρυση - ιστορική πορεία Τραπεζούντας

1. Ίδρυση της πόλης

⁶⁰ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ., ό.π., σελ. 144.

Η Τραπεζούντα, κατά τις ακριβέστερες πληροφορίες των αρχαίων ιστορικών, χτίστηκε κατά το 756 π.Χ., δηλαδή λίγο νωρίτερα από τη Ρώμη και το Βυζάντιο. Οικιστής της πόλης θεωρείται ο Άσκλης, προφανώς Μιλήσιος, γιατί σύμφωνα με το αποικιακό δίκαιο των Ελλήνων ο οικιστής έπρεπε να προέρχεται από τη μητρόπολη⁶¹. Ο οικιστής κατά κανόνα έπρεπε να διακρίνεται για την καταγωγή του και για τις πολιτικές και στρατιωτικές του ικανότητες. Όφειλε να επιλέξει με προσοχή την περιοχή ίδρυσης της αποικίας και να διακρίνει τα πλεονεκτήματά της σχετικά με τη θέση της, το κλίμα και όλους εκείνους τους παράγοντες που θα συντελούσαν στην απόφαση για την επιλογή της περιοχής.

Η επιλογή και μόνο της θέσης της Τραπεζούντας δείχνει τη διορατικότητα και γενικά τις ικανότητες του οικιστή της. Πράγματι, η θέση της Τραπεζούντας, από εμπορική καταρχάς άποψη, είναι ιδεώδης για τα δεδομένα της εποχής. Καμιά άλλη πόλη του Πόντου δεν επικοινωνεί τόσο εύκολα και με τόση ασφάλεια με το εσωτερικό της Ασίας.

Την ονομασία της την οφείλει στους τραπεζοειδείς λόφους από τους οποίους περιστοιχίζεται. Δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα η άποψη του Παιουανία (είναι ο μόνος που το υποστηρίζει) ότι το όνομά της προέρχεται από την αρκαδική Τραπεζούντα, της οποίας ήταν αποικία, γιατί όλοι οι αρχαιότεροι από αυτόν ιστορικοί - και κυρίως ο Ξενοφώντας - τη θεωρούν αποικία της Σινώπης και, επιπλέον, δεν φαίνεται δυνατό μια μεσογειακή πόλη της Αρκαδίας να ιδρύσει αποικία - και μάλιστα μοναδική - μέσα στον Εύξεινο και να τη διατηρεί ασφαλή μεταξύ άλλων αποικιών ιωνικών, αλλά και μεταξύ τόσων άγριων και φιλοπόλεμων τοπικών εθνοτήτων.

Η στρατηγική θέση της Τραπεζούντας τη βοήθησε να αναπτυχθεί ταχύτατα κάτω από την προστασία της Σινώπης, με τρόπο ώστε να ιδρύσει και η ίδια νέες αποικίες προς τα ανατολικά της παράλια, όπως την Αθήνα (σήμερα Razar, δηλαδή με τουρκικό όνομα, παρ' όλο που οι περισσότερες πόλεις του Πόντου και σήμερα ακόμη διατηρούν την ελληνική ρίζα του ονόματός τους), τη Νέα Τραπεζούντα κ.ά.⁶².

2. Από τους πρώτους αιώνες μέχρι την οθωμανική κατάκτηση

Κατά τους πρώτους αιώνες μετά την ίδρυσή της, η πόλη, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχονται, φαίνεται να είχε οικονομική ευμάρεια. Αυτό δείχνουν τόσο το γεγονός ότι και η ίδια είχε ιδρύσει - όπως προαναφέρθηκε - μια σειρά από μικρότερες δικές της αποικίες, όσο και η αυτονομία της απέναντι στο ισχυρό τότε Περσικό Βασίλειο⁶³. Αλλά η ευμάρεια αυτή επιβεβαιώνεται και κατά την έλευση των Μυρίων του Ξενοφώντα στην Τραπεζούντα το 400 π.Χ. Εδώ έχουμε τα σημαντικά σε αξία προϊόντα που είτε δίνονται στους Μυρίους ως δώρα είτε αγοράζονται από αυτούς, αλλά και

⁶¹ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ: «Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περι ταύτην χώρας», Εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σελ. 9.

⁶² Ο.π., σελ. 10.

⁶³ ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας: «Η εμπορική σημασία της ποντικής Τραπεζούντας», Αθήναι 1963, σελ. 16.

τις πλούσιες θυσίες που προσφέρονται προς τους κοινούς θεούς μαζί με τους Έλληνες⁶⁴.

Κατά την εποχή του Βασιλείου του Πόντου (337-63 π.Χ.) και κυρίως κατά τη βασιλεία του τελευταίου βασιλιά Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα αλλά και κατά την κυριαρχία των Ρωμαίων, η Τραπεζούντα ευνοείται σημαντικά και η οικονομική ανάπτυξη της λαμβάνει εντονότερους ρυθμούς⁶⁵. Κατά την εποχή μάλιστα του αυτοκράτορα Αδριανού στο λιμάνι οικοδομείται, μεταξύ των άλλων, λιμενοβραχίονας, για να καταστεί έτσι ασφαλέστερος ο ελλιμενισμός των πλοίων, γεγονός που ευνοεί σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη της πόλης⁶⁶.

Οι επιδρομές των Γόθων και Βορανών από το βορρά, κατά τον 3^ο-5^ο μ.Χ. αιώνα, ανακόπτουν την ανάπτυξη της⁶⁷.

Από τον 6^ο και 7^ο αιώνα η πόλη καθίσταται βάση ανεφοδιασμού του βυζαντινού στρατού στις εκστρατείες του εναντίον των Περσών και Αράβων και κύριο φρούριο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στον Εύξεινο Πόντο. Όλα αυτά επιφέρουν μια νέα οικονομική ανάκαμψη⁶⁸.

Μετά την ήττα του βυζαντινού στρατού στο Ματζικέρτ (1071), η πόλη περνά στην κυριαρχία των Σελτζούκων (1074) μόνο για ένα χρόνο, γιατί τον επόμενο (1075) ελευθερώνεται⁶⁹, μετά από σκληρούς αγώνες του Δούκα του βυζαντινού Θέματος της Χαλδίας Θεόδωρου Γαβρά, ο οποίος την προσαρτά στο Θέμα του και κυβερνά έκτοτε ως ανεξάρτητος από το κεντρικό βυζαντινό κράτος, μέχρι το μαρτυρικό του θάνατο από τους Σελτζούκους το 1098 στο Ερζερούμ, νότια της Τραπεζούντας⁷⁰.

Το 1204, λίγο πριν από την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Σταυροφόρους, ο Αλέξιος Κομνηνός, εγγονός του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Κομνηνού, καταφεύγει με τον αδελφό του Δαβίδ στην Τραπεζούντα, όπου ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, λαμβάνοντας ο ίδιος τον τίτλο «Αλέξιος Α' Αυτοκράτορας Τραπεζούντας Μέγας Κομνηνός»⁷¹. Η Αυτοκρατορία αυτή των Μεγαλοκομνηνών διατηρείται ακμαία για δυόμισι περίπου αιώνες. Η Τραπεζούντα είναι η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας και το σημαντικότερο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της. Το 1461 κι ενώ αυτοκράτορας είναι ο, εικοστός κατά σειρά και τελευταίος, Δαβίδ Κομνηνός, η πόλη (και φυσικά και η αυτοκρατορία) της Τραπεζούντας πέφτει στα χέρια των Οθωμανών.

3. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή

⁶⁴ ΚΑΡΑΒΙΑΣ Σ.: «Οι Μύριοι εις τον Πόντον», από το περιοδικό «Ποντιακά Φύλλα», τχ. 13 (Μάρ. 1934), σελ. 4-8, και 14 (Απρ. 1934), σελ. 52-56.

⁶⁵ ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας, ό.π., σελ. 17.

⁶⁶ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Μητροπολίτης Τραπεζούντας: «Η Εκκλησία Τραπεζούντας», Αθήναι 1933, σελ. 50.

⁶⁷ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 50.

⁶⁸ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 51.

⁶⁹ ΣΑΘΑΣ Κωνσταντίνος: «Μεσαιωνική βιβλιοθήκη» 4, σελ. 424, Εν Βενετία 1872.

⁷⁰ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 54.

⁷¹ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας: «Ιστορία...», ό.π., σελ. 51.

Παρά την προσπάθεια εκτουρκισμού που ακολουθεί την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς, ο Έλληνας κάτοικος, αν και εξισλαμίζεται κατά τις δεκαετίες που ακολουθούν, δεν εκτουρκίζεται⁷². Είναι χαρακτηριστικός επί του προκειμένου ο πίνακας που ακολουθεί και δείχνει τα στατιστικά στοιχεία των εθνοτήτων που κατοικούσαν στην Τραπεζούντα κατά την περίοδο αυτή, όπως φαίνονται στα οθωμανικά αρχεία:

Πίνακας 4
Ποσοστά πληθυσμού εθνοτήτων που κατοικούσαν
στην Τραπεζούντα μεταξύ των ετών 1486-1583⁷³

Εθνότητες	1486	1523	1553	1583
Μουσουλμάνοι	19,2 %	14,3 %	46,72 %	53,6 %
Έλληνες	65,1 %	69,2 %	41,7 %	38,3 %
Αρμένιοι	12,4 %	12,9 %	8,94 %	5,8 %
Λατίνοι	3,1 %	3,53 %	2,62 %	2,2 %

Μια απλή ανάγνωση του πίνακα αυτού καθιστά απολύτως ορατή αφενός τη σταδιακή αποδιάρθρωση του ελληνικού στοιχείου και αφετέρου τη συνεχή αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου, που οφείλεται βεβαίως, όπως και ο συγγραφέας παραδέχεται, κυρίως στους εξισλαμισμούς, αλλά και στη φυγή των κατοίκων προς τη Ρωσία και προπάντων σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές της ενδοχώρας, όπου ιδρύουν νέους οικισμούς ή αναπτύσσουν ήδη υπάρχοντες παλαιότερους.

Κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα (1682) οι συνθήκες ευνοούν την ίδρυση στην Τραπεζούντα του Φροντιστηρίου, το οποίο για δύομισι περίπου αιώνες παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή των Ελλήνων του Πόντου.

Κατά το 18^ο αιώνα με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και κυρίως μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), του σουλτανικού δηλαδή διατάγματος που χορηγεί κάποια μορφή ανεξιθρησκείας στους υπόδουλους λαούς της αυτοκρατορίας, αρχίζει μια εντυπωσιακή πορεία οικονομικής και, κατά συνέπεια, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Αυτή αντανακλάται στα στατιστικά στοιχεία της εκπαίδευσης, και κυρίως στους αριθμούς των μαθητών, οι οποίοι αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Η ανάπτυξη αυτή

⁷² LOWRY Heath: «Trabzon Şehrin'in Islamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583», Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981.

⁷³ LOWRY, ό.π., σελ. 58, 93 και 118. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από 3 διαφορετικά Οθωμανικά έγγραφα, τα οποία εμπεριέχουν και άλλα επιμέρους στοιχεία. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της σελ. 32, στις συνοικίες της Τραπεζούντας, όπου κατοικούσαν οι Έλληνες. Έτσι, π.χ., στις **ανατολικές** (σε σχέση με τα τείχη της πόλης) **συνοικίες** της πόλης

κατοικούσαν: Στη συνοικία Ρικσίδ (Ğöđiđης) 54 Έλληνες, δηλ. το 1% του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Ότη Dafnounda (Δαφνούντα) 388 Έλληνες (5,78%). Στο Meydan (Πλατεία) 863 (12,86%). Στο Zođraf 642 (9,57%). Στο Ay Yanı (Άγιο Ιωάννη) 440 (6,56%). Στο Aya Ayos (;) 268 (3,99%). Στο Kokori (;) 252 (3,77%) και στην Paraskevi (προφανώς Αγία Παρασκευή) 95 (1,41%). Μέσα **στα τείχη** της πόλης, στο Meso Kastro (Μέσο Κάστρο) 466 (6,94%). Όέλος στις δυτικές συνοικίες είχαμε: Όδσί Aya Sofya (Άγία Σοφία) 789 (11,76%), στο Tokari (;) 26 (0,39%), στο Mondogun (;) 9 (0,14%) και στο Papasan (;) σε ακαθόριστη περιοχή της πόλης, 80 Έλληνες, δηλαδή το 1,19% του συνολικού πληθυσμού της Τραπεζούντας. **Σύνολο 4.373 Έλληνες**, που αποτελούσαν κατά το 1486 (25 χρόνια μετά την άλωση της Τραπεζούντας) το **65,16 %** του συνολικού πληθυσμού της.

ανακόπτεται από τις εσωτερικές έριδες που ταλανίζουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Με την υπέρβαση, όμως, της εσωστρέφειας τα εσωτερικά προβλήματα διευθετούνται και η Τραπεζούντα μπαίνει στον 20^ο αιώνα κάτω από τις καλύτερες προϋποθέσεις. Οικοδομείται το νέο εντυπωσιακό τετραώροφο κτίριο του Φροντιστηρίου, με προδιαγραφές απορρόφησης της μεγάλης ζήτησης σε στοιχειωδώς καταρτισμένα στελέχη για τις ραγδαία αναπτυσσόμενες εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Οι εντυπωσιακοί ρυθμοί ανάπτυξης φτάνουν στο απόγειό τους κατά το 1914. Τότε, σύμφωνα με τα στοιχεία της Μητρόπολης Τραπεζούντας, στην πόλη κατοικούν συνολικά 6.720 οικογένειες, από τις οποίες 2.500 ελληνικές (14.500 περίπου κάτοικοι), 6.720 μουσουλμανικές, 600 αρμενικές, 60 περσικές και 60 φραγκολεβαντίνικες⁷⁴.

Με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε συνδυασμό με την τακτική των διωγμών που υιοθετούν οι Νεότουρκοι (Υφη Τόρκλερ), αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση για τους Έλληνες της Τραπεζούντας και όλου του Πόντου. Οι δύσκολες συνθήκες που ακολουθούν εξαναγκάζουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να εγκαταλείψει την πόλη, κυρίως προς την ομόδοξη Ρωσία και τον Καύκασο. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή που ακολουθεί έχουν τις άμεσες επιπτώσεις τους στην πρωτεύουσα του Πόντου. Το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης Ανταλλαγής των πληθυσμών στη Λωζάννη (30 Ιανουαρίου 1923) βρίσκεται ήδη στην Ελλάδα, όπου έχει καταφύγει για να αποφύγει το βέβαιο θάνατο.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κοινωνικο - οικονομικές σχέσεις στην

⁷⁴ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 791.

Τραπεζούντα και οι προϋποθέσεις Ίδρυσης του Φροντιστηρίου

Κεφάλαιο 1^ο:
Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας

1. Διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Οι γεωγραφικές, οικονομικές, πολιτιστικές, ιστορικές, κλπ συνθήκες της περιοχής του Πόντου, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας του ιδιαίτερα κατά την εξεταζόμενη περίοδο, δηλαδή τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η απομονωμένη αυτή γεωγραφική περιοχή μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και των απόκρημνων ακτών του Ευξείνου Πόντου σε σημαντικό βαθμό επηρεάστηκε λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες, σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, λόγω κυρίως αυτής της απομόνωσης. Είναι απολύτως φυσιολογική συνεπώς τόσο η ανάπτυξη ιδιαιτεροτήτων όσο και η διατήρησή τους για περισσότερο χρονικό διάστημα σε σχέση με άλλες περιπτώσεις.

Οι ιστορικές συνθήκες επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό, ως γνωστόν, τις κοινωνικές εξελίξεις μιας περιοχής. Στην περίπτωση του Πόντου τεράστιας σημασίας γεγονός αποτελεί η **αρχική εγκατάσταση κατά τον 8^ο π.Χ. αιώνα** των Ελλήνων Μιλησίων αποίκων, οι οποίοι μεταφέρουν το σύνολο των ιδεολογικών τους στοιχείων - και προπάντων την ελληνική γλώσσα και θρησκεία - στην καρδιά του Ευξείνου Πόντου, ιδρύοντας μια σειρά εμπορικών σταθμών, οι οποίοι μετεξελίσσονται πολύ γρήγορα σε μικρά αστικά κέντρα, επηρεάζοντας αποφασιστικά τις κοινωνικές εξελίξεις όλης της περιοχής. Στη συνέχεια, σημαντικός είναι ο ρόλος που παίζει το **Βασιλείου του Πόντου**, το οποίο συνίσταται στη δημιουργία του μεγαλύτερου μέχρι τότε κρατικού μορφώματος όλης της περιοχής. Ο ρόλος του γίνεται σημαντικότερος ιδιαίτερα κατά την εποχή του τελευταίου και σπουδαιότερου βασιλιά του, Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα, οπότε έχουμε την καθιέρωση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας και συνεπώς ως εργαλείου επικοινωνίας των πολυάριθμων εθνοτήτων όλης της περιοχής, αλλά και του δωδεκάθεου του Ολύμπου, που ειρηνικά αφομοιώνει τις περισσότερες εθνότητες του Βασιλείου⁷⁵.

Επόμενος σταθμός είναι η **περίοδος της βυζαντινής παρακμής** - κυρίως κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα - όπου η αυτοκρατορία δοκιμάζεται από έντονη εσωστρέφεια, εμφύλιες συγκρούσεις, αλλά και σημαντική εδαφική συρρίκνωση. Η προϊούσα πολιτική και κοινωνική σήψη του κέντρου, που αντανακλάται στις συνεχείς δολοπλοκίες των βυζαντινών αρχόντων και τη συρρίκνωση των συνόρων της Αυτοκρατορίας και συνεπώς την εγκατάλειψη αυτής της περιοχής των άκρων στην τύχη της, σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές συνθήκες της περιοχής που την απομονώνουν από τον υπόλοιπο κόσμο αλλά και τις πρότερες συλλογικές αναπαραστάσεις, δημιουργούν τις προϋποθέσεις φυγόκεντρων τάσεων της περιοχής. Έτσι, βλέπουμε τους επικεφαλής των βυζαντινών Θεμάτων του Πόντου να έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με την κεντρική βυζαντινή εξουσία και να προχωρούν σε αυτονόμηση, αυτοαναγορευόμενοι σε τοπικούς ηγεμόνες. Κύριοι εκφραστές αυτού του πνεύματος αυτονόμησης της περιόδου είναι οι Γαβράδες και κυρίως ο Θεόδωρος Γαβράς (τέλη 11^{ου} αιώνα), καθώς και ο ανιψιός του Κωνσταντίνος (ανέλαβε την εξουσία το 1115), οι οποίοι προχωρούν σε

⁷⁵ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου», λόγος εκφωνηθείς στις 25/3/1996, έκδοση του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 13.

επιτυχείς πολέμους τόσο εναντίον των εξωτερικών εχθρών και κυρίως των Σελτζούκων, όσο και εναντίον των Βυζαντινών, των οποίων αποκρούουν όλες τις επιθέσεις που πραγματοποιούνται για την υποταγή τους⁷⁶. Αυτή η τάση της περιοχής για ανεξαρτησία όχι μόνο κατά την περίοδο των Γαβράδων, αλλά και των διαδόχων τους μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους, υμνείται και από ερευνητές όχι θετικά διακείμενους προς τον ελληνισμό⁷⁷. Στη συνέχεια, ως γνωστόν, έχουμε τη συγκρότηση της **Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας**, ενός κρατικού μορφώματος - σημείου αναφοράς για τον ποντιακό ελληνισμό. Πρόκειται για μια περίοδο - σταθμό στην πορεία του ποντιακού ελληνισμού, κατά την οποία καθιερώνεται και καλλιεργείται το βασικό ιδεολογικό στοιχείο, η ελληνική γλώσσα με τους ιδιοματισμούς της, που οφείλονται στις τοπικές συνθήκες. Έτσι, αναπτύσσεται η ποντιακή διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, που την αναδεικνύουν ως την πλησιέστερη προς την αρχαία ελληνική γλώσσα διάλεκτο. Προφανώς, η περίοδος των δύομισι αιώνων της Αυτοκρατορίας και οι δεκαετίες πριν από αυτή καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις κοινωνικές συνθήκες, την ιδεολογία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ποντιακού ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα ακριτικά τραγούδια που αναφέρονται σ' αυτή την περίοδο τα τραγουδούν και τα χορεύουν οι Έλληνες του Πόντου όχι μόνο στην ιστορική τους πατρίδα μέχρι το 1922, αλλά ακόμη και σήμερα στην Ελλάδα και οπουδήποτε στον κόσμο κατοικούν ποντιακοί πληθυσμοί.

Μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς το 1461, πολλοί Έλληνες μετακινούνται για ευνόητους λόγους σε ορεινά και απρόσιτα μέρη της ποντιακής ενδοχώρας⁷⁸. Κατά την περίοδο αυτή φαίνεται να δημιουργούνται οι περισσότεροι ποντιακοί οικισμοί ή να αναπτύσσονται παλαιότεροι υποτυπώδεις, συνήθως των ορεινών και απρόσιτων εσωτερικών περιοχών του Πόντου, όπου μπορούν να κατοικούν και να αναπαράγουν την ιδεολογία τους κατά τρόπο απρόσκοπτο, μακράν των κινδύνων. Στη συνέχεια, αναπτύσσονται δίπλα και σε σχετικά κοντινές αποστάσεις νέοι οικισμοί. Σ' αυτούς, λόγω της πληθυσμιακής ανάπτυξης και της στενότητας του χώρου, εγκαθίστανται ολόκληρες πατριαρχικές οικογένειες, που στη συντριπτική τους πλειοψηφία δίνουν τα ονόματά τους στους οικισμούς. Αυτή η διαδικασία συνεχίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε βαθμό που όλος σχεδόν ο ποντιακός χώρος να αποτελείται από τέτοια χωριά και οικισμούς.

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των χαρακτηριστικών του ποντιακού ελληνισμού έχει η **μεταλλοφόρα περιοχή της Χαλδίας**, νότια της

⁷⁶ FALLMERYER Jac.: «Geschichte Kaiserthums von Trapezunt» («Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας»), München 1827, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, Μετάφραση Θ. Σερμπίνη, σελ. 44-46.

⁷⁷ FALLMERYER Jac., ό.π., σελ. 45.

⁷⁸ ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Νικ.: «Η έφεση των Σανταίων στην παιδεία», ΠΕ, τχ. 22, 1978, σελ. 240. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στην καταφυγή των Ελλήνων κατοίκων της Τραπεζούντας μετά την άλωση - για να διαφυλάξουν τη θρησκεία και τον εθνισμό τους - εκτός από άλλες περιοχές και στην περιοχή της Σάντας, όπου εγκαταστάθηκαν σε μια απρόσιτη κοιλάδα σε υψόμετρο 1.800 μέτρων.

- ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γ.: «Κρώμνη», Έκδοση Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 331.

Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στην ενότητα οικισμών της Κρώμνης, η οποία, αν και είχε υποτυπώδεις εγκαταστάσεις από την περίοδο των πρώτων χριστιανών, όμως ουσιαστικά αναπτύχθηκε την ίδια αυτή περίοδο μετά την άλωση της Τραπεζούντας.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (Σταυριώτης) Σ. «Αρχαίον Σταυρί», Αθήνα 1985, σελ. 18.

Τραπεζούντας, όπου από την αρχαιότητα ακόμη υπήρχαν σημαντικά κοιτάσματα μετάλλων και κυρίως αργύρου (εξ ου και η ονομασία της πρωτεύουσας της περιοχής «Αργυρούπολη»). Στις περιοχές αυτές οι Σουλτάνοι εγκαθιστούν Έλληνες, οι οποίοι γνωρίζουν από πολύ παλαιά την εξόρυξη και επεξεργασία των μετάλλων⁷⁹. Για την ανάπτυξη μάλιστα των μεταλλείων, τους χορηγούν ειδικά προνόμια (απαλλαγή από ορισμένες φορολογίες, από αγγαρείες, από στρατολόγηση κ.λπ.) και αναθέτουν τη διοίκηση και την οργάνωση των μεταλλείων σε Έλληνες Αρχιμεταλλουργούς⁸⁰, οι οποίοι, ευρισκόμενοι στην πρώτη κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας, αξιοποιούν τις δυνατότητες που προκύπτουν από τη θέση τους αυτή, λαμβάνοντας διάφορες πρωτοβουλίες στήριξης και ανάπτυξης του ελληνισμού. Αυτές οι πρωτοβουλίες δημιουργούν προϋποθέσεις μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής και μετατροπής της σε μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών. Η ανάπτυξη μάλιστα είναι τόσο μεγάλη, ώστε κατά την περίοδο της μεγαλύτερης ακμής της περιοχής (τέλη 18^{ου} αιώνα) μόνο στην πρωτεύουσα Αργυρούπολη υπάρχουν 7.000 σπίτια⁸¹ ή πληθυσμός άνω των 30.000 κατοίκων⁸² και κατά μία άλλη άποψη 60.000 κατοίκων⁸³.

Για να κατανοηθεί το επίπεδο της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής, αρκεί να τονιστεί ότι κατά μία άποψη, η Χαλδία κατά το 18^ο αιώνα είναι η πλουσιότερη και πιο πολυάνθρωπη επαρχία της Μ. Ασίας⁸⁴. Οι μονές της περιοχής αναπτύσσονται και εξελίσσονται σε σημαντικά μορφωτικά κέντρα, ενώ μια σειρά σχολείων ιδρύονται στην περιοχή, με σημαντικότερο το ονομαστό Φροντιστήριο Αργυρουπόλεως. Αποτελεί τον κύριο σχολικό μηχανισμό της περιοχής Χαλδίας, ιδρύεται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της έρημης πλέον πόλης. Η ακμή συνεχίζεται μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οπότε ακολουθούν ραγδαίες εξελίξεις, οι οποίες οδηγούν σε μια αντίστροφη πορεία. Έτσι, έχουμε κατά πρώτο λόγο την εξάντληση των δασών - και συνεπώς της αναγκαίας για την τήξη των μετάλλων καύσιμης ύλης - λόγω της εντατικής υλοτόμησης. Κατά δεύτερο λόγο την καταστροφή, λόγω πλημμύρας, του σημαντικότερου σε αξία και αποθέματα πρώτης ύλης μεταλλείου⁸⁵. Τέλος, το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-30, που με τη λήξη του αναγκάζει σημαντικό μέρος του ελληνικού πληθυσμού να ακολουθήσει τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό, φοβούμενο αντίποινα επειδή είχε εκφράσει τα εχθρικά του αισθήματα απέναντι στους Τούρκους. Αυτές οι εξελίξεις, σε συνδυασμό με την ανακάλυψη κοιτασμάτων πολύτιμων μετάλλων στη Ν. Αφρική, με συνέπεια την πτώση της τιμής τους και συνεπώς την ατόνηση του σχετικού ενδιαφέροντος των σουλτάνων, συνιστούν παράγοντες που οδηγούν τον ελληνικό πληθυσμό σε μια αποδιάρθρωση, σε μια αντίστροφη πορεία, που συνεχίζεται καθόλο το 19^ο

⁷⁹ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ιωάν.: «Ιστορικόν σχεδιάσμα περί της επαρχίας Χαλδίας», Εκδόσεις Φέξη, Αθήνα 1903. Εδώ ο συγγραφέας, επικαλούμενος κώδικα της Μονής Χουτουρά Χαλδίας, υποστηρίζει ότι οι Έλληνες γνώριζαν τη μεταλλουργική από την αρχαιότητα.

⁸⁰ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρήστος, ό.π., σελ. 148.

⁸¹ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά», Αθήναι 1866, σελ. 96.

⁸² ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Άνθιμος: «Ο Πόντος διά των αιώνων», ΑΠ, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1, σελ. 41, Αθήναι 1928.

⁸³ ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Πανάρετος: «Ο Πόντος ανά τους αιώνες», Δράμα 1927.

⁸⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Άνθιμος, ό.π., σελ. 41.

⁸⁵ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής, ό.π., σελ. 100

αιώνα. Έτσι, η περιοχή Χαλδίας, από μαγνήτης προσέλκυσης των Ελλήνων της περιοχής και κέντρο οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, μετεξελίσσεται σε δεξαμενή τροφοδοσίας του ελληνισμού των άλλων περιοχών - πολλές φορές σε απόσταση εκατοντάδων χιλιομέτρων - με νέο αίμα. Έτσι, παρατηρούμε μια νέα μεταναστευτική πλημμυρίδα, **ένα νέο ελληνικό αποικισμό**, με μητρόπολη τη Χαλδία. Οι ελληνικοί πληθυσμοί μετακινούνται σε κάθε περιοχή του μικρασιατικού χώρου όπου υπάρχουν μεταλλεία ή ιδρύουν νέα ή ακόμη μετακινούνται σε άλλες περιοχές όπου υπάρχουν άφθονοι πόροι. Έτσι, μεγάλες μάζες κινούνται στον κάτω ρου του ποταμού της Χαλδίας Κάνι, φτάνοντας μέχρι τις εκβολές του ποταμού στον Εύξεινο Πόντο στην περιοχή της Τρίπολης, στην Κερασούντα, αλλά και δυτικότερα στην περιοχή Πουλαντζάκης, Κοτυώρων, Οινόης, Αμισού κ.λπ.⁸⁶. Στις περιοχές αυτές του δυτικού Πόντου και κυρίως στην ενδοχώρα, όπου είχαν μείνει λίγοι Έλληνες και είχαν σχεδόν απωλέσει τη γλώσσα τους, τώρα έχουμε εμπλουτισμό με νέο αίμα και επαναφορά των ελληνικών ιδεολογικών στοιχείων. Σημαντική αξία έχει η αναφορά στα οικονομικά δεδομένα της περιοχής αυτής του δυτικού Πόντου, όπου οι νέοι Έλληνες κάτοικοι, αγωνιζόμενοι με τόλμη και δημιουργικότητα, προχωρούν στην ενοικίαση των σχετικά περιορισμένων αγροτικών εκτάσεων που ανήκουν στους «αβροδίαιτους» Τούρκους γαιοκτήμονες ή, προπάντων, προχωρούν σε εκτεταμένη αποψίλωση τεράστιων δασικών εκτάσεων για τη μετατροπή τους σε καλλιεργήσιμη και ιδιαίτερα προσοδοφόρα γη. Κατ' αυτό τον τρόπο οι Έλληνες αποκτούν πλούτο, που τους επιτρέπει να αγοράσουν τη γη από τους γαιοκτήμονες, ενώ παράλληλα δανείζουν σ' αυτούς χρήματα, που είναι απαραίτητα για τις καθημερινές τους απολαύσεις. Έτσι, διαμορφώνονται συνθήκες έντονης κοινωνικής κινητικότητας, με τους Έλληνες να αποτελούν τα ανερχόμενα στρώματα υποσκελίζοντας τους Τούρκους, που από γαιοκτήμονες σε πολύ σύντομο χρόνο μετατρέπονται σε ακτήμονες και μετακινούνται σε άλλες περιοχές, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στους Έλληνες, οι οποίοι εγκαθίστανται πλέον μόνιμα στις περιοχές αυτές εξελληνίζοντάς τες πλήρως⁸⁷. Άλλοι τόποι εγκατάστασης είναι οι περιοχές των μεταλλείων του νοτιοδυτικού Πόντου όπως το μεταλλείο Σιμ και το Γκιουμούς Μαντέν (Χατζήκιοϊ) στην περιοχή Αμάσειας, αλλά και έξω από τα όρια του ιστορικού Πόντου στην περιοχή του Καρς στον Καύκασο, στην περιοχή του Ακ Νταγ Μαντέν στο Ν. Άγκυρας μεταξύ Άγκυρας - Σεβάστειας, όπου ιδρύουν 30 ελληνικά χωριά, στο Μπουγά Μαντέν (Μεταλλείο Ταύρου) και Μπερεκετλί Μαντέν στο Ν. Ικονίου, ακόμη στην περιοχή της Αρμενίας, Μεσοποταμίας, κ.λπ.⁸⁸. Οι μεταναστεύσεις αυτές παίρνουν μεγαλύτερη έκταση, όταν κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα καταργούνται τα σουλτανικά προνόμια των μεταλλουργών και η σχεδόν τελείως άγονη γη της Χαλδίας φέρνει τους Έλληνες σε αδιέξοδο, μη αφήνοντάς τους περιθώρια να αναπτύξουν ούτε καν στοιχειώδη αγροτική οικονομία⁸⁹. Η έκταση της μετανάστευσης προβληματίζει έντονα τον ποντιακό ελληνισμό και κυρίως τους ηγετικούς κοινωνικούς του κύκλους στην Τραπεζούντα, που στους έντονους ρυθμούς φυγής των

⁸⁶ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Οι Φυγάδες», Αθήνα 1870, σελ. 54.

⁸⁷ Ο.π., σελ. 70-71.

⁸⁸ Ο.π., σελ. 54.

⁸⁹ Ο.π., σελ. 69.

κατοίκων της Χαλδίας διαβλέπει τον κίνδυνο της πλήρους αποδιάρθρωσής του⁹⁰.

Στις νέες περιοχές εγκατάστασης οι Έλληνες μεταφέρουν την ιδεολογία τους, την οποία αναπαράγουν μέσα από τους βασικούς τους μηχανισμούς, την εκπαίδευση και την εκκλησία, έχοντας ως βασικό συνδετικό στοιχείο με τη μητρόπολη Χαλδία - σε αναλογία με τις αποικίες της αρχαίας Ελλάδας - την εκκλησιαστική τους υπαγωγή σ' αυτή. Ο εκάστοτε δε Μητροπολίτης Χαλδίας και Χαιρριάνων σε κάθε νέα αποικία ορίζει έναν επίτροπό του, για να χειρίζεται για λογαριασμό του τα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής, στη βάση των γενικών κατευθύνσεων που ο ίδιος - όπως και κάθε άλλος Μητροπολίτης, άλλωστε - λαμβάνει από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που είναι το κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών του ελληνισμού.

Μεγάλης σημασίας για τον ποντιακό ελληνισμό είναι το ζήτημα των **εξισλαμισμών και των κρυπτοχριστιανών** του Πόντου. Έχει ήδη προαναφερθεί ότι μαζικοί εξισλαμισμοί των χριστιανών του Πόντου γίνονται μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς (1461)⁹¹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της περιοχής του Όφεως ανατολικά της Τραπεζούντας, όπου το 1515, λίγες δηλαδή δεκαετίες μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς, υπήρχαν 2.352 χριστιανικές οικογένειες και μονάχα 50 μουσουλμανικές⁹². Στην ίδια περιοχή, μετά και το δεύτερο κύμα εξισλαμισμών, φαίνεται να υπάρχουν ελάχιστοι χριστιανοί. Το δεύτερο αυτό μεγάλο κύμα εξισλαμισμών έρχεται κατά το 17^ο αιώνα, οπότε εμφανίζονται οι τοπικοί Οθωμανοί τιμαριούχοι με την ονομασία Ντερεμπέηδες (Dere beyler), οι οποίοι αποκτούν μεγάλη οικονομική και πολιτική δύναμη, εξαιτίας της εξουσίας και των γαιών που τους παραχωρεί το κράτος. Αυτή η δύναμη, σε συνδυασμό με τον εκφυλισμό του κεντρικού οσμανικού κράτους, γεννά τάσεις αυτονόμησής τους και σε πολλές περιπτώσεις σε συγκρούσεις τόσο μεταξύ τους, όσο και με το κεντρικό οσμανικό κράτος. Η αυθαιρεσία και η βία που ασκούν εναντίον των Ελλήνων, και κυρίως οι εξισλαμισμοί, είναι φαινόμενα τόσο έντονα, ώστε από τον ποταμό Άκαμψι στα σύνορα με τη Γεωργία μέχρι την Τραπεζούντα ανατολικά, καθώς και στην περιοχή της Τόνιας ΝΔ. της Τραπεζούντας, συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί εξισλαμίζονται⁹³. Η εικόνα αποδιάρθρωσης των Ελλήνων χριστιανών είναι τόσο έντονη, ώστε ο Μητροπολίτης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, επισκεπτόμενος το 1681 τον Πόντο, διαπιστώνει ότι «...ουκ έμεινεν ουδέ μία εκκλησία ή ιερεύς...»⁹⁴. Πολλοί από τους εξισλαμισθέντες αυτούς χριστιανούς εξακολουθούν να τηρούν τους εξωτερικούς τύπους της μουσουλμανικής θρησκείας για το φόβο των Οθωμανών, διατηρώντας όμως την ελληνική γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα κρυφά

⁹⁰ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν εν Τραπεζούντι, τευχ. 3, 4 Ιουνίου 1880, σελ. 33, και τευχ. 40, 21 Ιουνίου 1880. Εδώ τα κύρια άρθρα του περιοδικού αναφέρονται στις μεταναστεύσεις και τους κινδύνους αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών, που προκύπτουν από αυτές.

⁹¹ LOWRY Heath: «Trabzon Şehrini İslamlaşma ve Türklesmesi 1461-1583», İstanbul 1981. Εδώ φαίνεται ότι, ενώ το 1486 το ποσοστό των χριστιανών της Τραπεζούντας είναι 80,78% (σελ.32), σχεδόν ένα αιώνα αργότερα, το 1583, γίνεται 46,38% (σελ. 113). Το ποσοστό, αντίστοιχα, των Μουσουλμάνων της Τραπεζούντας από 19, 22% το 1483 (σελ. 20), γίνεται 53,62% το 1583 (σελ. 111)

⁹² BRYER Antony: «The Toyrokkratia in the Pontos», όδι «Neoellinika» Austin - Texas/USA, 1970, σελ. 45-45.

⁹³ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντας: «Η εκκλησία Τραπεζούντας», σελ. 707.

⁹⁴ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ..., ό.π., σελ. 708.

παραμένουν χριστιανοί, τηρώντας όλα τα χριστιανικά τους έθιμα. Πρόκειται για τους Κρυπτοχριστιανούς ή «Κλωστούς» («γυριστούς») του Πόντου, τους οποίους καλύπτει η εκκλησία με την επιείκειά της. Αυτή δε η «επιείκεια και οικονομία της εκκλησίας» συμβάλλει αργότερα, που οι συνθήκες το επιτρέπουν, να επανέλθουν στην πρότερη θρησκεία⁹⁵. Οι περιοχές με τους μεγαλύτερους σε έκταση εξισλαμισμούς αυτής της περιόδου είναι στις περιοχές Άρδασας, Σταυρί και Κρώμνης στην περιοχή Αργυρούπολης και στις περιοχές Ματσούκας, Γημωράς, Σουρμένων κ.ά.⁹⁶. Οι χιλιάδες αυτοί Κρυπτοχριστιανοί θα πρέπει να δεχτούμε ότι με την πράξη τους προβαίνουν σε, ισχυρή μάλιστα, αντίσταση με το δικό τους τρόπο στη νέα θρησκεία, για να αποφύγουν το βέβαιο θάνατο και συνεπώς τον εθνικό αφανισμό. Είναι εκείνοι που αναγκάζονται να δεχτούν επιφανειακά μόνο τον ισλαμισμό, διατηρώντας τη χριστιανική πίστη και, στις περισσότερες περιπτώσεις, την ελληνική γλώσσα. Έτσι, ισορροπώντας επικίνδυνα μεταξύ Ισλαμισμού και Ορθοδοξίας, μένουν στην πραγματικότητα πιστοί στην εθνική τους ταυτότητα⁹⁷. Από όλο τον Πόντο μόνο μερικά χωριά απομονωμένα σε απρόσιτα μέρη, στις κοιλάδες των τριών ιστορικών μονών του Πόντου - της Παναγίας Σουμελά, του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα και του Αγίου Ιωάννου Βαζελώνα -, διασώζονται από τους βίαιους αυτούς εξισλαμισμούς, και με τη στήριξη της εκκλησίας και κυρίως των τριών αυτών μονών - οι οποίες στηρίζουν παράλληλα και μάλιστα αποφασιστικά και τους Κρυπτοχριστιανούς - κατορθώνουν να επιβιώσουν⁹⁸. Όσοι εξισλαμίζονται, ταυτόχρονα σχεδόν αποβάλλουν και τη γλώσσα τους, εκτός των κατοίκων της περιοχής του Όφη, ανατολικά της Τραπεζούντας, καθώς και της Τόνιας, νοτιοδυτικά, αλλά και άλλους σε διάφορες μεμονωμένες περιοχές, οι οποίοι διατηρούν ακόμη και σήμερα όχι μόνο την ελληνική τους γλώσσα⁹⁹, αλλά ακόμη και τα ελληνικά ονόματα των χωριών και οικισμών τους μέχρι το 1922, οπότε με την επικράτηση των κεμαλιστών αποβάλλονται όλες οι ονομασίες στον Πόντο που αναφέρονται στην ταυτότητα και το ιστορικό παρελθόν της περιοχής.

Είναι αυτονόητες οι τρομακτικές δυσκολίες και οι κίνδυνοι κάτω από τους οποίους οι Κρυπτοχριστιανοί ασκούν τα χριστιανικά λατρευτικά τους καθήκοντα, στις περιπτώσεις μάλιστα που στα χωριά τους κατοικούν και μουσουλμάνοι, οπότε η τυχόν αποκάλυψή τους σημαίνει σχεδόν βέβαιο θάνατο. Για να μη φτάσουν μάλιστα ποτέ σ' αυτό το σημείο, αναπτύσσουν ολόκληρο κώδικα επικοινωνίας, που διατηρείται διαμέσου των αιώνων. Με την υπογραφή στις 18 Φεβρουαρίου 1856 του Χάππ-ι-Χουμαγιούν δημιουργούνται οι προϋποθέσεις επανόδου στην πρότερη ταυτότητα των Κρυπτοχριστιανών της περιοχής, που, σύμφωνα με ντοκουμέντα της εποχής στην περιοχή Ματσούκας και Χαλδίας, βρίσκονται αριθμητικά περίπου στο 1/2 των Ελλήνων (φανερών) χριστιανών και είναι σχεδόν διπλάσιοι των υπολοίπων (φανερών) μουσουλμάνων¹⁰⁰. Ιδιαίτερη αξία έχει μια άποψη έγκυρου ιστορικού,

⁹⁵ Ο.π., σελ. 691.

⁹⁶ Ο.π., σελ. 691

⁹⁷ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 23.

⁹⁸ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 710.

⁹⁹ Ο.π., σελ. 709.

¹⁰⁰ ΑΥΕ/Φ1857,76/1. Έκθεση του Υποπροξένου Τραπεζούντας Κ.Ν. Κυπριώτη με αρ. 116 και ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1857 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, σχετική με το ζήτημα των Κρυπτοχριστιανών που επιδιώκουν την αναγνώρισή τους. Σύμφωνα με την έκθεση, ο αριθμός των Οθωμανών των χωριών της Ματσούκας και Χαλδίας είναι (5.690 + 9.260)

σύμφωνα με την οποία στην ορεινή ενδοχώρα της Τραπεζούντας και στη Χαλδία **δεν υπάρχει ούτε ένας κάτοικος τουρκικής καταγωγής**, γεγονός που γίνεται απολύτως κατανοητό και από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά¹⁰¹. Με την υπογραφή του σουλτανικού αυτού διατάγματος, οι Κρυπτοχριστιανοί της περιοχής Τραπεζούντας και κυρίως της Ματσούκας, Κρώμνης, Γεμουράς και Σουρμένων αποκαλύπτονται και αναγνωρίζονται ως χριστιανοί μετά και τις παρεμβάσεις των εκπροσώπων των προξενικών Αρχών της Τραπεζούντας. Στην κίνηση αυτή δεν συμμετέχουν οι πολυάριθμοι Κρυπτοχριστιανοί της ενδοχώρας της Τραπεζούντας, φοβούμενοι τις αντιδράσεις των Οθωμανών. Στη συνέχεια, όμως, 20.000 από αυτούς, υπερβαίνοντας αυτούς τους φόβους, εκλέγουν αντιπροσώπους τους στην Τραπεζούντα στις 15 Ιουλίου 1857, τους οποίους στέλνουν στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να προχωρήσουν με τη βοήθεια και του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και των εκεί ξένων Πρεσβειών στην αναγνώρισή τους ως χριστιανών, γεγονός που το κατορθώνουν μετά από μεγάλες δυσκολίες¹⁰². Αυτές ακριβώς οι αυτονόητες δυσκολίες και τα εμπόδια που παρεμβάλλουν οι οθωμανικές αρχές αναγκάζουν μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι διαμένουν κυρίως στην ποντιακή ενδοχώρα, να μην τολμήσουν να προχωρήσουν στις αναγκαίες ενέργειες αναγνώρισής τους, αφήνοντάς το για ευθετότερο χρόνο, οπότε και οι συνθήκες θα είναι ευνοϊκότερες. Πολλοί δε από αυτούς δεν το κατορθώνουν ποτέ και η συνθήκη ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, που υπογράφεται στις 30 Ιανουαρίου 1923 και προβλέπει (άρθρο 1) την ανταλλαγή με βάση το θρήσκευμα, συνιστά το βασικό λόγο για τον οποίο παραμένουν οριστικά στην περιοχή του Πόντου.

Πριν από την ανταλλαγή των πληθυσμών, στη Μ. Ασία ζούσαν δύο κατηγορίες ελληνόφωνων πληθυσμών. Πρόκειται για τους παλαιούς απογόνους των Βυζαντινών και για αυτούς που εγκαθίστανται εκεί μετά την τουρκική κατάκτηση. Ο Πόντος είναι η σημαντικότερη περιοχή με ελληνόφωνο πληθυσμό μέχρι το 19^ο αιώνα, που προέρχεται από τους Βυζαντινούς. Αυτό αποδεικνύεται τόσο από τις υπάρχουσες έρευνες, όσο και από τους οθωμανικούς φορολογικούς καταλόγους, που δείχνουν ότι οι ελληνικοί χριστιανικοί πληθυσμοί είναι πολυαριθμότεροι από τους μουσουλμανικούς¹⁰³. Στο καθοριστικό δε ερώτημα πώς εξηγείται το γεγονός ότι οι Πόντιοι αντιστέκονται σθεναρότερα από άλλους κατά του εξισλαμισμού και της τουρκοποίησης διατηρώντας την ελληνική γλώσσα και τη χριστιανική τους θρησκεία¹⁰⁴, δεν είναι ικανοποιητική η απάντηση που δίνουν κάποιοι

14.950, των Κρυπτοχριστιανών (τους ονομάζει «Κρωμιώτες», από το χωριό Κρώμνη, 10.725 + 16.810) **27.535**, ενώ των (φανερών) χριστιανών Ελλήνων είναι (20.590 + 29.035)

49.625.

¹⁰¹ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής, ό.π., σελ. 87.

¹⁰² Ό.π., σελ. 717.

¹⁰³ VRIONIS Spiros: «The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From 11th through the 15th century» Los Angeles, 1986, Μετάφραση Κάτια Γαλαταριώτου, Έκδοση ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σελ. 398.

¹⁰⁴ Ό.π., σελ. 395. Εδώ παρατίθεται πίνακας με αριθμό σπιτιών κατά χριστιανούς και μουσουλμάνους στις διάφορες επαρχίες του Οθωμανικού κράτους. Στο εγιαλέτι του Ρουμ, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου, υπάρχουν 116.772 σπίτια μουσουλμάνων (69,3% του συνόλου) και 51. 662 χριστιανικά (30,7%). Στις άλλες ανατολικές περιοχές τα ποσοστά των χριστιανικών σπιτιών είναι πολύ μικρότερα: στο Ντιγιαρμπεκίρ είναι 14,3%, στην Καραμανία είναι 2,27%, ενώ στο Ανατολικό εγιαλέτι είναι

ερευνητές ότι στον Πόντο υπήρχαν περισσότερες ελληνικές αποικίες από τις άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, γιατί η δυτική Μ. Ασία είχε πολύ περισσότερες ελληνικές αποικίες. Αντίθετα, η ορθή ερμηνεία απαιτεί να ανατρέξουμε στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, που παραμένει ελεύθερη για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από την υπόλοιπη Μ. Ασία μέχρι την κατάκτησή της, το 1461. Επίσης, η περιοχή του Πόντου δεν γνώρισε τις κοινωνικές αναστατώσεις που συνεπάγονταν οι κατακτήσεις των τουρκικών φύλων στην υπόλοιπη Ανατολία. Τέλος, η εκκλησία της εξακολουθεί να προστατεύεται από χριστιανό ηγέτη, να κατέχει πλούτο και κτήματα και να διοικείται κανονικά, τη στιγμή που στην υπόλοιπη Μ. Ασία έχει σχεδόν αποδιάρθρωθεί με την απώλεια των γαιών της και τη διάλυση του διοικητικού της μηχανισμού¹⁰⁵.

2. Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

2.1. Γενικά

Η αυγή του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τον ελληνισμό του Πόντου κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Η οικονομική ανάπτυξη, η οποία αρχίζει ουσιαστικά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν, είναι εκρηκτική και τώρα τεράστιοι όγκοι προϊόντων μετακινούνται από και προς τις δύο κύριες πύλες εισόδου και εξόδου των προϊόντων του Πόντου, δηλαδή τα λιμάνια της Τραπεζούντας και Αμισού, και κυρίως της πρώτης, ενώ ο αμαξιτός δρόμος Τραπεζούντας - Ερζερούμ - Περσίας σφύζει από κίνηση, με πλήθος караβανιών να μεταφέρουν τα προϊόντα της Ανατολής προς τη Δύση και το αντίστροφο, από και προς την ασιατική ενδοχώρα.

Η οικονομική αυτή ανάπτυξη συμβαδίζει, όπως είναι φυσικό, με μια τεράστιας έκτασης πολιτιστική ανάπτυξη. Ένας πραγματικός μορφωτικός οργανισμός παρατηρείται σε όλη την έκταση του Πόντου, με την ίδρυση νέων συλλόγων - σωματείων ή την οργανωτική ανασυγκρότηση παλαιότερων, που κύρια κατεύθυνσή τους είναι η στήριξη των σχολείων, η ίδρυση νέων και γενικά η αναδιοργάνωση των δυνάμεων του ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή την εποχή σχεδόν κάθε χωριό και οικισμός του Πόντου έχει το σχολείο του, που οικοδομείται κατά κανόνα δίπλα στην εκκλησία, γεγονός που και από μόνο του προσδιορίζει βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού.

Η οικονομική και πολιτιστική αυτή ανάπτυξη απαιτεί την ύπαρξη στοιχειωδώς τουλάχιστον καταρτισμένου προσωπικού για να στελεχώσει τις υπό ραγδαία άνοδο - εμπορικές κυρίως - ελληνικές επιχειρήσεις, αλλά και τη διεύρυνση των περιθωρίων ανάπτυξης των πολιτιστικών και ιδεολογικών στοιχείων των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής. Το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν να παίξουν - κατά τρόπο μάλιστα απολύτως επιτυχή - οι πολλές και αξιόλογες σχολικές μονάδες της περιοχής, με προεξάρχον το

ακόμη πιο κοντά στο μηδέν (1,6%).
¹⁰⁵ Ο.π., σελ. 398-399.

Φροντιστήριο Τραπεζούντας, το οποίο αποτελεί πρότυπο και σε πολλές περιπτώσεις καθοδηγητή για τις ποντιακές κοινότητες. Οι πολύ μεγαλύτερες, όμως, ανάγκες εκπαίδευσης - οι οποίες τροφοδοτούνται από τις νέες λαμπρές προοπτικές της Τραπεζούντας και του Πόντου - σε σχέση με τα εκπαιδευτικά δεδομένα, επιβάλλουν τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου. Ειδικά για την Τραπεζούντα, η υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί να απορροφήσει τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για εκπαίδευση. Σχεδιάζεται η οικοδόμηση στη θάλασσα, δίπλα και δυτικά του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Γρηγορίου, ενός νέου, μεγάλου τετραώροφου κτιρίου, του οποίου η θεμελίωση πραγματοποιείται το 1899 και τα εγκαίνια λειτουργίας το Σεπτέμβριο του 1902. Το κόστος κατασκευής του κτιρίου αυτού καλύπτεται εξ ολοκλήρου σχεδόν από τις εισφορές των Ποντίων Ελλήνων της Τραπεζούντας, της ευρύτερης περιοχής του Πόντου, αλλά και του εξωτερικού, κατά τρόπο μάλιστα εκπληκτικό: ο καθένας συνεισφέρει σύμφωνα με τις οικονομικές του δυνατότητες (αναλυτική σχετική αναφορά θα γίνει σε επόμενο κεφάλαιο). Παράλληλα, σε κάθε πόλη, χωριό και οικισμό του Πόντου παρατηρείται ένας απίστευτος οργανισμός οικοδόμησης νέων σχολείων. Η βιβλιογραφία αλλά και οι μαρτυρίες της εποχής βρίθουν αναφορών σχετικών με τις έντονες προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για συνεχή ανάπτυξη των σχολείων τους, μέχρι τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι προσπάθειες αυτές στηρίζονται αποφασιστικά από πλούσιους Πόντιους ομογενείς του εξωτερικού αλλά και από μια σειρά φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που, με μέλη επιφανή στελέχη των ελληνικών κοινοτήτων, ιδρύονται τόσο στην Τραπεζούντα, όσο και στην Κωνσταντινούπολη - όπου υπάρχει αξιόλογη ποντιακή κοινότητα -, αλλά και στις υπόλοιπες πόλεις και κωμοπόλεις του Πόντου.

2.2. Μεταναστεύσεις

Οι νέες οικονομικο-κοινωνικές συνθήκες που αναπτύσσονται αναδιαμορφώνουν ταχύτατα και τον κοινωνικό χάρτη της περιοχής. Οι νέες σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης δημιουργούν νέα κέντρα προσέλκυσης των ελληνικών πληθυσμών, η παρατεταμένη και εντεινόμενη πορεία εκφυλισμού του οσμανικού κράτους πολλαπλασιάζει τις ευκαιρίες για τους Έλληνες, ενώ παράλληλα καταγράφεται μια αλλαγή των καταναλωτικών και κοινωνικών προτύπων των Ελλήνων, κυρίως στις απομονωμένες ορεινές κοινότητες, με τη μέχρι τώρα παραγωγή ελάχιστων και απαραίτητων για τη συντήρηση της οικογένειας αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Οι λόγοι ανάπτυξης των ορεινών και απομονωμένων αυτών χωριών και οικισμών αίρονται, με άμεση συνέπεια τη διαμόρφωση - από τα τέλη ακόμη του 19^{ου} αιώνα - ενός ρεύματος μετανάστευσης προς την Τραπεζούντα κυρίως, αλλά και προς τις υπόλοιπες παράλιες πόλεις και κωμοπόλεις, καθώς και τις σχετικά κοντινές περιοχές του εξωτερικού και κατά βάση της νότιας Ρωσίας. Καθοριστικό ρόλο στην απόφαση των ελληνικών πληθυσμών να μεταναστεύσουν παίζει η απομόνωσή τους σε μακρινές περιοχές και εκτός των ραγδαία αναπτυσσόμενων κέντρων, η οποία με μαθηματική ακρίβεια περιθωριοποιεί τους πληθυσμούς αυτούς, σε συνδυασμό με τις εξαιρετικά δύσκολες καιρικές συνθήκες που επικρατούν κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του έτους.

Από την ήδη παρακαμάζουσα περιοχή της Χαλδίας - για την οποία έχει γίνει σχετική αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο - η διαρροή πληθυσμού, κυρίως προς τη γειτονική και ομόδοξη Ρωσία, συνεχίζεται και εντείνεται. Από τους υπόλοιπους οικισμούς και χωριά της ενδοχώρας σημαντικές πληθυσμιακές μάζες μετακινούνται τώρα από τις ορεινές και απρόσιτες περιοχές κυρίως προς τα παράλια, όπου οι καιρικές συνθήκες είναι ηπιότερες, αλλά και οι οικονομικές ευκαιρίες περισσότερες. Υπάρχουν περιπτώσεις όπου οι μεταναστεύσεις αυτές είναι τόσο μεγάλες, που μπορεί να γίνει λόγος για νέο αποικισμό¹⁰⁶. Σε κάθε περίπτωση η Κωνσταντινούπολη, παρά τη μεγάλη απόσταση, προσελκύει επίσης σημαντικό αριθμό Ποντίων, επιβεβαιώνοντας το αξίωμα της κοινωνικής καταξίωσης και μόνο με το γεγονός της μετάβασης και εγκατάστασης εκεί, που αντανάκλαται στη γνωστή ευχή που συνοδεύει κάθε νεογέννητο στις περιφέρειες του οθωμανικού κράτους «...και στην Πόλη σιμιτζής και στο Γαλατά σουτζής»¹⁰⁷. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι, εκτός από αυτούς που οριστικά μετακινούνται στις νέες αυτές περιοχές, μεγάλος όγκος μεταναστών μετακινείται εποχιακά και αφορά μόνο τους άνδρες: κατά το τέλος του καλοκαιριού ή στις αρχές του φθινοπώρου και μετά τη συγκομιδή της σοδειάς, μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα, και κυρίως την Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη και Ρωσία, για να συμπληρώσουν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα¹⁰⁸. Η συνεχής, όμως, παραμονή τους εκεί, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να κρατήσει και για χρόνια. Ο ρόλος των γυναικών γίνεται περισσότερο αποφασιστικός, δεδομένου ότι πλέον στα χωριά, εκτός από τις κλασικές ασχολίες του σπιτιού, αναλαμβάνουν τώρα και όλες τις εξωτερικές - που μέχρι πριν ασκούσαν οι άνδρες - οι οποίες είναι ιδιαίτερα επίπονες (κτηνοτροφικές εργασίες, κοπή και συλλογή ζωοτροφών κ.λπ.)¹⁰⁹. Η επιστροφή των ξενιτεμένων στις ιδιαίτερες πατρίδες συνιστά σημαντικό γεγονός στη ζωή των μικρών περιφερειακών ποντιακών κοινοτήτων, που συνοδεύονται από εκδηλώσεις χαράς, στις οποίες παίρνουν μέρος όλοι οι κάτοικοι.

Όπως έχει λεχθεί, οι Έλληνες κυριαρχούν ως τραπεζίτες, αντιπρόσωποι ξένων ασφαλιστικών οίκων, έμποροι και επαγγελματιοβιοτέχνες όχι μόνο στην

¹⁰⁶ -ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Κοσμάς: «Παροικία Σανταίων», ΠΕ, τχ. 89-90, 1957, σελ. 4.271-4.272.

Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στους λόγους των μεγάλων σε όγκο μεταναστεύσεων των κατοίκων της Σάντας με την ομάδα επτά (7) χωριών, που βρίσκονται σε υψόμετρο περίπου 1.800 μέτρων στην ενδοχώρα, με τις δύσκολες καιρικές συνθήκες και τους λιγοστούς πόρους εκτός από την καλλιέργεια μικρών ποσοτήτων λαχανικών και σιτηρών και την κτηνοτροφία. Έτσι, οι κάτοικοι αναγκάζονται να μεταναστεύσουν και μάλιστα σε τέτοια έκταση, ώστε να δημιουργήσουν ολόκληρες παροικίες, κυρίως στην Τραπεζούντα και ανατολικά της, στα χωριά Κύμινα, Κόχαλη, Μέσωνα, Βώνο, Λύκαινα, Βάρβαρα και στα χωριά των Σουρμένων Χαλανίκ, Πύργη, Καταβόλ. Οι μεταναστεύσεις αυτές επεκτείνονται και προς τη Ρωσία, στις περιοχές: Βατούμ (χωριά Αχλάσι, Τσιάκβα, Άσκοβα, Τβήρικα), Τυφλίδα (Σέκιπλι, Ιβάνοβα, Χαραπά, Φτελέν, Βιζιρόφ), Τσάλκας, Σοχούμ (Μιχαηλόβσκα, Ανδρέεβσκα - Ζουρνατσάντων, Αλεξανδρόβσκα), Καρς κ.λπ.

- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «Το χωριόν Ήμερα» ΠΕ, τχ.11, 1941, σελ. 147-148.

¹⁰⁷ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: Εισαγωγή στο Ν. Αποστολίδη «Αναμνήσεις από την Κωνσταντινούπολη», Αθήνα 1996, σελ. 17.

¹⁰⁸ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία», Αθήνα 1990, σελ. 14. Κατά το συγγραφέα

οι άνδρες αυτοί στην Κωνσταντινούπολη ήταν υποχρεωμένοι να διαμένουν σε ειδικούς χώρους, τα «Χάνια των μπεκιάρηδων», ενώ ο βίος τους ελεγχόταν από τις Αρχές.

¹⁰⁹ - ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Στάθης: «Κλίμα και προϊόντα της Σάντας», ΠΕ, τχ. 89-90, σελ. 1.258.
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 97.

αγορά των μεγάλων πόλεων αλλά και των κωμοπόλεων¹¹⁰. Σημαντικό στοιχείο των αγορών αυτών - και κυρίως της Τραπεζούντας και Αμισού, που είναι οι μεγαλύτερες πύλες εισόδου και εξόδου των προϊόντων του Πόντου - αποτελούν οι μικροί παραγωγοί των χωριών της ενδοχώρας, οι οποίοι με δικά τους μέσα μεταφέρουν ένα μέρος των προϊόντων τους (κυρίως αγροτικά και γαλακτοκομικά - γιαούρτι, γάλα, βούτυρο, πατάτες, φασόλια κ.λπ.) στις αγορές των πόλεων για να τα πουλήσουν, βελτιώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τα πενιχρά τους εισοδήματα¹¹¹.

2.3. Όψεις της κοινωνικής ζωής στην Τραπεζούντα

Οι Έλληνες δίνουν τον τόνο στις μεγάλες πόλεις και κυρίως στην **Τραπεζούντα**. Εδώ, στην αυγή του νέου αιώνα, το κλίμα ευφορίας είναι διάχυτο παντού. Οι εξαιρετικά θετικές προοπτικές της πόλης αντικατοπτρίζονται στους εντυπωσιακούς ρυθμούς δημογραφικής ανάπτυξης, που την καθιστούν μια από τις πιο πολυάνθρωπες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹², με ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών, όπου ο ελληνικός κατέχει κυρίαρχη θέση από οικονομικο-κοινωνική άποψη. Αυτό φανερώνεται με μια ματιά στην πόλη, όπου μεταξύ των δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων κυριαρχούν τόσο με το μέγεθος, όσο και - κυρίως - με την αισθητική τους εκείνα που ανήκουν στην ελληνική κοινότητα. Στη νότια παραθαλάσσια πλευρά δεσπόζει ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Γρηγορίου έχοντας δίπλα του το εντυπωσιακό νεοκλασικό τετραώροφο κτίριο του Φροντιστηρίου, που προκαλεί δέος με το ύψος και τον όγκο του κυριαρχώντας αισθητικά σε όλη την παράλια περιοχή της πόλης. Η μεγάλη ποσότητα πλούτου που συσσωρεύεται από τους Έλληνες αστούς αντανακλάται στο μέγεθος και την πολυτέλεια που αναδίδουν οι κατοικίες τους μέσα στην πόλη αλλά και προπάντων στις πολυτελείς τους επαύλεις ψηλά στο λόφο του Σουούκ - Σου, που εντυπωσιάζουν ακόμη και σήμερα. Ιδιαίτερη αίσθηση δημιουργούν και τα κτίρια των εμπορικών και τραπεζικών ελληνικών καταστημάτων στο κέντρο της πόλης, πολλά από τα οποία μάλιστα και σήμερα ακόμη εξακολουθούν να παίζουν τον ίδιο ρόλο¹¹³.

Αυτή την εποχή η πρωτεύουσα του Πόντου είναι μια πόλη που σφύζει από ζωή και κίνηση. Στους 50.470 κατοίκους της αντιστοιχούν 15.780 Έλληνες, 30.000 Μουσουλμάνοι, 4.290 Αρμένιοι, 230 Πέρσες και 170 Φραγκολεβαντίνοι¹¹⁴. Αυτοί οι τελευταίοι αποτελούν τη μικρή κοινωνική ομάδα

¹¹⁰ ΚΑΤΕΜΙΔΗΣ Π.: «Το Καβάκ περιφέρειας Αμισού», ΠΕ, τχ. 86-87, 1957, σελ. 4.136. Εδώ αναφέρεται ότι η κωμόπολη αυτή του Δυτικού Πόντου βρισκόταν στο κέντρο 12 ελληνικών χωριών με αξιόλογη αγορά, της οποίας οι Έλληνες ήταν κυρίαρχοι ως έμποροι καπνών και υφασμάτων, επαγγελματοβιοτέχνες κ.λπ.

¹¹¹ ΠΕΤΡΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Ανδρέα, πληροφορητής, γεννηθείς στο Κιρίς-Χανέ της Τραπεζούντας το 1912 (Γραφ. «Παμποντιακής» Ενώσεως, Χαλκοκονδύλη 9, Αθήνα, 10/5/1999, ώρα 18.00).

¹¹² ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ, Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1902, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σελ. 325-335, όπου παρατίθεται αναλυτική διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας, κατά την οποία η Τραπεζούντα με πληθυσμό 43.000 κατοίκους (κατ' άλλους, όμως - Παπαμιχαλόπουλος -, 50.470) είναι 18^η κατά σειρά σε πληθυσμό σε όλη την Αυτοκρατορία, ενώ είναι 10^η στη Μ. Ασία.

¹¹³ Σε επίσκεψή μας στην πόλη, τον Ιούνιο του 1997, διαπιστώσαμε ότι στο κτίριο της «Τράπεζας Καπαγιαννίδη» στεγάζεται η «Τουρκική Τράπεζα Εργασίας» (Türkiye İş Bankası), ενώ στο κτίριο της «Τράπεζας Αθηνών» στεγάζεται ανάλογο πιστωτικό ίδρυμα.

¹¹⁴ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κων/νος, ό.π., σελ. 210.

των Καθολικών που διαμένουν στην κεντρική συνοικία της Αγίας Μαρίας, νότια της πλατείας προς τη θάλασσα, που για το λόγο αυτό αποκαλείται «Φράγκικα». Η παρουσία τους αντανakλά τις έντονες προσπάθειες διείσδυσης των δυτικών χωρών και στον Πόντο καθόλη την περίοδο, μέσω της εκκλησίας. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο όμως παρακολουθεί με ιδιαίτερη προσοχή την καθολική προπαγάνδα και ζητά συνεχώς από τους κατά τόπους Μητροπολίτες να προχωρούν σε κάθε αναγκαία πρωτοβουλία που θα ακυρώνει στην πράξη αυτές τις προσπάθειες¹¹⁵. Τα πενιχρά, όμως, αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών δείχνουν ότι οι μηχανισμοί ιδεολογικής αντίστασης που είχε αναπτύξει ο ελληνισμός του Πόντου ήταν ιδιαίτερα ισχυροί.

Η κεντρική εμπορική οδός της πόλης είναι γεμάτη εμπορικά καταστήματα, στα οποία, μεταξύ των Ελλήνων που κυριαρχούν αριθμητικά, δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι Κρωμναίοι, καταγόμενοι από ομάδα χωριών της ενδοχώρας βόρεια της Αργυρούπολης και σε υψόμετρο περί τα 2.000 μέτρα, που αποκαλούνται και «Εβραίοι της Τραπεζούντας»¹¹⁶. Στην αγορά μπορεί να βρει κανείς οτιδήποτε επιθυμεί. Ξεχωρίζουν τα ελληνικά τραπεζικά καταστήματα, τα ελληνικά φαρμακεία, το βιβλιοπωλείο του Ευκλείδη Γεωργιάδη, το φωτογραφείο των αδελφών Κακούλη που μπορεί να συγκριθεί μόνο με τα άριστα φωτογραφεία της Αθήνας¹¹⁷, το τυπογραφείο των αδελφών Σεράση (που λειτουργεί από το 1888 και εκδίδει την εφημερίδα «Φάρος της Ανατολής»¹¹⁸), τα κουντουράδικα (υποδηματοποιεία), η αγορά κρεμμυδιών (soğan pazarı), τα κουγιουμζήδικα (χρυσοχοεία) και γενικά ένα πολύχρωμο αισιόδοξο πλήθος ανθρώπων που παράγει, καταναλώνει, κινείται. Οι άνθρωποι της αγοράς είναι και οι μόνοι που γνωρίζουν καλά την τουρκική γλώσσα για να διευθετούν εύκολα τις τυχόν διαφορές τους με το δημόσιο¹¹⁹. Στη ζωντανή αυτή αγορά περιφέρονται διάφοροι μικροεπαγγελματίες του δρόμου, που αποτελούν θέαμα σύννηθες στις πόλεις της Ανατολής, προσφέροντας τα πιο απίθανα και ετερόκλητα προϊόντα και υπηρεσίες: νερό, τσιγάρα, γλυκά, μεταφορά προϊόντων ως αχθοφόροι, βελόνες, κουλούρια κ.λπ.¹²⁰. Πρόκειται για παρουσίες που χρωματίζουν έντονα το κέντρο της πόλης, ευρισκόμενες στις παρυφές της οικονομικής της ζωής και λειτουργώντας συμπληρωματικά της. Στη μεγάλη κεντρική πλατεία, όπου κατά κανόνα καταλήγουν και από όπου ξεκινούν οι βασικοί δρόμοι της πόλης, τα διάφορα εστιατόρια, ταβέρνες και καφενεία συνήθως είναι γεμάτα, όπως και το κατάστημα του μοναδικού Πέρση κατασκευαστή και πωλητή χαλβά στο τελείωμα του μεγάλου εμπορικού δρόμου, δίπλα στην πλατεία¹²¹.

¹¹⁵ ΚΠΑ 1899: Στη σελ. 3, σε έγγραφο του Οικ. Πατριαρχείου προς το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίο, η σύνοδος κάνει λόγο για την προσπάθεια των αδελφών Freres

Cherians να ιδρύσουν ορφανοτροφείο στην Τραπεζούντα, «ένθα ουχ υπάρχουν καθολικοί αλλά μόνον ορθόδοξοι», και του ζητά να πάρει όλες τις αναγκαίες πρωτοβουλίες για να εμποδίσει την ίδρυση αυτού του ιδρύματος.

¹¹⁶ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ του Αγαθάγγελου, πληροφορητής.

¹¹⁷ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 251.

¹¹⁸ ALBAYRAK Hüseyin: «Trabzon basin Tarihi» (Ιστορία του Τύπου της Τραπεζούντας), Ankara 1994, sayfa 302.

¹¹⁹ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ, ό.π.

¹²⁰ Ό.π.

¹²¹ Ό.π.

Τα σπίτια στο κέντρο της πόλης, που ανήκουν κατεξοχήν στους Έλληνες, προσδιορίζουν κατά τρόπο μάλιστα αρκετά διαυγή την κοινωνική προέλευση των ιδιοκτητών τους. Τα λίγα μεγάλα τριώροφα - συνήθως νεοκλασικά και με πλούσια εξωτερική και εσωτερική διακόσμηση - ανήκουν στους πλούσιους αστούς τραπεζίτες και εμπόρους. Νέα κτίρια ξεπηδούν παντού και γενικά παρατηρείται ένας οργασμός ανοικοδόμησης, που υπενθυμίζει κατά τρόπο έντονο τα νέα ανερχόμενα κοινωνικά στρώματα που διαμορφώνονται στο πλαίσιο των νέων οικονομικών ευκαιριών. Σε κεντρικό σχετικά μέρος ξεχωρίζει και το μόνο ουσιαστικά ενδιαφέρον μεγάλο τουρκικό τριώροφο, και μάλιστα σε μεγάλο ποσοστό, ξύλινο σπίτι, που ανήκει στην πλούσια οικογένεια των εμπόρων αδελφών Νεμλή Ζαδέ. Τα υπόλοιπα σπίτια είναι κυρίως μονώροφα και διώροφα. Όλα σχεδόν είναι κεραμοσκεπή, με λιθόκτιστη αυλή, η οποία περικλείεται από εξωτερικό ψηλό αυλόγυρο μέσα στον οποίο βλέπουν και τα παράθυρα, με βαριά ξύλινη εξώπορτα. Η βασική κατεύθυνση των περισσότερων σπιτιών είναι από βορρά προς νότο, έχουν δηλαδή την πλάτη τους στη θάλασσα, προφανώς για να αντιμετωπίσουν τον υγρό και δριμύ χειμώνα με τους παγερούς ανέμους που έρχονται ως εδώ από τις βόρειες παγωμένες ρωσικές στέπες¹²².

2.4. Η μετάβαση στα παρχάρια, βασικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου

Το υγρό κλίμα των παραλίων περιοχών του Πόντου, που σε κάποιες περιπτώσεις γίνεται πνιγηρό, αναγκάζει τους κατοίκους των περιοχών αυτών να μετακινούνται κατά το καλοκαίρι στα **παρχάρια**, δηλαδή τα οροπέδια που βρίσκονται στα υψίπεδα των βουνών της ενδοχώρας. Είναι περιοχές με ξηρό και υγιεινό κλίμα και κρύα νερά, σε ομαλές περιοχές των εσωτερικών βουνών, σε υψόμετρο πάνω από τα 2.000 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Πρόκειται για μια συνήθεια των Ελλήνων κατοίκων της περιοχής από τους αρχαίους ακόμη χρόνους¹²³, που έχει γίνει συστατικό στοιχείο της ζωής τους. Κατά τις ημέρες της αναχώρησης επικρατεί ένα πανηγυρικό κλίμα χαράς και αδημονίας, το οποίο τονίζεται και ενισχύεται από τις προετοιμασίες των οικογενειών, που συνιστούν μια ολόκληρη ιεροτελεστία. Η παραμονή στα παρχάρια διαρκεί συνήθως όλο το καλοκαίρι, ενώ για τους κατοίκους των ορεινών χωριών, που όλα έχουν το δικό τους παρχάρι πάνω από το χωριό προς την κορυφή του βουνού, η παραμονή διαρκεί 1-2 μήνες περισσότερο, γιατί συνδυάζεται με την αξιοποίηση των τόπων αυτών ως σημαντικών βοσκότοπων για τα ζώα που συντηρούν, τα οποία φροντίζουν ειδικά προς τούτο μισθωμένοι βοσκοί, οι «*παρχαρέτ'*». Παρχάρια υπάρχουν πολλά σε όλο το μήκος του ανατολικού και κεντρικού Πόντου και βρίσκονται στη δεύτερη κατά σειρά κλιματική ζώνη του Πόντου, τη ζώνη των οροπεδίων. Σημαντικότερα, όμως, όλων θεωρούνται τρία, που βρίσκονται στην περιοχή της Τραπεζούντας προς τα νότια: της Σάντας, της Κρώμνης και της Ίμερας¹²⁴. Το πλήθος των παραδοσιακών τραγουδιών του Πόντου που αναφέρονται στα παρχάρια αλλά και η νοσταλγία για αυτά των Ποντίων της πρώτης γενιάς που ζουν ακόμη αποδεικνύουν αυτομάτως το γεγονός ότι η μετακίνηση στα

¹²² Ο.π.

¹²³ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κων/νος, ό.π., σελ. 136.

¹²⁴ Ο.π., σελ. 137

παρχάρια αποτελεί μια από τις βασικές όψεις της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου.

2.5. Οι πανηγύρεις - Η Παναγία Σουμελά

Τόπος συνάντησης των απανταχού ευρισκομένων Ελλήνων του Πόντου είναι η Μονή της **Παναγίας Σουμελά** κατά την εορτή της Παναγίας στις 15 Αυγούστου. Πραγματικά, παρά το γεγονός ότι και οι υπόλοιπες ιστορικές μονές του Πόντου δέχονται μεγάλα πλήθη επισκεπτών, η περίπτωση της Παναγίας Σουμελά είναι εντυπωσιακή. Έλληνες Πόντιοι από κάθε πόλη και χωριό προσέρχονται κατά χιλιάδες, ακόμη και από το εξωτερικό φροντίζουν ο ερχομός στη γενέθλια γη να συμπέσει με το χρόνο της γιορτής της Παναγίας¹²⁵. Η πραγματικά μοναδική κοσμοσυρροή από κάθε γωνιά της ποντιακής γης, των έξω των ορίων του ιστορικού Πόντου κοινοτήτων των μεταλλείων αλλά και των αποδήμων Ποντίων, δημιουργούν μια πανηγυρική ατμόσφαιρα στον ευρύτερο χώρο της μονής χωρίς προηγούμενο, γεμάτη πλήθος χρωμάτων, φωνές, χορούς, τραγούδια. Οι επισκέπτες του χώρου της μονής εισερχόμενοι αφήνουν, στο μικρό χώρο που βρίσκεται δεξιά, τον οπλισμό τους - όσοι διαθέτουν και, κυρίως, οι προερχόμενοι από τις περιοχές της Σάντας και της Κρώμνης - και εισέρχονται στη μονή με κατάνυξη. Η τεράστια αξία που έχει η Μονή της Παναγίας Σουμελά για τον ελληνικό ποντιακό πληθυσμό προκύπτει και από το γεγονός ότι είναι το μοναδικό σχεδόν μέρος του Πόντου που έχουν επισκεφθεί σε διάφορες ιστορικές περιόδους όλοι οι ξένοι περιηγητές που έφτασαν στην περιοχή, όπως προκύπτει από τις σχετικές τους περιγραφές, γεγονός που δείχνει την ενδιαφέρουσα μακρά ιστορική πορεία της μονής αλλά και το μεγάλο ενδιαφέρον που έχει για τους Έλληνες. Ανιχνεύοντας κανείς την ιστορία της μονής, διαπιστώνει ότι η πορεία της μέσα στο χρόνο συνδέεται με μια σειρά από θρύλους και παραδόσεις, οι οποίες, κυρίως για το λόγο αυτό, την έχουν μυθοποιήσει στη συνείδησή τους και την έχουν ταυτίσει με την ίδια την παρουσία τους στην περιοχή του Πόντου.

Λίγο μικρότερη είναι η εμβέλεια που έχουν οι πανηγύρεις των άλλων μονών του Πόντου, όπως του Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα και Αγίου Ιωάννου Βαζελώνα, των δύο ιστορικών μονών του Πόντου, που βρίσκονται κοντά στη Σουμελά και μάλιστα στην ίδια περιοχή, υπαγόμενες και οι τρεις στην εκκλησιαστική επαρχία Ροδοπόλεως. Ανάλογη είναι η εμβέλεια της πανηγυρής της Μονής Παναγίας Γουμερά, που βρίσκεται νότια, περί τα 100 χιλιόμετρα από την Τραπεζούντα, λίγο ανατολικά της Αργυρούπολης. Στην τελευταία ειδικά περίπτωση το πλήθος που συρρέει, με την ευκαιρία της εορτής της Παναγίας, από όλα τα χωριά της περιοχής αλλά και πολύ μακρύτερα, είναι επίσης μέγα και αποτελείται από χριστιανούς αλλά και Τούρκους. Οι εκδηλώσεις συνοδεύονται από ολονυχτίες, διασκέδαση, ακόμη και από ομαδικούς πυροβολισμούς, όπου εκδηλώνεται η ζωντάνια και το σφρίγος του ελληνισμού κατά τη μεγάλη βραδιά της πανηγυρής¹²⁶.

Μικρότερης εμβέλειας συγκεντρώσεις, με την έννοια ότι έχουν τοπικό κυρίως ενδιαφέρον, είναι τα **πανηγύρια** που πραγματοποιούνται στα χωριά

¹²⁵ Πληροφορητής **Σπυράντης Ανδρέας**, ό.π.

¹²⁶ **ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ Θ.**: «Γύρω στην άσβεστη φλόγα», Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997 (1^η έκδοση: 1958).

και τις κωμοπόλεις. Πρόκειται για σημαντικό κοινωνικό γεγονός, στο οποίο, όπως και στην περίπτωση του γάμου, έχουμε μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων. Σ' αυτή, όμως, την περίπτωση έχουμε πολύ μεγαλύτερη, γιατί συγκεντρώνονται οι κάτοικοι ολόκληρων περιοχών ή ομάδων χωριών για να συνεορτάσουν την επέτειο της εορτής κάποιου αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένη κάποια εκκλησία ή εξωκλήσι¹²⁷. Συνήθως, οι χώροι των πανηγυριών βρίσκονται έξω από το χωριό σε κάποιο όμορφο εξοχικό μέρος με ψηλά δένδρα και κρύα νερά, αλλά όχι σπάνια και μέσα στο χωριό, στον περίβολο του ναού. Οι Πόντιοι, αναζητώντας ευκαιρίες για όσο το δυνατόν περισσότερες κοινωνικές εκδηλώσεις και διασκέδαση, πραγματοποιούν συνήθως περισσότερα πανηγύρια του ενός σε κάθε χωριό και το γεγονός αυτό προσδίδει αυξημένο ενδιαφέρον σ' αυτά. Μεγάλη σημασία έχει η καλή οργάνωση του πανηγυριού, η οποία είναι καθήκον της κοινότητας, που αναθέτει στα στελέχη της και στους αρχηγούς των οικογενειών, αλλά και σε κάποιους κατοίκους αυτή τη δουλειά. Πρώτη δε και κύρια μέριμνα αποτελεί η εξασφάλιση του φαγητού για όλους τους πανηγυριστές, η οποία επιτυγχάνεται με την υλική προσφορά αλλά και την προσωπική εργασία όλων των κατοίκων κατά τις οικονομικές τους δυνάμεις. Στόχος να μείνουν όλοι ικανοποιημένοι και ιδιαίτερα οι ξένοι επισκέπτες¹²⁸. Με την ευκαιρία του πανηγυριού αρκετοί κάτοικοι προσφέρουν στην κοινότητα ζώα (μοσχάρια ή αρνιά), τα οποία κατά τη διάρκεια του πανηγυριού δημοπρατούνται και τα έσοδα διατίθενται από την κοινότητα για το σχολείο¹²⁹ ή για οικονομική στήριξη των φτωχότερων οικογενειών¹³⁰. Το δεδομένο αυτό καθιστά σαφές ένα υψηλό αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά και στήριξης των ιδεολογικών τους μηχανισμών. Κάποιες από τις προσφορές αυτές δίνονται ως έπαθλα στους νικητές των αγώνων πάλης, που επίσης πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια του πανηγυριού. Η μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων είναι η βασική προϋπόθεση μετατροπής του πανηγυριού και σε μια μικρή εμποροπανήγυρη με την παρουσία μιας σειράς μικρεμπόρων. Μάλιστα, η αγορά ενθυμίων από τους πανηγυριστές είναι μια συνήθεια ευρύτατα διαδεδομένη¹³¹. Φυσικά, κυρίαρχο στοιχείο σε όλη τη διάρκεια του πανηγυριού είναι ο χορός, η διασκέδαση και το τραγούδι, με τη συμμετοχή όλων των πανηγυριστών.

3. Η Οικογένεια ως βασικός κοινωνικός θεσμός των Ελλήνων στον Πόντο

3.1. Γενικά

Στο πλαίσιο του οσμανικού κράτους, για πολλούς αιώνες οι ελληνικές οικογένειες διαβιούν δίπλα στις τουρκικές, χωρίς όμως καμιά ουσιαστική

¹²⁷ Πληροφορητής ΣΙΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ του Κων/νου, γενν. στα Λιβάδια Γαλλίανας το 1905, Ροδόχωρι Νάουσας, 16/4/1998, ώρα 17.30. Κατά τον πληροφορητή, στην περιοχή των 18 χωριών του Αγ. Γεωργίου Περιστερέωτα, δηλαδή της Γαλλίανας, γίνονταν πολλά πανηγύρια, στα οποία συμμετείχαν κάτοικοι από όλα τα χωριά, ακόμη και Τούρκοι, και σε κάθε χωριό γίνονταν δύο και τρία πανηγύρια το χρόνο.

¹²⁸ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος: «Ο Πολιούχος Άγιος», ΠΕ, τχ. 51, σελ. 234-235.

¹²⁹ Ο.π.

¹³⁰ Πληροφορητής ΣΙΑΜΙΔΗΣ Ιωάννης, ό.π.

¹³¹ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος, ό.π., σελ. 235.

επαφή. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί που αναπτύχθηκαν εκατέρωθεν εμποδίζουν την επικοινωνία μεταξύ τους και επιβάλλουν τεράστιες ιδεολογικές διαφορές ανάμεσά τους, οι οποίες είναι αδύνατο να καταρριφθούν. Η ελληνική οικογένεια αποτέλεσε ένα μύθο για την τουρκική και το αντίθετο¹³². Αυτό προφανώς οφείλεται στα χαρακτηριστικά του συστήματος των «εθνικών κοινοτήτων» (των «Milliyet») που κυριαρχεί για αιώνες στην οσμανική κοινωνία, με την αναγκαστική συμβίωση των διαφόρων λαών που τη συγκροτούν. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, οι διάφορες κοινότητες είναι κλειστές τόσο εσωτερικά όσο και ως προς τις άλλες κοινότητες. Τα μέλη κάθε κοινότητας μπορούν να αναπτύξουν μόνο αγοραίες σχέσεις με τα μέλη των άλλων κοινοτήτων, δηλαδή σχέσεις ψυχρών συναλλαγών, στις οποίες κυριαρχεί το οικονομικό συμφέρον. Στενότερους δεσμούς, δηλαδή οικογενειακούς κ.λπ., δεν επιτρέπεται να συνάψουν. Βαθύτερος στόχος είναι η αποτροπή των διεκκλησιαστικών σχέσεων, δηλαδή η αποδυνάμωση των εθνικών κοινοτήτων και η στέρησή τους από συμμάχους¹³³. Όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί επηρεάζονται από τη συνολική κοινωνική δομή: κοινωνίες που βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης παρουσιάζουν διαφορετικούς τύπους οικογενειών¹³⁴.

Η ποντιακή κοινωνία είναι παραδοσιακή, γιατί - αν εξαιρεθούν τα λίγα μεγάλα αστικά κέντρα - είναι μια κατεξοχήν αγροτική κοινωνία με τα επιμέρους χαρακτηριστικά της: έχει σχετική οικονομική αυτάρκεια απέναντι στην ευρύτερη κοινωνία, η οικιακή μονάδα (το νοικοκυριό) έχει σημαντική θέση στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση, οι επιμέρους κοινότητες χαρακτηρίζονται από τις εσωτερικές σχέσεις των μελών τους και, τέλος, υπάρχουν σε ένα βαθμό οι ιερωμένοι αλλά, κυρίως, τα στελέχη των ελληνικών κοινοτήτων που λειτουργούν ως μεσάζοντες ανάμεσα στις κοινότητες και την ευρύτερη κοινωνία. Η ποντιακή οικογένεια στο πλαίσιο αυτής της κοινωνίας έχει επίσης παραδοσιακά χαρακτηριστικά.

3.2. Δομή της ποντιακής οικογένειας

Στο πλαίσιο αυτής της παραδοσιακής ποντιακής κοινωνίας, παρατηρούμε ότι ο βασικός τύπος οικογενειακής οργάνωσης - αν εξαιρεθεί η Τραπεζούντα και τα υπόλοιπα μεγάλα αστικά κέντρα, όπου παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις και ο τύπος της *διευρυμένης πυρηνικής οικογένειας*, που αποτελείται από το ζευγάρι με τα παιδιά και σε πολλές περιπτώσεις και τους γονείς του άνδρα ή της γυναίκας - είναι ο τύπος της **εκτεταμένης και μάλιστα πατριαρχικής οικογένειας**: αποτελείται από τον αρχηγό της οικογένειας, τους παντρεμένους γιους και τα παιδιά τους. Ο αριθμός των μελών των οικογενειών αυτών είναι μεγάλος. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονται τέτοιες πατριαρχικές οικογένειες με 32 μέλη¹³⁵. Τα μέλη των οικογενειών αυτών πολλές φορές συναπαρτίζονται από άτομα μέχρι τριών ή ακόμη και

¹³² ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία» Αθήνα, Εκδόσεις Γόρδιος, 1990, σελ. 12.

¹³³ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα», τόμος 1, σελ. 278-279.

¹³⁴ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία», σελ. 13.

¹³⁵ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης: «Οικισμοί του Πόντου: Το Χάλχατζη του Ακ Νταγ Μαντέν», ΠΕ, τχ. 53, 1983, σελ. 425.

τεσσάρων γενεών¹³⁶. Η δομή αυτή τηρείται μέχρι το θάνατο του άρρενος αρχηγού, οπότε κατά κανόνα διασπάται στις επιμέρους οικογένειες της επόμενης γενεάς. Τότε η χήρα του αρχηγού πηγαίνει με τον πρωτότοκο γιο, εφόσον δεν υπάρχουν στην οικογένεια άγαμα παιδιά ή ανήλικα εγγόνια, οπότε αναλαμβάνει αυτή την προστασία τους¹³⁷. Ο τύπος αυτός επιβλήθηκε από τις ίδιες τις ανάγκες της ζωής: οι εξαιρετικά δύσκολες γεωγραφικές και καιρικές συνθήκες στους ορεινούς οικισμούς, σε συνδυασμό με την ανάγκη ύπαρξης πολλών ανδρών για τη διεκπεραίωση των δύσκολων εξωτερικών - κτηνοτροφικών, κυρίως - εργασιών οδηγεί σ' αυτή τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Ο τύπος αυτός οικογενειακής οργάνωσης είναι ο συνήθης και στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως την Τραπεζούντα, το μεγαλύτερο αστικό κέντρο του Πόντου και μάλιστα στο κέντρο της πόλης¹³⁸.

Στο πλαίσιο της πατριαρχικής ποντιακής οικογένειας αδιαμφισβήτητος αρχηγός είναι ο άνδρας (γεροντότερος στη σειρά: παππούς, αν ζει, ή ο σύζυγος ή ο μεγάλος γιος). Όλα τα μέλη της οικογένειας έχουν απεριόριστο σεβασμό στον αρχηγό της οικογένειας. Ο σεβασμός αυτός μεταφέρεται από γενιά σε γενιά και θεωρείται υποχρέωση όλων των μικρότερων προς τους μεγαλύτερους και, προπάντων, της νύφης προς τον πεθερό και την πεθερά¹³⁹. Όταν αυτός φτάσει σε μεγάλη ηλικία, δημιουργείται κυριολεκτικά άμιλλα μεταξύ των οικογενειών για την καλύτερη δυνατή περιποίησή του. Μάλιστα αναφέρεται χαρακτηριστικά ως «ιερή υποχρέωση» η δημιουργία σε κάθε κατοικία ενός ξεχωριστού μικρού δωματίου για τους γέροντες - χώρου θαλπωρής και ξεκούρασης, που αποκαλείται «σιακίν» (χειμερινό δωμάτιο), με σχετικά χαμηλότερο, σε σχέση με το υπόλοιπο σπίτι, ταβάνι, προστατευμένο από τους ανέμους και στραμμένο προς την είσοδο του σπιτιού, ανατολικά, με όλες τις ανέσεις, για να αντιμετωπίζονται οι δυσκολίες του πολύμηνου και σκληρού χειμώνα¹⁴⁰.

Ο αρχηγός της οικογένειας έχει τον κύριο ρόλο, έχει την ευθύνη των οικονομικών ζητημάτων και των εξωτερικών σχέσεων της οικογένειας, ενώ η ρύθμιση της εσωτερικής οργάνωσης (φαγητό, καθημερινές εργασίες του σπιτιού, φροντίδα των παιδιών, περιποίηση των ζώων, οργάνωση και περιποίηση του κήπου κ.λπ.) είναι κύρια φροντίδα της συζύγου του. Γενικά, οι ρόλοι στην ποντιακή οικογένεια είναι ανδρικοί και γυναικείοι, με όρια όμως που συχνά συγχέονται, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης και της αγροτικής οικονομίας.

¹³⁶ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης: «Δομή της ποντιακής οικογένειας και ιεράρχηση των μελών της», ΑΠ, τχ. 38, Αθήνα 1984, σελ. 373.

¹³⁷ Ο.π.

¹³⁸ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος: «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», ΑΠ, τχ. 38, Αθήνα 1984, σελ. 522. Εδώ ο συγγραφέας περιγράφει το χώρο κατοικίας της οικογένειας Λεοντίδη στη συνοικία Αγίας Μαρίας, στο κέντρο της Τραπεζούντας.

Συγκεκριμένα, σε τρία διώροφα σπίτια στην ίδια αυλή, υπό τη σοφή καθοδήγηση της χήρας

του γενάρχη Κωνσταντίνου Λεοντίδη, κατοικούν αρμονικά τουλάχιστον τρεις γενιές της οικογένειας. Πρόκειται σαφώς για τύπο πατριαρχικής οικογένειας, όπου, μετά το θάνατο του

γεροντότερου άρρενος μέλους, τον πρώτο ρόλο αναλαμβάνει η σύζυγός του, που μένει στο σπίτι του πρωτότοκου υιού.

¹³⁹ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης, ό.π.

¹⁴⁰ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Ανάνιας: «Η ευγηρία στον Πόντο». ΠΕ, τχ. 52, 1983, σελ. 320.

Μεταξύ των αρρένων μελών της οικογένειας υπάρχει μια ιεράρχηση, που αντιστοιχεί στην ηλικία τους: π.χ. οι μικρότεροι αδελφοί δεν καπνίζουν μπροστά στους μεγαλύτερους, δέχονται από αυτούς παραγγελίες, παρατηρήσεις, συστάσεις κ.λπ. Μεταξύ των θηλέων αντίστοιχα γίνεται διάκριση ανάμεσα στις άγαμες κόρες και στις νύφες, στις δεύτερες ανάλογα με το χρόνο που πραγματοποιήθηκε ο γάμος τους¹⁴¹.

Παρά το γεγονός ότι στις οικογένειες υπάρχει προτίμηση στην απόκτηση αρρενος τέκνου - την οποία επιβάλλει η ανάγκη ύπαρξης ανδρών για τη διεκπεραίωση των ιδιαίτερα επίπονων εργασιών -, τα νεογέννητα αρρένα και θήλεα παιδιά είναι ισότιμα τώρα, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Διάκριση σε σχέση με το φύλο παρατηρείται κατά τις παλαιότερες δεκαετίες, που οφειλόταν στην αποχή των θηλέων από τη σχολική διαδικασία. Τώρα, όμως, υπάρχει ήδη μια τεράστια ανάπτυξη της εκπαίδευσης και σύμφωνα με την τρέχουσα ιδεολογία ο αναλφαβητισμός θεωρείται ντροπή για κάθε παιδί. Στο πλαίσιο αυτής της ισοτιμίας, το προνόμιο της πρωτοτοκίας ισχύει και για τα δύο φύλα. Ειδικά δε στην περίπτωση του θήλεος πρωτοτόκου, αυτό για όλα τα μικρότερα αδέρφια του είναι η «μεγάλη αδελφή» (η «τρανέσσα»), της οποίας η γνώμη βρίσκεται σε ισχύ ιεραρχικά αμέσως μετά τη γνώμη της μητέρας, μετά το θάνατο της οποίας παίρνει ουσιαστικά τη θέση της και η άποψή της για τα ζητήματα της οικογένειας έχει ιδιαίτερο βάρος, ακόμη και αν έχει νυμφευθεί και απομακρυνθεί από την οικογένεια¹⁴².

Στην περίπτωση του γάμου των παιδιών, η επιλογή του συζύγου ή της συζύγου είναι αποκλειστικό καθήκον και ευθύνη των γονέων, ενώ η ηλικία γάμου των παιδιών και των δύο φύλων - και κυρίως του θήλεος - συνήθως είναι μικρή. Αυτές οι αντιλήψεις αντικατοπτρίζονται σε πολλές όψεις της ζωής (παροιμίες, αποφθέγματα κ.λπ.) του ποντιακού ελληνισμού. Γενικά θεωρείται ότι η αγάπη μόνη της «τυφλώνει» μεγιστοποιώντας τα θετικά και υποβαθμίζοντας τα αρνητικά στοιχεία του άλλου και συνεπώς απαιτείται η παρέμβαση των γονέων με την ώριμη κρίση και το «καθαρό» μυαλό. Πρέπει δε να θεωρηθεί φυσικό, στην περίπτωση των παιδιών της μικρής ηλικίας, η κρίση τους να θεωρείται από τους γονείς ανώριμη ως προς την επιλογή του ή της συζύγου. Η προτίμηση των γονέων να νυμφεύεται ειδικά το θήλυ σε πολύ μικρή ηλικία έχει σχέση κυρίως με ιστορικές εμπειρίες κατά τις οποίες, σε σχετικά παλαιότερες εποχές, τα θήλεα άτομα των οικογενειών γίνονταν συχνά θύματα απαγωγών από Τούρκους, γεγονός όμως που συνέβαινε σε περιπτώσεις νέων στην ηλικία και σε καμιά περίπτωση νυμφευμένων γυναικών, τις οποίες απέφευγαν να απαγάγουν.

Δεν είναι, όμως, σπάνιες οι περιπτώσεις νέων οι οποίοι επαναστατούν απέναντι σ' αυτή την κατεστημένη αντίληψη της ποντιακής κοινωνίας, να αποφασίζουν οι γονείς για το γάμο τους. Εδώ, εκτός της γνωστής μεθόδου της απαγωγής του θήλεος από το άρρεν (το «σύρσιμον τη κοριτσί»), έχουμε και μια άλλη πρωτότυπη κατάσταση στην περίπτωση που ο νέος είναι επιφυλακτικός και άτολμος στην πραγματοποίηση της απαγωγής: την πρωτοβουλία αναλαμβάνει το θήλυ, το οποίο, σε συνεννόηση συνήθως με κάποιον από τα θήλεα μέλη της οικογένειας του άρρενος, που είναι σύμφωνο με το ζεύγος στην πραγματοποίηση του γάμου, παρουσιάζεται στο σπίτι του άρρενος με τα προσωπικά του αντικείμενα, δηλώνοντας την παρουσία του με

¹⁴¹ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης, ό.π., σελ. 374.

¹⁴² Ό.π., σελ. 374.

τη φράση «έρθα» («ήρθα»). Αυτό σημαίνει πορεία προς το γάμο και από τη στιγμή εκείνη αρχίζουν οι σχετικές προετοιμασίες. Οι γονείς του άρρενος, όσο δύστροποι κι αν είναι, συνήθως δεν αντιδρούν αρνητικά, μη δεχόμενοι να αναλάβουν το κόστος μιας αποπομπής, που θα σκιάσει το κύρος και την υπόληψή τους. Η μέθοδος αυτή να παρακάμπτεται η άρνηση των γονέων στο γάμο βρίσκει την έκφρασή της σε διάφορες περιοχές του Πόντου και κυρίως στη Ματσούκα και τη Σάντα¹⁴³.

3.3. Ο Γάμος

Ο γάμος είναι κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου. Είναι μια εκδήλωση κορυφαία στη ζωή των μελλονύμφων και σ' αυτή συμμετέχει σύμπασα η τοπική κοινότητα. Η σημειολογία μάλιστα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική: στην ποντιακή διάλεκτο ο γάμος ονομάζεται **χαρά**.

Η σημασία που έχει για τον ποντιακό ελληνισμό η ένωση δύο νέων ανθρώπων και η δημιουργία των καλύτερων προϋποθέσεων για την ευτυχία τους - όπως τουλάχιστον οι γονείς τους το αντιλαμβάνονται - προκύπτει και από το γεγονός ότι η συμφωνία των οικείων των δύο νέων γίνεται όχι μόνο πριν από το γάμο, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και από την παιδική ή νηπιακή τους ηλικία¹⁴⁴.

Η καθεαυτή διαδικασία του γάμου είναι γενικά κοινή σε όλο τον Πόντο με κάποιες μικρές ή μεγαλύτερες παραλλαγές. Θα αποπειραθούμε να δώσουμε μια σύντομη περιγραφή σε μια χαρακτηριστική περίπτωση που αφορά στην περιοχή του κεντρικού Πόντου¹⁴⁵.

Μετά τη συγκατάθεση των γονέων στο γάμο, ορίζεται η ημερομηνία του **αρραβώνα**. Μεταξύ αρραβώνα και γάμου δίνονται στη νύφη δώρα με την ευκαιρία σημαντικών χριστιανικών εορτών που τυχόν παρεμβάλλονται μέχρι το γάμο. Τέσσερις ημέρες πριν από το γάμο γίνεται το **λογόπαρμα**: οι γονείς και ο κουμπάρος πηγαίνουν στο σπίτι της νύφης με τον ιερέα και στενούς συγγενείς δηλώνοντας ότι έρχονται «να παραλάβουν τη νύφη». Δίνουν ένα συμβολικό χρηματικό ποσό στους γονείς της νύφης (συνήθως 50 γρόσια), που θεωρείται το «δικαίωμα του γάλακτος». Κατόπιν κάνουν πρόποση υπέρ των μελλονύμφων και επιστρέφουν. Την Παρασκευή (δύο ημέρες πριν από το γάμο) οι γονείς της νύφης αναθέτουν σε μια γυναίκα, τη **λαλήτρα**, να καλέσει στο γάμο τους συγγενείς, φίλους και λοιπούς. Πρόκειται εδώ για μια πανάρχαια επιβίωση της προϊστορικής φάσης της μητριαρχίας (γυναικοκρατίας) στην περιοχή του Πόντου. (Ειδικά στον Πόντο κατά τη διαδικασία του γάμου έχουμε και άλλα ενδιαφέροντα κατάλοιπα της μητριαρχίας: στην περιοχή της Κερασούντας, π.χ., στην πομπή της νύφης

¹⁴³ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ελευθέριος: «Το κορίτσ' εκάτσεν κα». Ετήσιο Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 78-81.

¹⁴⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Γαμήλια έθιμα στον Πόντο», ΑΠ, τχ. 1, Αθήνα 1928, σελ. 123. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται σε έθιμο της περιοχής Ακ Νταγ Μαντέν του Πόντου, όπου οι γονείς συμφωνούσαν για το γάμο από τη νηπιακή ακόμη ηλικία των παιδιών, επικυρώνοντας τη συμφωνία αυτή με χάραγμα της ξύλινης κούνιας των παιδιών με μαχαίρι. Στην περιοχή μάλιστα της Σάντας αναφέρει ότι πολλές φορές γινόταν συμφωνία και μεταξύ εγκύων γυναικών, εφόσον τα παιδιά που θα αποκτούσαν θα είχαν διαφορετικό φύλο.

¹⁴⁵ ΨΩΜΙΑΔΗΣ Πολύκαρπος: «Έθιμα γάμου στα Κοτύωρα», Ανατολικόν Ημερολόγιον, Εν Κωνσταντινουπόλει 1895, σελ. 67-76.

προς την εκκλησία προπορεύεται μια γριά κρατώντας λαμπάδα, που την αποκαλούν *παραμάνα* ή *παρανύφισσα*. Πρόκειται για τη σύγχρονη μορφή πανάρχαιου τελετουργικού, όπου η γριά παριστάνει την εκπρόσωπο του μητρικού γένους¹⁴⁶. Άλλη περίπτωση είναι αυτή της Αμισού, όπου ο γαμπρός, κινούμενος έφιππος προς το σπίτι της νύφης, συνοδεύεται από έφιππες γυναίκες και παρθένες πεπλοφορούσες, τις *παρανυφσάδες*¹⁴⁷ κ.λπ.).

Όσοι προσέρχονται δίνουν γαμήλια δώρα, ενώ ο χορός, το γλέντι και το τραγούδι κυριαρχούν σε κάθε περίπτωση. Το απόγευμα του Σαββάτου γίνεται η ανταλλαγή των δαχτυλιδιών για να επιβεβαιωθεί ο αρραβώνας, αφού πριν έρχεται στη νύφη δώρο από το γαμπρό, που το μεταφέρει ο ιερέας με τον παράνυμφο - συνήθως χρυσός ή ασημένιος σταυρός ή χρυσό νόμισμα. Παράλληλα, γίνεται το *πλέξιμον*, όπου οι φίλες της νύφης της ετοιμάζουν την κόμμωση για το γάμο. Το πρωί της Κυριακής οι δύο νεόνυμφοι φορούν τα ρούχα του γάμου, που έχουν σταλεί για τον καθένα από τους γονείς του άλλου και ετοιμάζονται για την τελετή. Στο σπίτι του γαμπρού χορεύεται κυκλικός χορός, όπου συμμετέχουν όλοι όσοι είναι παρόντες και στη μέση του παρίσταται ο γαμπρός. Στη συνέχεια, έχουμε το **νυφέπαρμαν**, δηλαδή την παραλαβή της νύφης με μεγαλόπρεπη πομπή, της οποίας ηγείται ο γαμπρός. Πρόκειται για το πανηγυρικότερο και εορταστικότερο μέρος της διαδικασίας του γάμου. Είναι δε πιο πλούσιο σε εκδηλώσεις όταν οι μελλονύμφοι είναι νέοι και ευέλπιδες για μια νέα ζωή, γι' αυτό και το στοιχείο αυτό απουσιάζει από τους γάμους ηλικιωμένων ή αυτών που έρχονται σε δεύτερο ή τρίτο γάμο¹⁴⁸. Η πομπή, στη συνέχεια, μεγαλώνει και με τους συγγενείς της νύφης και κατευθύνεται προς την εκκλησία. Μετά τη στέψη πηγαίνουν όλοι στο σπίτι του γαμπρού, απ' όπου προβάλλει γυναίκα συγγενής του και ραίνει τους νεονύμφους με ρύζι και ζαχαρωτά, σύμβολα «ευδαίμονος και γλυκυτάτου βίου». Η νύφη εισέρχεται στο σπίτι με το δεξί, για να είναι αίσια η είσοδός της στη νέα της ζωή. Την ασπάζεται η πεθερά και την οδηγεί στο δωμάτιο του ζεύγους. Ακολουθεί το τραπέζι του γάμου, το **γαμοστόλιον**, όπου συμμετέχει όλη η συνοδεία. Στη συνέχεια, ανοίγεται ο νυμφώνας και υπό τους ήχους των μουσικών οργάνων η νύφη προσφέρει στον καθένα κρασί και ταυτόχρονα όλοι οι καλεσμένοι της δίνουν δώρα. Είναι το **χαρ'** ή **χάρισμαν**. Από τη στιγμή εκείνη ο χορός και το γλέντι συνεχίζονται αδιάκοπα μέχρι τα μεσάνυχτα, οπότε έχουμε το **θύμισμα** της νύφης. Πρόκειται για ένα σιγανό χορό όπου τραγουδούν όλοι γλυκά, στον οποίο, κρατώντας σε κάποιες περιπτώσεις και αναμμένα κεριά, μετέχουν μόνο οι νεόνυμφοι, με τους στενούς συγγενείς και τον κουμπάρο. Μετά από τρεις γύρους κι ενώ η νύφη βρίσκεται μεταξύ του γαμπρού και των γονέων της, διαλύεται ο χορός, μοιράζονται κεριά στους ξένους και διαλύονται όλοι. Σε πολλές περιπτώσεις το γλέντι συνεχίζεται μέχρι την επόμενη ημέρα, οπότε έχουμε το **κοτσαγγέλ'**, ένα λεβέντικο χορό, όπου όλοι οι χορευτές μαζί με τους νεονύμφους, με τη συνοδεία των μουσικών οργάνων, σχηματίζουν μια αλυσίδα που περνά από όλα τα συγγενικά σπίτια, όπου δέχονται κεράσματα, ενώ συχνά περνά από όλα τα σπίτια του χωριού, δημιουργώντας την εικόνα ότι όλη η μικρή κοινωνία του χωριού συμμετέχει στο κοινωνικό γεγονός. Αργά το απόγευμα επιστρέφουν στο σπίτι του

¹⁴⁶ ΠΟΛΙΤΗΣ Νικόλαος: «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν», Λαογραφικά σύμμεικτα, σελ. 285.

¹⁴⁷ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Θανάσης: «Μητριαρχικά επιβιώματα στον ποντιακό γάμο», ΑΠ, τχ. 38, Αθήνα 1984, σελ. 383.

¹⁴⁸ ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ Νίκος: «Το νυφέπαρμαν», ΑΠ, τχ. 38, 1984, σελ. 209.

γαμπρού και κατόπιν, αφού δώσουν και πάλι ευχές, αποχωρούν. Την Τρίτη το απόγευμα η νύφη, χωρίς να μιλά πλέον, προσφέρει στα μέλη της νέας της οικογένειας και παίρνει δώρα από αυτά και στη συνέχεια δείχνει τα δώρα που έλαβε. Την επόμενη Κυριακή το νέο ζεύγος προσκαλείται στο σπίτι των γονέων της νύφης, όπου μένει για λίγες ημέρες μέχρι μία εβδομάδα.

Η είσοδος της νέας στην ξένη οικογένεια σημαίνει την απώλεια της ανέμελης ζωής και της θαλπωρής του πατρικού σπιτιού, σημαίνει σκληρές συνθήκες διαβίωσης, χωρίς δικαίωμα έκφρασης γνώμης. Τώρα η θέση της καθορίζεται σύμφωνα με τη θεσμοθετημένη ιεραρχία της οικογένειας του συζύγου της, που την τοποθετεί στο χαμηλότερο σκαλοπάτι, μέχρις ότου η οικογένεια αποκτήσει νέα νύφη. Γενικά, η ένταξη σε μια νέα οικογένεια σημαίνει για τη γυναίκα μια σκληρή δοκιμασία, για την οποία την έχουν ήδη προετοιμάσει οι γονείς της παρακινώντας τη σχετικά να τιμά τους γονείς του μέλλοντος συζύγου της.

Ακραία έκφραση του σεβασμού της νύφης προς τον πεθερό της αποτελεί το γνωστό ως «στύμνωμαν» ή «μαχ'», που στερεί από τη νύφη το δικαίωμα να απευθύνεται στον πεθερό της, αλλά ακόμη και της επιβάλλει να μιλά χαμηλόφωνα στους υπόλοιπους για να μην ακούγεται η φωνή της από εκείνον. Έχει δε επιπλέον την υποχρέωση του χειροφιλήματος όχι μόνο του αρχηγού, αλλά και των υπόλοιπων αρρένων μελών της οικογένειας, της μητέρας και των αδελφών του συζύγου της, καθώς και των πλησιέστερων συγγενών σε περίπτωση που τους προσφέρει κάτι¹⁴⁹.

Ενδιαφέρον έχουν οι προσφωνήσεις των διαφόρων μελών της ποντιακής οικογένειας. Η νύφη υποχρεώνεται να προσφωνεί τα άρρενα μέλη της οικογένειας «αφέντα» («αφέντη» στις πόλεις), ενώ τα θήλεα μέλη «κύρα» και «κυρά». Άμεσα με το όνομά τους καλεί μόνο τις νεότερές της νύφες της οικογένειας και τα παιδιά. Ο μεγαλύτερος αδελφός προσφωνείται από τα υπόλοιπα αδέρφια του «πασάς» και, αντίστοιχα, η μεγαλύτερη αδελφή «πατσή». Η γυναίκα που αναφέρεται στο σύζυγό της σε συζήτηση με μέλη της οικογένειας δεν αναφέρει ποτέ το όνομά του, αλλά μνημονεύει τη συγγενική σχέση του συνομιλητή προς το σύζυγό της (π.χ. στην πεθερά της τον αναφέρει ως «ο γυιός σ'», στον κουνιάδο της «ο αδελφός σ'» κ.ο.κ.). Αλλά και ενώπιον των ξένων προσώπων δεν αναφέρει το όνομα του συζύγου της, αποκαλώντας τον «εκείνος». Ούτε, όμως, και στις απευθείας συνομιλίες τους η γυναίκα αναφέρει το όνομα του συζύγου της. Σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει τυποποιημένος όρος, η κάθε γυναίκα βρίσκει όποια προσφώνηση θεωρεί η ίδια πρόσφορη. Έτσι, π.χ., τον αποκαλεί «νέπε» ή «ερίφ'», «άνδρα» (με την έννοια, όχι φυσικά του συζύγου, αλλά του άρρενος) ή «άγουρε» (με την έννοια γενικά του «αρσενικού») ή με την επαγγελματική του ιδιότητα: «δέσκαλε» («δάσκαλε»), «μάστορα» ή, ακόμη, και με το επώνυμό του¹⁵⁰.

3.4. Η θέση της γυναίκας

Η εικόνα της ελληνικής ποντιακής οικογένειας κυρίως στην ύπαιθρο ίσως να φαίνεται εξαιρετικά σκληρή κρινόμενη σύμφωνα με τα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα, ιδιαίτερα σε ό,τι έχει σχέση με τη θέση της γυναίκας σ' αυτή. Αυτή,

¹⁴⁹ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης, ό.π., σελ. 377.

¹⁵⁰ Ό.π., σελ. 378.

όμως, η θεώρηση θα ήταν άδικη αν δεν συνυπολογιστούν και άλλες παράμετροι της ζωής των Ελλήνων του Πόντου. Το μοντέλο της ποντιακής οικογενειακής οργάνωσης, με τη συσπείρωση και συμβίωση τριών ή ακόμη και τεσσάρων γενεών κάτω από την ίδια στέγη, υπαγορεύεται από την ανάγκη της ίδιας της επιβίωσης του τουρκοκρατούμενου ποντιακού ελληνισμού. Η συσπείρωση, όμως, αυτή απαιτεί σκληρή πειθαρχία με συγκεκριμένους κανόνες και διακριτούς ρόλους για κάθε μέλος της οικογένειας. Στις συνθήκες αυτές, όπου ο ποντιακός ελληνισμός επιβίωσε μέσα από οριακές σε πολλές περιπτώσεις καταστάσεις, είναι φυσικό η γνώση και η πείρα των γεροντότερων να παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του. Εκτός όμως από αυτή τη μέχρι σκληρότητας πειθαρχημένη συνοχή, βασικά χαρακτηριστικά της συμβίωσης των μελών της ποντιακής οικογένειας είναι η αλληλεγγύη, η στοργή και η αλληλοεκτίμηση. Παρά το γεγονός ότι η διαβίωση της, νέας κυρίως, γυναίκας στο πλαίσιο της ποντιακής οικογένειας ούτως ή άλλως είναι σκληρή, θα πρέπει να τονιστεί καταρχάς ότι το γεγονός αυτό έχει γενική ισχύ τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις και μάλιστα χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Η ιεράρχηση, άλλωστε, και η διαβάθμιση περιορισμών και δικαιωμάτων, όπως ήδη έχει τονιστεί, ισχύει και στην περίπτωση των αρρένων μελών της οικογένειας.

Θα άξιζε, όμως, σίγουρα αλλά και θα ήταν πιο δίκαιη μια μικρή μόνο σύγκριση της θέσης της Ελληνίδας γυναίκας με αυτή της Τούρκισσας. Από τα επιμέρους στοιχεία προκύπτει σαφής και τεράστια διαφορά υπέρ της πρώτης. Τα πράγματα για την Τούρκισσα γυναίκα δεν είναι καθόλου ευνοϊκά. Το αντίθετο μάλιστα: το ίδιο το ισλαμικό δίκαιο αναγνωρίζει την ανδρική υπεροχή. Κατά το κοράνι, *«οι άνδρες είναι κατά πολύ ανώτεροι των γυναικών»* και, κατά συνέπεια, δικαιούνται *«να τις εξουσιάζουν»*. Κατά τον προφήτη του Ισλάμ, η γυναίκα είναι *«λειπή στα λογικά»* και *«κακιά από τη φύση της, σατανάς, αίτιο διχοστασίας και μηχανορραφιών, είναι γρουσουζα, ύπουλη και απατεών»*, συμπεραίνοντας ότι *«δεν υπάρχει καλή γυναίκα»* και πως όλες του είναι του ίδιου φυράματος¹⁵¹. Το ιδεολογικό, λοιπόν, πλαίσιο που καθορίζει τη θέση της Τούρκισσας γυναίκας είναι δεδομένο. Αυτονόητες συνέπειες είναι τα μονόπλευρα δικαιώματα υπέρ του άνδρα (πολυγαμία, λύση του γάμου απλώς με τη ρήση 3 φορές από το σύζυγο της φράσης «σε χωρίζω», υποχρέωση της γυναίκας να κρύβει το πρόσωπό της, η πλήρης απουσία κοινωνικής ζωής και κάθε είδους ψυχαγωγίας¹⁵² - στις γυναίκες απαγορεύεται να χορεύουν δημόσια και σ' αυτό εν πολλοίς οφείλεται η έλλειψη δικών τους φολκλορικών χορών). Όλα αυτά, που αναφέρονται στην Τούρκισσα γυναίκα, αντιπαρατιθέμενα με τη σκληρότητα οπωσδήποτε της καθημερινής ζωής της Ελληνίδας γυναίκας από τον Πόντο, ασφαλώς κατατάσσουν την πρώτη σε πολύ χειρότερη θέση. Η σύγκριση αυτή επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τη θέση της Τούρκισσας, αν συνυπολογιστούν οι αμέτρητες γιορτές με τα συνεχή πανηγύρια (βασικές κοινωνικές εκδηλώσεις των Ελλήνων του Πόντου, όπου κυρίως γνωρίζονται και ερωτεύονται οι νέοι και γενικά συναναστρέφονται οι άνθρωποι), οι χοροί και τα γλέντια, που σε πολλές περιπτώσεις διαρκούν

¹⁵¹ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία», Εκδόσεις Γόρδιος, Αθήνα 1990, σελ. 21. Εδώ ο συγγραφέας προσεγγίζει τη θέση της γυναίκας μέσα στη σύγχρονη τουρκική κοινωνική πραγματικότητα. Είναι φανερό ότι αυτό σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ίσχυε κατά τη χρονική περίοδο της έρευνάς μας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή.

¹⁵² ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης, ό.π.

μέχρι τις πρωινές ώρες, στα οποία συμμετέχουν οι Πόντιες γυναίκες κάθε ηλικίας. Οι εκδηλώσεις αυτές γλυκαίνουν τη ζωή τους με πινελιές χαράς, τη μαγεία των οποίων εμείς οι νεότεροι μπορούμε να φανταστούμε μόνο, βλέποντας το πάθος για χορό και τραγούδι των υπέργηρων σημερινών Ποντίων γυναικών, που σιγά - σιγά φεύγουν από τη ζωή.

1. Εθνικές ομάδες στον Πόντο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους

4.1. Προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων

Από τους αρχαίους ακόμη χρόνους η περιοχή της Μ. Ασίας θεωρείται κοιτίδα πολιτισμών και εξελίσσεται σε μαγνήτη προσέλκυσης διαφόρων λαών εξαιτίας κυρίως των πόρων που διαθέτει και της στρατηγικής της θέσης. Μια απόπειρα εθνογραφικής καταγραφής της Μ. Ασίας κατά την πρώτη προχριστιανική χιλιετία περιλαμβάνει πλήθος λαών που μιλούν άσχετες μεταξύ τους γλώσσες: Έλληνες, Ουράρτιοι, Χετταίοι, Φρύγες, Λυδοί, Καππαδόκες, Ίσαυροι, Αρμένιοι, Εβραίοι, Κάρες, Κούρδοι κ.ά. Απομεινάρια των γλωσσών των λαών αυτών σώζονται και σήμερα σε βαθμό που μπορούν να δώσουν τη δυνατότητα γλωσσολογικής ταξινόμησης¹⁵³. Από όλους τους προχριστιανικούς πολιτισμούς της Μ. Ασίας ο ελληνικός αποδεικνύεται πιο δυναμικός. Μετά τον πρώτο, και κυρίως το δεύτερο ελληνικό αποικισμό, όλα τα μικρασιατικά παράλια μέχρι τον Εύξεινο Πόντο γεμίζουν με ελληνικές αποικίες, οι οποίες σταδιακά εξελληνίζουν και τη μικρασιατική ενδοχώρα, γεγονός καθοριστικό για το μαζικό εξελληνισμό των βυζαντινών χρόνων¹⁵⁴. Κατά την πρώιμη αυτή περίοδο ο εξελληνισμός στηρίζεται λιγότερο στον αριθμό των αποίκων και περισσότερο στην οικονομική και πολιτιστική υπεροχή τους. Η επίδραση των Ελλήνων κατά την περσική περίοδο είναι ισχυρότερη κυρίως στα παράλια, γιατί η περσική κυριαρχία ασκείται κατά βάσιν στο εσωτερικό μικρασιατικό οροπέδιο. Οι ρυθμοί εξελληνισμού γίνονται αργοί κατά την κλασική περίοδο, ενώ μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την εδραίωση των Επιγόνων ο εξελληνισμός επιταχύνεται με την ίδρυση ελληνικών πόλεων. Η επιθυμία δε για κοινωνική ανέλιξη αποτελεί ισχυρό κίνητρο για τους περισσότερο φιλόδοξους ντόπιους κατοίκους να γνωρίσουν και να ομιλούν την ελληνική γλώσσα. Η διαδικασία του εξελληνισμού ταυτίζεται συχνά με την αστικοποίηση, η οποία συνεχίζεται και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κι έτσι η Ρώμη συνεχίζει την παράδοση του εξελληνισμού στη μικρασιατική χερσόνησο. Υπενθυμίζουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου την περίοδο αυτή έχουμε το Βασίλειο των Μιθριδατών, όπου ο εξελληνισμός έρχεται με την καθιέρωση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας και του δωδεκάθεου του Ολύμπου ως θρησκείας. Η επιβίωση κάποιων αρχαίων γλωσσών της Ανατολίας μέχρι τον 6^ο μ.Χ. αιώνα ερμηνεύει

¹⁵³ VRIONIS Spiros, ό.π., σελ. 41.

¹⁵⁴ Ό.π., σελ. 41.

τους αργούς ρυθμούς εξελληνισμού στο εσωτερικό της Μ. Ασίας. Μελέτες των γλωσσών αυτών - όπου δεν περιλαμβάνονται η αρμενική, γεωργιανή και κουρδική γλώσσα, που επιβιώνουν και αργότερα - αποδεικνύουν ότι οι γλώσσες αυτές δίνουν μια μάχη ήδη χαμένη¹⁵⁵. Την περίοδο αυτή στις ανατολικές περιοχές της Μ. Ασίας ομιλούμενες γλώσσες είναι η αρμενική, συριακή, κουρδική, γεωργιανή, αραβική και, πιθανόν, λαζική¹⁵⁶. Καθόλη τη βυζαντινή περίοδο δεν έχουμε μεγάλες μεταναστεύσεις και εγκαταστάσεις λαών στη Μ. Ασία, που θα μπορούσαν να προκαλέσουν γλωσσολογικές και άλλες πολιτιστικές αλλαγές, κυρίως λόγω της ύπαρξης του σχετικά σταθερού κράτους των Σασσανιδών στα ανατολικά, που εμποδίζει την είσοδο λαών από τα ανατολικά και κυρίως από την κεντρική Ασία. Αυτό, όμως, που είναι ενδιαφέρον είναι η εσκεμμένη πολιτική μετοικήσεων πληθυσμών μέσα στα όρια της Αυτοκρατορίας. Έτσι, Γότθοι εγκαθίστανται τον 4^ο αιώνα στη Φρυγία, Μαρδαίτες στην Αττάλεια, Αρμένιοι σε διάφορες περιόδους σε διαφορετικές περιοχές, όπως στην Κολώνεια και Νεοκαισάρεια του Πόντου, όπου από τον 7^ο αιώνα ήδη κατοικούν Αρμένιοι, ενώ πολλές μετοικεσίες Αρμενίων γίνονται μέχρι το 10^ο αιώνα στις ευρωπαϊκές επαρχίες. Τον 7^ο και 8^ο αιώνα Σλάβοι στρατιώτες που υπηρετούν στο βυζαντινό στρατό τοποθετούνται στα βορειοδυτικά σύνορα, Πέρσες στρατιώτες που έχουν αυτομολήσει στο Βυζάντιο τοποθετούνται στις ανατολικές επαρχίες κ.λπ. Οι Εβραίοι αποτελούν μια ομάδα που παίζει σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της Μ. Ασίας, που κατά τη ρωμαϊκή εποχή βρίσκονται εγκατεστημένοι σε περισσότερες από 60 πόλεις, ενώ από τον 7^ο μέχρι τον 11^ο αιώνα τους συναντάμε: στην Καππαδοκία (7^ο αιώνα), Νεοκαισάρεια (8^ο αι.), Αμόριο (9^ο αι.), Νίκαια (10^ο αι.), Άβυδο και Έφεσο (11^ο αι.) κ.λπ. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα υπάρχουν εβραϊκές κοινότητες σε πέντε πόλεις της Ανατολίας: Γάγγρα, Στρόβιλο, Σελεύκεια, Χώνες και Τραπεζούντα¹⁵⁷. Πηγές του 11^{ου} αιώνα αναφέρουν εκπληκτική ποικιλία φυλετικών στρατιωτικών ομάδων σε διάφορες περιοχές της Αυτοκρατορίας: Ρώσοι, Άγγλοι, Νορμανδοί, Γερμανοί, Βούλγαροι, Σαρακηνοί, Γεωργιανοί, Αρμένιοι, Αλβανοί, Σκανδιναβοί κ.λπ. Η πλειοψηφία των μη ελληνικών πληθυσμών κατοικεί στις ανατολικές περιοχές της Μ. Ασίας. Με την επέκταση εκεί, το 10^ο και 11^ο αιώνα, ενσωματώνονται στην αυτοκρατορία περιοχές με λαούς που δεν είναι ελληνόφωνοι και διαφωνούν με τη σύνοδο της Χαλκηδόνας. Κούρδοι βρίσκονται στην Άμιδα (αργότερα Ντιαρμπακίρ), στην περιοχή της λίμνης Βαν και αλλού. Στις νοτιοανατολικές περιοχές του Ευξείνου βρίσκονται Λαζοί και Γεωργιανοί. Σημαντικότεροι λαοί αυτών των περιοχών κατά τον 11^ο αιώνα είναι οι Σύροι, που είναι οι κυριότεροι έμποροι της περιοχής καθώς και φημισμένοι γιατροί αλλά και μεταφραστές ελληνικών κειμένων, και οι Αρμένιοι, που με απόφαση του βυζαντινού κράτους και καθώς αυτό έχει επεκταθεί ανατολικά, εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές (Χαλδία, Λάμπακα, Σεβάστεια, Καππαδοκία, Μελιτηνή, Άνι κ.λπ.)¹⁵⁸.

Η χιλιόχρονη πορεία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στηρίζεται σε τρεις πυλώνες: στο γραφειοκρατικό μηχανισμό, την εκκλησία και το στρατό. Η γραφειοκρατία και ο στρατός συγκροτούνται από μισθοφόρους, των οποίων το κόστος καλύπτεται από τη βαριά φορολογία. Κατά τους τελευταίους αιώνες της Αυτοκρατορίας, όταν αυτή συρρικνώνεται εδαφικά, έχουμε αύξηση της

¹⁵⁵ Ο.π., σελ. 42.

¹⁵⁶ Ο.π., σελ. 45.

¹⁵⁷ Ο.π., σελ. 47.

¹⁵⁸ Ο.π., σελ. 48-49.

φορολογίας, για να καλυφθούν οι οικονομικές ανάγκες. Οι λαοί της αυτοκρατορίας αντιδρούν έντονα σ' αυτά τα μέτρα και η αντίδρασή τους εκφράζεται με τις **αιρέσεις**, που, αν και εμφανίζονται από τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, έντονη ανάπτυξή τους έχουμε μετά το 10^ο αιώνα¹⁵⁹. Οι αιρέσεις εκφράζουν το γενικότερο κλίμα αντίστασης αλλά και τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των λαών της περιοχής, η εμφάνισή τους δηλαδή στο μικρασιατικό χώρο είναι αποτέλεσμα κυρίως πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών. Δεν είναι τυχαίο ότι κέντρο των σημαντικότερων αιρέσεων γίνεται η Αντιόχεια, έδρα του Μονοφυσισμού και του Νεστοριανισμού, σημαντικό οικονομικό κέντρο της αυτοκρατορίας, που όμως πιέζεται από το εμπορικό μονοπώλιο της Κωνσταντινούπολης, η οποία έχει πάρει από την Αντιόχεια το εμπόριο μετάξης και μπαχαρικών, που μέχρι τότε αποτελούσε τη βάση του πλούτου της¹⁶⁰.

Ως προς τις κύριες αιρέσεις ο Γρηγοριανισμός είναι η καταφυγή των Αρμενίων απέναντι στον πλήρη εξελληνισμό τους αλλά και στην οικονομική και πολιτική τους εκμετάλλευση από την κεντρική βυζαντινή γραφειοκρατία, ο Νεστοριανισμός για τους χριστιανούς Κούρδους με την ιδιότυπη οργάνωση των πατριών-ποιμένων, ενώ παραπλήσιοι είναι οι λόγοι της αιρετικής στάσης των Ασυρίων και των Κοπτών. Ο Αρειανισμός έχει φυλετικά και οικονομικά κίνητρα και αναπτύσσεται σε αντιπαράθεση με την επίσημη θρησκευτική και πολιτική ορθοδοξία της αυτοκρατορίας. Μεγάλο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι οι περιοχές αυτές των αιρέσεων ακόμη και σήμερα τηρούν μια αιρετική στάση σε σχέση με το θρησκευτικό δόγμα της κυρίαρχης πολιτικής-οικονομικής ομάδας: οι Κούρδοι της ανατολικής Τουρκίας είναι Σίίτες (ενώ οι Τούρκοι είναι Σουνίτες) και οι Κούρδοι του Ιράν είναι Σουνίτες (ενώ οι Ιρανοί είναι Σίίτες). Το καθεστώς αυτό έχει και πολιτικές προεκτάσεις, αφού οι αντίθετοι με την Τουρκία Κούρδοι είναι Σίίτες, ενώ η Άγκυρα συνεργάζεται με τους Σουνίτες Κούρδους της περιοχής του Ιράκ¹⁶¹. Η πιο αξιόλογη από τις υπόλοιπες αιρέσεις είναι των Παυλικανών, στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου, που πρωτοεμφανίζεται από τον 6^ο ακόμη αιώνα.

Από το 10^ο αιώνα έχουμε την εισβολή διαφόρων τουρκικών φύλων και την οριστική τους εγκατάσταση στα πρώην εδάφη της Αυτοκρατορίας στη Μ. Ασία μετά τις μάχες στο Ματζικέρτ (1071) και το Μυριοκέφαλο (1176)¹⁶². Η μείωση των χριστιανικών πληθυσμών που παρατηρείται αυτή την περίοδο, οφείλεται κατά πρώτο λόγο στα θύματα που συνεπάγονται οι συνεχείς πόλεμοι, αλλά και κυρίως στις γενικευμένες σφαγές - επακόλουθο της καθιέρωσης μεταξύ των τουρκικών φύλων της ιδεολογίας του Γαζή, η οποία απαιτεί το θάνατο των εχθρών της πίστης¹⁶³. Άλλος παράγοντας είναι οι φοβερές επιδημίες και ιδιαίτερα η πανώλη και ο λοιμός. Ακόμη, ο εξανδραποδισμός των χριστιανών με τη μεταφορά τους ως σκλάβων στην Περσία και αλλού, καθώς και οι επιγαμίες μεταξύ Τούρκων και χριστιανών, που στοχεύουν στην αύξηση των μουσουλμάνων και την παράλληλη μείωση

¹⁵⁹ ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής: «Ο γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων. Η Μικρά Ασία μέσα στο χώρο και

το χρόνο», β' έκδοση, Αθήνα 1990, σελ. 24.

¹⁶⁰ ΡΟΔΑΚΗΣ Π.,ό.π., σελ. 25.

¹⁶¹ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα, τόμος 1, σελ.129.

¹⁶² VRIONIS S, ό.π., σελ. 113.

¹⁶³ Ό.π., σελ. 154.

των χριστιανών¹⁶⁴. Πολύ μεγαλύτερο ρόλο, όμως, παίζει ο θρησκευτικός προσηλυτισμός. Οι μεγάλης έκτασης εξισλαμισμοί αυτής της περιόδου είναι βίαιοι αλλά και εθελούσιοι και αφορούν κυρίως τους ανατολικούς λαούς, στους οποίους υπάρχουν οι προϋποθέσεις γι' αυτό, όπως ήδη περιγράφηκε, τους δούλους κ.λπ. Συγκεκριμένα κίνητρα εξισλαμισμού αποτελούν η αποφυγή της φορολογίας των μη μουσουλμάνων, γεγονός που οδηγεί μεγάλες πληθυσμιακές χριστιανικές ομάδες να προσχωρήσουν στο Ισλάμ, καθώς και ιδεολογικά στοιχεία του Ισλάμ, σύμφωνα με τα οποία όποιος προσηλυτίζει ένα άτομο στο Ισλάμ αποκτά εισιτήριο για τον Παράδεισο. Το στοιχείο αυτό οδηγεί πολλούς Μουσουλμάνους να απελευθερώσουν χριστιανούς δούλους τους, εφόσον οι τελευταίοι αποδεχτούν τη θρησκεία τους. Οι εξισλαμισμοί αυτοί, όπως γίνεται φανερό, δεν έχουν το χαρακτήρα των βίαιων και μαζικών εξισλαμισμών μετά την Άλωση και κυρίως κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί σε άλλο κεφάλαιο.

Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των ισλαμικών αιρέσεων, που αποτελούν παρεκκλίσεις από την ισλαμική ορθοδοξία, δηλαδή το Σουνιτισμό. Εδώ έχουμε καταρχάς, κατά τα τέλη του 13^{ου} και τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, την εισβολή στο μικρασιατικό χώρο των Δερβίσηδων, που εκφράζουν έναν εσωτερισμό και ανήκουν σαφέστατα στην περίπτωση των αιρέσεων σχισμάτων (mezher και tarikats). Η αντίθεση, όμως, αυτή αντικατοπτρίζει ευρύτερα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα. Οι διάφοροι πνευματικοί ταγοί baba (πατέρες), dede (γέροντες), που περιέρχονται σχεδόν γυμνοί και ρακένδυτοι την ύπαιθρο κάτω από διάφορα ονόματα (απτάληδες, καλεντέρηδες, χαϊντάρηδες κ.λπ.), προέρχονται από τα σπλάχνα της ποιμενικής κοινωνίας των τουρκμενικών φύλων. Μια από τις σημαντικότερες αιρέσεις, των Μπεκτασήδων, που ίδρυσε ο Χατζή Μπεκτάς Βελή (Haci bektaş Veli), αναπτύχθηκε πάνω σε τέτοιες κοινωνικές βάσεις. Για το λόγο αυτό οι Μπεκτασήδες της υπαίθρου είναι οι λεγόμενοι Αλεβήδες, αιρετικοί όσο και οι Σίίτες. Τεράστιο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της αίρεσης, η οποία **διαδίδεται πολύ πιο εύκολα σε ομάδες εξισλαμισμένων**, όπως μεταξύ των εξισλαμισμένων της δυτικής Θράκης, αλλά και σε οργανωμένες στρατιωτικές ομάδες εξισλαμισμένων, όπως οι Γενίτσαροι. Στις περιπτώσεις αυτές ο Μπεκτασηδισμός λειτουργεί ως υποκατάστατο εναντίον του ορθόδοξου ισλαμικού δόγματος, **προσλαμβάνοντας και ενσωματώνοντας στοιχεία του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος**. Έτσι, διατηρείται και στο Μπεκτασηδισμό το δόγμα της Αγίας Τριάδας, που σύγκειται από το Θεό, το Μωάμεθ και τον Αλή (Χαλίφη που αγιοποιήθηκε από τους Σίίτες), το δόγμα των δώδεκα Ιμάμηδων είναι αντίστοιχο των Δώδεκα Αποστόλων κ.λπ. Η προσεκτική παρατήρηση του ζητήματος αυτού δείχνει την επιβίωση πανάρχαιων δοξασιών, από τις οποίες ελάχιστες έχουν σχέση με την κεντρική Ασία¹⁶⁵. Ο Μπεκτασηδισμός ειδικά διαπνέεται από ένα έντονα διονυσιακό πνεύμα και έχει σαφείς υλιστικές βάσεις, σε αντίθεση με το Μεβλεβηδισμό, που έχει απολλώνια χροιά. Από το αν τα τάγματα ανήκουν στην ισλαμική ορθοδοξία ή στις αιρέσεις προκύπτει και ο ταξικός τους χαρακτήρας και η πολιτική τους κατεύθυνση. Αυτό, βέβαια, σε σχέση με τη στάση τους απέναντι στη θεσπισμένη πολιτική εξουσία και τις κυρίαρχες δυνάμεις που εκφράζουν. Έτσι, ο Σουνιτισμός ως θρησκευτικό - πολιτικό δόγμα του κράτους πρέπει να

¹⁶⁴ Ο.π., σελ. 157 και 158.

¹⁶⁵ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., σελ. 56.

θεωρηθεί «δεξιά», ενώ ο Σιιτισμός, που αντιτίθεται προς αυτόν, «αριστερά». Το σχήμα αυτό είναι αντίστροφο σε Σιιτικά κράτη, όπως το Ιράν. Τόσο ο Μεβλεβηδισμός όσο και ο Μπεκτασηδισμός συνεργούν στον εξισλαμισμό των μικρασιατικών εθνοτήτων, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στις συνέπειές του. Κατά τον ίδιο τρόπο εκφράζουν τις κοινωνικές δυνάμεις στο μέτρο που τις κινητοποιούν, διαμορφώνοντάς τες συχνά σε κινήματα¹⁶⁶.

Η παράθεση αυτή των γεγονότων και της διαδικασίας διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων έχει μεγαλύτερη αξία να αναφέρεται σε ολόκληρο το μικρασιατικό χώρο και όχι μόνο στον Πόντο, επειδή οι εξελίξεις αφορούν στον ίδιο σχεδόν βαθμό, με κάποιες εξαιρέσεις, όλη τη Μ. Ασία και κυρίως την ανατολική, όπου ανήκει γεωγραφικά και ο Πόντος. Έτσι, αποκτούμε μια σφαιρικότερη θεώρηση των συνθηκών που διαμόρφωσαν τις διάφορες εθνότητες που μας ενδιαφέρουν.

Στην περιοχή του Πόντου οι αρχαίοι Έλληνες άποικοι συναντούν ένα σημαντικό σε αριθμό σύνολο τοπικών λαών, τους οποίους, όπως περιγράψαμε, αφομοιώνουν πολιτιστικά διαμέσου των αιώνων. Στα ανατολικά και στην περιοχή της Χαλδίας αλλά και δυτικά μέχρι την περιοχή της Οινόης κατοικούν οι εξής λαοί: Οι Χάλυβες ή Χάλδοι ή Χαλδαίοι, γι' αυτό και η χώρα τους ονομάστηκε Χαλδία. Οι Μοσσύνοικοι, που βρίσκονται στην περιοχή μεταξύ Κερασούντας και Τρίπολης και διαθέτουν τα γνωστά ξύλινα σπίτια τους, τους Μοσσύνους. Οι Δρίλες, νότια της Τραπεζούντας, στην ίδια ορεινή περιοχή με τους Μάκρωνες ή Μακροκέφαλους. Μεγάλο χώρο, επίσης, καταλαμβάνουν οι Σάννοι ή Τζάνοι, των οποίων η χώρα ονομάζεται Τζανική και περιλαμβάνει μια μεγάλη έκταση από την περιοχή λίγο ανατολικά της Τραπεζούντας μέχρι τον Άλυ ποταμό, δυτικά, ενώ ακόμη και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η διοίκηση της περιοχής Αμισού ονομάζεται Τζανική (Çanik müteşarlığı). Οι Σκυθηνοί διαμένουν νοτιότερα των Μακρώνων, οι Κερκίτες νοτιοανατολικά και οι Ταόχοι ανατολικά από αυτούς, προς τη χώρα των Καρδούχων (Κούρδων), στην περιοχή που αργότερα ορίζεται μεταξύ Αργυρούπολης και Ερζερούμ. Στην περιοχή μεταξύ Τραπεζούντας και Γεωργίας κατοικούν οι Λαζοί ή Κόλχοι και η χώρα τους είναι η Λαζική ή Κολχίδα, ενώ ακόμη και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η περιοχή τους ονομάζεται Λαζιστάν (Lazistan müteşarlığı). Δεν έχουν καμιά φυλετική σχέση με τους Έλληνες, αλλά δεν είναι ούτε και ιθαγενείς πληθυσμοί. Πρόκειται για μια φυλή που, κατά τον Ηρόδοτο και το Διόδωρο το Σικελιώτη, αναπτύχθηκε από τα υπολείμματα της στρατιάς του Αιγύπτιου Φαραώ Σέσωστρη που είχε προελάσει μέχρι τον Πόντο και εγκαταστάθηκε στην προαναφερθείσα περιοχή¹⁶⁷. Άλλοι ερευνητές τοποθετούν την περιοχή προέλευσης των Λαζών στον Καύκασο¹⁶⁸. Ανατολικότερα των Λαζών κατοικούν οι Αβασγοί και νότια των Λαζών, δηλαδή προς το εσωτερικό των ορέων τους, οι Μόσχοι ή Μέσχοι. Στην περιοχή του δυτικού Πόντου ζουν οι Τιβαρηνοί ή Τιβαρινοί ή Τιβρανοί, και δυτικότερα οι Παφλαγόνες (δυτικά του Άλυ ποταμού)¹⁶⁹. Αναφέρονται επίσης και οι Λευκοσύροι, στο εσωτερικό του κυρίως Πόντου προς τα νότια,

¹⁶⁶ Ο.π., σελ. 57.

¹⁶⁷ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 40.

¹⁶⁸ AKSAMAZ Ali İhsan: «Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazlar' in Tarihsel Yolculuğu» (Η ιστορική

πορεία των Λαζών από τον Καυκάσο στη Μαύρη Θάλασσα), Istanbul 1997.

¹⁶⁹ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ό.π., σελ. 15.

άποικοι των Ασσυρίων, που έλαβαν το όνομά τους για το διαφορετικό σε σχέση με τους Ασσύριους χρώμα τους και οι οποίοι, κατοικώντας αρχικά στην περιοχή της Καππαδοκίας, επεκτάθηκαν μέχρι τον Πόντο μεταξύ των ποταμών Άλυ και Ίρι. Κατά τους χρόνους δε της έλευσης των Μυρίων παρουσιάζονται ενωμένοι με τους Παφλαγόνες και κυβερνώνται από έναν Παφλαγόνα βασιλέα, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να παρατάξει στρατό μέχρι 120.000 ανδρών¹⁷⁰. Οι περισσότεροι από τους λαούς αυτούς εξακολουθούν να μένουν στην περιοχή και έρχεται σε επαφή μαζί τους ο Ξενοφώντας κατά την Κάθοδο των Μυρίων, όπου και τους περιγράφει μαζί με τις περιπέτειες και τις συγκρούσεις που έχει μαζί τους μέχρι να αναχωρήσει από την περιοχή του Πόντου προς την Ελλάδα. Συγκεκριμένα οι Μύριοι, στην πορεία τους από τα Κούναξα προς τον Εύξεινο Πόντο, συναντούν πρώτα τους Καρδούχους, στη συνέχεια τους Ταόχους, Χάλυβες, Σκυθηνούς Μάκρωνες, Κόλχους με τους οποίους πολεμούν σκληρά και τελικά τους νικούν. Στη συνέχεια και αφού μένουν μερικές ημέρες στην Τραπεζούντα, πολεμούν με τους Δρίλες και στη συνέχεια προωθούνται προς τα δυτικά, όπου μαχόμενοι εναντίον των Μοσυνοίκων φτάνουν στη χώρα των Χαλύβων και στη συνέχεια στα Κοτύωρα, στη χώρα των Τιβαρηνών, ενώ τα τρόφιμά τους τα παίρνουν από τους Παφλαγόνες. Από τα Κοτύωρα μετακινούνται με πλοία προς τη Σινώπη, από τη Σινώπη προς την Ηράκλεια και στη συνέχεια ακόμη δυτικότερα, με κατεύθυνση την Ελλάδα.

Σε γενικές γραμμές, κατά τους βυζαντινούς χρόνους στον Πόντο συναντάμε τους περισσότερους λαούς και φυλές που είδαμε στις ανατολικές περιοχές της αυτοκρατορίας, με τις αιρέσεις να παίζουν καθοριστικό ρόλο και στην περιοχή του Πόντου, όπως ήδη προαναφέραμε.

Μετά την οθωμανική κατάκτηση, βασικό εργαλείο αναδιαμόρφωσης της ταυτότητας των εθνικών ομάδων στον Πόντο αποτελούν οι εξισλαμισμοί, στους οποίους οι Έλληνες του Πόντου δείχνουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα από τις υπόλοιπες περιοχές. Τα στοιχεία που διαθέτουμε για την περίοδο αυτή δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά, γιατί οι σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των μουσουλμάνων και μουσουλμανοφανών αιρετικών, στους οποίους βρίσκεται και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, δεν αναφέρονται, γιατί οι μουσουλμάνοι φέρονται ως ενιαίοι. Φαίνονται μόνο οι Έλληνες, οι Αρμένιοι (χριστιανοί και καθολικοί) και ολιγομελείς ομάδες λατίνων καθολικών¹⁷¹.

4.2. Περιγραφή των εθνικών ομάδων του Πόντου

Μέχρι τώρα περιγράψαμε τις συνθήκες και προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων όχι μόνο του Πόντου, αλλά και όλης της Μ. Ασίας διαμέσου των αιώνων. Ιδιαίτερη αναφορά έγινε στην περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, του μεγαλύτερου μέχρι τότε πολυεθνικού μορφώματος, οπότε κυρίως διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες γεννήθηκαν οι εθνικές αυτές ομάδες. Καθοριστικός παράγοντας στη συνέχεια υπήρξε η

¹⁷⁰ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 35.

¹⁷¹ LOWRY Heath: «Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Tütikleşmesi», İstanbul 1981, s. 39, 53, 89, 116. Εδώ παρατίθενται καταστάσεις στατιστικά (φορολογικά) στοιχεία κατοίκων της Τραπεζούντας κατά θρησκευτικές ομάδες: Μουσουλμάνοι, Έλληνες Ορθόδοξοι, Αρμένιοι Ορθόδοξοι, Λατίνοι Καθολικοί.

έλευση των τουρκικών φύλων στην περιοχή και η διαρκής ενσωμάτωση των τοπικών εθνοτήτων σ' αυτά, μέχρι την ανάπτυξη του οσμανικού κράτους και την πολιτική του κυριαρχία περίπου στον ίδιο χώρο όπου πριν είχε κυριαρχήσει το βυζαντινό, διάστημα κατά τα οποίο οι αλλαγές είναι σημαντικές και οι εξισλαμισμοί γίνονται το κύριο εργαλείο αλλοίωσης της εθνικής ταυτότητας των λαών και ενσωμάτωσής τους στο οθωμανικό κοινωνικό σύστημα. Η ενσωμάτωση, όμως, αυτή δεν γίνεται χωρίς παρενέργειες και ποτέ δεν επιτυγχάνεται η πλήρης εξαφάνιση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών που προϋπήρχαν. Την περιγραφή αυτών των εθνικών ομάδων που υπάρχουν στην περιοχή του Πόντου κατά την εξεταζόμενη περίοδο, αλλά και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους θα αποπειραθούμε να παραθέσουμε στη συνέχεια.

Όλες οι απόψεις ως προς την περιγραφή, τα στατιστικά στοιχεία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών ομάδων του Πόντου δεν συμπίπτουν. Ο Γεώργιος Βαλαβάνης, χωρίς να υπεισέλθει σε λεπτομέρειες, υποστηρίζει ότι πριν από την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως προκύπτει από την έκθεση Αργυρόπουλου του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, από τα περίπου 2.000.000 των κατοίκων του Πόντου 700.000 είναι Έλληνες, 147.000 Αρμένιοι και 1.040.000 μουσουλμάνοι, από τους οποίους 420.000 καθαρώς Τούρκοι και οι υπόλοιποι είναι Λαζοί, Κιρκάσιοι, Σάννοι, Κούρδοι, Αβασοί, Γεωργιανοί, Κιζιλμπάσηδες και άλλες μικρότερες ομάδες¹⁷².

Ο Σάββας Ιωαννίδης, τέσσερις δεκαετίες πριν, υποστηρίζει ότι είναι σπάνιες οι περιοχές όπου συγκατοικούν τόσο πολλές εθνότητες, με διαφορετική γλώσσα και θρησκεία. Ως προς τη γλώσσα τους λαούς τους ξεχωρίζει σε Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιους, Λαζούς, Κιρκάσιους, Απαζάδες, Γεωργιανούς, Πέρσες και Κούρδους. Ως προς τα φυλετικά τους χαρακτηριστικά σε Έλληνες, Τουρκομάνους, Οθωμανούς, Κιρκάσιους, Λαζούς, Αρμένιους, Απαζάδες, Γεωργιανούς, Κούρδους, Τσεπνίδες, Πέρσες κ.λπ. Τέλος, ως προς το θρήσκευμα τους διακρίνει σε Μουσουλμάνους, Χριστιανούς, Έλληνες, Αρμένιους, Αρμενοκαθολικούς, λίγους Αρμενοδιαμαρτυρόμενους, Πέρσες και Κιρκάσιους. Όσον αφορά τη θρησκεία και τη γλώσσα, επικρατέστερο αριθμητικά είναι, στη σειρά, οι Μουσουλμάνοι, οι Έλληνες, οι Αρμένιοι κ.λπ.¹⁷³.

Ο σημαντικός Ελλαδίτης πολιτικός και συγγραφέας Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος στο σημαντικό του έργο «Περιήγησις εις τον Πόντον» στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, περιγράφοντας τις διάφορες εθνότητες του Πόντου, διακρίνει ποικιλία λαών από δυσμάς προς ανατολάς: Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιους, Αθίγγανους, Κούρδους, Λαζούς, Ρώσους, Μιγγρέλους, Γεωργιανούς, Εβραίους, ενώ στο εσωτερικό κυρίως Κιρκάσιους, Αβασάδες ή Αμπχαζάδες και άλλους ολιγάριθμους¹⁷⁴.

Παρά το γεγονός ότι τα στατιστικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δεν είναι τελείως αξιόπιστα, επειδή αυτά χρησιμοποιούνται κατά την οθωμανική περίοδο κατά βάσιν για φορολογικούς λόγους και συνεπώς πολλές επιμέρους εθνότητες δεν φαίνονται, θα παραθέσουμε τα κυριότερα και πιο αξιόπιστα δεδομένα, για να έχουμε μια γενική εικόνα των εθνοτήτων της περιοχής του Πόντου κατά την περίοδο αυτή, πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

¹⁷² ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ.15.

¹⁷³ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ό.π., σελ. 132-133.

¹⁷⁴ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 147.

Από τα δεδομένα που διαθέτουμε δύο έχουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Το πρώτο από αυτά είναι τα στοιχεία που προκύπτουν από τα δύο έργα του Γεωργίου Κλεάνθους Σκαλιέρη, «Η Αυτοκρατορία Τραπεζούντας», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1921, και το «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», που εκδόθηκε επίσης στην Αθήνα το 1922. Τα δύο αυτά αξιολογικά έργα αναφέρονται στην πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής του Πόντου κατά την εξεταζόμενη περίοδο, δηλαδή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λίγα χρόνια πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Σύμφωνα με αυτά τα έργα έχουμε τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 5
Πληθυσμός της περιοχής του Πόντου κατά εθνικές ομάδες¹⁷⁵

Σαντζάκι (Διοίκηση)	Έλληνες	Τούρκοι-Οσμανοί	Κόλχοι (Μιγγρέ-λοι)	Κιρκάσιοι	Αρμένιοι	Ερυθίνοι (Κύζύλβα)	Λαζοί
Τραπεζούντας	164.774	72.281	15.000	29.800	21.335	-	35.000
Αμισού	150.087	40.000	-	35.500	17.465	-	-
Λαζικής	15.021	36.140	-	8.600	5.400	-	85.000
Αργυρ/λης	71.718	40.100	5.000	5.100	2.300	-	-
Τοκάτης	39.761	32.200	15.000	10.000	37.919	50.000	-
Αμάσειας	48.739	35.100	-	30.000	50.600	66.000	-
Νικόπολης	51.567	18.033	20.000	-	18.046	12.830	-
Σινώπης	37.986	15.000	20.010	2.000	314	-	-

Στον πίνακα αυτό δεν περιλαμβάνουμε αρκετές ακόμη εθνότητες κυρίως λόγω στενότητας χώρου. Είναι οι **Γεωργιανοί** (Ίβηρες), που βρίσκονται κυρίως στα ανατολικά σαντζάκια Τραπεζούντας (45.000) και Αργυρούπολης (10.000), οι **Σάννοι** ή **Τζάνοι** (εγκατεστημένοι μόνιμα και πλανόδιοι), που είναι πολυάριθμοι: στην Αμισό (120.000), Τραπεζούντα (30.000), στη Σινώπη (35.000) και Αργυρούπολη (10.000), οι **Μεσοχαλδηνοί**, που βρίσκονται κυρίως στην κοιλάδα της Αργυρούπολης που ονομάζεται και Μεσοχάλδιο (50.000), καθώς και στην Τραπεζούντα (25.000), Αμισό (3.000) και Λαζική (2.000), οι **Γιουρούκοι**, 50.000 στην Αμάσεια, 16.000 στην Τραπεζούντα, 15.500 στη Σινώπη και ανά 10.000 στην Τοκάτη και τη Νικόπολη, οι **Τάταροι**, 7.000 στην Τοκάτη, 3.000 στην Αμάσεια και 2.000 στη Νικόπολη, λίγοι **Αθίγγανοι** κυρίως στην Τραπεζούντα, την Αμισό και την Αργυρούπολη και ακόμη λιγότεροι **Εβραίοι** κατανεμημένοι σε όλες τις περιοχές, διαμένουν στις πόλεις και ασχολούνται με το εμπόριο (1.312 συνολικά, περισσότεροι στην Σινώπη: 512). Μια σύντομη ανάγνωση του πίνακα αυτού μας παρέχει μερικές **ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις**:

Οι Έλληνες βρίσκονται σε όλες τις περιοχές, αλλά είναι πολύ περισσότεροι στις μεγαλύτερες πόλεις Τραπεζούντα και Αμισό, όπου κυριαρχούν στο εμπόριο και τις νέες οικονομικές δραστηριότητες. Οι Λαζοί βρίσκονται μόνο στα ανατολικά Σαντζάκια Τραπεζούντας και Λαζικής, όπου και η περιοχή της

¹⁷⁵ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος: «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», Εν Αθήναις 1922, σελ. 243,244 και 245, και του ιδίου: «Η Αυτοκρατορία Τραπεζούντας», σελ. 45 και 46.

αρχικής τους εγκατάστασης. Συνεπώς, παρουσιάζουν μειωμένη κινητικότητα στον ποντιακό χώρο. Οι τουρκογενείς Οθωμανοί παρουσιάζουν μια ισορροπία ως προς τις περιοχές εγκατάστασης, ενώ η πλειοψηφία των μουσουλμάνων ή μουσουλμανοφανών μη Τούρκων (Ερυθίνοι, Σάννοι, Γιουρούκοι) εμφανίζονται, κυρίως, στα νότια εσωτερικά Σαντζάκια του Βιλαετιού Σεβάστειας (Τοκάτη, Αμάσεια). Τέλος, οι Αρμένιοι εμφανίζονται στις δύο μεγαλύτερες πόλεις Αμισό και Τραπεζούντα, όπου είναι οι μόνοι που μπορούν να συναγωνιστούν κατά κάποιο τρόπο τους Έλληνες στο εμπόριο, καθώς και στα εσωτερικά ορεινά Σαντζάκια της Σεβάστειας, που βρίσκονται στα όρια της περιοχής της Μεγάλης λεγόμενης Αρμενίας, όπου έχουν καταφύγει μετά τις σφαγές που υπέστησαν κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Πολύ σημαντικός είναι ο δεύτερος πίνακας, που παρουσιάζει τον πληθυσμό του Πόντου κατά εθνότητες και διοικητικές περιοχές:

Πίνακας 6
Ο πληθυσμός του Πόντου κατά εθνότητες¹⁷⁶

A. Έλληνες Ορθόδοξοι	Βιλαετιού Τραπεζούντας	523.000
	Σαντζακιού Σινώπης	23.000
	Σαντζακιού Αμάσειας	55.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	51.500
	Σαντζακιού Τοκάτης	47.000
Σύνολο Ελλήνων Ορθοδόξων		700.000
B. Τούρκοι Οθωμανοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	116.000
	Σαντζακιού Σινώπης	89.500
	Σαντζακιού Αμάσειας	119.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	27.000
	Σαντζακιού Τοκάτης	70.500
Σύνολο Οθωμανών τουρκικής καταγωγής		422.000
Γ. Μουσουλμάνοι και Μουσουλμανοφάνεις μη τουρκικής καταγωγής		
1. Λαζοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	220.000
	Σαντζακιού Αμάσειας	500
	Σαντζακιού Νικόπολης	500
Σύνολο Λαζών		221.000
2. Κούρδοι	Βιλαέτι Τραπεζούντας	40.500
	Σαντζάκι Σινώπης	1.500
	Σαντζάκι Αμάσειας	15.000
	Σαντζάκι Νικόπολης	2.500
	Σαντζάκι Τοκάτης	16.500
Σύνολο Κούρδων		76.000
3. Ερυθίνοι (Kizil Bas)	Βιλαετιού Τραπεζούντας	13.000
	Σαντζακιού Σινώπης	2.500
	Σαντζακιού Αμάσειας	28.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	3.000

¹⁷⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού», Εν Αθήναις 1920, σελ. 100-103.

	Σαντζακιού Τοκάτης	16.500
	Σύνολο Ερυθίνων	63.000
4. Κιρκάσιοι	Βιλαετιού Τραπεζούντας	92.000
	Σαντζακιού Σινώπης	10.500
	Σαντζακιού Αμάσειας	24.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	4.500
	Σαντζακιού Τοκάτης	35.000
	Σύνολο Κιρκασίων	166.000
5. Βόσνιοι	Σαντζακιού Σινώπης (σύνολο)	400
6. Πομάκοι	Σαντζακιού Σινώπης (σύνολο)	100
	Σύνολο μουσουλμάνων μη τουρκικής καταγωγής	526.500
Δ. Αρμένιοι	Βιλαετιού Τραπεζούντας	50.000
	Σαντζακιού Σινώπης	300
	Σαντζακιού Αμάσειας	51.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	18.000
	Σαντζακιού Τοκάτης	38.000
	Σύνολο Αρμενίων	157.300
Ε. Διάφοροι		
1. Γεωργιανοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	53.000
	Σαντζακιού Σινώπης	180
	Σύνολο Γεωργιανών	53.180
2. Άραβες Χριστιανοί	(Αμάσειας 300) Σύνολο	490
3. Αθίγγανοι	(Τραπεζούντα 4.800) Σύνολο	4.950
4. Εβραίοι	(Τραπεζούντα 350, Αμάσεια 250)	750
5. Πέρσες	(Τραπεζούντα 2.500)	2.580
6. Διάφοροι Ξένοι	(Τραπεζούντα 1.020)	1.300
	Σύνολο Διαφόρων	63.250
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ		
1. Έλληνες Ορθόδοξοι		700.000
2. Οθωμανοί τουρκικής καταγωγής		422.000
4. Μουσουλμάνοι και Μουσουλμανοφανείς μη τουρκικής καταγωγής		526.500
4. Αρμένιοι		157.300
5. Διάφοροι		63.250
Γενικό σύνολο εθνοτήτων Πόντου		1.869.050

Ο αριθμός αυτός βρίσκεται πολύ κοντά στον αρχικά προσδιορισθέντα (στο 1^ο μέρος της έρευνας) συνολικό πληθυσμό των 2.000.000 κατοίκων του Πόντου, ο οποίος όμως, όπως έχουμε τονίσει, περιέχει και τους Έλληνες που βρίσκονται δυτικά και έξω από την περιοχή του Πόντου που προσδιορίσαμε (Ηράκλεια). Συνεπώς, βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα.

4.3. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών ομάδων του Πόντου

Στο πλαίσιο του οσμανικού κράτους όπου δεν υπάρχει διαχωρισμός με βάση τα φυλετικά χαρακτηριστικά, αλλά με βάση το θρήσκευμα, υπάρχουν απόψεις σύμφωνα με τις οποίες όλοι οι μουσουλμάνοι είναι Τούρκοι. Η λογική, όμως, αυτή είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, γιατί κατά τον ίδιο τρόπο όλοι οι ορθόδοξοι θα πρέπει να θεωρηθούν Έλληνες, όλοι οι διαμαρτυρόμενοι Γερμανοί κ.ο.κ. Σημαντικοί ερευνητές όπως ο Vital Quinet (στο σημαντικό του έργο «La Turquie d'Asie») αλλά και ο Henri Mathieu διακρίνουν σαφώς τους μουσουλμάνους, μη θεωρώντας Τούρκους τους Σιίτες¹⁷⁷. Σχετικά με τη σύγχυση αυτή, ο μεγάλος γάλλος γεωγράφος E. Reclus στο έργο του «La Nouvelle Geographie Universelle Asie Anterieure» γράφει: «Τούρκοι είναι κατά τη συνήθη φρασεολογία όλοι οι μουσουλμάνοι της Μ. Ασίας, οιαδήποτε κι αν είναι η καταγωγή τους. Έτσι, οι Αλβανοί που λόγω της στρατιωτικής τους θητείας έγιναν με τη θέλησή τους κάτοικοι της Μ. Ασίας ονομάζονται Τούρκοι, παρά το γεγονός ότι εξαιτίας των Πελασγών προγόνων τους είναι αδελφοί των Ελλήνων, επίσης οι Βόσνιοι και οι Πομάκοι, οι Τάταροι Ναγκακή από την Κριμαία, οι Γεωργιανοί και οι μαύροι Αφρικανοί, που έφτασαν στη Μ. Ασία ως δούλοι. Μόνο στους Κούρδους και τους Ερυθίνους (Kizil Bas), που διαφέρουν εμφανώς των Τούρκων και στην εμφάνιση και στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, δεν αποδίδεται το όνομα του Τούρκου. Στο εσωτερικό υπάρχουν πολυάριθμοι ελληνικοί πληθυσμοί, που μιλούν μόνο την τουρκική γλώσσα και τα χωριά τους έχουν τουρκικές ονομασίες. Ευρισκόμενοι, όμως, κάποιος μεταξύ αυτών θα ηδύνατο ίσως να πιστεύσει ότι ευρίσκεται εν μέσω Τούρκων, αν και ευρίσκεται σε πλήρη Ασιατική Ελλάδα»¹⁷⁸.

Κατά την παράθεση των χαρακτηριστικών των λαών του Πόντου αφήνοντας τους Τούρκους, για τους οποίους κάνουμε λόγο σε κάθε ευκαιρία στην έρευνά μας, θα περιγράψουμε κυρίως τους μουσουλμάνους μη τουρκικής καταγωγής και στη συνέχεια τους υπόλοιπους.

Σύμφωνα με τις μέχρι τώρα περιγραφές μας, ο μη τουρκικός μουσουλμανικός πληθυσμός του Πόντου αποτελείται από τους Μεσοχαλδηνούς, τους Λαζούς, τους Σάννους, Γεωργιανούς (Ιβηρες), Ερυθίνους, Γιουρούκους, Κιρκάσιους, Κούρδους, Τσεπνήδες κ.λπ.

Οι **Μεσοχαλδηνοί** κατοικούν στην περιοχή μεταξύ Αργυρούπολης και Τραπεζούντας που λέγεται και Μεσοχάλδιον. Ο Elisse Reclus τους ονομάζει Mezzo-Mezzo. Πρόκειται για λαό που, ενώ εμφανίζονται ως μουσουλμάνοι, είναι εν κρυπτώ χριστιανοί, γεγονός που γνωρίζουν πλέον οι Τούρκοι και τους αποκαλούν «τενεσούρηδες», δηλαδή «αρνησίθρησκους», ενώ οι Έλληνες του Πόντου τους αποκαλούν «κλωστούς», δηλαδή «γυριστούς». Προφανώς πρόκειται για γηγενείς γνήσιους Έλληνες Κρυπτοχριστιανούς, οι οποίοι εξισλαμίστηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους και ομιλούν κυρίως την ελληνική ποντιακή διάλεκτο¹⁷⁹. Αλλά και όσοι από αυτούς μιλούν την τουρκική, εντούτοις τραγουδούν τα ελληνικά ηρωικά έπη, όπως το Ακριτικό, είτε στην τουρκική είτε στην ελληνική γλώσσα, εξυμνώντας κατ' αυτό τον τρόπο τους απaráμιλλους ελληνικούς αγώνες και προαναγγέλλοντας την

¹⁷⁷ MATHIEU Henri: «La Turquie et ses differents peuples», t.II, σελ. 59.

¹⁷⁸ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 18-19.

¹⁷⁹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 20-21.

επικράτηση της ελληνικής φυλής στις περιοχές αυτές όπου είναι εγκατεστημένοι από πολλούς αιώνες¹⁸⁰.

Οι **Λαζοί**, για τους οποίους έχει ήδη γίνει λόγος, κατοικούν κυρίως στην περιοχή ανατολικά της Τραπεζούντας. Ο Quinet θεωρεί αναμφισβήτητη την ελληνική τους καταγωγή¹⁸¹. Πάντως, από τον 6^ο μ.Χ. αιώνα, είχαν εκχριστιανιστεί και πολεμήσει με τους Βυζαντινούς κατά των Περσών. Κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα οι Λαζοί πιέζονται από επιδρομές των Γεωργιανών μέχρι της ίδρυσης της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, οπότε βρίσκουν απροσδόκητη σωτηρία με τη νέα κατάσταση πραγμάτων στην περιοχή. Στην 6^η Οικουμενική σύνοδο (680 μ.Χ.) συμμετέχουν επίσκοποι της χώρας των Λαζών, ο της Πέτρας Θεόδωρος και ο της Φάσιδος Ιωάννης¹⁸². Οι Λαζοί, εκτός της μουσουλμανικής θρησκείας, δεν έχουν τίποτα κοινό με τους Τούρκους, τους οποίους μισούν, αλλά αυτό είναι αμοιβαίο, όπως αντικατοπτρίζεται στις τουρκικές παροιμίες (π.χ. «Kuşlerin atisi kaz, insanin atisi Laz» = το υποδεέστερο των ζώων η χήνα, των ανθρώπων ο Λαζός)¹⁸³. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η έκφραση των Τούρκων για τους Λαζούς ως «ριş milliyet» («βρωμερό έθνος»)¹⁸⁴. Είναι λαός τραχύς, ανδρείος, ανυπότακτος, που καταφεύγει συχνά στη ληστεία και το λαθρεμπόριο. Διατηρούν από παλιά το έθιμο της εκδίκησης και οπλοφορώντας εμπνέουν φόβο ακόμη και στα όργανα της τουρκικής πολιτείας. Κύρια επαγγέλματά τους είναι του χαλκέως, αχθοφόρου, τα ναυτικά επαγγέλματα, ενώ για όσους βρίσκονται στο εσωτερικό η γεωργία και η κτηνοτροφία. Διαθέτουν δική τους γλώσσα, που ανήκει στην Ιβηρική γλωσσική οικογένεια και είναι συγγενής με τη γεωργιανή. Στην κοινωνική τους ζωή διατηρούν πολλά κατάλοιπα και δοξασίες του παλαιού τους θρησκευματος και συνεπώς της παλαιάς τους ταυτότητας. Έτσι, π.χ., διατηρούν υποκατάστατο του βαπτίσματος των παιδιών, με τον αρχηγό της οικογένειας να τοποθετεί το παιδί στο νερό, ενώ όλοι οι παριστάμενοι κρατούν αναμμένα κεριά¹⁸⁵. Δεν θέλουν να τους αποκαλούν Τούρκους και σε τέτοια περίπτωση διαμαρτύρονται έντονα¹⁸⁶. Σε μεγάλο ποσοστό μιλούν την ελληνική ποντιακή διάλεκτο και διατηρούν μέχρι και σήμερα τα τραγούδια και τους χορούς των Ελλήνων του Πόντου¹⁸⁷.

Οι **Σάννοι**, ονομαζόμενοι Τζάννοι από τους Βυζαντινούς, κατοικούν στην περιοχή από την Τραπεζούντα μέχρι τις εκβολές του Άλυ ποταμού. Έχουν ελληνική καταγωγή¹⁸⁸ και αντιπαθούν τους Τούρκους, με τους οποίους δεν έχουν κοινωνικές σχέσεις, ενώ κρατούν στενή επικοινωνία με τους Έλληνες χριστιανούς, τους οποίους αγαπούν ιδιαίτερα¹⁸⁹. Οι Σάννοι, υπερασπιζόμενοι την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας πολεμώντας ακόμη και μετά την πτώση

¹⁸⁰ Ο.π., σελ. 43.

¹⁸¹ QUINET Vital: «La Turque d Asie», ό.π., τόμος 1, σελ. 11.

¹⁸² ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ Ιωάννης: «Οι εν Καυκάσω Έλληνες», Εν Αθήναις 1908, σελ. 66.

¹⁸³ ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος: «Τούρκοι και Λαζοί», ΠΕ, τχ. 86-87, 1957, σελ. 4.117.

¹⁸⁴ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ: «Λαοί και φυλαί...», σελ. 175.

¹⁸⁵ ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος, ό.π., σελ. 4.117.

¹⁸⁶ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθης: «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», σελ. 175. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει διάλογό του με Λαζό στο λιμάνι του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη, όπου στην

ερώτησή του αν είναι Τούρκος ή γενικά Οθωμανός, δίνει την απάντηση: «Θεός φυλάξοι, εγώ Λαζός είμαι».

¹⁸⁷ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σάββας: «Πόντιοι και Λαζοί», ΠΕ, τχ. 89-90, 1957, σελ. 4.262.

¹⁸⁸ QUINET Vital, ό.π., σελ. 13.

¹⁸⁹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 21.

της, εξισλαμίστηκαν βίαια. Σέβονται και τιμούν τους χριστιανικούς ναούς, που είναι ερείπια, εμποδίζουν όποιον θα ήθελε να τους μιάνει και, τέλος, τελούν διάφορα παλαιοχριστιανικά μυστήρια πραγματοποιώντας μεγάλη πανήγυρη κάθε χρόνο με την ευκαιρία της εορτής του Αγίου Γεωργίου¹⁹⁰. Οι Σάννοι της περιοχής Φάτσας και Οινόης στις συγκεντρώσεις τους συχνά κάνουν τελετές που θυμίζουν όχι μόνο τα ελευσίνια μυστήρια αλλά και τις αρχαιότερες συναθροίσεις των πρώτων χριστιανικών χρόνων¹⁹¹.

Οι **Γεωργιανοί** (Ιβηρες), κατοικώντας στο τμήμα μεταξύ Καυκάσου και αρμενικού οροπεδίου, εκχριστιανίστηκαν κατά τον 5^ο αιώνα, ενώ στη συνέχεια εξισλαμίστηκαν βίαια. Στους Έλληνες δείχνουν μεγάλη συμπάθεια και τους αποκαλούν «*Περζενεσβίλι*», δηλαδή «*απογόνους σοφών*». Αντίθετα, μισούν και αποστρέφονται τους Τούρκους και τους Αρμένιους¹⁹². Κατά την εξεταζόμενη περίοδο μένουν, κυρίως, σε οικισμούς που έχουν δημιουργήσει στον ανατολικό Πόντο μαζί με άλλες εθνότητες. Σημαντικά κατάλοιπα της χριστιανικής θρησκείας επιβιώνουν στους μουσουλμάνους Γεωργιανούς. Πολλοί από αυτούς νηστεύουν την Παρασκευή και τελούν παρακλήσεις υπέρ των ασθενών τους¹⁹³.

Οι **Ερυθίνοι** (Kizil bas) κατοικούν κυρίως στα νότια σαντζάκια της ποντιακής ενδοχώρας (Αμάσειας, Τοκάτης Νικόπολης) που διοικητικά ανήκουν στο βιλαέτι Σεβάστειας, στο οποίο συνολικά διαμένουν 300.000. Από τους Άραβες ονομάζονται «*Ακ Μπαύλακάνοι*» (προφανώς Παυλικανοί)¹⁹⁴. Επιφανείς Οθωμανοί αξιωματούχοι περιγράφουν με δέος κοινωνικές τους εκδηλώσεις που αναφέρονται στο χριστιανικό τους παρελθόν, αναλογιζόμενοι ότι αυτοί δεν έχουν τίποτα κοινό με τους Τούρκους¹⁹⁵. Οι Ερυθίνοι καταβάλλουν φόρο όχι μόνο στο κράτος, αλλά και στους πνευματικούς τους ηγέτες, τους *Ντεντέδες* («*dede*»). Η επίσκεψη των ντεντέδων στα χωριά τους είναι ένα σημαντικό κοινωνικό γεγονός που συνοδεύεται από εκδηλώσεις προς τιμήν τους και συγκεντρώσεις των πιστών. Υπό τους ήχους αυλών και άλλων οργάνων τελούνται διάφορα μυστήρια και όλοι πίνουν κάποιο ποτό που παρασκευάζεται από τους ντεντέδες¹⁹⁶. Είναι σαφές ότι, αν και μουσουλμάνοι, έχουν θρήσκευμα ανάμικτο με το χριστιανικό, διατηρώντας πολλά κατάλοιπα της πρότερης ταυτότητας, όπως των αρχαίων ελληνικών μυστηρίων, αλλά και χριστιανικές δοξασίες. Σε μεγάλη υπόληψη διατηρούν το θεσμό των βωμών και εστιών προσευχόμενοι κατά την ανατολή και τη δύση του ήλιου, σέβονται τα μυστήρια του βαπτίσματος και της μετάληψης, δεν κάνουν περιτομή, δεν αποφεύγουν το χοιρινό κρέας και πίνουν οινοπνευματώδη. Αγατούν ιδιαίτερα τους Έλληνες και οι γυναίκες τους μένουν ακάλυπτες ενώπιον των Ελλήνων, τους οποίους περιποιούνται και φιλοξενούν, ενώ, αντίθετα, περιφρονούν και μισούν τους Τούρκους, εναντίον των οποίων πολεμούσαν συχνά¹⁹⁷.

¹⁹⁰ Ο.π., σελ. 22.

¹⁹¹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθης: «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», Εν Αθήναις 1922, σελ.179.

¹⁹² ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού», Εν Αθήναις 1920, σελ. 122.

¹⁹³ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 31.

¹⁹⁴ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ: «Λαοί και φυλαί...», σελ.195.

¹⁹⁵ Ο.π., σελ. 35. Εδώ γίνεται αναφορά στο έργο του Αρίφ Μπέη, πρώην γενικού γραμματέα της τουρκικής αρμοστείας του Καΐρου: «*Basimiza gelenler*» («Τα κατά της κεφαλής μας επερχόμενα»), που εξέδωσε κατά το 1890.

¹⁹⁶ Ο.π., σελ. 35.

¹⁹⁷ Ο.π., σελ. 28.

Οι **Γιουρούκοι**, των οποίων η ονομασία προέρχεται από το ρήμα *γόρόmek* (= βαδίζω, κινούμαι), είναι οι πλάνητες, οι νομάδες. Βρίσκονται, κυρίως, στα Βιλαέτια Σεβάστειας και Κασταμονής και συνεπώς στα αντίστοιχα ποντιακά σαντζάκια. Είναι είτε ποιμένες είτε πλανόδιοι τεχνίτες ασχολούμενοι με τη σιδηρουργία και την πεταλουργία, όπως και οι αρχαίοι Χάλυβες, όντας Έλληνες στην καταγωγή, προερχόμενοι τόσο από εκείνους, όσο και από τους Παφλαγόνες¹⁹⁸. Οι μετακινήσεις τους δεν είναι μεγάλες και πάντως δεν κινούνται μακράν της περιοχής του Πόντου. Διαμένουν στα υψηλότερα μέρη των οροπεδίων και έχουν θρησκειομια φαινομενικά μουσουλμανικό, στην πραγματικότητα όμως χριστιανικό. Η οργάνωση των οικισμών τους και η διάταξη των καλύβων ή των σκηνών τους έχουν αναλογίες με τους αρχαίους ελληνικούς οικισμούς, όπου στο μέσον υπάρχει κενός χώρος, η αγορά. Αναφέρονται περιπτώσεις Γιουρούκων που αρνήθηκαν να ορκιστούν στο κοράνιο¹⁹⁹.

Οι **Κιρκάσιοι** ή Τσερκέζοι (Herkez), που συναντώνται σε όλες τις περιοχές του Πόντου, είναι οι αρχαίοι Κερκίται και στην περιοχή του Πόντου εμφανίζονται κυρίως μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους. Ανήκουν στη Φρυγοπελασγική ομοφυλία, είναι δηλαδή φυλή συγγενική με τους Έλληνες και μάλιστα με τους Αχαιοί, και έχουν συνείδηση αυτού του δεδομένου, για το οποίο είναι ιδιαίτερα υπερήφανοι²⁰⁰. Κατά τον Henri Mathieu μάλιστα συνδέονται φυλετικά με τους Κρήτες και μάλιστα με τους Σφακιανούς, με τους οποίους έχουν τα ίδια ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά²⁰¹. Η πολιτιστική τους ιδιαιτερότητα ευθύνεται για το γεγονός ότι μετά τη μετοίκησή τους δεν αφομοιώνονται από τους ομοθρήσκους τους Τούρκους, αλλά, αντίθετα, διατηρούν σημαντικό μέρος της ταυτότητάς τους, όπως το μαρτυρούν αυτά τα ίδια τα ονόματά τους, των οποίων προτάσσεται το εθνικό τους «Τσερκέζ» (π.χ. «Τσερκέζ Χασάν», «Τσερκέζ Αλή» κ.ο.κ.)²⁰². Κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων εναντίον των Περσών, των Τούρκων κ.ά. Εξισλαμίστηκαν κατά το 15^ο αιώνα, διατηρούν όμως πολλά στοιχεία της πρότερης χριστιανικής τους ταυτότητας σεβόμενοι το σταυρό, λατρεύοντας την Παναγία, επικαλούμενοι τους αποστόλους και κάνοντας διάφορες τελετές που θυμίζουν έντονα τη χριστιανική θρησκεία²⁰³. Ταυτόχρονα, στον κοινωνικό τους βίο διατηρούν πολλές συνήθειες του απώτερου πολιτιστικού τους παρελθόντος, ενώ ενδιαφέρον έχει η μεγάλη γιορτή που πραγματοποιούν κατά την επέτειο του θανάτου του Αγίου Γεωργίου, τον οποίο εξόχως λατρεύουν²⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση διάκινται ευμενώς προς τους Έλληνες, ενώ, αντίθετα, μισούν και αποστρέφονται τους Τούρκους, γεγονός που αποδείχτηκε κατά τον τελευταίο πόλεμο, οπότε στο εσωτερικό της Αμισού βοήθησαν τα ελληνικά ανταρτικά σώματα εναντίον των

¹⁹⁸ Ο.π., σελ. 22. Εδώ, ως προς την ελληνική καταγωγή τους, ο συγγραφέας επικαλείται την άποψη του Γερμανού συγγραφέα Ροδόλφου Φίτσενερ.

¹⁹⁹ Ο.π., σελ. 22. Εδώ πρόκειται για την περίπτωση Γιουρούκου ο οποίος κληθείς στο ελληνικό

στρατοδικείο της Σμύρνης, μετά την εκεί ελληνική απόβαση, να ορκιστεί στο κοράνιο, δήλωσε ότι οι Γιουρούκοι ουδέποτε πίστευσαν σ' αυτό.

²⁰⁰ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 28 και ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ό.π., σελ. 125.

²⁰¹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 28.

²⁰² ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 125.

²⁰³ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 28.

²⁰⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 126.

Τούρκων²⁰⁵. Η γλώσσα των Κιρκασιών, όπως και των συγγενών τους **Αβασγών ή Απαζάδων**, έχει φρυγοπελασγική προέλευση και είναι η επικρατούσα γλώσσα μεταξύ των ορεινών φύλων του Καυκάσου, η οποία παρέμεινε πρωτόγονη και αδιάπλαστη και σ' αυτό συνετέλεσε προφανώς το γεγονός ότι στερείται γραπτής έκφρασης και για το λόγο αυτό γράφεται με αραβικούς χαρακτήρες²⁰⁶.

Οι **Κούρδοι** είναι απόγονοι των Καρδούχων που αναφέρει ο Ξενοφώντας στην «Κάθοδο των Μυρίων» και κατοικούν νότια της χώρας των Χαλύβων, στην ίδια περιοχή που βρίσκονται και σήμερα. Έχουν μια φεουδαρχική πατριαρχική οργάνωση διαιρούμενοι σε πολλές φυλές, από τις οποίες οι κυριότερες είναι εννέα και καθεμία φέρει το όνομα του φυλάρχου και τον τόπο προέλευσής του. Έχουν δική τους γλώσσα, που είναι μίγμα περσικής και αραβικής και είναι τελείως διαφορετική από την τουρκική²⁰⁷. Το μίσος που αισθάνονται εναντίον των Τούρκων ίσως είναι μεγαλύτερο από κάθε άλλη περίπτωση εθνικής ομάδας στο μικρασιατικό χώρο. Η θέση των γυναικών στην κουρδική κοινωνία δεν είναι άθλια όπως στην περίπτωση των Τούρκων, όπου ουσιαστικά η γυναίκα θεωρείται δούλα - αντιθέτως, απολαμβάνουν μεγάλες ελευθερίες. Είναι λαός πολεμοχαρής και κάνει πολλούς και σκληρούς αγώνες εναντίον του οθωμανικού κράτους για την εθνική του απελευθέρωση, με μεγάλο κόστος, που αντικατοπτρίζεται στη σημαντική του αριθμητική συρρίκνωση²⁰⁸. Οι Κούρδοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι μουσουλμάνοι Σίιτες, υπάρχουν όμως μεταξύ τους 100.000 χριστιανοί Νεστοριανοί, υπαγόμενοι σε δύο κληρονομικούς πατριάρχες²⁰⁹. Από τα πιο ενδιαφέροντα κουρδικά φύλα είναι οι **Γεζίτες** (Yezidi), που δεν είναι ούτε χριστιανοί, ούτε μουσουλμάνοι, μισούν όμως το ίδιο τους Τούρκους, ενώ αντίθετα αγαπούν τους Έλληνες, τους οποίους δέχονται στα σπίτια τους χωρίς να κρύπτονται οι γυναίκες τους, όπως συνηθίζουν απέναντι στους Τούρκους. Προσεύχονται πρόθυμα στις χριστιανικές εκκλησίες και τηρούν ένα είδος βαπτίσματος στα παιδιά τους, βάζοντάς τα σε ένα δοχείο με αγιασμένο νερό. Σε μερικές τελετές τους δίνουν στον οίνο το όνομα του αίματος του Χριστού, ενώ έχουν διατηρήσει ένα είδος δημόσιας ιεροτελεστίας αντίστοιχης με των χριστιανικών κοινοτήτων των αποστολικών χρόνων. Υπάρχει δε και μία μουσουλμανική παράδοση η οποία κατηγορεί τους Γεζίτες ή Γεζιντήδες ως δολοφόνους των εγγονών του προφήτη Μωάμεθ²¹⁰. Οι μωαμεθανοί Κούρδοι έχουν ενσωματώσει στην πίστη τους και περσικά θρησκευτικά σύμβολα. Έτσι, παραμορφώνοντας την πίστη στους τρεις μάγους, λατρεύουν πλην των άλλων και τον Αριμάν, γεγονός που ωθεί τους Τούρκους, που τους μισούν, να θεωρούν ότι λατρεύουν το διάβολο²¹¹. Στην περιοχή του Πόντου τους συναντάμε κυρίως στην Τραπεζούντα και στα Σαντζάκια Αμάσειας και Τοκάτης.

Σε πολλές περιπτώσεις οι **Τσιαπνήδες** συγχέονται με τους Ερυθίνους (Kizil Bas), με τους οποίους έχουν παρόμοιες συνήθειες, και διαμένουν σε 45 χωριά του εσωτερικού Πόντου, στην περιοχή μεταξύ Πλατάνων και Τρίπολης.

²⁰⁵ Ο.π., σελ. 126.

²⁰⁶ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 30.

²⁰⁷ QUINET Vital, ό.π., τόμος 1, σελ. 252, και 2, σελ. 766.

²⁰⁸ Ο.π., τόμος 2, σελ. 640.

²⁰⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 128.

²¹⁰ Ο.π., σελ. 128.

²¹¹ Ο.π.

Δεν έχουν, επίσης, καμιά σχέση με τους Τούρκους, φέρονται δε ως απόγονοι των αρχαίων Μοσυνοίκων²¹². Αν και μουσουλμάνοι, διατηρούν απόρρητο οικογενειακό βίο τελώντας μυστικές ιεροτελεστίες, όπως και οι Ερυθίνοι, ενώ κατά μία άποψη²¹³ είναι απόγονοι των Τζάννων που διαμένουν στην περιοχή του Πόντου από την αρχαιότητα, προσήλθαν στο χριστιανισμό κατά τους βυζαντινούς χρόνους και αγωνίστηκαν εναντίον των Τούρκων στο πλευρό του Βυζαντίου αλλά και στο πλευρό των Αυτοκρατόρων της Τραπεζούντας.

Οι **Αρμένιοι** μέσα στα όρια του Πόντου, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, διαμένουν κυρίως στα Βιλαέτια Τραπεζούντας και Σεβάστειας, αλλά βρίσκονται διασκορπισμένοι και σε άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, για λόγους που ήδη προαναφέραμε. Πρόκειται για αρχαίο λαό που έχει την κοιτίδα του στην περιοχή του όρους Αραράτ. Σύμφωνα με τον καθηγητή Π. Καρολίδη, υπάρχει στενή συγγένεια μεταξύ Φρυγών και Αρμενίων, ενώ η Αρμενία ως εκ της θέσεώς της ήταν σημείο ενώσεως της μεγάλης οικογένειας των αρίων λαών, που ορίζεται ανατολικά από τις παρυφές του ιρανικού οροπεδίου, δυτικά από τον ποταμό Άλυ και βόρεια από τη μεγάλη οροσειρά του Καυκάσου²¹⁴. Εδώ θα πρέπει να αναζητηθεί η κοιτίδα των αρίων λαών της Μικράς Ασίας, πολλοί από τους οποίους μέσω του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου πέρασαν στον ελλαδικό χώρο και συνεπώς παρατηρείται συνάφεια φρυγοαρμενικών φύλων μέχρι τη Θεσσαλία²¹⁵. Η συνάφεια αυτή ενισχύεται από αρχαίες παραδόσεις. Σύμφωνα με μία από αυτές, η Αρμενία έλαβε την ονομασία της από το Θεσσαλό Αρμένιο, που ξεκίνησε από το Αρμένιο, μικρή θεσσαλική πόλη δίπλα στη Βοιβηίδα λίμνη και έλαβε μέρος στην Αργοναυτική Εκστρατεία²¹⁶. Η μεγάλη εισβολή δε των Αρμενίων στη Μικρά Ασία πραγματοποιείται κυρίως από το 1608 μ.Χ., δηλαδή πολύ μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, και είναι αποτέλεσμα συνδυασμού διαφόρων γεγονότων, όπως των διωγμών τους στον περσικό χώρο από το Σάχη της Περσίας Αμπάς, και των εξεγέρσεων των Κούρδων της περιοχής, οι οποίοι βρίσκονται σε συνεχή αντιπαράθεση με τους Αρμένιους²¹⁷. Ήταν κυρίως Μονοφυσίτες και εκχριστιανίστηκαν τον 4^ο αιώνα. Οι Αρμένιοι, από θρησκευτική άποψη, διακρίνονται σε Αρμενοκαθολικούς και Γρηγοριανούς (το όνομα προκύπτει από το Γρηγόριο το Φωτιστή, 255-326 μ.Χ., από τον οποίο εκχριστιανίστηκαν)²¹⁸. Αυτός ο διαχωρισμός έχει, κυρίως, ιστορικό - πολιτικά κίνητρα. Μετά την Άλωση, οι Αρμένιοι βρίσκονται σε όλα τα εδάφη της Μ. Ασίας, είναι όμως ευάριθμοι κυρίως στα ανατολικά της καθώς και δυτικά της Βιθυνίας, στην περιοχή της Προύσας. Η στάση του Πορθητή, ενταγμένη στη λογική του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων, είναι να μεταφέρει την έδρα του Γιοβακλήμ, ενός από τους επισκόπους των Αρμενίων, στην Κωνσταντινούπολη και να οριστεί αυτός ως «Πατριάρχης» των Αρμενίων. Όμως, οι Γρηγοριανοί Αρμένιοι διέθεταν ανώτατο πνευματικό ηγέτη, το λεγόμενο Πατριάρχη / Καθολικό του Ετζμιατζήν, που η έδρα του βρίσκεται έξω από τα όρια του οσμανικού κράτους, στο έδαφος της ιστορικής Αρμενίας, και

²¹² ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ό.π., σελ. 217.

²¹³ Ό.π.

²¹⁴ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Παύλος: «Σημειώσεις περί της Μικρασιατικής Αρίας Ομοφυλίας», Αθήναι 1886,

σελ. 65.

²¹⁵ Ό.π., σελ. 66.

²¹⁶ Ό.π., σελ. 68.

²¹⁷ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ: «Λαοί και φυλαί...», ό.π., σελ. 11.

²¹⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 115.

βρίσκεται υπό τον έλεγχο των αντιμαχόμενων μεταξύ τους κρατών των Ακκογιουνιδών του Ουζούν Χασάν και Καρακογιουνιδών του Τζιχανσάκ, που κατανοούν τη μέγιστη σημασία των Αρμενίων για δύο λόγους. 1^ο: Για την εξασφάλιση, μέσω αυτών, της συμπαράστασης των Βενετών για τη συγκρότηση κοινού μετώπου εναντίον των Οσμανών, και 2^ο: Για την εξασφάλιση των Αρμενίων που τελούν υπό οσμανική κατοχή. Ο φόβος των Οσμανών μπροστά σε μια τέτοια προοπτική είναι που τους οδηγεί στην απόφαση ίδρυσης ενός αντικανονικού αρμενικού πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη²¹⁹. Στην περιοχή του Πόντου, κατά τις αρχές του 20^ο αιώνα, τους συναντάμε κυρίως στην περιοχή Τραπεζούντας και στα Σαντζάκια Αμάσειας, Τοκάτης και Νικόπολης. Στις πόλεις, και κυρίως στην Τραπεζούντα και Αμισό, είναι οι μόνοι που μπορούν να ανταγωνιστούν τους Έλληνες στο εμπόριο. Στην ύπαιθρο ασχολούνται και αυτοί με την κτηνοτροφία και τη γεωργία, όπως όλοι σχεδόν οι κάτοικοι της περιοχής του Πόντου. Έχουν πολύ καλές σχέσεις με τους Έλληνες, γεγονός που φαίνεται αργότερα, κατά την περίοδο της γενοκτονίας τους από το νεοτουρκικό καθεστώς του 1914-15, οπότε σε πολλές περιπτώσεις Έλληνες προσπαθούν να τους βοηθήσουν με κάθε τρόπο, πράγμα ιδιαίτερα επικίνδυνο, που σημαίνει θάνατο και για τους ίδιους, σε περίπτωση που αυτό γίνει γνωστό στις Αρχές. Βρίσκονται σε ιστορική αντιπαράθεση τόσο με τους Κούρδους όσο και με τους Τούρκους.

Όπως έχουμε προαναφέρει, υπάρχουν και άλλες εθνότητες στην περιοχή του Πόντου, μικρές πληθυσμιακά, όπως οι **Εβραίοι**, οι **Αθίγγανοι**, οι **Πέρσες**, οι **Βόσνιοι**, οι **Πομάκοι** και μερικοί **Φραγκολεβαντίνοι**, που είναι κατάλοιπα Ευρωπαίων και, κυρίως, των Γενουατών και των Ενετών που είχαν παρεισφύσει στις πόλεις κατά βάσιν του Πόντου, κυρίως στην Τραπεζούντα και την Αμισό, ασχολούμενοι με το εμπόριο.

4.4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα

Ήδη αναλύσαμε τις ιστορικές συνθήκες και τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων του Πόντου, περιγράφοντάς τες αναλυτικά και παραθέτοντας σχετικούς στατιστικούς πίνακες, που μας βοηθούν να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των συνοίκων των Ελλήνων του Πόντου λαών της περιοχής κατά τις αρχές του 20^ο αιώνα. Θα άξιζε να αχοληθούμε με την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην περιοχή, γεγονός που θα μας βοηθούσε να επιβεβαιώσουμε κάποια από τα δεδομένα που παραθέσαμε, ή ακόμη και το σύνολό τους. Για το λόγο αυτό αξιοποιούμε το βιβλίο «Εθνικές ομάδες στην Τουρκία», που γράφτηκε στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εκδόθηκε μεταφρασμένο στην Τουρκία το 1992. Είναι προφανές ότι ασχολείται με ένα θέμα που μέχρι τώρα αποτελούσε ταμπού για την κυρίαρχη ιδεολογία στη σύγχρονη τουρκική κοινωνία. Η έκδοση και μόνο του βιβλίου αυτού δείχνει ότι κάτι αρχίζει να αλλάζει στο εσωτερικό της. Πάντως, όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η πλούσια σε λαούς και πολιτισμούς περιοχή του Πόντου στις αρχές του αιώνα εξακολουθεί και σήμερα να χαρακτηρίζεται από αυτό το δεδομένο. Παραθέτουμε σχετικό πίνακα που επιβεβαιώνει με τρόπο πανηγυρικό του λόγου το αληθές:

²¹⁹ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., τόμος 1, σελ. 275.

Πίνακας 7
Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα²²⁰

Εθνικές ομάδες	Πώς αυτοαποκαλούνται	Περιοχή του Πόντου	Γλώσσα	Θρησκεία
Τούρκοι Σουνίτες²²¹	Τούρκοι	παντού	Τουρκική	Σουνίτες
Τούρκοι Αλεβί²²²	Nalci, Sırah, Tahtacı	Τοκάτη, Αμάσεια	Τουρκική ανατολική διάλεκτος	Σίιτες
Τουρκμένοι Σουνίτες²²³	Aşıret, Avşar	Τραπεζούντα, Vakfikebir	“ “	Σουνίτες
Τουρκμένοι Αλεβί²²⁴	Turkmen, Alevi, Kızılbaş	Τοκάτη, Κοτύωρα	“ “	Σίιτες Αλεβί
Αμπντάλοι Αλεβί²²⁵	Teber, Tencil, Fakjilar	Τοκάτη, Σινώπη, Τσόρουμ	“ “	Αλεβί
Αζέροι Σίιτες²²⁶	Azerbaycanlı, Karabağlı	Καρς, Αμάσεια	Αζέρικη Τουρκική	Σίιτες
Αζέροι Καραπατάκ²²⁷	Karararah, Terekeme	Κυρίως Καρς, Τοκάτη	Καραπατάκικα (Αζέρικη διάλεκτος)	Σίιτες και Σουνίτες
Τάταροι²²⁸	Ak Nogay, Kara Nogay	Τοκάτη Αμάσεια	Διάλεκτος Μέσης Ασίας	Σουνίτες Hanefi
Μπαλκάριοι-Karaçaylar²²⁹	Bolkar, Malkar, Karaçaylı	Τοκάτη Έρμπαα	Διάλεκτοι Balkar - Karaçay	“
Kumuklar²³⁰	Gazi Kumuk	1703 άτομα σε 39 νομούς	Τατάρικη διάλεκτος	Σουνίτες
Κούρδοι Σουνίτες²³¹	Körtler Kumannah	Βιλαέτι Σεβάστειας Τοκατη	Kirmanca (Κουρδική διάλεκτος)	Σουνίτες
Κούρδοι Αλεβί²³²	Körtler Alevi	Αμισό, Τοκάτη, Horum	“	Αλεβί
Αρμένιοι²³³	Haik	Σινώπη, Αμάσεια	Διάλεκτος - μίγμα Αρμενοτουρκικής	1. Γρηγοριανοί 2. Καθολικοί 3. Προτεστάντες
Αλβανοί²³⁴	Σκιπτάρε	Αμισό, Τοκάτη, Αμάσεια	Αλβανική Τουρκική	Σουνίτες

²²⁰ ANDREWS Peter Alford: «Türkiye de Etnik Gruplar» («Εθνικές ομάδες στην Τουρκία») Wiesbaden 1989. Türkçesi Mustafa Kürüşoğlu, Istanbul 1992.

²²¹ Ο.π., όαθ. 69-71.

²²² Ο.π., σελ. 72-73.

²²³ Ο.π., σελ. 81-82.

²²⁴ Ο.π., σελ. 86-87.

²²⁵ Ο.π., σελ. 94-95.

²²⁶ Ο.π., σελ. 96-98.

²²⁷ Ο.π., σελ. 99-101.

²²⁸ Ο.π., σελ. 119-120.

²²⁹ Ο.π., σελ. 121-123.

²³⁰ Ο.π., σελ. 123-125.

²³¹ Ο.π., σελ. 152-154

²³² Ο.π., σελ. 161-162.

²³³ Ο.π., σελ. 177-179.

Μουσουλ- μάνοι ομιλούντες ελληνικά ²³⁵	Tórkos Ofllu	Περιοχή Τραπεζούντας (Όφη-Τόνια)	Ποντιακή Ρωμείκη	Σουνίτες, μερικοί κρυφοί Χριστιανοί (!!!)
Τσερκέζοι ²³⁶	Adiğe, Ubih Απαζάδες	Σινώπη Αμισό, Τοκάτη Αμάσεια	Τσερκέζικα	Σουνίτες
Γεωργιανοί ²³⁷	Kartveli	Αμισό, Αμάσεια Σινώπη, Τοκάτη Κερασούντα	Γεωργιανά	Σουνίτες Hanefi
Λαζοί ²³⁸	Laz (Iar)	Αν. Πόντο (Ριζούς, Τραπεζούς)	Λαζική	“ “

4.4.1. Αξιολόγηση

Το βιβλίο αυτό, παρά τα κενά που περιέχει, είναι φανερό ότι προσπαθεί να κάνει μια υπέρβαση της καθημερινής τουρκικής πραγματικότητας. Βεβαίως, τα στοιχεία του είναι ελλιπή, καθώς δεν υπάρχουν ακριβείς αριθμοί των ομάδων που περιγράφονται κατά περιοχές, παρά μόνο στο σύνολο της Τουρκίας και αυτό όχι πάντα. Με την παράθεση αυτών των στοιχείων προτιθέμεθα να κάνουμε μια συνοπτική και όχι αναλυτική παρουσίαση των σημερινών εθνικών ομάδων του Πόντου και των χαρακτηριστικών τους. Οφείλουμε δε να προειδοποιήσουμε ότι τα στοιχεία που παρατίθενται σε κάποιες περιπτώσεις αλληλοαναιρούνται, όπως π.χ. στην περίπτωση των Λαζών, τους οποίους υπολογίζει μόνο ως προς τον αριθμό των ομιλούντων τη λαζική ως μητρική γλώσσα, με την απογραφή του 1965, σε 26.007, και σε 59.101 τους ομιλούντες τη λαζική ως δεύτερη γλώσσα, δηλαδή, κατά τα φαινόμενα, το σύνολο Λαζών κατά το 1965 είναι 85.108. Παράλληλα, όμως, παρατίθεται η άποψη του W. Feurstein, που στο έργο του «Kóltór Hayatı» («Πολιτιστική ζωή»), το 1983, τους υπολογίζει συνολικά σε 250.000²³⁹.

Μια σύντομη ανάγνωση του πίνακα αποδεικνύει ότι και σήμερα η περιοχή του Πόντου, παρά την κεντρική πολιτική αφομοίωσης των διαφόρων εθνοτήτων που επέβαλαν οι Κεμαλικές κυβερνήσεις μετά την έξοδο των Ελλήνων από τις εστίες τους, εξακολουθεί να συγκροτείται από ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών. Στην περιοχή του Πόντου η μεγαλύτερη πολυχρωμία συναντάται στο χώρο των Σαντζακιών της Σεβάστειας και ειδικότερα στην Τοκάτη, όπου φαίνεται να επιβιώνουν οι περισσότερες από τις εθνότητες που αναφέρονται στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Είναι προφανές ότι με τα δεδομένα αυτά, ο Πόντος και ειδικά η περιοχή της Τοκάτης συνιστά ίσως ένα από τα συναρπαστικότερα πεδία της σύγχρονης Τουρκίας προς κοινωνιολογική μελέτη και έρευνα.

Μια ερμηνεία στην έκδοση του βιβλίου αυτού στην Τουρκία δίνει το γεγονός ότι αναφέρεται κυρίως σε παλαιότερες απογραφές (και σε πολύ λίγες νεότερες), οπότε στις περιοχές που αναφέρονται στο βιβλίο υπήρχαν ακόμη συμπαγείς πληθυσμιακές μάζες των εθνικών ομάδων. Σήμερα οι κίνδυνοι από την αποκάλυψη της πραγματικότητας για την παρούσα τάξη πραγμάτων στην

²³⁴ Ο.π., σελ. 184-186.

²³⁵ Ο.π., σελ. 203-206

²³⁶ Ο.π.,σελ. 236-239.

²³⁷ Ο.π., σελ. 246-148.

²³⁸ Ο.π., σελ. 250-252.

²³⁹ Ο.π., σελ. 250.

Τουρκία είναι πολύ μικρότεροι, όχι μόνο επειδή υπάρχουν συγκεκριμένα πολιτικά εργαλεία αντιμετώπισης αυτών των κινδύνων, αλλά και επειδή με την ακολουθούμενη πολιτική μαζικής μετακίνησης - ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '90, που πήρε πλέον τη μορφή καταιγίδας - πληθυσμών από τις ανατολικές επαρχίες του κράτους στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη θεωρείται ότι ελέγχεται καλύτερα η αμφισβήτηση του εθνικού και κοινωνικού καθεστώτος της Τουρκίας εκ μέρους των ομάδων αυτών.

Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των αναφερομένων ως «μουςουλμάνων που ομιλούν ελληνικά», το συνολικό αριθμό των οποίων στην περιοχή της Τραπεζούντας υπολογίζει σε 4.535²⁴⁰. Όμως, σε άλλο σημείο (στη σελ. 200, όπου περιγράφει τους Ρωμιούς Χριστιανούς της Τουρκίας), σύμφωνα με την απογραφή του 1965, υπολογίζει σε 48.096 τους έχοντες την ελληνική ως μητρική γλώσσα, σε 82.144 την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, και σε 73.725 τον αριθμό των Χριστιανών Ορθοδόξων και μάλιστα σε χρόνο (1965) αμέσως μετά τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, κατά τις οποίες ένας τεράστιος αριθμός Ελλήνων με τους συγγενείς τους εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει με συνοπτικές διαδικασίες την Τουρκία. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι ο αριθμός των 48.096 αντιστοιχεί στους ελληνόφωνους κατοίκους της Πόλης (πρόκειται για τους παραμείναντες και μη απελαθέντες)²⁴¹. Αυτοί είτε αφαιρεθούν από τους 82.144 που έχουν την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα είτε - προπάντων - από τους 73.725 που εμφανίζονται ως «Χριστιανοί Ορθόδοξοι» κατά την απογραφή του 1965, σε καμία περίπτωση δεν φτάνουν τους 4.535 της περιοχής Τραπεζούντας και τους ελάχιστους εμφανιζόμενους σε διάφορες περιοχές (898 στη Σμύρνη, 734 στην Άγκυρα κ.λπ.)²⁴². Προφανώς, υπάρχει ένα μεγάλο άνοιγμα, έστω και στο πλαίσιο αυτών των περιορισμένης ισχύος αριθμητικών δεδομένων. Η ύπαρξη των πολυάριθμων πληθυσμών του Πόντου που ακόμη και σήμερα κατά χιλιάδες και παρά τις απαγορεύσεις εξακολουθούν να μιλούν την ελληνική ποντιακή διάλεκτο, να διατηρούν τα παλαιά ονόματα των χωριών τους, στα οποία αντικατοπτρίζεται η τοπική ιστορική πραγματικότητα, και γενικά να διατηρούν πρότερες συλλογικές αναπαραστάσεις, όπως, άλλωστε, φαίνεται και σε πρόσφατα εκδοθέντα βιβλία²⁴³, ανατρέπει αυτομάτως την πραγματικότητα αυτών των αριθμών και μας πείθει ότι ο αριθμός των σημερινών κατοίκων του Πόντου που έχουν ελληνικές πολιτιστικές αναφορές είναι κατά πολύ μεγαλύτερος αυτού που με οποιαδήποτε μορφή παρουσιάζεται στο βιβλίο στο οποίο αναφερόμαστε.

5. Συμπέρασμα

²⁴⁰ Ο.π., σελ. 204.

²⁴¹ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987» στο συλλογικό έργο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1932-1987», Αθήνα 1991, σελ. 514.

²⁴² ANDREWS, ό.π., σελ. 200 και 201.

²⁴³ ASAN Ömer: «Pontus Kültürü» (Ποντιακός πολιτισμός) Belge yayınlari, Istanbul 1996. Πρόκειται για σημαντικό έργο, όπου ο συγγραφέας παραθέτοντας πλήθος πολιτιστικών στοιχείων, αποδεικνύει τη στενή σχέση των σημερινών κατοίκων της περιοχής Όφη Τραπεζούντας με την πανάρχαια παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή.

Οι γεωγραφικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην περιοχή του Πόντου έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου και της Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Η γεωγραφική απομόνωση της βορειοδυτικής αυτής περιοχής της Μικράς Ασίας μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου συντελεί στο να επηρεάζεται λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες και, συνεπώς, συντελεί στην ανάπτυξη αλλά και τη διατήρηση ιδιαιτεροτήτων για πολύ περισσότερο χρονικό διάστημα από τις υπόλοιπες περιοχές του μικρασιατικού χώρου.

Σημαντικός πρωταρχικός παράγοντας είναι η αρχική εγκατάσταση των Ελλήνων αποίκων από τον 8^ο π.Χ. αιώνα εδώ και η επέκτασή τους σε όλη την παράλια περιοχή, με τη δημιουργία εμπορικών σταθμών, οι οποίοι μετεξελίσσονται σε αστικά κέντρα που είναι φορείς της ελληνικής ιδεολογίας. Επόμενος παράγοντας είναι η περίοδος του Βασιλείου των Μιθριδατών, του μεγαλύτερου κρατικού μορφώματος της εποχής σε όλη τη Μικρά Ασία, το οποίο κυριαρχεί πολιτικά και ιδεολογικά με την καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας και θρησκείας στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου. Ακολουθεί η Αυτοκρατορία των Κομνηνών, του σημαντικότερου μεσαιωνικού ελληνικού πολιτειακού μορφώματος μετά την πτώση του Βυζαντίου στους Σταυροφόρους και, κατά συνέπεια, του κύριου ελληνικού φορέα παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών. Αυτή την εποχή καλλιεργείται ένα από τα κύρια ιδεολογικά στοιχεία, η ελληνική γλώσσα, που αναπτύσσεται κατά τις τοπικές συνθήκες και διαμορφώνεται στην ποντιακή διάλεκτο. Η ίδρυση της Αυτοκρατορίας, που με πρωτεύουσα και συνεπώς πολιτικό και ιδεολογικό της κέντρο την Τραπεζούντα διατηρείται για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα (δυόμισι περίπου αιώνες), έχει τεράστια σημασία για τον ελληνισμό, γιατί διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για σθεναρότερη - σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Μικράς Ασίας - αντίσταση του τοπικού (ποντιακού) ελληνισμού λίγο αργότερα απέναντι στους εξισλαμισμούς και γενικά την τουρκοποίηση. Πραγματικά, παρά τη βιαιότητα των εξισλαμισμών αμέσως μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τον οσμανικό στρατό (1461) και κυρίως κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα, μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Ελλήνων Ποντίων εξισλαμισμένων παρουσιάζονται ως μουσουλμάνοι, διατηρούν όμως λάθρα την αληθινή τους ταυτότητα ως Κρυπτοχριστιανοί, αναπτύσσοντας ολόκληρους κώδικες επικοινωνίας μεταξύ τους. Είναι τόσο μεγάλος ο αριθμός των Κρυπτοχριστιανών, ώστε στις σημαντικότερες πληθυσμιακά περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας αυτοί είναι σχεδόν διπλάσιοι των (φανερών) Μουσουλμάνων, ενώ ισχυρή είναι η άποψη ότι στις περιοχές αυτές δεν υπάρχει ούτε ένας κάτοικος τουρκικής καταγωγής. Αυτά τα δεδομένα έχουν μεγάλη σημασία κατά τη περίοδο των μεταρρυθμίσεων του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), που χορηγεί κάποιες θρησκευτικές ελευθερίες στους υπηκόους της Αυτοκρατορίας. Αυτό οδηγεί τους Κρυπτοχριστιανούς στη διεκδίκηση της πρότερης ταυτότητας, πράγμα που σε πολλές περιπτώσεις επιτυγχάνουν, όχι όμως χωρίς δυσκολίες. Η επαναπροσχώρησή τους στις χριστιανικές κοινότητες ερμηνεύει, πλην των άλλων, και την πληθυσμιακή έκρηξη του ποντιακού ελληνισμού κατά την περίοδο αυτή και, συνεπώς, τη μεγάλη αύξηση στους μαθητικούς πληθυσμούς της περιοχής. Ένας σημαντικός αριθμός από αυτούς αφήνει τις

πρωτοβουλίες αναγνώρισής τους ως χριστιανών για αργότερα, οπότε οι συνθήκες θα είναι καλύτερες, όμως οι εξελίξεις στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι ραγδαίες και η συνθήκη ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, που υπογράφεται στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου του 1923, προβλέπει την ανταλλαγή όχι με βάση την εθνικότητα, αλλά το θρήσκευμα, κι έτσι τους αναγκάζει να παραμείνουν στον Πόντο. Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι ένας σημαντικός αριθμός Κρυπτοχριστιανών εξακολουθεί να κατοικεί και σήμερα στον Πόντο, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη όπου βρέθηκε ως μετανάστης κατά τις επόμενες δεκαετίες, αφήνοντας μια εκκρεμότητα που προκύπτει από την ιστορία της περιοχής.

Μεγάλης σημασίας παράγοντας για την ερμηνεία των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων στον Πόντο, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, έχει η μεταλλοφόρα περιοχή της Χαλδίας, νότια της Τραπεζούντας. Οι Σουλτάνοι χορηγούν ειδικά προνόμια στους Έλληνες για να συνεχίσουν να ασχολούνται με την εξόρυξη και επεξεργασία των πολύτιμων μετάλλων της περιοχής, την οποία γνωρίζουν καλά από τα πανάρχαια χρόνια. Αυτό συνιστά παράγοντα μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής, η οποία προσελκύει μεγάλες μάζες ελληνικών πληθυσμών, σε τέτοιο βαθμό, ώστε κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα να θεωρείται μια από τις πιο πλούσιες και πολυάνθρωπες περιοχές της Μικράς Ασίας. Εδώ η πολιτιστική έκρηξη έχει ως επίκεντρο τις ιστορικές μονές της περιοχής, που μετατρέπονται σε σημαντικά μορφωτικά κέντρα, και το πλήθος των σχολικών μηχανισμών που αναπτύσσονται, στην κορυφή των οποίων βρίσκεται το Φροντιστήριο Αργυρουπόλεως, που το κτίριό του, περίπου δύομισι αιώνες μετά την οικοδόμησή του, εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της έρημης πλέον πόλης. Στις αρχές, όμως, του 19^{ου} αιώνα οι μέχρι τότε συνθήκες ανατρέπονται και οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι (παρακμή ή καταστροφή κάποιων μεταλλείων, πτώση της αξίας των μετάλλων, Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-30), οδηγούν σε μια αντιστροφή της μέχρι τότε πορείας. Οι Έλληνες εγκαταλείπουν τη Χαλδία μετακινούμενοι σε άλλες περιοχές, πολλές από τις οποίες - όπως ο δυτικός Πόντος - έχουν από καιρό απωλέσει τα ελληνικά τους ιδεολογικά στοιχεία. Τροφοδοτούν τις νέες περιοχές με νέο αίμα, μεταφέρουν τα ιδεολογικά τους στοιχεία εξελληνίζοντάς τες εκ νέου, περιθωριοποιώντας παράλληλα τους παλαιούς κατοίκους, οι οποίοι στη συνέχεια αναγκάζονται να μεταναστεύσουν, με τη σειρά τους, σε άλλες περιοχές. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα νέο ελληνικό αποικισμό, που προσδίδει ζωντάνια και σφρίγος στον ποντιακό ελληνισμό και δημιουργεί προϋποθέσεις για τη μετέπειτα ραγδαία του οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη.

Η υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν το 1856, που θεωρείται σημαντικό ορόσημο για τον ποντιακό, και όχι μόνο, ελληνισμό, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για μια άνευ προηγουμένου συνεχή οικονομική και πολιτιστική άνοξη. Η έλευση του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τον ποντιακό ελληνισμό κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Η ανάπτυξη τώρα λαμβάνει έντονους ρυθμούς, ενώ τεράστιοι όγκοι προϊόντων μετακινούνται μέσω των δύο κύριων πυλών εισόδου και εξόδου του Πόντου, της Αμισού (Σαμψούντας) και κυρίως της Τραπεζούντας, από τη Δύση προς την Ανατολή και αντίστροφα. Στην Τραπεζούντα, που είναι το οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής, οι ελληνικές τραπεζικές και εμπορικές επιχειρήσεις κυριαρχούν πλήρως στην αγορά της πόλης. Οι αλλαγές που συντελούνται

αναδιαμορφώνουν τον κοινωνικό χάρτη της περιοχής και επιφέρουν μια έντονη κοινωνική κινητικότητα, με τους Έλληνες να βρίσκονται μεταξύ των ανερχομένων κοινωνικών στρωμάτων. Το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, που οικοδομείται με την έλευση του 20^{ου} αιώνα δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου, που κυριαρχεί στην παραθαλάσσια περιοχή της πόλης, καθώς και μια σειρά από νέα κτίρια που οικοδομούνται συνεχώς τόσο μέσα στην πόλη όσο και στο προάστειο του Soğuk Şu (Κρυονέρι), στα νοτιοδυτικά καταπράσινα υψώματά της, και κυριαρχούν με τον όγκο και την αισθητική τους, αντανακλούν αυτήν ακριβώς την κινητικότητα που επιφέρουν οι νέες οικονομικές εξελίξεις. Πέρα από την Τραπεζούντα, στην ενδοχώρα, μια έντονη κινητικότητα χαρακτηρίζει όλο τον ποντιακό χώρο, όπου οι λόγοι ίδρυσης και ανάπτυξης των απομονωμένων ορεινών οικισμών αίρονται και οι κάτοικοί τους τώρα μετακινούνται μαζικά στις πόλεις και τα παράλια, όπου αναπτύσσονται οι νέες δραστηριότητες και υπάρχουν πολλές ευκαιρίες απασχόλησης. Αυτό το κλίμα κινητικότητας, ανάπτυξης και γενικά οι θετικές προοπτικές του Πόντου αντανακλώνται στη μεγάλη ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη της εκπαίδευσης. Το παράδειγμα της κοινότητας Τραπεζούντας, με την οικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους κτιρίου του Φροντιστηρίου, ακολουθούν και οι άλλες κοινότητες, με την ίδρυση και ανάπτυξη των σχολικών τους μηχανισμών σε τέτοιο βαθμό, ώστε μέχρι την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου να μην υπάρχει ελληνική κοινότητα χωρίς το σχολείο της, που κατά κανόνα οικοδομείται δίπλα στην εκκλησία, γεγονός που και από μόνο του τονίζει τα κύρια ιδεολογικά στοιχεία που αναπαράγονται μέσα από τους σχολικούς μηχανισμούς των Ελλήνων του Πόντου.

Οι κοινωνικοί θεσμοί των Ελλήνων του Πόντου έπαιξαν τεράστιο ρόλο στην ανάπτυξή τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο και στην ίδια την επιβίωσή τους σε δύσκολες ιστορικές περιόδους. Σπουδαιότερος κοινωνικός θεσμός και κύτταρο της κοινωνικής τους οργάνωσης είναι η οικογένεια. Κυρίαρχος τύπος της οικογενειακής τους οργάνωσης είναι η εκτεταμένη και μάλιστα πατριαρχική οικογένεια, η οποία αποτελείται από τον αρχηγό της οικογένειας, τους παντρεμένους γιους και τα παιδιά τους. Ο αριθμός των μελών είναι μεγάλος, ενώ στην ίδια οικογένεια συνυπάρχουν άτομα μέχρι και τεσσάρων γενεών. Αναμφισβήτητος αρχηγός και απόλυτος κυρίαρχος είναι ο γεροντότερος άνδρας, ο πατριάρχης της οικογένειας, απέναντι στον οποίο ο σεβασμός όλων είναι απεριόριστος. Στην οικογένεια γενικά υπάρχει μια πλήρης ιεράρχηση και κατανομή ρόλων, αν και τα όρια αυτών των τελευταίων συχνά συγχέονται, ειδικά στους ορεινούς οικισμούς, λόγω της φύσης των δύσκολων, κτηνοτροφικών κυρίως, εργασιών που οφείλει να επιτελέσει η οικογένεια. Ο τύπος αυτός οικογενειακής οργάνωσης επιβλήθηκε από τις ίδιες τις ανάγκες της ζωής. Οι εξαιρετικά δύσκολες γεωγραφικές και καιρικές συνθήκες, σε συνδυασμό με την ανάγκη ύπαρξης πολλών ανδρών για τη διεκπεραίωση των ιδιαίτερα δύσκολων εξωτερικών εργασιών, οδηγεί σ' αυτή τη μορφή οικογενειακής οργάνωσης. Αφετέρου η συσπείρωση και συμβίωση τόσων γενεών και τόσων προσώπων κάτω από την ίδια στέγη επιβλήθηκε από την ανάγκη της ίδιας της επιβίωσης του οσμανοκρατούμενου ποντιακού ελληνισμού. Η συμβίωση, όμως, αυτή απαιτεί σκληρή πειθαρχία και σαφείς κανόνες με διακριτούς ρόλους για κάθε μέλος της οικογένειας. Στις συνθήκες αυτές, όπου ο ποντιακός ελληνισμός γνωρίζει οριακές σε πολλές περιπτώσεις καταστάσεις, είναι φυσικό η γνώση και η πείρα των γεροντότερων να παίζει

καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του. Όταν στην οικογένεια εισέρχεται μια νέα γυναίκα με το γάμο της με ένα από τα άρρενα τέκνα, η θέση της είναι πολύ δύσκολη και κατατάσσεται στην τελευταία θέση της πυραμίδας της ιεραρχίας στην οικογένεια, μέχρις ότου η οικογένεια αποκτήσει νέα νύφη. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι αυτή θα φέρει στην οικογένεια τη νέα ζωή, που θα πρέπει να ανατραφεί σύμφωνα με τα αυστηρά παραδοσιακά ήθη, για να συνεχίσει να αναπαράγεται ο ποντιακός ελληνισμός τόσο φυσικά όσο και ιδεολογικά. Η μητέρα θεωρείται η βάση αυτής της αναπαραγωγής. Όμως, παρ' όλα αυτά, η σκληρή ζωή και της γυναίκας χρωματίζεται με πινελιές χαράς και χαλάρωσης μέσω των κοινωνικών εκδηλώσεων (γάμοι, πανηγύρια κ.λπ.), όπου πρωτοστατεί στη διασκέδαση, γεγονός που δεν ισχύει σε άλλες περιπτώσεις, όπως π.χ. στις Τούρκισσες γυναίκες, των οποίων η ιδιαίτερα αρνητική, μέχρι περιθωριακή, θέση μέσα στην οικογένεια καθορίζεται από το ίδιο το αυταρχικό και συντηρητικό ισλαμικό θεσμικό πλαίσιο.

Οι Έλληνες του Πόντου έζησαν από τα πανάρχαια χρόνια και για αιώνες μέσα σε ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών, δεδομένου ότι η ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας ανέκαθεν υπήρξε σταυροδρόμι συνάντησης και χώρος συμβίωσης πολλών εθνοτήτων. Οι σύνοικοι αυτοί λαοί που συμβιώνουν δίπλα στους Έλληνες του Πόντου προέρχονται από τους αρχαίους και νεότερους λαούς που εμφανίζονται στην περιοχή στις διάφορες ιστορικές περιόδους. Δεν πρέπει, άλλωστε, να λησμονείται ότι στην περιοχή κυριάρχησαν πολλά και διαφορετικά κράτη και προπάντων οι δύο πιο πρόσφατες πολυεθνικές αυτοκρατορίες με συνολική ιστορία περίπου δεκαπέντε αιώνων (στους οποίους πρέπει να προστεθούν οι δύομισι αιώνες της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας): η Βυζαντινή και η Οσμανική. Καθοριστικό ρόλο κατά τους νεότερους χρόνους στη διαμόρφωση των εθνοτήτων μετά την πτώση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας παίζει η έλευση των Οσμανών και η προσπάθεια τουρκοποίησης μέσω των μαζικών εξισλαμισμών. Το γεγονός αυτό προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες, παρότι ανήκουν στο μουσουλμανικό δόγμα, διατηρούν πολλά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, που ανάγονται στο πρότερο όχι μόνο χριστιανικό, αλλά ακόμη και στο πολύ παλαιότερο αρχαίο ελληνικό παρελθόν. Πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, από τα συνολικά περίπου 2.000.000 των κατοίκων του Πόντου, 700.000 (ποσοστό 35%) είναι Έλληνες, 147.000 Αρμένιοι και 1.040.000 Μουσουλμάνοι, από τους οποίους 420.000 είναι Τουρκογενείς, ενώ από τους υπολοίπους, 620.000 περίπου, που δεν είναι τουρκικής καταγωγής κάποιοι ανήκουν σε ιθαγενείς εθνότητες (Κούρδοι, Λαζοί κ.λπ.), ενώ οι περισσότεροι προέχονται από εξισλαμισμένους πρώην χριστιανούς και ανήκουν κατά κανόνα σε μουσουλμανικές αιρέσεις (Κιρκάσιοι, Ερυθίνοι, Σάννοι ή Τζάνοι κ.λπ.). Ειδικά η περίπτωση των τελευταίων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς τρέφουν φιλικά αισθήματα απέναντι στους Έλληνες και επιβεβαιώνεται έτσι, κατά έμμεσο τρόπο, η προέλευσή τους. Αυτή η πολιτιστική πολυχρωμία χαρακτηρίζει και σήμερα την περιοχή του Πόντου, όπου βλέπουμε να επιβιώνουν και σήμερα οι περισσότερες από τις εθνικές ομάδες που εμφανίζονται κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, παρά την ιδιαίτερα σκληρή πολιτική αφομοίωσης που επέβαλαν οι κεμαλικές κυβερνήσεις κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν την έξοδο των Ελλήνων από τις εστίες τους. Σήμερα, τα διαθέσιμα στοιχεία μας πείθουν ότι ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την πολιτιστική πολυχρωμία παρουσιάζουν οι περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας και κυρίως της Τοκάτης, όπου μεταξύ των

σημερινών κατοίκων διατηρούνται πολιτιστικά στοιχεία εξαιρετικού ενδιαφέροντος, που παραπέμπουν όχι μόνο στους πρότερους χριστιανικούς αιώνες, αλλά ακόμη και στην ελληνική αρχαιότητα, καθιστώντας αυτομάτως την περιοχή ως ένα σημαντικό κοινωνιολογικό πεδίο προς μελέτη και έρευνα.

Κεφάλαιο 2^ο:

Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

Εξετάζοντας τις κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου, θα παραθέσουμε αρχικά τις προϋποθέσεις αυτές κατά την περίοδο της αρχικής ίδρυσής του, δηλαδή κατά τα τέλη του 17^{ου} αιώνα (1682). Κατά δεύτερο λόγο θα εξετάσουμε τις προϋποθέσεις που διαμορφώθηκαν κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οπότε έχουμε μια ουσιαστική επανίδρυση του Φροντιστηρίου, δεδομένου ότι αυτή, εκτός των άλλων, συνοδεύεται και με την ανοικοδόμηση του νέου, μεγαλειώδους, για τα δεδομένα της εποχής και της περιοχής, κτιρίου του Φροντιστηρίου, που συγκίνησε βαθύτατα τον ποντιακό ελληνισμό και υπήρξε προϋπόθεση μεγαλύτερης ανάπτυξης της εκπαίδευσης στην Τραπεζούντα. Το κτίριο αυτό σώζεται μέχρι σήμερα και στεγάζει ένα σχολικό μηχανισμό του σημερινού τουρκικού κράτους.

1. Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα,

Με το τέλος των λεγομένων «κλασικών αιώνων» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης βαδίζει παράλληλα με τον εκφυλισμό του τιμαριωτισμού, του κύριου δηλαδή οσμμανικού οικονομικού συστήματος, και τη βαθμιαία διεύθυνση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων. Το κενό που γεννά η διάβρωση του τιμαριωτισμού έρχονται να καλύψουν οι μη μουσουλμανικές εθνότητες - και, προπάντων, η ελληνική - που διαπρέπουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των ευρωπαϊκών οικονομιών και της οσμμανικής. Μετατρέπονται, δηλαδή, σε μεταπράτες των ευρωπαϊκών συμφερόντων. Σ' αυτό βοηθά η πολιτιστική ομοιογένεια, δηλαδή η ύπαρξη κοινών βάσεων παιδείας μεταξύ των δυτικών και της ελληνικής εθνικής κοινότητας²⁴⁴.

Την περίοδο αυτή σημειώνεται ένα ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός: η ίδρυση μιας σειράς ελληνικών σχολείων στις περιοχές της αυτοκρατορίας, όπου διαλύονται οι παραδοσιακές παραγωγικές σχέσεις και αναπτύσσονται οι νέες εμπορικές δραστηριότητες, που αναδεικνύουν μια νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων - μεταπρατών, οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ίδρυση των σχολείων. Η πρωτοβουλία, δηλαδή, δεν προέρχεται από την κρατική εξουσία, αλλά σε μεγάλη πλειοψηφία ανήκει σε ιδιώτες και εν μέρει σε μονές - όχι στην εκκλησία. Αυτή απλώς εγκρίνει την ίδρυση των σχολείων, που σημαίνει ότι οι στόχοι και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης δεν θα έπρεπε να έρχονται σε αντίθεση με την εκκλησιαστική ιδεολογία, αλλά ούτε να αμφισβητήσει και τις δομές του οσμμανικού κράτους, στο πλαίσιο του οποίου είναι ενταγμένη και η εκκλησία²⁴⁵.

²⁴⁴ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμμανική Πραγματικότητα», Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, τόμος II, σελ. 387.

²⁴⁵ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής, ό.π., σελ. 386.

Η παρακμή του τιμαριωτισμού κατά το 17^ο αιώνα έρχεται με τη ρουσφετολογική παραχώρηση της γης στους τοπικούς άρχοντες - τοπάρχες, οι οποίοι με τη στρατιωτική και πολιτική δύναμη που συσσωρεύουν καθίστανται ημιανεξάρτητοι, απειθαρχώντας και σε πολλές περιπτώσεις ερχόμενοι σε ευθεία αντίθεση, μέχρι και σύγκρουση, με την κεντρική εξουσία. Ιδιαίτερα στον Πόντο, οι ανταγωνισμοί των τοπικών αυτών τιμαριούχων (Ντερεμπέηδων - dere beyler) και οι συγκρούσεις μεταξύ τους φτάνουν στο αποκορύφωμα κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα. Σε κάθε περίπτωση τα θύματα των συγκρούσεων αυτών είναι οι χριστιανοί. Η βία των Ντερεμπέηδων εκφράζεται με τους μαζικούς εξισλαμισμούς, που οδηγούν στο δεύτερο μεγάλο κύμα εξόδου των Ποντίων, μετά την άλωση της Τραπεζούντας, προς τον Καύκασο και την ομόδοξη Ρωσία. Η επιβίωση των Ελλήνων του Πόντου φτάνει σε οριακό σημείο. Οι εξισλαμισμοί της περιόδου αυτής χαρακτηρίζονται από τόση βία και ευρύτητα, ώστε ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, που επισκέπτεται την Τραπεζούντα και τον Πόντο κατά το 1681 (1 χρόνο πριν από την ίδρυση του Φροντιστηρίου), διαπιστώνει ότι σε όλη την περιοχή του Πόντου, ανατολικά της Τραπεζούντας μέχρι τη Γεωργία, «ουκ έμεινεν ουδέ μία εκκλησία ή ιερεύς», διότι «ετούρκισαν οι χριστιανοί από Τσορόχ ποταμού έως Τραπεζούντας»²⁴⁶.

Η Τραπεζούντα, ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου του οσμανικού κράτους, συνιστά έναν από τους γεωγραφικούς χώρους όπου δημιουργούνται και αναπτύσσονται οι νέες παραγωγικές σχέσεις. Κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, τα 20 περίπου ιστιοφόρα της πόλης μεταφέρουν τα προϊόντα της Ανατολής σε όλα τα λιμάνια του Ευξείνου και κυρίως στην Οδησό και στην Κωνσταντινούπολη. Η έντονη οικονομική δραστηριότητα δημιουργεί μια ολιγάριθμη αστική τάξη που την αποτελούν οι έμποροι, πλοιοκτήτες, τεχνίτες κ.λπ., που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι Έλληνες. Γίνεται φανερό ότι είναι απολύτως αναγκαία η ύπαρξη ενός σχολικού μηχανισμού, που θα στηρίξει την ανάπτυξη και διεύρυνση αυτών των δραστηριοτήτων.

Την ίδια εποχή, καθολικοί μοναχοί, λειτουργώντας ως εμπροσθοφυλακή των δυτικών, οικονομικών πρωτίστως αλλά και πολιτικών συμφερόντων, φτάνουν στον Πόντο και την Τραπεζούντα και επιδίδονται σε μια έντονη προσπάθεια προσηλυτισμού, χρησιμοποιώντας σε πολλές περιπτώσεις ανέντιμα μέσα, με στόχο να διαφθείρουν τις ελληνικές συνειδήσεις, διδάσκοντας μάλιστα και δωρεάν τους Έλληνες²⁴⁷.

Μέσα σ' αυτό το κοινωνικο - οικονομικό τοπίο ιδρύεται στην Τραπεζούντα το Φροντιστήριον, το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ποντιακού ελληνισμού. Η πρωτοβουλία ανήκει στο σημαντικότερο Πόντιο λόγιο της εποχής, το Σεβαστό τον Κυμνίτη, που κατάγεται από τα Κύμινα, ένα παραθαλάσσιο χωριό λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της Τραπεζούντας. Ο Σεβαστός διδάσκει για δέκα περίπου χρόνια στην Πατριαρχική Σχολή του Φαναρίου (τη μετέπειτα μετονομασθείσα Μεγάλη του Γένους Σχολή), μέχρι το 1681. Κάποιες ταραχές, όμως, μεταξύ των σπουδαστών, τις οποίες κατά τα φαινόμενα υποκίνησε ο Μανωλάκης ο Καστοριανός - ο οποίος με την οικονομική του συμβολή συνετέλεσε αποφασιστικά στην επανίδρυση της

²⁴⁶ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 708.

²⁴⁷ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας: «Βιογραφία των εκ Τραπεζούντας ακμασάντων λογίων μετά σχεδιάσματος του ιστορικού Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων», Εκδόσεις Καραβία, Αθήναι 1897, σελ. 66.

Σχολής - και η σύζυγός του Ρωξάνη²⁴⁸, τον αναγκάζουν να διακόψει. Τότε ακριβώς γνωρίζει από τους συμπατριώτες του Τραπεζούντιους τα σχετικά με τις προσπάθειες των Καθολικών να διεισδύσουν, μέσω της προπαγάνδας, στην πατρίδα του και, επειδή πιστεύει ότι μια εκπαιδευτική αναγέννηση θα είναι το κύριο αντίβαρο σ' αυτή την προπαγάνδα, παίρνει την απόφαση να μεταβεί στην Τραπεζούντα, όπου τον επόμενο χρόνο (1682) ιδρύει το Φροντιστήριο²⁴⁹.

Το Φροντιστήριο από την αρχή έχει οικονομικά προβλήματα, τα οποία σε λίγα χρόνια διογκώνονται και ο Σεβαστός ψάχνει απεγνωσμένα λύση²⁵⁰. Κατά τα φαινόμενα, λόγω των προβλημάτων αυτών ο Σεβαστός αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Φροντιστήριο και την Τραπεζούντα επτά χρόνια μετά την ίδρυση του Φροντιστηρίου (το 1689) και να βρεθεί στο Βουκουρέστι (πιθανόν κατά τις αρχές του 1690). Το δρόμο αυτό ακολουθούν πολλοί Έλληνες Πόντιοι λόγιοι της εποχής εκείνης, επειδή οι ποντιακής καταγωγής ηγεμόνες της Βλαχίας (κυρίως Υψηλάντηδες και Μουρούζηδες) προστατεύουν και καλλιεργούν την ελληνική παιδεία και, συνεπώς, η ζήτηση λογίων της εμβέλειας και του κύρους του Σεβαστού, είναι μεγάλη. Στην πρωτεύουσα της Βλαχίας το όνομα του Σεβαστού συνδέεται με την ίδρυση της εκεί «Αυθεντικής Ακαδημίας Βουκουρεστίου», της οποίας γίνεται πρώτος διδάσκαλος και Διευθυντής²⁵¹.

²⁴⁸ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα: «Ο Σεβαστός Κυμνίτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», περιοδικό «Ελληνικά», τχ. 30 (1977-80), σελ. 281.

²⁴⁹ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα, ό.π., σελ. 286. Εδώ από την αλληλογραφία του Σεβαστού με το διδάσκαλό του Ιωάννη Καρυσφύλλη, που διαμένει στην Κωνσταντινούπολη, αποδεικνύεται ότι το Φροντιστήριο ιδρύθηκε εντός του 1682 και πριν από τις 5 Μαΐου του έτους αυτού.

²⁵⁰ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα, ό.π., σελ. 286 και 288. Εδώ ο Σεβαστός, με επιστολή του στον παλαιό μαθητή του Χρύσανθο, έξι χρόνια μετά την ίδρυση του Φροντιστηρίου, του ζητά να μεσολαβήσει στον ποντιακής καταγωγής Ηγεμόνα της Βλαχίας Σερβάνο Καντακουζηνό να συνδράμει το Φροντιστήριο, προκειμένου να ξεπεράσει τα μεγάλα οικονομικά του προβλήματα.

²⁵¹ Ο.π., σελ. 289.

2. Προϋποθέσεις «επανάδρυσης» του Φροντιστηρίου με την έλευση του 20^{ου} αιώνα

Το Φροντιστήριο εισέρχεται στον 20^ο αιώνα μετά από 220 περίπου έτη λειτουργίας, με περιόδους έντονης ανάπτυξης αλλά και παρακμής. Με την έλευση του 20^{ου} αιώνα στην Τραπεζούντα έχουμε ένα νέο τοπίο στα εκπαιδευτικά πράγματα. Με τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου και την οικοδόμηση του νέου εντυπωσιακού τετραώροφου κτιρίου - που αποτελεί ένα από τα κύρια σύμβολα του ποντιακού ελληνισμού μέχρι και σήμερα - έχουμε την ουσιαστική επανάδρυση του Φροντιστηρίου, σε μια εποχή μάλιστα που όλα δείχνουν ότι θα είναι συναρπαστική και ενδιαφέρουσα για τους Έλληνες της περιοχής. Η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου είναι το κεντρικό κοινωνικό γεγονός της εποχής αυτής, όχι μόνο για την Τραπεζούντα, αλλά και για όλη την περιοχή του Πόντου. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι με το γεγονός αυτό έχουμε μια νέα εποχή για το σχολείο. Συνεπώς, οφείλουμε να εξετάσουμε τις προϋποθέσεις επανάδρυσης και επαναλειτουργίας του Φροντιστηρίου και κατά την εποχή αυτή.

2.1. Η υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και ο ρόλος του Μητροπολίτη

Ενώ οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και ιδιαίτερα η υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856) σηματοδοτούν μια εποχή έντονης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για όλους τους Έλληνες του οσμανικού κράτους, στην Τραπεζούντα αντίθετα, μετά από μια πολύ καλή αρχή, έχουμε μια στασιμότητα. Η εκπαίδευση εδώ, κατά τα μέσα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα βρίσκεται σε μια διαρκή ύφεση και συρρίκνωση, εξαιτίας ενός τοπικού συγκυριακού γεγονότος. Πρόκειται για εσωτερικές έριδες από τις οποίες σπαράσσεται η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Η ευθύνη του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Γαβριήλ, για την ανάπτυξη αυτής της παρακμιακής κατάστασης, δεν είναι μικρή. Αυτό το δεδομένο αναγκάζει τελικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο να αναλάβει πρωτοβουλία για την υπέρβαση της κρίσης, κύριο στοιχείο της οποίας είναι η απομάκρυνση του Μητροπολίτη από τα ποιμαντορικά του καθήκοντα και η απόφαση να τεθεί σε αόριστη χρονική διάρκεια αργία και παράλληλα να διοριστεί, μετά από χειροτονία του στον πατριαρχικό ναό, ο Κωνσταντίνος Καρατζόπουλος στη θέση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας²⁵². Πρόκειται για μια ιδιαίτερα χαρισματική προσωπικότητα, με μια εντυπωσιακή εξέλιξη, και ταυτόχρονα για έναν από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του Πατριαρχείου. Μετά την αποφοίτησή του από τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και αφού έχει υπηρετήσει ως ιεροκήρυκας και αρχιδιάκονος στη μητρόπολη Νεοκαισαρείας του Πόντου, μετακινείται στην έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπου ανεβαίνει όλη σχεδόν την ιεραρχική κλίμακα της γραφειοκρατίας του, πρώτα ως Δευτερεύων, έπειτα ως Μέγας Αρχιδιάκονος και τέλος ως Μέγας Πρωτοσύγγελος για περισσότερα

²⁵² ΕΑ, τόμος 17, έτος ΙΓ', 1893-94, Εν Κωνσταντινουπόλει 7 Μαΐου 1893, σελ.73.

από τρία χρόνια, ασκώντας μάλιστα τα καθήκοντά του με πολύ μεγάλη επιτυχία²⁵³.

Ο νέος ικανότατος ιεράρχης αμέσως παίρνει διάφορες πρωτοβουλίες για την υπέρβαση της κρίσης, από τις πρώτες μεταξύ των οποίων είναι η εκλογή νέας εφορείας των σχολείων της Τραπεζούντας. Το αποτέλεσμα των κινήσεών του είναι άμεσο. Όλα τα σχολεία της πόλης λειτουργούν κανονικά και η τάξη και η ηρεμία αποκαθίστανται μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας²⁵⁴. Η κατάσταση στα κοινοτικά πράγματα της πόλης βαίνει συνεχώς βελτιούμενη, γεγονός που επιβεβαιώνουν λίγο αργότερα με αναφορά τους προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη οι Δημογέροντες και οι Πρόκριτοι της πόλης²⁵⁵. Το νέο αυτό κλίμα που διαμορφώνεται επιτρέπει στα στελέχη της κοινότητας να αφοσιωθούν αποκλειστικά στο σχεδιασμό του πλαισίου λειτουργίας της εκπαίδευσης, κατά τρόπο που να ανταποκρίνεται στις νέες μεγάλες ανάγκες που επιβάλλουν οι λαμπρές προοπτικές της πόλης.

2.2. Οι οικονομικές προϋποθέσεις

Η οικονομική ανάπτυξη είναι πλέον ραγδαία. Οι προοπτικές της Τραπεζούντας, όπως ήδη έχει αναφερθεί, είναι λαμπρές. Ένα τεράστιο πλήθος τόσο σε ποιότητα όσο και, κυρίως, σε ποσότητα προϊόντων εισάγεται στο λιμάνι της πόλης, για να μεταφερθεί στο εσωτερικό προς τη Βαγδάτη ή τις αγορές της Ανατολής προς την Περσία μέσω του δρόμου του μεταξιού, του οποίου η Τραπεζούντα αποτελεί τον πρώτο σταθμό. Από την άλλη πλευρά, οι εξαγωγές από το λιμάνι της πόλης προς τη Ρωσία, την Κωνσταντινούπολη και τις αγορές της Ευρώπης, αν και υστερούν των εισαγωγών, είναι επίσης τεράστιες σε σχέση με το παρελθόν. Με τους πίνακες που ακολουθούν μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί η Τραπεζούντα καθίσταται μια από τις κύριες πύλες - μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη - εισόδου και εξόδου προϊόντων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από και προς την Ανατολή.

Καταρχάς ο ρυθμός αύξησης των εισαγωγών - εξαγωγών από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά τα μέσα του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα φαίνεται από τον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 8

Ρυθμός αύξησης αξίας εξαγωγών - εισαγωγών μέσω του λιμανιού της Τραπεζούντας κατά τις πενταετίες 1876-80 και 1881-85²⁵⁶. (Σε λίρες Αγγλίας)

	A. Εξαγωγές		
Περίοδος 5ετίας	Προς την Αγγλία	Σύνολο(Προς όλες τις χώρες)	Μέσος Όρος Έτους
1876-80	207.500	2.536.300	507.260

²⁵³ ΕΑ, ό.π., σελ. 65.

²⁵⁴ ΕΑ, ό.π., Εν Κωνσταντινουπόλει 5 Νοεμβρίου 1893, σελ. 281.

²⁵⁵ ΕΑ, τόμος 19, Έτος ΙΕ, Εν Κωνσταντινουπόλει 23 Ιουνίου 1895, σελ.130.

²⁵⁶ «Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914» («Πόλεις-λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου 1800-1914», συλλογικό έργο). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, sayfa (σελίδα) 60.

1881-85	265.000	3.297.400	659.480
Ποσοστό αύξησης	28,9%	30%	
	Β. Εισαγωγές		
1876-80	3.986.900	6.386.000	1.277.200
1881-85	4.474.500	8.121.800	1.624.360
Ποσοστό αύξησης	12,2%	27,1%	

Οι αριθμοί αυτοί ασφαλώς δείχνουν τη δυναμική ανάπτυξης και το σφύργος που έχει η οικονομία της πόλης, λίγο πριν από τον 20^ο αιώνα. Δείχνουν επίσης γιατί η οθωμανική οικονομία είναι ελειμματική, δηλαδή γιατί οι εισαγωγές της είναι πολλαπλάσιες σε αξία από τις εξαγωγές. Ένα άλλο στοιχείο που φανερώνει ο πίνακας είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις (δηλ. και κατά το 1876-80 και 1881-85) η αξία των εισαγωγών που προέρχονται από την Αγγλία είναι σχεδόν το 50% της αξίας των εισαγωγών των άλλων χωρών. Συνεπώς τα συμφέροντα της Αγγλίας έχει πολύ ζωτικότερα εκείνα των υπολοίπων χωρών.

Ο επόμενος πίνακας, μας δείχνει όχι μόνο ενδιαφέροντα αριθμητικά στοιχεία που αφορούν την οικονομία της πόλης, αλλά και τις χώρες που έχουν τις σημαντικότερες οικονομικές σχέσεις με την περιοχή και συνεπώς τα μεγαλύτερα συμφέροντα εκεί:

Πίνακας 9

Αξία εισαγωγών- εξαγωγών κατά χώρες από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά το 1899²⁵⁷ (σε λίρες Αγγλίας)

Χώρες	Εξαγωγές προς	Εισαγωγές από
Αγγλία	4.955	228.065
Οσμανικό κράτος	260.805	176.900
Αυστρία & Γερμανία	27.085	134.645
Γαλλία	68.760	126.785
Ρωσία	37.010	73.720
Ρουμανία & Βουλγαρία	4.260	19.720
Ελλάδα & Ιταλία	2.700	28.880
Άλλες	12.225	34.505
Σύνολο	417.800	823.220

Ο πίνακας αυτός μας δείχνει ενδιαφέροντα στοιχεία. Πρώτα - πρώτα βλέπουμε ότι οι εισαγωγές από τις άλλες χώρες προς το λιμάνι της Τραπεζούντας είναι πολύ μεγαλύτερες, από σχεδόν διπλάσιες μέχρι πολλαπλάσιες σε σχέση με τις εξαγωγές. Αυτό συμβαίνει, σε γενικές γραμμές, και στο σύνολο του κράτους. Το δεδομένο αυτό επιβεβαιώνει την εκτίμηση που προέκυψε από τον προηγούμενο πίνακα, το γεγονός δηλαδή ότι η οικονομία του οσμανικού κράτους είναι εξωστρεφής, επειδή οι εξαγωγές

²⁵⁷ Ο.π., σελ. 70.

υπερέχουν σε σημαντικό βαθμό των εισαγωγών. Οι χώρες που αναφέρονται στον πίνακα και έχουν τα μεγαλύτερα οικονομικά ενδιαφέροντα στην περιοχή είναι κατά σειρά η Αγγλία, η Γερμανία, η Γαλλία και η Ρωσία. Ένα άλλο δεδομένο που προκύπτει από τον πίνακα αυτό είναι το γεγονός ότι η ποσοστιαία αξία των εισαγωγών από την Αγγλία σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1880 έχει πέσει δραματικά (το 1881-85 4.474.500 λίρες Αγγλίας σε σύνολο 8.121.800, δηλαδή πάνω από το 50% του συνόλου, ενώ το 1889 είναι 228.065 λίρες Αγγλίας σε σύνολο 823.220, δηλαδή γύρω στο 25%). Από τα στοιχεία αυτά γίνεται φανερό ότι ο ρόλος της Αγγλίας στην περιοχή βαίνει μειούμενος και ότι και άλλες χώρες αναπτύσσουν συμφέροντα και διεκδικούν συνεχώς μεγαλύτερο οικονομικό κομμάτι και, κατά συνέπεια, σημαντικότερο ρόλο στα πολιτικά πράγματα της περιοχής. Δεν είναι, βέβαια, σύμπτωση το γεγονός ότι αυτές οι χώρες βρίσκονται σε μια διαρκή διαμάχη για το μέλλον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι αυτά τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους που συνιστούν ένα από τα βασικά στοιχεία του λεγόμενου Ανατολικού Ζητήματος και ένα από τα αίτια που οδηγούν στην έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

Αν κάνουμε μια απόπειρα τελικής καταγραφής των εισαγωγών και εξαγωγών από και προς την Τραπεζούντα, έχουμε τους εξής αριθμούς:

Πίνακας 10

Εισαγωγές - εξαγωγές από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά βάρος και αξία προϊόντων σε γαλλικά φράγκα, το 1900²⁵⁸

Εξαγωγές από την Τραπεζούντα		Εισαγωγές προς την Τραπεζούντα	
Βάρος προϊόντων	Αξία	Βάρος προϊόντων	Αξία
23.552.950 κιλά	13.819.374 φρ.	61.876.500 κιλά	22.963.884 φρ.

Το είδος των προϊόντων που εισάγονται ή εξάγονται είναι ενδιαφέρον, γιατί δείχνει την ανυπαρξία υποδομών της περιοχής και, συνεπώς, την αδυναμία παραγωγής των νέων βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία παράγονται στις ευρωπαϊκές χώρες και καταναλώνονται εδώ, όπως και σε όλες σχεδόν τις περιοχές της αυτοκρατορίας. Τα προϊόντα που παράγονται εδώ και εξάγονται ανήκουν, όπως είναι φυσικό, στην πρωτογενή παραγωγή (αγροτικά), ενώ εισάγονται προϊόντα κυρίως της δευτερογενούς παραγωγής (βιομηχανικά). Συγκεκριμένα, κατά σειρά βάρους, εξάγονται κυρίως: καλαμπόκι (4.673 τόνοι), πρόβατα και βοοειδή (4.563 τόνοι), φουντούκια (4.291 τόνοι), καπνός (1.735 τόνοι) κ.λπ. Κυριότερα από τα εισαγόμενα προϊόντα είναι: ζάχαρη (5.115 τόνοι), αλεύρι (4.000 τόνοι), πετρέλαιο (2.777 τόνοι), υφάσματα (1.800 τόνοι), μέταλλα (735 τόνοι), ενδύματα (168 τόνοι) κ.λπ.²⁵⁹

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Τραπεζούντα είναι ένα από τα σημαντικότερα κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου. Ο μεγαλύτερος όγκος των προϊόντων της διακινείται μέσω του λιμανιού της προς την Περσία και από εκεί προς τις αγορές της Ευρώπης, με τη βοήθεια των караβανιών και μέσω του αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας - Ερζερούμ - Περσίας. Τα προϊόντα αυτά

²⁵⁸ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 237-238.

²⁵⁹ Ό.π., σελ. 237-239.

που διαμετακομίζονται από την Περσία προς την Ευρώπη είναι κυρίως σταφίδες (945 τόνοι), τάπητες (596 τόνοι), ξηροί καρποί (156 τόνοι), μεταξωτά υφάσματα κ.λπ., με κύριες χώρες προορισμού την Αγγλία, την Αυστρία - Γερμανία, την Ιταλία, τη Γαλλία κ.λπ. Από την Ευρώπη προς την Περσία διαμετακομίζονται, κυρίως, βαμβακερά και λινά υφάσματα (2.000 τόνοι), τσάι (1.012 τόνοι), ζάχαρη (852 τόνοι), σπύρτα (291 τόνοι) κ.λπ., ενώ κύριες χώρες αποστολής είναι η Αγγλία, η Αυστρία, η Γερμανία, η Γαλλία κ.λπ.²⁶⁰

Ο τεράστιος αυτός πλούτος αλλά και η μεγάλη ποικιλία προϊόντων απαιτούν μια πολύ καλά οργανωμένη αγορά για να διακινηθούν γρήγορα και με ασφάλεια. Το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν κατά βάσιν οι Έλληνες, οι οποίοι κυριαρχούν απολύτως σ' αυτή με τις εμπορικές τους (εισαγωγικές και εξαγωγικές) δραστηριότητες. Στον επόμενο εντυπωσιακό πίνακα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε το πλήθος των ελληνικών επιχειρήσεων που ασκούν, έντονη μάλιστα, εμπορική δραστηριότητα στην πόλη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Πίνακας 11

Κατάσταση των ελληνικών εμπορικών (εισαγωγικών και εξαγωγικών) οίκων στην Τραπεζούντα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με τις δραστηριότητές τους²⁶¹

α/α	Εμπορική επωνυμία - Έτος ίδρύσεως	Αντιπροσωπ. Οίκοι - Πρακτορεία Υποκατ/τα	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Άλλες εργασίες
1	Υιοί Γ. Ακριτίδου 1871				Εργοστάσιο Οινοπνευματωδών ποτών
2	Μιλτ. Αμανατίδης 1860		Αποικιακά, Κασσίτερος, Σάπωνες κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα	
3	Υιοί Δ. Αργυρόπουλου 1860	Διάφορα Ευρωπαϊκά Εργοστάσια Ερζερούμ - Ερζιγκιάν	Αποικιακά, Ζάχαρη, Καφέδες, Μέταλλα, Πετρέλαιο κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα	
4	Τριαντ. Ηλ. Βαφείδης				Οινοπνευματώδη ποτά
5	Χαρ. Βαφείδης		Υαλοπίνακες, Μέταλλα, Εργαλεία, Χρώματα κ.λπ.		
6	Τραπεζικός Εμπορικός		Αποικιακά	Εγχώρια	Προεξοφλή-

²⁶⁰ Ο.π., σελ. 239-240.

²⁶¹ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Η εμπορική και οικονομική δραστηριότης των Ελλήνων της Τραπεζούντας κατά τας αρχάς του 20^{ου} αιώνας», ΠΕ, τχ. 65, 1986, σελ.12-17. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στους εμπορικούς οίκους της πόλης, έχοντας ως βασική πηγή εκτός της προσωπικής του μνήμης, τον «Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό», που εκδόθηκε στη Σμύρνη το 1908 και αναφέρεται κυρίως στις ελληνικές επιχειρήσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

	Οίκος Π.Θ. Γραμματικόπουλου			προϊόντα - Δέρματα	σεις Γραμματίων-Εκδόσεις Επιταγών
7	Υιοί Γ. Γρηγοριάδου		Δέρματα κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα	Αντ/πείαι & Προμήθειαι
8	Υιοί Ε. Ελευθεριάδη 1874				Κατάστημα Νεωτερισμών κ.λπ.
9	Υιοί Ι. Ενεπέκογλου 1854	Α) Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Παπαγιάννη-Λίβερπουλ Β) Αγγλικές Ασφάλειες «The Marine»	Σάκοι, Τέια, Καναβάτσα	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	Διαμετακομιστικών εμπορίων διά Περσίαν - Αποστολαί
10	Αφοί Εξακουστίδη 1892		Μόλυβδος, Κασσίτερος, Πετρέλαια, Αποικιακά		
11	Νικ. Ιωακεμίδης 1900	Α) Εμπορ. Οίκος Θ. Δουβαλετελή - Μυτιλήνη Β) Οιοπνευματοποιείο Γ. Νικολαΐδη - Σμύρνη	Αποικιακά, Ελαια, Σάπωνες	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	
12	Κων. Π. Κακουλίδης		Εισαγωγαί γενικώς	Εγχώρια προϊόντα	Αντιπροσω-πείες εμπορικών-ασφαλιστικών & βιομηχανικών επιχ/σεων
13	Αφοί Κακούλη				Είδη φωτογραφίας, Φακοί, Επιστολικά δελτάρια
14	Α.&Μ. Καλεβράς 1844	Α.Ε. Οιοπνευματωδών Αμβέρσα			Εργοστάσιο & Εμπόριο Οιοπνευματωδών
15	Τραπεζικός & Εμπορικός Οίκος Γ. Καπαγιαννίδου 1858	Διάφορα Τράπεζα Υποκαταστήματα: Ερζερούμ-Βατούμ - Ρίζιον	Ζάχαρη, Τέια, Καφέδες, Τζάμια, Μέταλλα, Φώσφορο, Ρύζι κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα	Άπασαι αι τραπεζικαί εργασίαι
16	Αφοί Καρυοφύλλη 1885	Ρίζιον	Αποικιακά	Εγχώρια προϊόντα	Εργοστάσιο οιοπνευματωδών ποτών
17	Υιοί Α. Καγκαλίδη Έτος ιδρύσεως 1876	Υιοί Βασιλείου Μυτιλήνη	Όλα τα είδη αποικιακών χονδρικών	Όλα τα προϊόντα του τόπου επί προμηθεία	Πώλησις παντός εμπορεύματος επί προμηθεία
18	Μιλτ. Κογκαλίδης	Ερζερούμ (Κ. Τριανταφυλλίδης)	Αποικιακά	Εγχώρια προϊόντα	
19	Αφοί Γ. Καγκαλίδη 1876		Ζάχαρη, Τέια, Κεριά, Ρύζι, Μέταλλα	Εγχώρια προϊόντα	
20	Κων. Κοντοζής Έτος ιδρύσεως 1891		Σακιά, Υφάσματα, Μουσαμάδες	Δέρματα, Φασόλια Φουντούκια,	Προμήθειες, Αντιπροσω-πείες

				Μήλα κ.λπ.	
21	Αφοί Χ. Λεοντίδη		Χαλκός εις φύλλα		Αγοραί-Πωλήσεις εμπορευμάτων επί προμηθεία
22	Γεώρ. Ε. Μιχαηλίδης				Εργοστάσιο Σιγαροχάρτων, Λιθογραφείο
23	Αφοί Ι. Μιχαηλίδη Έτος ίδρύσεως 1884		Ζυμαρικά, Τέα, Σύκα, Χαρτικά, Μέταλλα κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα	
24	Μιχ. Γ. Μιχαλόπουλος		Φώσφορος, Σιδηρικά, Μόλυβδος, Έλαια κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	
25	Γεώρ. Χ. Μουζενίδης Έτος ίδρύσεως 1899	Α) Τράπεζα Μουράτγλου (Κων/πολις) β) Αγγλική Ασφαλιστική Εταιρεία «Ένωσις» γ) Γερμανική Ασφαλιστική Εταιρεία «Ηπειρωτική»	Αρωματικά είδη, Τέα, Έλαια, Βαμβάκι, Ρύζι κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	
26	Υιοί Ι. Μουμτζή 1881	Αργυρούπολη	Πιπέρι, Έλαιο, Λίβανο, Τέα, Σιγαρέττα, Ζάχαρη κ.λπ.	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	
27	Θεόδ. Π. Ξενίδης 1890				Νεωτερισμοί γενικώς
28	Γ. Παπαντωνίου - Θ. Μιχαηλίδης 1900		Αποικιακά, Σύκα, Βελονόκαρφα, Χαρτί κ.λπ.		
29	Γεώρ. Ε. Περσειδής 1885	Αφοί Μπαρ-μπαρέσου Πειραιεύς			Εργοστάσιο & εμπόριο οινοπνευματωδών ποτών
30	Κ.Γ. Σιδηρόπουλος 1902	1) Εθνική Ασφαλιστική Παρισίων 2) Consezuatze Ασφάλ. Πυρός	Άλευρα	Εγχώρια προϊόντα	
31	Γεώρ. Π. Στεφανίδης 1902		Έλαια, Σύκα, Δέρματα, Σταφίδες	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεία	Γραφείο πληροφοριών-Αντιπροσωπεία, Παρακαταθήκαι
32	Ηρακλής Ε. Τάντος & Σία 1903		Αποικιακά, Καφέδες, Πετρέλαια, Έλαια		
33	Αφοί Γ. Τσαλιγόπουλοι 1884	Υποκατ/ματα: 1) Υιοί Αθανασιάδου Ερζερούμ & Αηδονόπουλος	Άπαντα τα αποικιακά, Δέρματα	Εγχώρια προϊόντα	Τραπεζικά εργασία

		Βατούμ 2)Οθωμανική Τράπεζα 3)Χοστράσερ & Σία			
34	Αφοί Τουσμάνωφ		Έλαια, Ελαίαι, Σύκα, Σταφί- δες, Δέρματα	Φουντούκια, Φασόλια κ.λπ. εγχώρια προϊόντα	
35	Νικόλ. Χαλδεόπουλος	Υποκ/ματα: Αμισός, Ορδού, Κερασούς, Ρίζαιον	Άπαντα τα προϊόντα εξωτερικού επί προμηθεία	Εγχώρια προϊόντα	Αντιπρ/πείαι, Παρακαταθή- και, Ασφάλεια

Μια καταγραφή δε των ελευθέρων επαγγελματιών ελληνικής καταγωγής της Τραπεζούντας, κατά τομέα δραστηριότητας, περιλαμβάνει ο πίνακας που ακολουθεί:

Πίνακας 12

Έλληνες επιχειρηματίες, επιτηδευματίες και εμπορευόμενοι στην Τραπεζούντα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1908)²⁶²

α/α	Είδος δραστηρ./Ονόματα	α/α	Είδοςδραστηρ. /Ονόματα
1	ΑΛΕΥΡΑ	4	ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ
1	Καπαγιαννίδης Γ.	1	Γεωργιάδης Ευκλείδης
2	Σιδηρόπουλος Κ.Γ.	2	Καπνός Γ.
2	ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ	5	ΓΟΥΝΑΡΙΚΑ
1	Αργυρόπουλοι Δ. Υιοί	1	Αργυρόπουλος Π.
2	Αμανατίδης Μιλτιάδης	6	ΔΕΡΜΑΤΑ
3	Βαφειάδη Π. Αφοί	1	Βασματζίδης Ι.& Κ.
4	Γεωργαντέλλη Δ. Αφοί	2	Γραμματικόπουλος Π.Θ.
5	Εξακουστίδη Αδελφοί	3	Γρηγοριάδη Γ. Υιοί
6	Ιωακειμίδης Ι. Νικόλαος	4	Κοντοζής Π. Κωνσταντίνος
7	Καπαγιαννίδης Γ.	5	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος
8	Καπαγιαννίδη Χ. Υιοί	6	Μουμτζή Ι. Υιοί
9	Καρυοφύλλη Αδελφοί	7	Στεφανίδης Π. Γεώργιος
10	Καλιφατίδης Ι.	8	Τουσμάνωφ Αδελφοί
11	Κογκαλίδη Α. Υιοί	9	Τσαλιγόπουλοι Γ. Αδελφοί
12	Κογκαλίδη Γ. Αδελφοί	7	ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ
13	Κογκαλίδης Μιλτιάδης	1	Κεδίκογλου Λ.
14	Μιχαηλίδη Ι. Αδελφοί	2	Μουμτζίδης Σ.
15	Μιχαλόπουλος Μιχαήλ	3	Ορφανίδης Ν.
16	Μουμτζή Ι. Υιοί	8	ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΑΤΗΡΙΟΝ
17	Μουζενίδη Αδελφοί	1	Αηδονόπουλος Θ.Ε.
18	Παπαντωνίου Γ.-Μιχαηλίδης Θ.	9	ΕΡΓΟΥΧΑ

²⁶² ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ν. Ιωακείμ: «Η εμπορική και οικονομική δραστηριότης των Ελλήνων της Τραπεζούντας κατά τας αρχάς του 20^{ου} αιώνας», ΠΕ, τχ. 63, σελ. 364-367.

19	Ποζάνης & Γεροντίδης	1	Βελισσαρίδαι Αδερφοί
20	Τάντος Ηρακλής & Σία	2	Σουμελίδης Ι.
21	Τσαλιγοπούλου Γ. Αδελφοί	10	ΙΑΤΡΟΙ
3	ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ (Πράκτορες)	1	Ευφραιμίδης Ι.
1	Βασιλειάδης Β.	2	Ευφραιμίδης Κ.
2	Γραμματικόπουλος Π.Θ.	3	Μεταξάς Α.
3	Ενεπέκογλου Ι. Υιοί	4	Παπαδόπουλος Μ.
4	Ιωαννίδης Β.	5	Σουρμελίδης Α.
5	Καπαγιαννίδης Γ.	6	Σπάθαρος Θ.
6	Κωνσταντίνωφ Ι.	11	ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΕΙΑ
7	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος	1	Τερζόπουλος Β.
8	Σοδηρόπουλος Κ.Γ.	12	ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΟΙ
9	Τριανταφυλλίδη Υιοί	1	Βελισσαρίδαι Αδελφοί
10	Φωστηρόπουλοι Αδελφοί	2	Ελευθεριάδη Ε. Υιοί
11	Καραγιαννίδης Ν.		
12	Λαζαρίδαι Αδελφοί	18	ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΑ
13	Μωυσίδης Γ.	1	Μιχαηλίδης Γεώργιος
14	Ξανθόπουλοι Αδελφοί	2	Παπαδόπουλος & Σκανδαλίδης
15	Ξενίδης Π. Θεόδωρος	19	ΣΙΔΗΡΑ
16	Ξενίδαι Αδελφοί	1	Βαφειάδης Β. Χαρ.
17	Ξενόπουλοι Αδελφοί	2	Βαφειάδης Μ. & Υιοί
18	Παπαδόπουλος Γ.	3	Καπαγιαννίδης Γ.
19	Σεράση Χ. Υιοί	4	Κογκαλίδη Γ. Αδελφοί
20	Χαραλαμπίδης Δ. Γ.	20	ΤΡΑΠΕΖΙΤΑΙ
13	ΞΥΛΕΙΑ	1	Γραμματικόπουλος Π. Θ.
1	Παπαδόπουλος Ν.	2	Καπαγιαννίδης Γ.
14	ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΩΔΗ ΠΟΤΑ	3	Κογκαλίδη Αδελφοί
1	Ακριτίδη Γ. Υιοί	4	Φωστηρόπουλοι Αδελφοί
2	Βαφειάδης Τριαντάφυλλος	21	ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
3	Καρυοφύλλη Αδελφοί	1	Σεράση Αδελφοί
4	Καλλιφατίδαι Αδελφοί	22	ΥΑΛΟΠΩΛΕΙΑ
5	Κοροξενίδης Χ.Χ.	1	Κωφίδης Χ.
6	Καλεβράς Αντών. & Μιλτιάδης	2	Κυτρίδης Α.
7	Λαζόπουλοι Αδελφοί	3	Παπαδόπουλος Ι.
8	Λαμπριανίδης Π.	4	Τσαϊρογλου Αδελφοί
9	Παπαδόπουλος Σ.	23	ΥΦΑΣΜΑΤΑ
10	Περσίδης Ε. Γεώργιος	1	Αβραμίδης Κ.
15	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΟΔΟΧΟΙ	2	Βελισσαρίδαι Αδελφοί
1	Αυγουστίδης & Σία	3	Ελευθεριάδης Ε. & Υιοί
2	Βασιλειάδης Β.	4	Ελευθεριάδης Μ.
3	Γραμματικόπουλοι Αδελφοί	5	Κανδύλης Γ. Κ. & Σία
4	Εφραιμίδης Π.	6	Καλπαξίδαι Αδελφοί
5	Ενεπέκογλου & Υιοί	7	Μεταξά Αδελφοί
6	Κακουλίδης Π. Κων/νος	8	Μουζενίδης Π.
7	Κακουλίδης Ι. Χ.	24	ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ
8	Κωνσταντινώφ Ι.Δ.	1	Παπαδόπουλος Ι.
9	Κοντοζής Κ. Κωνσταντίνος	25	ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ

10	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος	1	Κακούλη Αδελφοί
11	Στεφανίδης Γ. Π.	26	ΧΑΛΚΟΣ
12	Σιδηρόπουλος Γ. Κ.	1	Καπαγιαννίδης Γ.
13	Τουσμάνωφ Αδελφοί	2	Λεοντίδη Χ. Αδελφοί
14	Τριανταφυλλίδη Α. Υιοί	27	ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΑ
15	Χαλδεόπουλος Ν. Π.	1	Γεωργιάδης Ευκλείδης
16	ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΑ	2	Μιχαηλίδης Γεώργιος
1	Παπάζογλου Γ.	3	Παπαδόπουλος & Σκανδαλίδης
2	Ποικιλίδης Κ.	4	Στυλιανόπουλος Θ.
3	Σεραλίδης Γ.	28	ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ
17	ΡΑΠΤΑΙ	1	Τουσμάνωφ Ν.
1	Γραμματικόπουλος Α.	2	Τουσμάνωφ Α.
2	Περσίδης Ιωάννης	29	ΧΡΩΜΑΤΑ
3	Σουμελίδης Ι.	1	Βαφείδης Χ. Β.
4	Τριφτανίδης Α.		

Ο πίνακας αυτός θα είναι περισσότερο πλήρης αν προσθέσουμε και τις 13 ασφαλιστικές εταιρείες της πόλης («Αμοιβαία», «Εθνική» Αθηνών, «National de Paris», «Conservatrice», «Lloyd», «The marine» Λονδίνου, «Ένωση» Βερολίνου, «Κτηματική Ένωση» Παρισίων, Μάντσεστερ, «Πατριωτική», «Πολάρ» και «Πρόνοια»), που όλες αντιπροσωπεύονται από Έλληνες²⁶³.

Παρά το σημαντικό πλούτο στοιχείων, ο πίνακας αυτός δεν περιλαμβάνει όλες τις επιχειρήσεις των Ελλήνων της Τραπεζούντας, γιατί ο συγγραφέας, που μας τον γνωστοποιεί, τον έχει αντλήσει από τον «Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό» του έτους 1908, που εκδίδεται στη Σμύρνη, στον οποίο περιλαμβάνονται μόνο οι επιχειρηματίες που επιθυμούν να διαφημιστούν μέσω αυτού²⁶⁴. Συνεπώς, υπάρχει ένας μικρός ή μεγάλος αριθμός επιχειρηματιών και επιχειρήσεων που απουσιάζει. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μια μικρή μόνο αναφορά σε επιχειρήσεις που δεν περιλαμβάνονται και μας είναι γνωστές τόσο από τη σχετική βιβλιογραφία²⁶⁵ όσο και από τις σχετικές πληροφορίες²⁶⁶.

²⁶³ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 367.

²⁶⁴ Ό.π., σελ. 355-356.

²⁶⁵ ALBAYRAK Hüseyin: «Trabzon basin tarihi» («Ιστορία του τύπου της Τραπεζούντας»), Ankara 1994, sayfa 302. Ότη μελέτη του αυτή για τον τύπο της περιοχής Τραπεζούντας, ο σ. μεταξύ των τυπογραφείων των μειονοτήτων της πόλης αναφέρει εκτός του τυπογραφείου Σεράση και το τυπογραφείο του Γιώργου Μιχαηλίδη («Yorgi Mihailidi Matbaasi»), που απουσιάζει από τον κατάλογο του εμπορικού οδηγού και συνεπώς του Ιωακείμιδη που παραθέτουμε. Ο εκδοτικός οίκος αυτός ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1904-1908 και μέχρι το 1922 εξέδωσε διάφορα βιβλία στην οθωμανική κυρίως γλώσσα και 7 εφημερίδες και περιοδικά στην ελληνική μεταξύ 1909 – 1922, μεταξύ των οποίων και την εφημερίδα «Εποχή» του Ν. Καπετανίδη, ενός φλογερού Πόντιου δημοσιογράφου, ο οποίος οδηγήθηκε το 1921 στην αγχόνη των «Δικαστηρίων Ανεξαρτησίας» της Αμάσειας για την εθνική του δράση.

²⁶⁶ Πληροφορητές: Σπυράντης, Γιακουστίδης και Σουμελίδης, ό.π. Μας πληροφορούν ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Τραπεζούντα υπάρχουν και λειτουργούν 4 μεγάλα ελληνικά τραπεζικά καταστήματα, μεταξύ των οποίων και η Τράπεζα Κ. Θεοφυλάκτου, ενός από τους σημαντικότερους Έλληνες αστούς της πόλης και μεγάλου ευεργέτη της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, το όνομα του οποίου δεν αναφέρεται στον πίνακα που

Παρά τις ελλείψεις αυτές, τα στοιχεία που παρατίθενται έχουν πολύ μεγάλη σημασία, γιατί μας βοηθούν να κατανοήσουμε σε πολύ μεγάλο βαθμό το μέγεθος αλλά και τις δυνατότητες της αγοράς της Τραπεζούντας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, της οποίας προφανώς το λιμάνι, με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω από αυτό, αποτελεί την καρδιά της οικονομίας της. Κατά δεύτερο λόγο, μας φανερώνουν με σαφήνεια τα οικονομικά συμφέροντα αλλά και τις χώρες που συνδέονται με αυτά. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Τραπεζούντα υπάρχουν 10 Προξενεία ξένων χωρών, για να διασφαλίσουν προφανώς τα αντίστοιχα συμφέροντα που υπάρχουν, αλλά και να βοηθήσουν στο σχεδιασμό της δράσης των αντίστοιχων χωρών για το μέλλον²⁶⁷.

Το κυριότερο, όμως, δεδομένο που προκύπτει για την έρευνά μας είναι το γεγονός ότι η σημαντική αυτή σε μέγεθος και δραστηριότητα αγορά κυριαρχείται από τους Έλληνες, οι οποίοι, είτε ως μικροί ή μεγάλοι ελεύθεροι επαγγελματίες είτε ως αντιπρόσωποι των ξένων συμφερόντων - γεγονός που υποβοηθείται και ενισχύεται σε σημαντικό βαθμό από την ύπαρξη κοινών πολιτιστικών αναφορών, κοινών «βάσεων παιδείας» - είναι οι κύριοι ρυθμιστές και οι καταλύτες της. Η μεγάλη συσσώρευση πλούτου στα χέρια αρκετών Ελλήνων και η αναγκαιότητα σύνδεσης της αγοράς με την εκπαίδευση συνιστούν τις κατεξοχήν οικονομικές αλλά και κοινωνικές προϋποθέσεις επανίδρυσης και γενικά ανάπτυξης του Φροντιστηρίου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: ο πλούτος επανεπενδύεται όχι μόνο σε καθεαυτό οικονομικές επενδύσεις. Η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού, ο οποίος θα ανταποκρίνεται στη νέα οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα που διαμορφώνεται, είναι μια σημαντική επένδυση, που μπορεί να πολλαπλασιάσει τα κέρδη των Ελλήνων παραγόντων της αγοράς. Το κτίριο και η υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατούν πλέον να ανταποκριθούν, έστω και στοιχειωδώς, σ' αυτή την πραγματικότητα. Αυτές ακριβώς οι, αυτονήτες άλλωστε, διαπιστώσεις οδηγούν την ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας, με την καθοδήγηση του νέου, ιδιαίτερα αξιόλογου, Μητροπολίτη, να προχωρήσει στην αναπροσαρμογή του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, που κύριο στοιχείο του αποτελεί η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

2.3. Ο ρόλος των ελληνικών ποντιακών κοινοτήτων Τραπεζούντας, Καυκάσου και Ρωσίας στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου

Εδώ θα παρουσιάσουμε το ρόλο της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας - κυρίως των αστών εμπόρων και τραπεζιτών, που αποκτούν πλούτο από τις συνεχώς αναπτυσσόμενες δραστηριότητες - αλλά και των υπολοίπων Ελλήνων του Πόντου στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

Όπως έχουμε προαναφέρει, η απόφαση για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου λαμβάνεται στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας

παραθέσαμε. Αντ' αυτού, μεταξύ των Ελλήνων τραπεζιτών αναφέρεται το όνομα του Ι. Υφαντίδη, που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό στη σχετική με τον ποντιακό ελληνισμό βιβλιογραφία.

²⁶⁷ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 367. Πρόκειται για προξενεία των εξής χωρών: 1. Αγγλίας, 2. Αμερικής, 3. Αυστροουγγαρίας, 4. Βελγίου, 5. Γαλλίας, 6. Δανίας, 7. Ελλάδας (Πρόξενος Δ. Βιτάλης), 8. Ιταλίας, 9. Περσίας και 10. Ρωσίας.

της κοινότητας Τραπεζούντας το 1895, όπου εκλέγεται πενταμελής Επιτροπή Ανοικοδομήσεως του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου²⁶⁸, η οποία λίγο αργότερα γίνεται επταμελής, αποτελούμενη από εξέχοντα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, που διαπρέπουν στην οικονομία της πόλης. Πρόεδρος της επιτροπής είναι ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες αστούς της πόλης, ο έμπορος - τραπεζίτης Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος, του οποίου η τεράστια τριώροφη οικία - σημαντικό δείγμα αστικής κατοικίας των αρχών του αιώνα - κυριαρχεί με το μέγεθος και την αισθητική της ακόμη και σήμερα στο κέντρο της Τραπεζούντας, χρησιμοποιούμενη από τις τοπικές Αρχές ως μουσείο. Άλλα μέλη της επιτροπής: Αδαμάντιος Εφραιμίδης, Κωνσταντίνος Βελισσαρίδης, Γεώργιος Ακριτίδης, Θ. Φουντόπουλος, Παντελής Λαμπριανίδης και Γ. Φωστηρόπουλος²⁶⁹. Το γεγονός και μόνο ότι τα ονόματα των μελών της επιτροπής αναφέρονται πολύ ψηλά στον κατάλογο των δωρητών για την ανοικοδόμηση του Φροντιστηρίου, που παρατίθεται στη συνέχεια, δείχνει εκτός των άλλων και την υψηλή θέση που κατέχουν στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας της πόλης.

Η Επιτροπή Ανοικοδομήσεως, μόλις συγκροτείται, αναθέτει τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και την επίβλεψη στον κορυφαίο Τραπεζούντιο αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Ν. Κακουλίδη. Αυτός, μολονότι είναι εγκατεστημένος από χρόνια στην Αθήνα, όπου διατηρεί τεχνικό γραφείο, όχι μόνο αναλαμβάνει ευχαρίστως το έργο, αλλά και παρέχει εντελώς δωρεάν τις ανεκτίμητες υπηρεσίες του, δηλαδή τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, την επίβλεψη και αποπεράτωση του τεράστιου αυτού έργου. Σχεδιάζει το κτίριο του Φροντιστηρίου με νεοκλασικά χαρακτηριστικά, γεγονός που συνιστά ένα επιπλέον στοιχείο της ιδεολογίας του²⁷⁰. Τη διεύθυνση της εκτέλεσης των

²⁶⁸ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριον Τραπεζούντας», ΠΕ, τχ. 98-99, 1958, σελ. 4.743.

²⁶⁹ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «Η ανοικοδόμησις του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», ΠΣ, Αθήναι 1971, σελ. 81-82. Σύμφωνα με το συγγραφέα, η επιτροπή αρχικά ήταν πενταμελής,

με Πρόεδρό της πάντα τον Κ. Θεοφύλακτο, ενώ στη συνέχεια, μετά το θάνατο ενός από τα μέλη της και την προσθήκη τριών άλλων, πήρε τη μορφή που περιγράφουμε. Τα ονόματα αυτά των μελών της επιτροπής - σύμφωνα πάντα με το συγγραφέα - αναφέρονται και σε χαλκογραφία που εκδόθηκε στην Τραπεζούντα με την ευκαιρία της ανέγερσης του Φροντιστηρίου και σώζεται στη βιβλιοθήκη της «Παμποντιακής Ενώσεως» Αθηνών. Σ' αυτή

εικονίζεται το κτίριο του Φροντιστηρίου από την εσωτερική του αυλή και σε πλαίσιο επάνω είναι γραμμένα τα ονόματα των μελών ανοικοδόμησης του σχολείου, κάτω από την εικόνα του κτιρίου βρίσκεται φωτογραφία του Μητροπολίτη Κωνσταντίου, ως Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας, ενώ εκατέρωθεν του κτιρίου βρίσκονται τα ονόματα των ευεργετών της σχολής, εκείνων δηλαδή που ενίσχυσαν την οικοδόμηση της σχολής καταβάλλοντας περισσότερες από 100 χρυσές οθωμανικές λίρες.

²⁷⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», ΠΦ, έτος Α', τχ. 4-5, Αθήναι 1936, σελ. 4. Εδώ ο συγγραφέας, εκτός των προαναφερθέντων, παραθέτει ένα μέρος των έργων που δημιούργησε ο Αλέξανδρος Κακουλίδης στον Πόντο αλλά και σε άλλες περιοχές όπου κατοικούσε ακμαίος ελληνισμός, γεγονός που τον αναδεικνύει ως έναν από τους κορυφαίους αρχιτέκτονες της εποχής του. Πρόκειται για το Ακρίτειο Νοσοκομείο, το κωδωνοστάσιο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Γρηγορίου, τη μεγαλειώδη τριώροφη οικία του τραπεζίτη Κων/νου Θεοφύλακτου στο κέντρο της Τραπεζούντας, καθώς και την εντυπωσιακή έπαυλη του επίσης τραπεζίτη Κων/νου Καπαγιαννίδη στο προάστειο της πόλης Soğuk su (Κρύο νερό), στα ΒΔ. (Τα δύο τελευταία έργα σώζονται και σήμερα και συνιστούν βασικά τουριστικά αξιοθέατα της πόλης, μαζί φυσικά με το Φροντιστήριον). Επίσης, κατασκεύασε το ναό των Ταξιαρχών στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινούπολης,

εργασιών κατασκευής του κτιρίου αναλαμβάνει ο εργοδηγός Φιλ. Κοτζαμπασούλης²⁷¹.

Πρώτη ενέργεια της επιτροπής είναι να προχωρήσει ταχύτατα σε έρανο μεταξύ των Τραπεζούντινων και κατ' αυτό τον τρόπο να συγκεντρώσει το ποσό των 3.000 οθωμανικών λιρών, με τις οποίες αγοράζει τις οικοπεδικές εκτάσεις γύρω από το παλαιό κτίριο του Φροντιστηρίου, που είναι αναγκαίες για την ανέγερση ενός λαμπρού, τόσο ως προς το μέγεθος όσο και ως προς την αισθητική, κτιρίου.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1899, ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Κωνσταντίνος θεμελιώνει το κτίριο και οι εργασίες κατασκευής ξεκινούν. Κατά τη διάρκεια των εργασιών και μετά την εξάντληση των αρχικά συγκεντρωθέντων ποσών, η Επιτροπή Ανοικοδομήσεως βρίσκεται πολλές φορές μπροστά σε μεγάλες οικονομικές δυσκολίες, εξαιτίας των οποίων πολλές φορές απειλείται ακόμη και η ίδια η οικοδόμηση του κτιρίου. Τις δυσκολίες αυτές κατορθώνει να τις υπερβεί μέσω προσωρινών άτοκων δανείων που χορηγούν - εκτός από τη σημαντική τους οικονομική συνδρομή, η οποία παρατίθεται στη συνέχεια - οι πλούσιοι αστοί της πόλης Κ. Θεοφύλακτος, Γρ. Καπαγιαννίδης, Αδελφοί Ι. Μεταξά, Αδαμ. Εφραιμίδης, Παντ. Λαμπριανίδης, Αδελφοί Ι. Φωστηρόπουλου, Γεώρ. Ακριτίδης και Αδελφοί Βελισσαρίδη²⁷².

Οι εργασίες προχωρούν με γρήγορους ρυθμούς, αλλά τα έσοδα από τους εράνους δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις συνεχώς αυξανόμενες δαπάνες και προς στιγμήν απειλείται η διακοπή των εργασιών. Τότε, στις αρχές του 1901, ανατίθεται σε δύο εκλεκτά στελέχη της κοινότητας, τους Γεώργιο Φωστηρόπουλο και Κωνσταντίνο Βελισσαρίδη, η αποστολή μετάβασης στη Ρωσία και τον Καύκασο, όπου υπάρχουν ακμαίες ελληνικές ποντιακές κοινότητες, για τη συγκέντρωση των αναγκαίων χρηματικών ποσών για την αποπεράτωση του έργου, με τη βοήθεια των πολυάριθμων ελληνικών ποντιακών οικογενειών που διαμένουν εκεί από πολλές δεκαετίες. Η αποστολή διεκπεραιώνεται με απόλυτη επιτυχία και συγκεντρώνεται το σημαντικό ποσό των 42.000 ρωσικών ρουβλιών, με το οποίο υπερνικούνται οι δυσχέρειες και το μεγαλεπήβολο έργο ολοκληρώνεται με επιτυχία²⁷³. Εκτός από το ποσό αυτό, οι Πόντιοι ομογενείς της Ρωσίας προσφέρουν και το ποσό των 16.500 ρουβλιών, έτσι ώστε η συνολική τους προσφορά για την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου να φτάσει περίπου στο ποσό των 58.500 ρουβλιών, δηλαδή σε 7.208 χρυσές οθωμανικές λίρες²⁷⁴.

Στον πίνακα που ακολουθεί περιλαμβάνονται με λεπτομέρεια όλες οι εισφορές που εισπράχθηκαν στην περιοχή Τραπεζούντας, τον Καύκασο και τη Ρωσία για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου²⁷⁵.

Πίνακας 13

Εισφορές Ελλήνων Ποντίων υπέρ της ανεγέρσεως του κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

A. Από την περιοχή Τραπεζούντας

ναό της Παναγίας στην Αγκιάλο, τον ιερό ναό της Ινέπολης κ.λπ.

²⁷¹ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 86-87.

²⁷² Ό.π., σελ. 87.

²⁷³ Ό.π., σελ. 87.

²⁷⁴ Ό.π., σελ. 88.

²⁷⁵ Ό.π., σελ. 88-97.

Α/Α	Όνοματεπώνυμο δωρητή	Ποσό (Χρυσές	Σύνολο
		Οθωμ. Λίρες)	
1	Κούσης και Θεοφύλακτος	1.000	
2	Γρηγόριος Καπαγιαννίδης	500	
3	Πέτρος & Παναγ. Καγκαλίδης	200	
4	Παντελής Λαμπριανίδης (ρούβλια 1.000)	116	
5	Χ " Μουράτ Βαφειάδης	100	
6	Χ" Γεώργιος Ακριτίδης	100	
7	Β. και Ι.Σ. Ιωαννίδης	68	
8	Τάντος Ουσταμπασιδής (ρούβλια 1.000)	116	
9	Αδελφοί Βελισσαρίδη	70	
10	Χ" Γεώργιος Υφαντίδης	100	
11	Αδελφοί Τσαλιγόπουλοι	50	
12	Αδελφοί Φωστηρόπουλοι	50	
13	Αντώνιος Κογκαλίδης	50	
14	Υιοί Χ. Καπαγιαννίδη	50	
15	Υιοί Γ. Σειρηνόπουλου	50	
16	Αδελφοί Γ. Μεταξά	50	
17	Ανδρέας Σιμώνωφ	50	
18	Αδελφοί Π. Βαφειάδη	50	
19	Υιοί Δ. Αργυρόπουλου	53,50	
20	Ανδρέας Ι. Μεταξάς (φράγκα 1.000)	44	
21	Αδ.Λ. Εφραιμίδης	40	
22	Παρ. Θ. Γραμματικόπουλος	40	
23	Ανώνυμος (Διά του Κ.Α.Θ.)	50	
24	Ο Τραπεζούντας Κωνστάντιος	50	
25	Παναγιώτης Αργυρόπουλος	35	
26	Παναγιώτης Θεοφυλάκτου	40	
27	Η Ιερά Μονή Σουμελά	105	
28	Πέτρος & Νικόλ. Περσόπουλος	30	
29	Βασίλ. Κ. Βασιλειάδης	30	
30	Σπυρ. Παπαδόπουλος	30	
31	Αδελφοί Β. Βαφειάδη	30	
32	Κωνσταντίνος Αβραμίδης	30	
33	Μιλτιάδης Παπαδόπουλος	30	
34	Αδελφοί Τζαϊρίδη	30	
35	Υιοί Ι. Ενεπέκογλου	30	
36	Αδελφοί Ιορδ. Φωστηρόπουλου	25	

37	N. & Π. Γραμματικόπουλος	25	
38-50	Άλλα 13 άτομα ανά λίρες 20	260	
51-60	Άλλα 10 άτομα ανά λίρες 15	150	
61-65	Άλλα 5 άτομα ανά λίρες 12	60	
66-91	Άλλα 26 άτομα ανά λίρες 10	260	
92-233	Άλλα 141 άτομα με μικρότερα ποσά	457	
	Σύνολο χρυσές οθωμανικές λίρες		4.709,50

Από το ποσό αυτό αφαιρούνται δωρεές που δεν συγκεντρώθηκαν μέχρι τη στιγμή της σύνταξης της έκθεσης, λίρες 261,65, δηλαδή το συνολικό ποσό που πρέπει να υπολογίσουμε είναι λίρες **4.447,85**

Β. Από την περιοχή Ροστώβ Νότιας Ρωσίας (μέσω των Αδελφών Ασλανίδη)

Αδελφοί Ι. & Α. Ασλανίδη	500	
Λοιποί ομογενείς	45	
Σύνολο		545

Γ. Από την Οδησό της Κριμαίας

Παναγ. Ν. Παυλίδης (λίρες Αγγλίας 100)	110	
Ελευθ & Επαμ. Παπαδόπουλος (ρούβλια 1.000)	116	
Υιοί Ηλ. Κωνσταντινίδη (ρούβλια 150)	17	
Σύνολο		243

Δ. Από την περιοχή Ρεστ (Περσίας) με τη φροντίδα του Π. Κανδήλη

Παντελής Ηλ. Κανδήλης	10	
Les petits fils Bonnet & Co. (ρούβλια 180)	20,88	
Σύνολο		30,88

Ε. Από την Τιφλίδα

Γεώργιος Κουντούρωφ	100	
Σύνολο		100

ΣΤ. Από το Νοβοτζερκάσκ

Παρασκευάς Π. Τζανισίτης	6	
Σύνολο		6

Z. Από το Απίν

Αδελφοί Γρηγοριάδη (ρούβλια 300)	34,80	
Σύνολο		34,80

H. Από τη Γιάλτα της Κριμαίας

Νικόλαος Φολτώφ (ρούβλια 100)	11,57	
Σύνολο		11,57

Ποσά που συγκεντρώθηκαν σε ρωσικά ρούβλια:

Θ. Στο Χοσάβ-Γιουρτ

Επαμεινώνδας Διαμαντόπουλος	125	
Διάφοροι άλλοι	25	
Σύνολο ρούβλια		150

I. Στη Στανίτζα (Λινεΐνη)

Αχιλλέας Καλλιφατίδης	100	
Σύνολο ρούβλια		100

ΙΑ. Στο Μαϊκόπ (Νότιας Ρωσίας)

Κωνσταντίνος Χ. Λευίτης	5.000	
Νικόλαος Καρσοφύλλης	1.000	
Κωνσταντίνος Θ. Λευίτης	1.000	
Ηλίας Κ.Θ. Λευίτης	500	
Γεώργιος Α. Κυτρίδης	300	
Ηρακλής Τερζόπουλος	200	
Χαράλαμπος Δ. Λευίτης	200	
18 άλλοι με μικρότερα ποσά	1.735	
Βασίλειος Μελίδης	3.000	
Χρήστος Λευίτης	1.000	
Λάζαρος Καμπουρίδης	500	
Ν. Δ. Αρβανιτόπουλος	300	
Άλλοι με μικρότερα ποσά	800	
Σύνολο ρούβλια		15.535

ΙΒ. Στη Σεβαστούπολη με τη φροντίδα του Ιάκ. Φωστηρόπουλου

12 διάφοροι με μικρά ποσά	260	
Σύνολο ρούβλια		260
ΙΓ. Στο Βατούμ		
Παναγιώτης Συμεωνίδης	200	
Εργάται Αλκ. Εφραιμίδη	15,50	
Ιωάννης Λαζάρεφ	5.000	
Υιοί Αθαν. Αηδονόπουλου	200	
Συμεών Συμεωνίδης	200	
Αλκιβ. Εφραιμίδη	500	
Αδελφοί Π. & Ν. Σιμώνωφ	500	
Μιχαήλ Μιχαηλίδης	200	
Μιχαήλ Παρασκευόπουλος	200	
Θ. Γιαμάκ	100	
Αδελφοί Καλαϊτζόγλου	100	
Σπυρ. Λ. Ιβηρόπουλος	100	
Ιωάννης Λαζαρίδης	100	
Κ. Δ. Καλαντζόγλους	100	
Χαρ. & Μαρ. Μουρατχανίδης	100	
Κ. Γρηγοριάδης	100	
Μιχ. Κεσίσογλου	100	
Θεόδωρος Ασλανίδης	100	
Δημ. Κουτζίδης	100	
Τιμολέων Τριανταφυλλίδης	150	
Χρ. Γρηγοριάδης	100	
23 άλλοι με μικρότερα ποσά	730	
Σύνολο ρούβλια		8.995,50
ΙΔ. Στο Ταϊγάνιο (Ταϊγανρόγκ)		
Παπα- Ματθαίος Παπαδόπουλος	50	
Σύνολο		50
ΙΕ. Στο Τομπρούκ		
Επαμεινώνδας Γραμματικόπουλος	500	
Σύνολο		500
ΙΣΤ. Στο Καρς		
Χ'' Παναγιώτης Χαρίτωφ	100	
Η σύζυγός του Σοφία	100	

Σύνολο		200
ΙΖ. Στο Σοχούμι		
Χρίστος Σαμουρίδης	500	
Αχιλλέας Ουσταμπασίδης	100	
Γεώργιος Μεταξόπουλος	100	
Απόστολος Τοκμετζώφ	100	
Π. Βαφειάδης	100	
Ν. Διαμαντόπουλος	100	
Σάββας Λυπηρίδης	100	
Δ. Κομνηνός	100	
Ιωάννης Καλλιανίδης	100	
Ελευθέριος Συργανίδης	100	
11 άλλοι με μικρότερα ποσά, δηλ. συνολικά	250	
Σύνολο		1.650
ΙΗ. Στο Κρίμσκι (με τη φροντίδα της επιτροπής αποστολής)		
Αγγελής Καλλιανίδης	1.500	
Γ. Μακρίδης	500	
Αριστείδης Ροδαφινός	300	
Γ. Μαυροειδής	200	
Ιωάννης Προδρομάς	200	
Θεόδωρος Σαχινίδης	150	
Αθηνά Προδρομά	100	
Θεοφάνης Θεοφανίδης	100	
Μηνάς Π. Προδρομάς	100	
Π' Ιωάννης Ανδρεάδης, εφημέριος της κοινότητας	100	
Σπυρίδων Κατάσης	100	
Ιορδάνης Ιωακειμίδης	100	
Ζαφείρα Τσουβαλτζή	100	
Νικόλαος Αλεπόπουλος	100	
7 άλλοι με μικρότερα ποσά	235	
Σύνολο		3.885
ΙΘ. Στο Αικατερίνονταρ		
Παναγιώτης Ακρίτας (λίρες οθωμανικές 500)	4.305	
Αδελφοί Ασβεστόπουλοι	1.500	
Δ. Σιουσμάν	500	
Απόστ. Μικρόπουλος	300	

Αδελφοί Πατζιάκωφ	300	
Παναγιώτης Ιωακειμίδης	300	
Γ. Ξανθόπουλος	300	
Ανδρέας Σαραντίδης	250	
Ι. Καγκελίδης	200	
Ι. και Γ. Αντωνιάδης	200	
Ιωάν. και Αθανάσιος Κατάσης	200	
Γρ. Γραμματικόπουλος	200	
Πέτρος και Ηρακλής Γραμματικόπουλος	200	
Γ. Θωμαΐδης	150	
Ιωάννης Γαλανόπουλος	150	
19 άλλοι ανά 100 ρούβλια ο καθένας	1.900	
34 άλλοι με μικρότερα ποσά	1.120	
Σύνολο		12.075

Κ. Στο Μπακού

Βασίλειος Κούσης	1.000	
Αλέξανδρος Κούσης	900	
Αχιλλέας Μαυρόπουλος	200	
Ι.Ν. Παπαδοπουλος	100	
Ν.Π. Μουσούρης	100	
Κυριάκος Παπαντωνίου	100	
33 άλλοι με μικρότερα ποσά	325	
Το κατάστημα Κούση-Θεοφυλάκτου (για δεύτερη φορά)	650	
Σύνολο		3.375

ΚΑ. Στο Πότι (με τη φροντίδα της επιτροπής)

Παναγιώτης Ζαροκοίλης	300	
Επαμεινώνδας Καρπόζηλος	200	
Ευριπ. και Αρκάδ. Καρπόζηλος	100	
Κίμων Γκίλης	200	
Αγησίλαος Αυγερινός	100	
4 άλλοι με μικρότερα ποσά	95	
Σύνολο		995

ΚΒ. Στην Ανάπα (Με τη φροντίδα της επιτροπής)

Χαράλαμπος Μουμούλωφ	1.000	
Ιωάννης Πασιάνωφ	1.000	

Κ. Καρυοφύλλης	400	
Δ. Τριπολίτωφ	200	
Σύνολο		2.600

ΚΓ. Στο Πιετιγόρσκι (Με τη φροντίδα της επιτροπής)

Νικόλαος Παπαϊωάννου	200	
Κωνσταντίνος Μιχαηλίδης	200	
Γρηγ. Γρηγοριάδης	300	
5 άλλοι με μικρότερα ποσά	105	
Σύνολο		805

ΚΔ. Στο Σίβρισκι (Με τη φροντίδα Παν. Σαρηπανίδη)

Παν. Σαρηπανίδης	50	
24 άλλοι με μικρότερα ποσά	245	
Σύνολο		295

ΚΕ. Στο Αρμαβίρ

Κωνσταντίνος Τζιώρτζογλου	100	
Σύνολο	100	

ΚΣΤ. Στο Βλαδικαυκάς (Με τη φροντίδα της επιτροπής)

Π. Μαραντίδης	500	
Σοφία Μιχαήλωφ	100	
Αλεξάνδρα Ιωσηφάντωφ	100	
Ιωάννης Μαρτακίδης	100	
Κωνστ. Παζτούβα	100	
22 άλλοι με μικρότερα ποσά, συνολικά	374	
Σύνολο		1.274

ΚΖ. Στο Νοβοροσίσκ (Με τη φροντίδα της επιτροπής)

Αδελφοί Σταύρου Καλλιβάζη	200	
Ευθύμιος Εμινίδης	300	
Ανδρέας Σαβουλίδης	100	
16 άλλοι με μικρότερα ποσά, συνολικά	455	
Σύνολο		1.055

Δηλαδή, συνολικά εισπράχθηκαν από τους Ποντίους της Ρωσίας, του Καυκάσου και της Περσίας τα εξής ποσά:

Α) Σε χρυσές οθωμανικές λίρες	Σύνολο	971,25
Β) Σε ρωσικά ρούβλια	Σύνολο	58.505

Με τη μετατροπή αυτών σε χρυσές οθωμανικές λίρες και την πρόσθεση όλων των ποσών που χρησιμοποιήθηκαν συνολικά για την οικοδόμηση του σχολείου, έχουμε την εξής ανακεφαλαίωση:

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ
των χρηματικών ποσών που εισπράχθηκαν στην Τραπεζούντα, τη Ρωσία και τον Καύκασο για την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου, σε χρυσές οθωμανικές λίρες.

1. Στην Τραπεζούντα.....4.447,85
2. Στη Ρωσία, Καύκασο, Περσία.....7.208,41
3. Κληροδοτήματα στην Τραπεζούντα και Ρωσία.....314,34
4. Έκτακτες συνδρομές μαθητών, εκκλησιών κ.λπ.....100,82
5. Από πωλήσεις υλικών.....251,22

Γενικό σύνολο εισπραχθέντων ποσών: 12.322,64

Με το ποσό αυτό οικοδομήθηκε το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου. Το κόστος, όμως, κατασκευής του κτιρίου θα πρέπει να θεωρηθεί κατά πολύ υψηλότερο, αν συνυπολογιστούν τόσο η απόφαση της κυβέρνησης για την απαλλαγή από τους τελωνειακούς δασμούς των υλικών που εισήχθησαν από το εξωτερικό (υπολογίζονται σε 2.000-3.000 χρυσές οθωμανικές λίρες), όσο και οι διευκολύνσεις που προσέφερε η εταιρεία μεταφοράς των υλικών (Paquet et Co), η οποία προχώρησε σε μεγάλη έκπτωση του ναύλου μεταφοράς τους²⁷⁶.

Μια εκτίμηση του πιθανού κόστους σε σημερινές τιμές μας παρέχει ο συγγραφέας που μας παραθέτει τα στοιχεία αυτά. Με μια σειρά υπολογισμών, φτάνει στο συμπέρασμα ότι το συνολικό κόστος οικοδόμησης του Φροντιστηρίου φτάνει (σε τιμές του 1970 οπότε έγινε η μελέτη) περίπου σε 24.000.000 δραχμές. Αν δε υπολογίσουμε κατά προσέγγιση - και με βάση τον υπολογισμό αυτό - ότι 31 χρόνια μετά (δηλαδή το 2001) το κόστος κατασκευής έχει ανέβει περίπου κατά 100-130 φορές, φτάνουμε σε ένα ποσό περίπου 2.500.000.000 - 3.100.000.000 δισεκατομμυρίων δραχμών σε σημερινές τιμές, που σημαίνει ένα τεράστιο και πρωτοφανές επίτευγμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Η Έκθεση της Επιτροπής Ανοικοδομήσεως παρουσιάζεται στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας της κοινότητας της 6 Ιουνίου 1903. Παράλληλα - κατόπιν παρακλήσεως της επιτροπής - έχει οριστεί από την Αντιπροσωπεία της κοινότητας και τριμελής Επιτροπή Ελέγχου των οικονομικών της Επιτροπής Ανοικοδομήσεως, αποτελούμενη από τρία εξέχοντα στελέχη της κοινότητας και ταυτόχρονα της οικονομικής ελίτ της πόλης, τους Χρήστο Μεταξά, Γεώργιο Κοκκινίδη και Ιορδάνη Ενεπέκογλου. Η επιτροπή αυτή, μετά το λεπτομερή έλεγχο όλων των σχετικών παραστατικών, βρίσκει ότι όλα έγιναν καλώς και καταθέτει την Έκθεσή της στο Μητροπολίτη Τραπεζούντας, ως πρόεδρο της Αντιπροσωπείας, στις 5 Δεκεμβρίου 1904.

²⁷⁶ Ο.π., σελ. 98.

Από την παράθεση του μακροσκελούς αυτού πίνακα των ονομάτων που συνεισέφεραν οικονομικά στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, προκύπτουν ασφαλώς μερικά ενδιαφέροντα **συμπεράσματα**.

Πρώτα - πρώτα φαίνεται καθαρά ότι όλοι σχεδόν οι Πόντιοι, τόσο στην Τραπεζούντα όσο και αυτοί που έχουν εγκατασταθεί ως μετανάστες στη γειτονική ομόδοξη Ρωσία και τον Καύκασο, προσφέρουν ο καθένας κατά τις δυνάμεις του, θεωρώντας προφανώς ότι κατ' αυτό τον τρόπο συμβάλλουν στην οικοδόμηση ενός μέλλοντος περισσότερο φωτεινού για τον ποντιακό ελληνισμό, που θα εγγυάται η συγκρότηση ενός σημαντικού σχολικού μηχανισμού, με στόχο όχι μόνο να αναπαραγάγει τις ιδέες και αξίες του, αλλά επιπλέον θα τον βοηθήσει να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στο νέο τοπίο που διαμορφώνεται στις συνθήκες εκφυλισμού της άλλοτε κραταιάς οσμανικής αυτοκρατορίας.

Γίνεται φανερό, επίσης, ότι στην τιτάνια αυτή προσπάθεια καθοριστικός είναι ο ρόλος των Ποντίων αστών, τραπεζιτών και εμπόρων, οι οποίοι συμμετέχουν όχι μόνο με τις - άμεσες - γενναίες οικονομικές παροχές, αλλά και με τη χορήγηση άτοκων δανείων και ακόμη με την προσωπική τους εργασία, για τη διεκπεραίωση της οποίας αφιερώνουν τεράστια ποσότητα χρόνου μέσω των διαφόρων επιτροπών, που είναι απαραίτητες για την ολοκλήρωση του έργου, αλλά και των επαφών και συζητήσεων με διαφόρους ανθρώπους που έχουν τη δυνατότητα να στηρίξουν αυτή τη μεγαλειώδη προσπάθεια. Η συμβολή τους αυτή ερμηνεύεται από την πιεστική ανάγκη στελέχωσης των υπό ραγδαία άνοδο επιχειρήσεών τους με στελέχη έστω και στοιχειωδώς καταρτισμένα, τα οποία μπορεί να προσφέρει ένας σχολικός μηχανισμός με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Ένας μηχανισμός που, παράλληλα με την αναπαραγωγή της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού, θα συνδέει την εκπαίδευση με την παραγωγή. Αυτή ειδικά την τελευταία αναγκαιότητα προωθεί ο νέος Διευθυντής του Φροντιστηρίου (1903) Νικόλαος Λιθοξόος, ο οποίος - όπως ήδη έχει προαναφερθεί - το 1904 εισηγείται και καθιερώνει την ίδρυση Εμπορικού τμήματος στην τελευταία τάξη του Φροντιστηρίου, με ανάλογο Αναλυτικό Πρόγραμμα, όπου στο εξής φοιτούν μαθητές που θέλουν να στελεχώσουν τις ελληνικές τραπεζικές και εμπορικές επιχειρήσεις και γενικά όσοι επιθυμούν να ασχοληθούν με τις επιχειρήσεις και το εμπόριο.

2.4. Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου

Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, όπως άλλωστε αναφέρουμε και σε άλλο σημείο, πραγματοποιούνται με ιδιαίτερη λαμπρότητα σε δύο ημέρες, το Σάββατο 14 και την Κυριακή 15 Σεπτεμβρίου 1902. Στις εκδηλώσεις είναι παρόντες όλοι οι παράγοντες που συνετέλεσαν, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου. Πρώτος από όλους ο Μητροπολίτης Κωνσταντίας, ο «προστάτης και ηγέτωρ του λαμπρού τούτου έργου», που είναι το κεντρικό πρόσωπο των εκδηλώσεων. Ακολουθούν τα διακεκριμένα στελέχη της κοινότητας Τραπεζούντας που στήριξαν αποφασιστικά την οικοδόμηση του σχολείου, μαζί με τους Πόντιους αστούς και εμπόρους του εξωτερικού, και κυρίως της Ρωσίας, οι οποίοι βρίσκονται

στην πόλη ακριβώς για να παρευρεθούν στην κορυφαία αυτή στιγμή του ποντιακού ελληνισμού²⁷⁷, και, τέλος, «σύμπας ο λαός»²⁷⁸.

Η πρώτη ημέρα των εγκαινίων, ημέρα της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, ανήκει στους Έλληνες. Μετά τη θεία λειτουργία που τελείται χοροστατούντος του Μητροπολίτη στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου δίπλα στο Φροντιστήριο, όλο το εκκλησίασμα με συναισθήματα έντονης συγκίνησης μεταβαίνει στο νέο κτίριο, για τον αγιασμό όλων των χώρων του σχολείου, και στη συνέχεια στην αίθουσα τελετών, όπου ο Φιλόλογος καθηγητής του Φροντιστηρίου Αριστείδης Ιεροκλής εκφωνεί τον πανηγυρικό της ημέρας. Στη συνέχεια, ο Ιατρός Αδάμ Ευφραιμίδης εκφωνεί σύντομο λόγο «περί ομονοίας των πολιτών» και, τέλος, ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Κωνστάντιος κλείνει την πρώτη ημέρα των εκδηλώσεων συγχαίροντας συγκινημένος τους συμπολίτες του για το λαμπρό τούτο επίτευγμα²⁷⁹.

2.4.1. Η πανηγυρική ομιλία κατά την τελετή των εγκαινίων

Μετά τον αγιασμό, όπως προαναφέρουμε, εκφωνείται ο πανηγυρικός της ημέρας από το Φιλόλογο καθηγητή του Φροντιστηρίου **Αριστείδα Ιεροκλή**, έναν πραγματικά αξιόλογο ρήτορα, ο οποίος απευθύνεται επί μιάμιση ώρα στο εκλεκτό ακροατήριο με θέμα: «**Η ιστορία των ελληνικών γραμμάτων**»²⁸⁰. Με βάση τα δεδομένα που μέχρι στιγμής έχουμε παραθέσει, είναι φανερό ότι τίποτα δεν γίνεται τυχαία και τίποτα ασφαλώς χωρίς την έγκριση του Μητροπολίτη, ο οποίος είναι η κορυφή της ελληνικής κοινότητας. Θα πρέπει, λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι τόσο ο τίτλος του πανηγυρικού της ημέρας - πολύ περισσότερο επειδή πρόκειται για την τελετή εγκαινίων ενός κορυφαίου ιδεολογικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου - όσο, βεβαίως, και το περιεχόμενό του είχαν εκ των προτέρων την έγκριση του Μητροπολίτη. Αξίζει, λοιπόν, να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο περιεχόμενο της σημαντικής αυτής ομιλίας, που πραγματοποιείται με τους όρους που περιγράψαμε από έναν εκπαιδευτικό του Φροντιστηρίου, δηλαδή από ένα φορέα της ιδεολογίας του, στον οποίο, όπως μπορούμε να δούμε, ανατίθενται συχνά ομιλίες, που αναφέρονται σε διακεκριμένους παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας ή σε μέλη των οικογενειών τους²⁸¹.

Στην ομιλία του, μετά από μια σύντομη αναφορά στους συντελεστές αυτού του έργου και κυρίως στο Μητροπολίτη και τους ευεργέτες της κοινότητας, ξεκινά την ιστορία των ελληνικών γραμμάτων με μια σύντομη αναφορά στον **Όμηρο**, του οποίου τα έργα θεωρεί ότι συνιστούν τα πρώτα μνημεία της ελληνικής γλώσσας, ενώ τον ίδιο τον χαρακτηρίζει «*μέγα παιδαγωγό και διδάσκαλο της αρχαιότητας*» (σελ.13). Ακολουθεί ο **ΗΣΙΟΔΟΣ**, εκπρόσωπος

²⁷⁷ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αριστ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», Εν Αθήναις 1906, σελ. 31.

²⁷⁸ Ο.π., σελ. 9.

²⁷⁹ Ο.π., σελ. 8-9.

²⁸⁰ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντας και περιχώρων του έτους 1905», Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 258-259.

²⁸¹ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Ν. Αριστ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», Εν Αθήναις 1906. Εδώ βλέπουμε να παρατίθενται διάφοροι λόγοι του καθηγητή του Φροντιστηρίου και σε διάφορες περιστάσεις εκτός αυτής των εγκαινίων του Φροντιστηρίου - και κυρίως σε κηδείες που αφορούν εξέχοντα στελέχη της κοινότητας που υπήρξαν ευεργέτες των σχολείων της πόλης, ή μελών των οικογενειών τους.

του διδακτικού έπους, ο οποίος με τη «*Θεογονία*» του ταξινόμησε και κατέγραψε τους μέχρι τότε θρησκευτικούς μύθους, ενώ με τα «*Έργα και Ημέραι*» του παρακίνησε τους ανθρώπους στη φιλοπονία και την εργασία (σελ.14). Ακολουθούν οι ελεγειακοί ποιητές **Καλλίνος** και **Τυρταίος**, καθώς και ο σοφός νομοθέτης **Σόλων** (σελ.14). Ακολουθεί η λυρική, μάλιστα δε η χορική, ποίηση με το **Συμωνίδα τον Κείο**, τον επίσημο επιγραμματοποιό των Μηδικών Πολέμων και τον **Πίνδαρο**, του οποίου «*αι πυκναί και βαθείς ιδέαι και η μοναδική ποιητική δύναμις*» τον καθιστούν «*πρώτιστον και μέγιστον λυρικόν της αρχαιότητος*» (σελ. 15-16). Φτάνουμε στη συνέχεια στους τραγικούς, τον **Αισχύλο**, το «*γίγαντα ψάλτη του συμπαθούς και πολυπαθούς Προμηθέως, το γλυκύ και βαθύ ψυχολόγο, τον αμίμητο ζωγράφο των συμφορών και περιπετειών του Οιδίποδος*» **Σοφοκλή** και τον από σκηνης φιλόσοφο **Ευρυπίδη**. Έπεται ο **Αριστοφάνης**, που εκπροσωπεί την ακμή και το ύψος της Αττικής διαλέκτου, του οποίου «*το ανεξάντλητον σκωπτικόν πνεύμα, η σπινθηροβολούσα ευφυία και η μοναδική ποιητική έμπνευσις*» τον κατέστησαν «*μέγιστον κωμικόν της αρχαιότητος και του κόσμου*» (σελ. 16). Ακολουθεί ο πατέρας της ιστορίας, ο «*γλυκύς και επαγωγός*» **Ηρόδοτος**, ενώ θεωρεί ότι η ιστορία έφτασε στον ανώτερο βαθμό με το **Θουκυδίδη**, με μοναδική ακρίβεια και αμεροληψία, ενώ, τέλος, ο φιλόσοφος και στρατηγός **Ξενοφών**, «*ο επονομασθείς ένεκα της επανθούσης εν τοις έργοις αυτού χάριτος "Αττική μέλισσα"*» (σελ. 18). Στη συνέχεια, έχουμε τους ρήτορες, το **Λυσία**, τον **Ισοκράτη** και, προπάντων, το **Δημοσθένη**, τον επιφανέστερο των ρητόρων της αρχαιότητος (σελ. 18). Η Φιλοσοφία είναι καθαρά ελληνικό δημιούργημα, του **Θαλή του Μιλησίου**, Φιλοσόφου και Αστρονόμου, ο οποίος όρισε επιστημονικά την πρώτη γνωστή στην αστρονομία έκλειψη του ηλίου και γενικά είναι ο πρώτος που προσπάθησε να δώσει επιστημονική εξήγηση του κόσμου. Ο **Πυθαγόρας** και οι Πυθαγόρειοι, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι «*το παν είναι εν αρμονία*», ο **Εμπεδοκλής**, ο οποίος εξήγησε από τον 5^ο π.Χ. αιώνα τη γένεση των ορέων και την ποικιλία των ανωμαλιών του στερεού φλοιού της γης, ο **Λεύκιππος** και ο **Δημόκριτος**, που υπήρξαν οι θεμελιωτές της περί ατόμων θεωρίας. Ο **Ξενοφάνης** ο Κολοφώνιος, ο οποίος μίλησε για την υπέρτατη έννοια του ενός θεού, έλεγχε και έψεγε τους ομοφύλους του «*διά τους ανθρωπομόρφους θεούς, ους ελάτρευον και τας ανθρωπίνους αδυναμίας και ατελείας, ας αυτοίς απέδιδον*» (σελ. 20). Εδώ, χωρίς να υπεισέλθουμε στην ουσία του θέματος, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχουμε προφανώς μια προσπάθεια του ομιλητή να ικανοποιήσει το ακροατήριό του και κυρίως το Μητροπολίτη, βρίσκοντας αφορμή από μια θέση του Ξενοφάνη - ενός φιλοσόφου όχι από τους κορυφαίους - να διαχωρίσει την αρχαία ελληνική γραμματεία από τη θρησκεία του δωδεκάθεου και, παράλληλα, να υποστηρίξει την υπεροχή του χριστιανισμού απέναντι της «*ειδωλολατρείας*», αφού υπήρξε επιφανής Φιλόσοφος, και μάλιστα μικρασιατικής καταγωγής, ο οποίος διείδε την υπεροχή του χριστιανισμού αιώνες πριν από την έλευση του Χριστού. Στη συνέχεια, ο ομιλητής αναφέρεται στους τρεις μεγαλύτερους φιλοσόφους της αρχαιότητος, το «*θείο*» **Πλάτωνα**, του οποίου η θεωρία περί ιδεών είναι «*ό,τι υψηλόν δύναται να γεννήσει η ανθρώπινη διάνοια*», το «*μέγα πανεπιστήμονα της αρχαιότητος*» **Αριστοτέλη**, ο οποίος έθεσε τις βάσεις πασών των επιστημών, και το **Σωκράτη**, «*πνεύμα έκτακτον και δαιμόνιον, όστις έθηκεν τας βάσεις της ηθικής διδασκαλίας, ήν δι' όλου του βίου εμπράκτως επεκύρωσεν και διά του θανάτου του λαμπρώς επεσφράγισεν*» (σελ. 22). Ακολουθούν αναφορές στους

στωικούς φιλοσόφους, στους εκπροσώπους της Ιατρικής και, κυρίως, στον **Ιπποκράτη** και πηγαίνει στους χρόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οπότε η ελληνική γλώσσα διαδόθηκε στα πέρατα του κόσμου, το Μουσείο της Αλεξάνδρειας υπήρξε ταυτόχρονα και Ακαδημία και Πανεπιστήμιο, «*ταμείον θησαυρού αμυθήτου διανοητικών προϊόντων*». Στους μαθηματικούς **Ευκλείδη** και **Αρχιμήδη**. Στον αρχαιολόγο και περιηγητή **Παυσανία** (σελ. 25).

Εδώ ο ομιλητής βρίσκεται σε ένα καθοριστικό ιστορικό σημείο, δηλαδή στη μετάβαση στους χρόνους του Χριστού. Έχει να αντιμετωπίσει το πέρασμα από τον παλαιό «*ειδωλολατρικό*» κόσμο, στο νέο κόσμο, το χριστιανικό. Για να τεκμηριώσει την αναγκαιότητα της νέας θρησκείας, ισχυρίζεται ότι, ενώ η ελληνική φιλοσοφία επιτελούσε αθόρυβα αλλά με επιτυχία το έργο της, το αρχαίο θρησκευτικό οικοδόμημα «*υπεσκάπτετο ημέρα τη ημέρα και κατεκρημνίζετο, αι θρησκευτικάί συνειδήσεις των ανθρώπων εσαλεύοντο ως κάλαμος υπ' ανέμου, δεν ικανοποιούνται πλέον εις την θαυματουργόν επήρειαν και δύναμιν των ανθρωπομόρφων θεών του Ολύμπου. Η ανθρωπότης έπλεεν εν αμφιβολία και δισταγμώ, ότε ενεφανίσθη επί της γης ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός και εκηρύχθη η εξ αποκαλύψεως θρησκεία*» (σελ. 25). Στη συνέχεια, εξυμνεί την ηθική τελειότητα της νέας θρησκείας και τις διδασκαλίες της. Λέει χαρακτηριστικά ότι «*ο νεφεληγερέτης Ζεϋς, ο πατήρ ανδρών τε και θεών, εσαλεύθη εκ του θρόνου του και μετά φρίκης και λύπης είδεν η δύναμις του πυρφόρου του κεραυνού εξιτηθήσθαι. Οι λοιποί ανθρωπόμορφοι θεοί εκρύβησαν εις τας δειράδας και λόχμας του περιωνύμου όρους, η δε Πυθία ανετράπη εκ του ιστορικού τρίποδος, δεν είχεν πλέον ο Φοίβος καλύβην, ου μάντιδα δάφνην, ου παγάν λαλέουσαν, απέσβετο και λάλον ύδωρ*».

Αφού, λοιπόν, περνάει στο χριστιανισμό, ισχυρίζεται ότι το ελληνικό πνεύμα συνεχίζει να γεννά μεγάλους δημιουργούς, όπως ο «*γλυκύτατος και πολυμαθέστατος*» **Πλούταρχος**, ο «*ευφύεστατος και χαριέστατος*» **Λουκιανός** κ.λπ. Η Φιλοσοφία συνεχίζει το έργο της διά της νέας πλατωνικής σχολής μέχρι τον 6^ο μ.Χ. αιώνα. Ενώ υποχωρεί το αρχαίο ελληνικό θρήσκευμα έναντι της νέας θρησκείας κι έρχονται στο προσκήνιο οι τρεις Πατέρες της εκκλησίας **Βασίλειος ο Μέγας**, **Γρηγόριος ο Θεολόγος** και **Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, οπότε το αρχαίο ρητορικό βήμα αντικαθιστά ο ιερός άμβωνας. Τον 7^ο αιώνα έρχεται ο περίφημος υμνογράφος και υμνωδός **Ιωάννης Δαμασκηνός**. Τον 9^ο αιώνα εμφανίζεται ο Πατριάρχης **Φώτιος**, ο ευρυμαθής και σοφότατος συγγραφέας της «*Μυριοβίβλου*», ο οποίος, πλην των άλλων, απεθασαύρισε τις κρίσεις για τα έργα 280 Ελλήνων συγγραφέων, που δυστυχώς από συγκυρία απωλέσθησαν.

Τέλος, συνοψίζοντας, ισχυρίζεται ότι το κάλλος που περιβάλλει τα έργα της ελληνικής διανοίας είναι άφθαρτο και αιώνιο. Οι Έλληνες εξάντλησαν όλα τα είδη της λογοτεχνίας, ενώ στη Φιλοσοφία ερεύνησαν με επιτυχία τα ύψιστα προβλήματα που απασχόλησαν ποτέ το ανθρώπινο γένος. Η ελληνική δε γλώσσα κατά τους αλεξανδρινούς και ρωμαϊκούς χρόνους έγινε γλώσσα παγκόσμια, ενώ κατά τη βυζαντινή περίοδο Σύροι και Άραβες εμφανίζονται ως θιασώτες του ελληνικού πολιτισμού. Ειδικά οι Άραβες, από τον 5^ο αιώνα που βρίσκονται στο απόγειο του πολιτισμού τους, στρέφονται προς τα ελληνικά γράμματα, μεταφράζοντας πολλά από τα ελληνικά συγγράματα, τα οποία μάλιστα διαδίδουν στους δυτικούς λαούς και, κυρίως, στην Ισπανία. Στη συνέχεια, ο ομιλητής θεωρεί ότι ο νεότερος πολιτισμός είναι προϊόν του πολιτισμού που δημιούργησαν οι αρχαίοι Έλληνες, ενώ η Αναγέννηση στην Ευρώπη κατά το 15^ο αιώνα είναι έργο Ελλήνων λογίων, οι οποίοι

προσφεύγουν στη Δύση μετά την άλωση της Πόλης και εκεί διαδίδουν τη συστηματική μελέτη των «αθανάτων μνημείων της ελληνικής διανοίας» (σελ. 28).

Ο ομιλητής καταλήγει απευθυνόμενος σε όλους τους Τραπεζούντιους, τους οποίους χαρακτηρίζει φιλομούσους και φιλοτίμους για το μεγάλο αυτό έργο, την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου, ενός δηλαδή σχολείου «*τοιούτων - των ελληνικών, όπως τα περιέγραψε - γραμμάτων σεμνόν και γεραρόν Τέμενος, της Παιδείας καλλιπρεπές καθίδρυμα, οίκον της σοφίας ευαγή και εργαστήριον υψηλόν της αναπτύξεως του πνεύματος και της μορφώσεως και διαπλάσεως του ήθους*», ορίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο ουσιαστικά το κύριο ιδεολογικό περιεχόμενο και τους στόχους του Φροντιστηρίου. Στη συνέχεια, απευθύνεται στα στελέχη της κοινότητας που μόχθησαν καθημερινά για τρία περίπου χρόνια στρατευμένοι στο σκοπό της οικοδόμησης του σχολείου και συγκεκριμένα στους Δημογέροντες, τους Συμβούλους και τους Εφόρους των σχολείων της πόλης, καθώς και στα μέλη της ερανικής επιτροπής που περιπλανήθηκε στον Καύκασο και τη Ν. Ρωσία, για να συγκεντρώσει τα απαραίτητα χρηματικά ποσά για την ολοκλήρωση του φιλόδοξου σχεδίου. Δεν λησμονεί να αποδώσει τις πρέπουσες τιμές στους ομογενείς Ποντίους που έφτασαν από το εξωτερικό για να παρευρεθούν στη μεγάλη αυτή στιγμή για την πατρίδα τους. Προπάντων, όμως, μεγάλες τιμές αποδίδει στο Μητροπολίτη Τραπεζούντας, τον οποίο ονομάζει «*προστάτη και ηγήτορα του λαμπρού αυτού έργου*». Ισχυρίζεται μάλιστα - και όχι άδικα - ότι ο Μητροπολίτης με τις πρωτοβουλίες του οδήγησε την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στην υπέρβαση από τις εσωτερικές συγκρούσεις και την εσωστρέφεια που την ταλαιπώρησαν για τρεις περίπου δεκαετίες και έφερε την ενότητα των Ελλήνων, ενώ καρπό αυτής της ενότητας χαρακτηρίζει το έργο αυτό, την οικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους κτιρίου του Φροντιστηρίου (σελ. 31), που ήταν αποτέλεσμα συλλογικού, συστηματικού και επίμοχθου έργου. Κλείνοντας αυτό το σημαντικό του λόγο, ο Αριστείδης Ιεροκλής προαναγγέλει τη νέα μεγάλη δωρεά του ήδη Μεγάλου Ευεργέτη των Σχολείων της πόλης μεγάλου εμπόρου Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος πρόκειται να προχωρήσει άμεσα στην εξ ιδίων οικοδόμηση του «Ακριτείου Νοσοκομείου» της ελληνικής κοινότητας, σε οικόπεδο που βρίσκεται στις παρυφές του λόφου Μποζ τεπέ, στα νότια της πόλης, πολύ κοντά στη Μονή Θεοσκεπάστου. Δεν λησμονεί να απευθύνει τις ειλικρινείς του ευχαριστίες, για τη συμβολή του στην ολοκλήρωση του έργου, προς το Νομάρχη Τραπεζούντας Καδρή Μπέη, έναν αδιάφθορο και αδέκαστο αξιωματούχο, τον οποίο με αγάπη και σεβασμό ενθυμούνται οι Πόντιοι πρόσφυγες²⁸², ο οποίος είναι Νομάρχης μεταξύ των ετών 1892-1902²⁸³, καθώς και τις - τυπικές - ευχαριστίες του στο Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ (σελ. 33).

2.4.2. Αξιολόγηση της ομιλίας

Από τη λεπτομερή αυτή περιγραφή της ομιλίας του καθηγητή τριτοβάθμιας Φροντιστηρίου Αριστείδα Ιεροκλή, κατά την πρώτη ημέρα των εγκαινίων του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, το Σάββατο 14 Σεπτεμβρίου 1902, ομιλία που σαφώς έχει μεγάλη σημασία για την ιδεολογία των Ελλήνων του Πόντου,

²⁸² ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ Ευστ.: «Έργα και ημέραι του Καδρή πασά, Νομάρχου Τραπεζούντας», ΠΕ, τ. 14, περίοδος Β', Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 100.

²⁸³ GOLOĞLU Mahmut: «Trabzon Tarihi», Ahkara 1975.

όπως έχουμε ήδη τονίσει, προκύπτουν μερικά χρήσιμα συμπεράσματα και επιβεβαιώνονται πανηγυρικά προηγούμενες εκτιμήσεις μας.

Καταρχάς αυτή καθεαυτή η ομιλία πραγματοποιείται σε μια κορυφαία στιγμή της ελληνικής κοινότητας, όπου όλοι σχεδόν οι Έλληνες της περιοχής προσφέρουν ό,τι μπορούν, ο καθείς κατά τις δυνάμεις του, γιατί έχουν την ακλόνητη πεποίθηση ότι με την οικοδόμηση ενός τόσο λαμπρού σχολικού κτιρίου οικοδομούν ένα πολύ καλύτερο μέλλον για τους ίδιους, ότι είναι η καλύτερη επένδυση που θα μπορούσαν να κάνουν για τον τόπο τους. Το περιεχόμενο, λοιπόν, της ομιλίας έχει αυτονόητη αξία για την έρευνά μας.

Ο ομιλητής, στη μιάμιση ώρα που διαρκεί η ομιλία του, κάνει μια εκτενή αναφορά στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων από την ομηρική εποχή μέχρι το Βυζάντιο. Με τρόπο εντυπωσιακό και με έξυπνα ρητορικά ευρήματα κερδίζει το ακροατήριό του, που παρακολουθεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται, άλλωστε, για έναν εκπαιδευτικό με μεγάλη ρητορική ικανότητα²⁸⁴. Ο τρόπος με τον οποίο εξυμνεί τους Έλληνες δημιουργούς από τα πανάρχαια χρόνια δείχνει μια προσπάθεια να δείξει την αδιάσπαστη ενότητα του ελληνισμού από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτό, όπως έχουμε ήδη τονίσει, συνιστά ένα βασικό στοιχείο της ιδεολογίας και του νεοσύστατου ελλαδικού κράτους. Ο ομιλητής, άλλωστε, είναι φορέας της ιδεολογίας του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας²⁸⁵, ενός βασικού ιδεολογικού μηχανισμού του ελλαδικού κράτους, ως απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του.

Εκφράζοντας τον έντονο θαυμασμό του προς κάθε Έλληνα δημιουργό στον οποίο αναφέρεται, δίνει στην ομιλία του καθαρά ελληνοκεντρικά χαρακτηριστικά. Αυτό, ως γνωστόν, συνιστά το ένα από τα δύο κύρια στοιχεία της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, όπως σε προηγούμενο κεφάλαιο περιγράψαμε. Το άλλο είναι η χριστιανική πίστη και θρησκεία. Εδώ ο ομιλητής έχει ένα μικρό πρόβλημα, ειδικά κατά την αναφορά του στους χρόνους του Χριστού, όπου είναι υποχρεωμένος να συνδέσει κατά το δυνατόν αρμονικά το αρχαίο ελληνικό μεγαλείο, του οποίου είναι προφανώς μεγάλος θαυμαστής, με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και παράδοση. Φαίνεται να το κατορθώνει με επιτυχία απέναντι στο ακροατήριό του, διαχωρίζοντας την αρχαία ελληνική Φιλοσοφία (για την οποία λέει ότι συνέχισε να επιτελεί το έργο της) από τη θρησκεία («το αρχαίον θρησκευτικόν οικοδόμημα υπεσκάπτετο ημέρα τη ημέρα, αι θρησκευτικαί συνειδήσεις των ανθρώπων εσαλεύοντο ως κάλαμος υπ' ανέμου, η ανθρωπότης έπλεεν εν αμφιβολία») και, με την έξυπνη χρήση λέξεων και φράσεων, φτάνει στην αναγκαιότητα της νέας, της «εξ Αποκαλύψεως» θρησκείας με την έλευση του Χριστού. Αυτό δε που είναι άξιο προσοχής είναι η προσπάθειά του να παρουσιάσει το έργο των πνευματικών δημιουργών των πρώτων χριστιανικών αιώνων ως αρμονική συνέχεια του έργου των αρχαίων Ελλήνων δημιουργών. Έτσι, τονίζει ότι η φιλοσοφία εξακολουθεί το έργο της διά της νέας Πλατωνικής σχολής μέχρι τον 6^ο μ.Χ. αιώνα, η νέα σοφιστική και ρητορική «δεν έπαυσεν εργαζομένη μέχρι Θεμιστίου και Λιβανίου», με τους τρεις Πατέρες της εκκλησίας το αρχαίο ρητορικό βήμα αντικαταστάθηκε από τον άμβωνα κ.λπ. Καταλήγει μάλιστα δηλώνοντας ότι η Αναγέννηση στη Δύση δημιουργήθηκε από τους εκεί

²⁸⁴ ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «Το Φρονιστήριο Τραπεζούντας», Ημερολόγιο - Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1968-69, σελ. 40.

²⁸⁵ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», ΠΣ, τχ. 3 (1975-1984), Αθήναι 1984, σελ. 94.

καταφυγόντες Έλληνες λογίους και είναι αποτέλεσμα της βαθιάς μελέτης των «αθανάτων μνημείων της ελληνικής διανοίας».

Αξίζει να σημειωθεί ότι τον εντυπωσιακό αυτό για τα μέτρα της εποχής λόγο - ο οποίος είναι το καθοριστικό γεγονός της πρώτης ημέρας των εγκαινίων - ο Αριστείδης Ιεροκλής τον προετοίμασε χωρίς να χρησιμοποιήσει βιβλιογραφία, για λόγους υπεράνω της θέλησής του²⁸⁶. Ασφαλώς το γεγονός αυτό δείχνει έναν υψηλό βαθμό κατάρτισης, ένα υψηλό επίπεδο γνώσης του αντικειμένου που διδάσκει στο σχολείο.

2.4.3. Η ολοκλήρωση της τελετής των εγκαινίων

Η πρώτη ημέρα των εγκαινίων του Φροντιστηρίου συνεχίζεται με σύντομο λόγο του γιατρού Ευφραιμίδη Αδάμ με θέμα «Περί ομονοίας πολιτών» και κλείνει με ολιγόλεπτη θερμή προσφώνηση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου, ο οποίος, εκτός των άλλων, συγχαίρει τους συμπολίτες του για το μέγα αυτό κατόρθωμα, την ταχεία, δηλαδή, αποπεράτωση του μεγαλοπρεπούς σχολικού κτιρίου²⁸⁷.

Την επόμενη ημέρα, Κυριακή 15 Σεπτεμβρίου, πραγματοποιείται η επίσημη τελετή. Μετά τη θεία λειτουργία που τελείται και πάλι χοροστατούντος του Μητροπολίτη, προσέρχονται στο Φροντιστήριο, εκτός του Μητροπολίτη, οι επίσημες Αρχές και τα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, ο Νομάρχης Τραπεζούντας Καδρή Μπέης, ο στρατιωτικός διοικητής Τραπεζούντας, οι Πρόξενοι των ξένων χωρών και οι αντιπρόσωποι των διαφόρων άλλων κοινοτήτων²⁸⁸.

Τον πανηγυρικό της ημέρας εκφωνεί στην τουρκική γλώσσα ο δικηγόρος Νικόλαος Ορφανίδης, ο οποίος αναφέρεται στη σημασία του έργου, που ολοκληρώνεται με την έγκριση του Σουλτάνου και την υψηλή προστασία του Νομάρχη. Στη συνέχεια, ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου Ματθαίος Παρανίκας με ένα σύντομο λόγο του αναφέρεται στην ιστορία του Φροντιστηρίου και, τέλος, ο Μητροπολίτης, στην τουρκική επίσης, προσφωνεί τους παρόντες, ευχαριστώντας τους επισήμους προσκεκλημένους για την παρουσία τους. Έτσι λήγει η τελετή των εγκαινίων *εν μέσω της γενικής χαράς πάντων των ομογενών, εν τη ψυχή των οποίων ανεξάλειπτον αφήκεν την εντύπωσιν η επί δύο ημέρας γενομένη πρωτοφανής διά την ημετέραν πόλιν τελετή των εγκαινίων του νεοδμήτου Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*²⁸⁹.

3. Συμπέρασμα

²⁸⁶ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Ν.Αρ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», ό.π., σελ. 8. Εδώ ο ίδιος παραδέχεται ότι δεν χρησιμοποίησε κανένα βιβλίο για τη σύνταξη του λόγου του, επειδή αφενός μεν είχε απωλέσει όλα του τα βιβλία στη Σάμο - από την οποία πολύ πρόσφατα έφτασε στην Τραπεζούντα - χωρίς να μας λέει για ποιο λόγο έγινε αυτό, αφετέρου δεν είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τη βιβλιοθήκη του Φροντιστηρίου, επειδή πρόσφατα ολοκληρώθηκε η οικοδόμηση του κτιρίου και το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του σχολείου βρισκόταν ακόμη σε ιδιωτική οικία.

²⁸⁷ Ό.π., σελ. 9.

²⁸⁸ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ του 1905, ό.π., σελ. 259.

²⁸⁹ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αρ., ό.π., σελ. 9.

Δύο είναι οι σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας του Φροντιστηρίου: η ίδρυσή του κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα και, προπάντων, η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του με την έλευση του 20^{ου} αιώνα.

Το Φροντιστήριο ιδρύεται στην Τραπεζούντα το 1682, σε μια εποχή έντονων κοινωνικο - οικονομικών ανακατατάξεων, όπου διαρρηγνύονται οι παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες και αναδεικνύεται μια νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων - μεταπρατών, κυρίως Ελλήνων, που παίζουν ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ των δυτικών χωρών, που παράγουν τα προϊόντα, και της οσμανικής άρχουσας τάξης. Η νέα αυτή τάξη παίζει σημαντικό ρόλο και στην ίδρυση σχολείων. Η ίδρυση του Φροντιστηρίου χρονικά συμπίπτει και με τον κίνδυνο αποδιάρθρωσης των Ελλήνων του Πόντου, που είναι ορατός αυτή την εποχή, εξαιτίας αφενός των βίαιων εξισλαμισμών στους οποίους προβαίνουν οι τοπικοί τιμαριούχοι Ντερεμπέδες, και αφετέρου της Καθολικής προπαγάνδας που προωθείται μέσω δυτικών μοναχών που, φτάνοντας στην περιοχή του Πόντου και κυρίως στην πρωτεύουσα Τραπεζούντα, προσπαθούν να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των Ελλήνων και να τους εντάξουν στο δικό τους ιδεολογικό σύστημα. Η πρωτοβουλία ίδρυσης ανήκει στο Σεβαστό Κυμινήτη, το σημαντικότερο Πόντιο λόγιο της εποχής, που μέχρι τότε δίδασκε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης.

Το Φροντιστήριο, μέσα από περιόδους έντονης ανάπτυξης αλλά και παρακμής, που κάποιες φορές φτάνουν ακόμη και στην προσωρινή άρση της λειτουργίας του, οδηγείται μετά από περισσότερο από δύο αιώνες ζωής στον 20^ο αιώνα, μέσα σε ένα νέο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο. Η παρουσία του νέου Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου, μιας ισχυρής προσωπικότητας που με τις πρωτοβουλίες του συντελεί αποφασιστικά στην υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας, εγγυάται την ενότητα στο εσωτερικό της κοινότητας, που είχε δοκιμαστεί έντονα για δεκαετίες, και δημιουργεί προϋποθέσεις εκπαιδευτικής άνοιξης. Η προϊούσα παρακμή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και οι μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τους ισχυρούς της Ευρώπης στο Σουλτάνο δημιουργούν τις προϋποθέσεις έντονης οικονομικής ανάπτυξης για τους Έλληνες του Πόντου και κυρίως της Τραπεζούντας, που είναι η κύρια πύλη εισόδου και εξόδου των προϊόντων στην περιοχή του Ευξείνου από τη Δύση προς την Ανατολή και αντίστροφα. Η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική κινητικότητα είναι έντονες και αυτό συμβαδίζει με μια επίσης έντονη πολιτιστική ανάπτυξη. Η υπάρχουσα υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί πλέον να απορροφήσει τη μεγάλη ζήτηση για μόρφωση αλλά και για στοιχειώδη κατάρτιση μαθητών που θα στελεχώσουν τις υπό ραγδαία ανάπτυξη ελληνικές επιχειρήσεις. Η ελληνική κοινότητα, με εμπνευστή και καθοδηγητή το Μητροπολίτη, προχωρά σε επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου, του οποίου κεντρικό στοιχείο είναι η οικοδόμηση του νέου, μεγαλειώδους τετραώροφου κτιρίου στη θέση του παλαιού, παραθαλάσσια, δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου.

Η κυριαρχία των Ελλήνων στην αγορά της πόλης, ως τραπεζιτών και εμπόρων είτε ως διαμεσολαβητών ξένων οικονομικών συμφερόντων, είναι απόλυτη. Είναι οι κύριοι ρυθμιστές και οι καταλύτες της. Το δεδομένο αυτό συνεπάγεται μεγάλη συσσώρευση πλούτου στα χέρια τους και, σε συνδυασμό με την αναγκαιότητα σύνδεσης της εκπαίδευσης με τις εξελίξεις, συνιστά τις

κατεξοχήν οικονομικές προϋποθέσεις επανίδρυσης κατ' ουσίαν του Φροντιστηρίου κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Οι Έλληνες, με την οικοδόμηση του νέου κτιρίου, επανεπενδύουν τον πλούτο τους - σε μια επένδυση όχι οικονομική αυτή καθαυτή - γιατί κατανοούν ότι η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού, που θα ανταποκρίνεται κατά το δυνατόν στη νέα οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα, είναι μια επένδυση που μπορεί να πολλαπλασιάσει τα κέρδη τους. Έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι, ενώ οι Έλληνες όλων των κοινωνικών τάξεων στον Πόντο στηρίζουν ο καθένας κατά τις δυνάμεις του την οικοδόμηση του νέου κτιρίου επιθυμώντας την ύπαρξη ενός μηχανισμού που θα αναπαράγει την ιδεολογία τους, όμως πολύ σημαντικότερη στη χρηματοδότηση, σε όλες τις φάσεις οικοδόμησης του σχολείου, είναι η συμμετοχή των Ποντίων αστών μεγαλεμπόρων και τραπεζιτών της Τραπεζούντας και του εξωτερικού.

Τα εγκαίνια του Φροντιστηρίου πραγματοποιούνται σε μια ατμόσφαιρα έντονης συγκίνησης και συμμετοχής όλων των Ποντίων Ελλήνων στο σχετικό τελετουργικό, του οποίου επικεφαλής είναι ο Μητροπολίτης, σε δύο ημέρες, στις 14 και 15 Σεπτεμβρίου 1902. Πρόκειται για μια μοναδική εμπειρία για τους Έλληνες της κοινότητας Τραπεζούντας και τους ομογενείς του εξωτερικού που προσέρχονται ακριβώς για να πάρουν μέρος στις σχετικές εκδηλώσεις, όπου μια ατμόσφαιρα αισιοδοξίας είναι διάχυτη παντού. Αυτή ακριβώς είναι η σημαντικότερη στιγμή της ιστορίας του Φροντιστηρίου.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Το Φροντιστήριο και η ιδεολογία του

Κεφάλαιο 1^ο:

Η ιστορική πορεία του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας

1. Από την ίδρυση μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ιδρύεται κατά τα μέσα του δεύτερου μισού του 17^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1682. Η ίδρυση του Φροντιστηρίου είναι αποτέλεσμα των κοινωνικο - οικονομικών συνθηκών της εποχής του, τις οποίες αναλύσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η πρωτοβουλία ίδρυσης ανήκει στον Πόντιο λόγιο Σεβαστό Κυμινήτη, που κατάγεται από την παραλιακή κωμόπολη Κύμινα, πολύ κοντά και ανατολικά της Τραπεζούντας²⁹⁰. Αυτός, μετά από πρόσκληση των συμπατριωτών του Τραπεζουντίων, εγκαταλείπει την Κωνσταντινούπολη και τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, στην οποία διδάσκει, και μεταβαίνει στην Τραπεζούντα, όπου οργανώνει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το νέο αυτό σχολικό μηχανισμό της πατρίδας του, που έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικο - οικονομικές εξελίξεις της.

Η ονομασία του σχολείου «Φροντιστήριο», η οποία σημαίνει «σπουδαστήριο», δίδεται κατά την τότε αρχαΐζουσα γλώσσα σε όλα σχεδόν τα ελληνικά σχολεία της εποχής εκείνης, όπως περίπου αργότερα τα ονομάζουν «σχολαρχείο», «αστική σχολή» «παρθεναγωγείο» κ.λπ. Έτσι, «φροντιστήριο» ονομάζεται συχνά η Μεγάλη Σχολή του Γένους αλλά και οι ελληνικές σχολές της Βλαχίας. Ειδικά στην Τραπεζούντα η σχολή που ιδρύει ο Σεβαστός κρατά την ονομασία της όπως σε άλλες περιπτώσεις παραμένουν ονομασίες σχολών όπως «Μεγάλη», «Ακαδημία» κ.λπ.²⁹¹. Πραγματικά, την ονομασία αυτή τη συναντάμε 75 χρόνια μετά την ίδρυση του σχολείου²⁹², η οποία ονομασία είναι πλήρως καθιερωμένη μέχρι την οριστική έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις πατρογονικές τους εστίες. Μάλιστα το γεγονός ότι και άλλα αξιόλογα σχολεία των Ελλήνων του Πόντου λαμβάνουν την ίδια ονομασία, «Φροντιστήριο» (Φροντιστήριο Αργυρουπόλεως, Φροντιστήριο Κερασούντας κ.λπ.), επιβεβαιώνει την άποψη που παραθέσαμε σε άλλο κεφάλαιο, ότι το σχολείο της Τραπεζούντας αναδείχτηκε σε πρότυπο σχολείο των Ελλήνων του Πόντου.

Τα μέσα της εποχής είναι πολύ φτωχά, ενώ το σχολείο στεγάζεται αρχικά στο μετόχι της Μονής Σουμελά, που βρίσκεται στην Τραπεζούντα. Οι δυσκολίες στη λειτουργία του είναι τεράστιες και δεν έχουν σχέση μόνο με τις σημαντικές οικονομικές δυσκολίες, αλλά και με μια σειρά άλλους παράγοντες, όπως τη μεγάλη καταπίεση των Ελλήνων της περιοχής από τους τοπικούς Οθωμανούς τιμαριούχους, τους επονομαζόμενους Ντερεμπέηδες, τους μαζικούς και βίαιους εξισλαμισμούς, αλλά παράλληλα και το μεγάλο αριθμό Κρυπτοχριστιανών, την έλλειψη αξιόλογων εκπαιδευτικών που θα μπορούσαν

²⁹⁰ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας: «Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος από της αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, μετά σχεδίασματος ιστορικού του Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων», Αθήναι 1897, σελ. 204.

²⁹¹ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας, ό.π., σελ. 201.

²⁹² Ό.π., σελ.201. Εδώ γίνεται αναφορά στην αφιέρωση που υπάρχει στα βιβλία που δώρισε στη σχολή το 1743 ένας από τους μετέπειτα δασκάλους της, ο Γεώργιος Υπομενάς.

να στηρίξουν το Σεβαστό στα πρώτα αυτά και αποφασιστικά βήματα του σχολείου²⁹³ κ.λπ.

Ο Σεβαστός, λόγω των σημαντικών αυτών, κυρίως οικονομικών και πολιτικών, προβλημάτων και, προπάντων, λόγω της μεγάλης πίεσης που ασκούν οι Ντερεμπέδες, αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Τραπεζούντα και να ακολουθήσει το δρόμο που ακολουθούσαν οι περισσότεροι Πόντιοι λόγιοι της εποχής εκείνης, που οδηγεί στη Βλαχία και κυρίως την πρωτεύουσά της Βουκουρέστι, όπου διευθύνει την «Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου»²⁹⁴.

Ακολουθεί μια μεγάλη περίοδος στη ζωή του Φροντιστηρίου, που φτάνει μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή των Μεταρρυθμίσεων. Το διάστημα αυτό των 165 περίπου χρόνων χαρακτηρίζεται από μικρές περιόδους ακμής αλλά και παρακμής, έντονης παρουσίας του σχολείου στη ζωή της πόλης αλλά και άρσης της λειτουργίας του. Γενικά, η πορεία του σχολείου ακολουθεί τις κοινωνικο - οικονομικές εξελίξεις. Ο πίνακας που ακολουθεί μας δίνει μερικά ιστορικά στοιχεία αυτής της περιόδου που χαρακτηρίζουν την πορεία του Φροντιστηρίου.

Πίνακας 14
Ιστορικά στοιχεία Φροντιστηρίου Τραπεζούντας (1682-1855)²⁹⁵

Σχ. Έτος	Σχολάρχης	Οίκημα	Παρατηρήσεις
1682-1689	Σεβαστός Κυμινήτης	Μετόχι Μονής Σουμελά	Διδασκαλία από θρησκευτ. Βιβλία (Οκτώηχος, Ψαλτήρι κ.λπ.)
1689-1692	Θεόδωρος Συμεώνος		
1692-1720			Άρση λειτουργίας, ελάχιστα στοιχεία
1720-1747	Νικόδημος Περιστερεώτης		Ιλιάδα, Κείμενα χριστιανών διανοητών
1748-49	Ιερομόναχος Ιερεμίας		
1749-1764			Προβληματική λειτουργία
1764-1778	Ιωάννης Κομνηνός εκ Καθάρων		Αρχαιοελληνικά και Θεολογικά κείμενα, στοιχεία Ιατρικής και Γεωγραφίας
1778-1784	Ηλίας Κανδήλογλου	Οικία Κανδήλογλου	
1784-1816		Από αρχή του 19 ^{ου} αι. στο μετόχι της Μονής Περιστερεώτα	Περίοδος στοιχειώδους λειτουργίας
1816-1823	Σάββας Τριανταφυλλίδης		Ικανός Σχολάρχης, ανάκαμψη του Φροντιστηρίου
1823-1829	Θεόδ. Ξενοφώντος		
1829-1840	Ισοκ. Παπαδόπουλος Βασ. Κοντόπουλος Ιερεύς Πτολεμαίος Ιερομόν. Ελισσαίος Ιωάνν. Παναγιώτου Βασ. Κοντόπουλος Ιερομόν. Διονύσιος Μιχ. Οικονομίδης		Ανίκανοι σχολάρχες διαδέχονται ο ένας τον άλλο, πολλές φορές εντός του ίδιου σχολικού έτους. Περίοδος παρακμής.

²⁹³ Ο.π., σελ. 202-203.

²⁹⁴ Ο.π.

²⁹⁵ Ο.π., σελ. 206-252.

1840-1842	Αντώνιος Καμπούρογλης		Δύο τάξεις, διδάσκονται Ελληνικά και Θρησκευτικά.
1842-1844	Περικλής Τριανταφυλλίδης		
1844-1849	Κων. Ξανθόπουλος	Από το 1845 δικό του κτίριο	Περίοδος έντονης ακμής. Τάξεις 4 από το 1848, 2 ^{ος} δάσκαλος Κεφαλίδης.
1849-1851	Π. Τριανταφυλλίδης		Έντονες συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινότητας Τραπεζούντας
1851-1853	Κων. Ξανθόπουλος		Όξυνση συγκρούσεων. Λήξη της κρίσης με την αποχώρηση των Εφόρων και Διδασκάλων.
1853-54	Ευστάθιος Κλεόβουλος		Ο Δ/ντής εστάλη από το Πατριαρχείο. 5 μαθητές, οι άλλοι απεχώρησαν.
1855 α' εξάμ.	Γεώργιος Παπαδόπουλος		Στοιχειώδης λειτουργία. Συνεχή προβλήματα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Σεβαστός μετά την Τραπεζούντα ακολουθεί το γνωστό δρόμο των Ποντίων λογίων προς τη Βλαχία, όπου αξιοποιούνται από τους ποντιακής κυρίως καταγωγής ηγεμόνες (Καντακουζηνούς, Υψηλάντηδες, Μουρούζηδες κ.λπ.). Έτσι, οι παραδουνάβιες ηγεμονίες γίνονται κέντρο παραγωγής ελληνικών ιδεολογικών μηχανισμών. Αγωγοί μεταφοράς των ιδεών εκεί γίνονται οι λόγιοι κυρίως, αλλά και οι έμποροι από την Κωνσταντινούπολη και τον Πόντο, οι οποίοι λειτουργούν ως καταλύτες στις διεργασίες που έρχονται και ιδιαίτερα αυτές των αρχών του 19^{ου} αιώνα.

Από το 1692 μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η λειτουργία του Φροντιστηρίου είναι προβληματική λόγω έλλειψης δασκάλων και μάλιστα ικανών, των πιέσεων των Ντερεμπέδων, της έλλειψης επαρκών πόρων και των εσωτερικών έριδων που ταλανίζουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Εξαιρεση αποτελούν δύο περίοδοι: μεταξύ των ετών 1720-1747, οπότε τη διεύθυνση αναλαμβάνει ο μοναχός Νικόδημος ο Περιστερώτης, ο οποίος έχει σπουδάσει στο Ιάσιο και διδάσκει στη Μολδαβία, πριν επιστρέψει στην Τραπεζούντα για να διδάξει στο Φροντιστήριο. Τα αρχαιοελληνικά και θεολογικά κείμενα που διδάσκει ο Νικόδημος προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ιδεολογία που προωθεί. Η μεγάλη συμβολή του αντανακλάται στην παράλληλη ονομασία του σχολείου ως «κοσμική σχολή Νικοδήμου», γεγονός που δείχνει την ισχυρή προσωπικότητα αλλά και την προσφορά του Νικοδήμου. Δεύτερη περίοδος αυτή της σχολαρχίας του Ηλία Κανδήλογλου, ικανότατου δασκάλου, ο οποίος διαθέτει την οικία του για τη στέγαση του σχολείου. Οι συνθήκες, όμως, της εποχής είναι ήδη αρνητικές. Συγκεκριμένα, μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο και τις αλλεπάλληλες τουρκικές ήττες που οδηγούν στην υπογραφή των συνθηκών του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774 και του Αϊναλή Καβάκ το 1779, η Τουρκία στρέφεται στο εσωτερικό της, ασκώντας πίεση στις εθνότητες και κυρίως στην ελληνική, που αρχίζει να υπερέχει αισθητά στο οικονομικό και το πολιτιστικό πεδίο. Παράλληλα και οι έριδες μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας δεν επιτρέπουν στον ιδιαίτερα αξιόλογο αυτό δάσκαλο να αντιστρέψει την πορεία των πραγμάτων.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Γαλλική Επανάσταση και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επηρεάζουν όχι μόνο τον Πόντο και την Τραπεζούντα, αλλά όλο τον ελληνισμό, διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις μορφωτικής ανάκαμψης. Έτσι, από το 1816 αρχίζει μια νέα περίοδος στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, που για τρεις δεκαετίες είχε ήδη ατονήσει. Κύριος μοχλός αυτής της νέας

πορείας είναι ο νέος σχολάρχης Σάββας Τριανταφυλλίδης, ένας ικανός και εμπνευσμένος δάσκαλος, που, διδάσκοντας στο Φροντιστήριο για επτά ολόκληρα χρόνια, το οδηγεί σε μια σημαντική περίοδο ανάκαμψης.

Παρά τις ευνοϊκές όμως συνθήκες, ο θάνατος του Σάββα Τριανταφυλλίδη το 1823 σε συνδυασμό με την ανυπαρξία ικανών διδασκάλων και οικονομικών πόρων αλλά και τη συνέχιση των εσωτερικών έριδων, επαναφέρουν το Φροντιστήριο Τραπεζούντας στην πρότερη μίζερη κατάσταση. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 1855, μια σειρά από σχολάρχες προσλαμβάνονται για μικρό χρονικό διάστημα, απολύονται, κάποιοι επαναπροσλαμβάνονται, αλλά η δυσάρεστη κατάσταση δεν αντιστρέφεται με τίποτα, παρά το γεγονός ότι ενδιάμεσα εμφανίζονται κάποιοι αξιόλογοι σχολάρχες (Περικλής Τριανταφυλλίδης, Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος). Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι το Φροντιστήριο κατά την περίοδο αυτή (1845) αποκτά δικό του κτίριο δίπλα στη θάλασσα, στη θέση ακριβώς που βρίσκεται και σήμερα, αφού φυσικά οικοδομήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το μεγάλο τετραώροφο κτίριο που σώζεται μέχρι και σήμερα.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι όλη αυτή τη χρονική περίοδο η εκπαίδευση οργανώνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο πλαίσιο του συστήματος των Milliyet. Το γεγονός αυτό καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο και τις βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις. Έτσι, βασικά διδακτικά βιβλία είναι ο Οκτώηχος, το Ψαλτήρι και άλλα θρησκευτικά βιβλία. Η ελληνική γλώσσα που διδάσκεται είναι η εκκλησιαστική, αλλά με την αρχαία της γραμματική. Εδώ ακριβώς πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια για τη μη καλλιέργεια των θετικών επιστημών, αλλά και για την ιδιαίτερη διάκριση των Ποντίων λογίων αυτής της εποχής μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στις κλασικές επιστήμες.

Τέλος, επισημαίνουμε την καθιέρωση το 1836 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο το ΣΤ', του θεσμού της Κεντρικής Εκκλησιαστικής Επιτροπής, η οποία εποπτεύει την εκπαίδευση, με αφορμή την προσπάθεια Αγγλικανών Ιεραποστόλων να διαφθείρουν με χρήμα και άλλα μέσα τις συνειδήσεις ενδεών διδασκάλων. Η Επιτροπή αυτή γίνεται εποπτικό όργανο της εκπαίδευσης όλων των ομοδόξων χριστιανών της αυτοκρατορίας, εξετάζοντας τους διοριζόμενους εκπαιδευτικούς και τα διδακτικά βιβλία και καθορίζοντας τους όρους λειτουργίας των σχολείων²⁹⁶.

2. Το Φροντιστήριο κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα

Μετά την Ελληνική Επανάσταση και τη συγκρότηση του μικρού ελλαδικού κράτους, δημιουργείται ένα νέο κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών - ένα κέντρο παράλληλο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο - με αναφορά σε όλο τον ελληνισμό. Το νέο κρατίδιο ενισχύει το ρόλο του με τον έλεγχο που προσπαθεί να κάνει στην εκπαίδευση των εκτός Ελλάδος Ελλήνων, αποστέλλοντας αποφοίτους ελλαδικών σχολείων και κυρίως του Αρσακείου, να διδάξουν στα ελληνικά σχολεία του οσμανικού κράτους. Ο έλεγχος αυτός ενισχύεται σημαντικά με την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Αθήνας, το οποίο όχι μόνο καταρτίζει εκπαιδευτικούς που προέρχονται από τις περιοχές του οσμανικού κράτους για να διδάξουν στη συνέχεια στα εκεί σχολεία, αλλά και -

²⁹⁶ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα», τόμος II, σελ. 398.

κυρίως - καθορίζει την ισοτιμία των απολυτηρίων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας με τα σχολεία του ελλαδικού κράτους²⁹⁷. Αυτή ακριβώς την εποχή το Πανεπιστήμιο Αθηνών καταρτίζει ένα ικανό αριθμό Ποντίων δασκάλων, οι οποίοι, επιστρέφοντας στην πατρίδα τους, μεταφέρουν την ιδεολογία του ελλαδικού κράτους και στηρίζουν τη λειτουργία κυρίως του Φροντιστηρίου²⁹⁸.

Τεράστιας αξίας γεγονός αυτής της περιόδου είναι οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που εγκαινιάζονται με την υπογραφή του Hatt- i- ĩerif (1839) και επικυρώνονται με το Hatt-i-Humayón (1856). Πρόκειται ουσιαστικά για μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τις δυτικές δυνάμεις στην καταρρέουσα οσμανική αυτοκρατορία, ως αντίβαρο στο πανορθόδοξο ή πανσλαβικό δόγμα που προωθεί κατά περίπτωση η Ρωσία προκειμένου να διεισδύσει σ' αυτή. Εφευρίσκουν, λοιπόν, την ιδέα του εκσυγχρονισμού του οσμανικού κράτους και της προστασίας των χριστιανών υπηκόων του, με προφανή στόχο να τους χρησιμοποιήσουν ως διαμεσολαβητές των συμφερόντων τους. Κατ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνουν να δείξουν ότι ενδιαφέρονται για την τύχη των χριστιανικών λαών που καταπιέζονται, αλλά και να διατηρηθεί η ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, για το διαμοιρασμό της οποίας δεν συμφωνούν μεταξύ τους.

Στο μεταξύ, οι ραγδαίες οικονομικό - πολιτικές εξελίξεις που εντείνονται με τις μεταρρυθμίσεις, σε συνδυασμό με τον εκφυλισμό στο εσωτερικό του πολυεθνικού οσμανικού κράτους, δημιουργούν τις προϋποθέσεις ανάδειξης μεσαίων αστικών στρωμάτων, που διαπρέπουν μεταξύ των δυτικών οικονομιών και της οσμανικής. Τα στρώματα αυτά συγκροτούνται κατά βάση από Έλληνες και κατά δεύτερο λόγο από Αρμένιους. Τα χαρακτηριστικά αυτά γίνονται ιδιαίτερα ορατά στην κατεξοχήν εμπορική πόλη Τραπεζούντα, όπου αρχίζει μια εντυπωσιακή οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, που φτάνει στο απόγειό της τις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η ανάπτυξη αυτή αντανακλάται στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών που φοιτούν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, οι αριθμοί των οποίων αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Ο πίνακας που ακολουθεί βεβαιώνει του λόγου το αληθές.

Πίνακας 15

Στατιστικά στοιχεία μαθητών Φροντιστηρίου Τραπεζούντας 1856-1900²⁹⁹

Σχολ. Έτος	Αριθ. Τάξεων	Αριθ. Μαθητών	Αριθ. Αποφοίτων
1855-56	3	53	3
1859-60	4	103	7
1864-65	6	130	6
1869-70	6	196	9

²⁹⁷ Ο.π., σελ. 399.

²⁹⁸ ΜΑΚΠ (Μητρώα του Αθήνησι Καποδιστριακού Πανεπιστημίου). Εδώ αναφέρονται:
 α. Στη σελ. 19, με Αριθ. Μητρ. 221, έτος εγγραφής 1842-1843, ο Τραπεζούντιος Κων/νος Ξανθόπουλος.
 β. Στη σελ. 72, με Α.Μ. 860, έτος εγγραφής 1848-1849, ο Τραπεζούντιος Θεοδ. Κυριακίδης.
 γ. Στη σελ. 104, με Α.Μ. 1240, έτος 1851-1852, ο Νικόλαος Κοντόπουλος, από την Οινόη.
 δ. Στη σελ. 110, με Α.Μ. 1330, έτος 1853-1853, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τραπεζούντιος κ.λπ.

²⁹⁹ Από 1856 μέχρι το 1866 από «ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας...», ό.π., σελ. 252-254,
 β) Για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα από ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος», περ.Ποντιακή Εστία, τχ. 9 (1958), σελ. 4.737-4.752.

1874-75	5	225	9
1879-80	6	222	9
1884-85	4	99	8
1900-01		1.050	

Η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των μαθητών κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες αυτής της περιόδου αντανακλά την εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Οι έντονοι αυτοί ρυθμοί ανάπτυξης της εκπαίδευσης δεν είναι άσχετοι με την προσθήκη στην ελληνική κοινότητα των μεγάλων μαζών των κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν διεκδικούν και επιτυγχάνουν την αναγνώρισή τους ως Ελλήνων χριστιανών³⁰⁰. Ακολουθεί μια ξαφνική μείωση μετά το 1880, που οφείλεται στην ένταση των συγκρούσεων στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, αναφέρεται δηλαδή σε ένα τοπικό συγκυριακό γεγονός. Στη συνέχεια, όμως, όλα διευθετούνται κατά τον καλύτερο τρόπο με την έλευση (1893) του νέου Μητροπολίτη Κωνσταντίου (Καρατζόπουλου), ενός ικανότατου ιεράρχη, ο οποίος παίρνει επιτυχείς πρωτοβουλίες υπέρβασης της εσωστρέφειας. Η αύξηση του αριθμού των μαθητών είναι πλέον τόσο εντυπωσιακή, ώστε το ήδη υπάρχον κτίριο του ΦΤ είναι αδύνατον να ανταποκριθεί στις νέες αναγκαιότητες. Απαιτείται άμεσος επανασχεδιασμός του εκπαιδευτικού πλαισίου, στο οποίο κύριο στοιχείο είναι η οικοδόμηση ενός νέου μεγάλου κτιρίου, που θα ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερα θετικές προοπτικές που διανοίγονται για την πόλη. Έτσι, το 1899 θεμελιώνεται το νέο, εντυπωσιακό τετραώροφο κτίριο του ΦΤ, στη θέση ακριβώς που υπήρχε το παλαιό, στη θάλασσα, δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου, το οποίο εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της πόλης.

Σημαντικό ρόλο κατά την περίοδο αυτή - η οποία, παρά το γεγονός ότι στην εκκίνησή της συνδυάζεται με τις μεταρρυθμίσεις του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), είναι περίοδος συγκρούσεων στο εσωτερικό της κοινότητας, που έχουν τις επιπτώσεις τους στη λειτουργία του Φροντιστηρίου - παίζουν οι Διευθυντές του Φροντιστηρίου. Ο επόμενος πίνακας μας δείχνει τους Διευθυντές του από την αρχή της περιόδου (1855-56) μέχρι το τέλος της (1900):

Πίνακας 16

³⁰⁰ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά», Αθήνα 1866, σελ. 94. Το πόνημα αυτό του γνωστού και επιφανούς Διευθυντή του ΦΤ είναι ένα από τα πολλά που αναφέρονται στους εξισλαμισμούς και στις περιπέτειες των Κρυπτοχριστιανών του Πόντου, των οποίων η περίπτωση συνιστά ένα πραγματικό έπος λόγω των συνθηκών κάτω από τις οποίες εξεπλήρωναν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Στο εν λόγω έργο ο Π.Τ. αφιερώνει 10 σελίδες (σελ. 85-95) στις συνθήκες εξισλαμισμού, διατήρησης της ιδιαιτερότητας των εξισλαμισμένων, τον κρυπτοχριστιανισμό και τις περιοχές του Πόντου όπου εμφανίζεται το φαινόμενο και στους αγώνες των Κρυπτοχριστιανών μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856) να αναγνωριστούν ως Έλληνες χριστιανοί.

Διευθυντών του Φροντιστηρίου από το 1855 μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα³⁰¹

α/α	Όνοματεπώνυμο	Σχολικά έτη ως Διευθυντής	Σχολικά έτη ως Εκπαιδευτικός
1	Ηλίας Κωνσταντινίδης ³⁰²	1855-56 (β' εξάμ.)	
	“ “	1856-1858	
2	Αναστάσιος Χουρμουζιάδης ³⁰³	1858-1859	
3	Περικλής Τριανταφυλλίδης ³⁰⁴	1859-1862	
4	Γεώργιος Παπαδόπουλος Κυριακίδης ³⁰⁵	1862-1873	1876-1877
	“ “	1873-74 (α' εξάμ.)	
5	Παναγής Τούλης ³⁰⁶	1873-74 (β' εξάμ.)	
	“ “	1874-1876	

³⁰¹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας», ΠΦ, Αθήναι 1936, τχ. 3-8, και 1937 τχ. 11-12.

³⁰² Ό.π., τχ. 7-8, σελ. 2-3. Εδώ βλέπουμε ότι με διευθυντή τον Ηλία Κωνσταντινίδη το Φροντιστήριο είχε 39 μαθητές το 1856 και 37 μαθητές κατά τα σχολ. έτη 1856-57 και 1857-58. Κατά πάσα, όμως, πιθανότητα ο αριθμός 37 δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης στο βιβλίο του «Βιογραφία λογίων...», σελ. 252, από το οποίο ο συγγραφέας πήρε πληροφορίες, βρίσκουμε ότι ο αριθμός των μαθητών κατά τα σχολικά έτη 1856-57 και 1857-58 «ήσαν 75 εν όλω».

³⁰³ Ό.π., τχ. 7-8, σελ. 3. Εδώ φαίνεται ότι κατά το α' εξάμηνο του σχολ. έτους 1858-59 είχε 86 μαθητές και το β' εξάμηνο του ίδιου έτους 77 μαθητές.

³⁰⁴ Ό.π., τχ. 6, σελ. 4. Ως γνωστόν, ο Περικλής Τριανταφυλλίδης, ο μεγάλος αυτός λόγιος του Πόντου, γίνεται εδώ για τρίτη φορά διευθυντής του Φροντιστηρίου (προηγήθηκαν οι δύο θητείες 1842-44 και το α' εξάμηνο του 1850-51). Κατά την περίοδο αυτή ο αριθμός των μαθητών έχει σημαντικά αυξηθεί. Το 1859-60 είναι 108, το 1860-61 γίνεται 140, ενώ γίνεται 158 κατά το σχολικό έτος 1861-62. Υπό τη διεύθυνση του Περ. Τριανταφυλλίδη διδάσκουν στο Φροντιστήριο: Το 1860-61 οι Φωκίων Μάσσων, Ι. Νικολαΐδης και Ι. Ελευθεριάδης, στους οποίους προστίθεται και ο Ι. Βαλαβάνης, ο οποίος αποχωρεί το Δεκέμβριο του 1861. Το 1861-62 προσλαμβάνεται ως δάσκαλος και ο Κ. Λευίτης. Το 1860-61, εκτός από το Φροντιστήριο, λειτουργούν τρία αλληλοδιδασκτικά σχολεία αρρένων, ένα κεντρικό θηλέων, τρία ιδιωτικά ιδιοσυντήρητα και μερικά «παιδαγωγεία», δηλαδή στοιχειώδη δημοτικά σχολεία.

³⁰⁵ Ό.π., τχ. 7-8, σελ. 4. Το πλήρες όνομά του είναι Γεώργιος Κυριάκου Παπαδόπουλος (Κυριακίδης). Κατά το έτος 1862-63 ως διευθυντής έχει δασκάλους τους: Περικλή Τριανταφυλλίδη, Γεώργιο Ευθυβούλη, Θωμά Ι. Παυλίδη, Κων/νο Ιεροκλέα, Κων/νο Λευίτη, Θεόδ. Χατζή, Ευθ. Γραμματικόπουλο, Παναγή Τούλη, Χρίστο ιεροκλέα, Σάββα Ιωαννίδη, Π.

Ψωμιάδη κ.ά.

³⁰⁶ Ό.π., σελ. 5. Ως προς τα έτη κατά τα οποία διευθυντής είναι ο Παναγής Τούλης, υπάρχει κάποια σύγχυση. Γράφει ο συγγραφέας για τον Γ.Κ. Παπαδόπουλο (Κυριακίδη): «Περί τα τέλη του 1875-76 κατέλιπε την διεύθυνση του φροντιστηρίου μεθ' όλης τας παρακλήσεις του αρχιερέως Κωνσταντίνου και του Συμβουλίου των Σχολείων να μην επιμείνει και περί τας αρχάς του 1876-77 παραιτηθείς, μόλις επείσθη να παραμείνει τουλάχιστον ως καθηγητής των ελληνικών και φιλοσοφικών υπό την διεύθυνση του Π. Τούλη προηγουμένως υπ' αυτόν εργασθέντος, το επιόν όμως έτος 1877-78 κατέλιπε πλέον οριστικώς το διδακτικόν επάγγελμα...». Από την περικοπή αυτή φαίνεται ότι ο Γ.Κ. Παπαδόπουλος διευθύνει το σχολείο μέχρι το 1875-76 και ότι από το σχολικό έτος 1876-77 αναλαμβάνει ως διευθυντής ο Π. Τούλης. Όμως, στο περιοδικό ΕΠ, 1^{ος} τόμος, 1881, στη στατιστική του φροντιστηρίου που δημοσιεύεται, φαίνεται ότι ο μεν Γ.Κ. Παπαδόπουλος διευθύνει το σχολείο από το σχ. έτος 1862-63 μέχρι και το α' εξάμηνο του 1873-74, ο δε Π. Τούλης από το β' εξάμηνο του ίδιου έτους μέχρι και το σχ. έτος 1875-76. Θεωρούμε περισσότερο ακριβείς τις πληροφορίες του περιοδικού, το οποίο άλλωστε εκδίδεται χρονικά πολύ κοντά στα αναφερόμενα δεδομένα, αφού επί πλέον τα στοιχεία του περιοδικού λαμβάνονται από τα μητρώα του σχολείου.

6	Βράνος Βοζάνης	1876-1877	
7	Θ. Ευθ. Γραμματικόπουλος	1877-1878	
8	Γεώργιος Ευθυβούλης	1878-1879	
9	Πέτρος Κυριτσίδης	1879-1880	
10	Ι. Βεργάδης	1880-1884	
11	Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος ³⁰⁷	1884-1888	
	Ι. Βεργάδης	1888-1890	
12	Ιωάννης Παρχαρίδης	1890-1895	1884-85, 1888-90, 1895-1904
13	Ματθαίος Παρανίκας ³⁰⁸	1895-1904	

3. Οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Το τέλος

Η αυγή του 20^{ου} αιώνα βρίσκει την Τραπεζούντα μέσα σε ένα κλίμα έντονης αισιοδοξίας, δημιουργικότητας και ανάπτυξης. Οι ελληνικές, εμπορικές κυρίως, επιχειρήσεις βρίσκονται σε μια πρωτοφανή ανάπτυξη. Ο αμαξιτός δρόμος Τραπεζούντας - Ερζερούμ - Περσίας, που είναι η αρχή του περίφημου «δρόμου του μεταξιού», είναι γεμάτος με καραβάνια που μεταφέρουν τα προϊόντα που παράγονται στη Δύση στις αγορές της Ανατολής, αλλά και το αντίστροφο. Μια πολιτιστική άνοιξη κυριαρχεί παντού. Οι ανάγκες των ελληνικών εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων για στοιχειωδώς καταρτισμένο προσωπικό είναι πιεστικές. Τις ανάγκες αυτές έρχεται να καλύψει το Φροντιστήριο, από το οποίο αποφοιτούν όλα σχεδόν τα στελέχη των επιχειρήσεων αυτών. Η οικοδόμηση του νέου τετραώροφου κτιρίου και η σύνδεση της εκπαίδευσης και με την παραγωγή απογειώνει τον ποντιακό ελληνισμό. Η αισιοδοξία είναι διάχυτη παντού. Τα στατιστικά στοιχεία των μαθητών αυτής της περιόδου αντανακλούν με τρόπο ιδιαίτερα εύγλωπτο το κλίμα της περιόδου αυτής. Έτσι, ενώ το σχ. έτος 1900-1901

³⁰⁷ Ο.π. Διευθύνει και αυτός για τρίτη φορά το Φροντιστήριο (οι άλλες δύο κατά το διάστημα 1844-1850). Εδώ δεν είναι απολύτως σαφές αν το διευθύνει από το 1884-85 ή από το 1885-

86. Στη μελέτη του συγγραφέα υπάρχει μια αντίφαση. Ενώ στο περιοδικό (ΠΦ), τχ. 11, σελ.

5, όπου περιέχεται η μελέτη, αναφέρεται ότι ο Κων/νος Ξανθόπουλος «διηύθυνεν λίαν ευδοκίμως το τρίτον κατά τα σχ. έτη 1885-86...», εν τούτοις στη σελ. 6 του ίδιου τεύχους του περιοδικού, αναφερόμενος στον Ιωάννη Παρχαρίδη, γράφει: «και υπό τον Κ. Ξανθόπουλον ειργάσθη εν έτος ως καθηγητής το 1884-85...». Άρα, ο Κων/νος Ξανθόπουλος διευθύνει το Φροντιστήριο από το σχ. έτος 1884-85 και όχι από το 1885-86, όπως σημειώνει ο συγγραφέας στην προηγούμενη σελίδα. Το ότι ο Κ. Ξανθόπουλος διευθύνει το Φροντιστήριο από το 1884-85 φαίνεται και από το σχετικό πίνακα που δημοσιεύει το περιοδικό Αστήρ του Πόντου στα τεύχη Ιουνίου - Ιουλίου 1885.

³⁰⁸ Ο.π., τχ. 12, σελ. 4. Σύγχυση υπάρχει και ως προς τα έτη κατά τα οποία διευθύνει το σχολείο ο Ματθαίος Παρανίκας. Κατά το συγγραφέα το διευθύνει επί επτά συνεχή έτη, δηλαδή από το 1897-98 μέχρι το 1903-04, διαδεχθείς στη διεύθυνση τον Ι. Παρχαρίδη. Στο προηγούμενο όμως τεύχος του περιοδικού (τχ. 11, σελ. 6), ο συγγραφέας στην αναφορά του για τον Ι. Παρχαρίδη γράφει: «και υπό τον Μ. Παρανίκαν (εργάστηκε ως Καθηγητής) διευθύνοντα από του 1895-96 μέχρι του 1903-04...». Θεωρούμε αυτή την αναφορά ορθότερη, δηλαδή ότι ο Μ. Παρανίκαν διευθύνει το Φροντιστήριο από το σχολ. έτος 1895-96 μέχρι το 1903-04. Ο ίδιος, άλλωστε, στην αναφορά του στον Ι. Παρχαρίδη (τχ. 11, σελ. 5), μας κάνει γνωστό ότι διευθύνει το φροντιστήριο «από του 1890-91 μέχρι του 1894-95 συμπεριλαμβανομένου».

φοιτούν **1.050** μαθητές, το σχ. έτος 1905-1906 φοιτούν **1.500** μαθητές, ενώ οι απόφοιτοι είναι 24, και το σχ. έτος 1912-1913 οι μαθητές είναι **1.800** και οι απόφοιτοι 64³⁰⁹.

Όπως προαναφέρθηκε, το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας θεμελιώνεται το 1899, η οικοδόμησή του δε διαρκεί τρία χρόνια και τα εγκαίνια πραγματοποιούνται, με λαμπρότητα αντάξια των προσδοκιών του ποντιακού ελλητισμού, στις 14 Σεπτεμβρίου 1902. Μετατρέπεται σε κεντρικό στοιχείο της κοινωνίας της Τραπεζούντας, συνδέοντας την εκπαίδευση με την παραγωγή. Η άνοδος σταματά βίαια με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, που σε συνδυασμό με την πολιτική των διώξεων που εγκαινιάζεται από τους Νεοτούρκους συνιστούν την αρχή του τέλους για τον ποντιακό ελλητισμό.

Η απόβαση του Μουσταφά Κεμάλ στην Αμισό (Σαμψούντα), λίγες ημέρες μετά την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, οδηγεί στην κορύφωση του δράματος. Μεταξύ των ετών 1916-1922, ο μισός σχεδόν ελληνικός πληθυσμός των Ελλήνων του Πόντου (353.000 Έλληνες) εξολοθρεύεται³¹⁰. Στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας αντανakλάται όλο το κλίμα των ημερών. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του, οι μαθητές είναι μόνο **200**, ενώ αποφοιτούν μόνο 7 μαθητές³¹¹.

³⁰⁹ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος», περιοδικό Ποντιακή Εστία, τχ. 9 (1958), σελ. 4.737-4.752.

³¹⁰ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος: «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήναι 1925, σελ. 24.

³¹¹ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π.

Κεφάλαιο 2^ο:

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ως εκπαιδευτικός μηχανισμός της ελληνικής ποντιακής αστικής τάξης

1. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης

Η έλλειψη συγκεκριμένων κανονισμών λειτουργίας που αφορούν στο Φροντιστήριο κατά την εξεταζόμενη περίοδο και, κατά συνέπεια, Αναλυτικών Προγραμμάτων είναι ένα σημαντικό πρόβλημα, που εμποδίζει την αποτελεσματική προσέγγισή μας σε μια από τις σημαντικότερες πτυχές του Φροντιστηρίου που έχει σχέση με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που αυτό παρήγαγε. Έτσι, κατ' ανάγκην, θα περιοριστούμε στα διαθέσιμα στοιχεία μας, που είναι οι περιγραφές επιζώντων αποφοίτων του Φροντιστηρίου, στοιχεία που προκύπτουν από τη βιβλιογραφία, κανονισμούς άλλων σχολείων της περιοχής, καθώς και λίγο παλαιότερα προγράμματα και σύγκρισή τους με ανάλογα προγράμματα σχολικών μηχανισμών της καρδιάς της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης, όπου και η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1.1. Φροντιστήριο και Μεγάλη του Γένους Σχολή

Η παρουσία και μόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, που καθοδηγεί τους ορθοδόξους στο πλαίσιο του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων (Milliyet), είναι καθοριστική για κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής των ορθοδόξων όλης της αυτοκρατορίας και, πολύ περισσότερο, για τα εκπαιδευτικά τους πράγματα. Η εκπαιδευτική πολιτική του Πατριαρχείου ασκείται από τον Πατριάρχη μέσω της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής (ΚΠΕΕ), που έχει συγκροτηθεί για πρώτη φορά στις αρχές της έκτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, αμέσως μετά την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών, ενώ στις επαρχίες του οικουμενικού θρόνου ασκείται από τους μητροπολίτες. Αυτό γίνεται αμέσως φανερό και μόνο με μια απλή ανάγνωση των Κωδίκων Πατριαρχικής Αλληλογραφίας, όπου εμπεριέχεται η αλληλογραφία του Πατριαρχείου με τους τοπικούς μητροπολίτες. Ο ρόλος της ΚΠΕΕ έχει ιδιαίτερη σημασία για τις εκπαιδευτικές εξελίξεις όχι μόνο του Πόντου, αλλά ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Αυτή, εκτός των άλλων, εγκρίνει τα διδακτικά βιβλία που θα διδασχτούν στα σχολεία, προωθώντας μέσω αυτών την ιδεολογία του Πατριαρχείου³¹², και επικυρώνει τα συμβόλαια των προς πρόσληψη από τις σχολικές εφορίες εκπαιδευτικών³¹³. Βέβαια, η ΚΠΕΕ, σύμφωνα με το 1^ο άρθρο του κανονισμού

³¹² «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1892, άρθρο 10, ΚΠΑ έτους 1899, σελ. 38-39, εγκύκλιος αριθ. 366. Εδώ το Πατριαρχείο με εγκύκλιό του υπενθυμίζει στους μητροπολίτες ότι οι εφορείες κατά την επιλογή των διδακτικών βιβλίων θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το σχετικό κατάλογο που συντάσσεται με ευθύνη της ΚΠΕΕ. Έτσι, αποκλείει κάθε άλλο βιβλίο και καθιστά τους μητροπολίτες προσωπικά υπεύθυνους.

³¹³ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ, ό.π., άρθρο 15.

της, οργανώνει μόνο «τα της εκπαίδευσης των εν τη Αρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως Ορθοδόξων». Η ομπρέλα, όμως, του Πατριαρχείου που την περιβάλλει, καθώς και το αδιαμφισβήτητο κύρος των μελών της, μερικά από τα οποία είναι εξέχοντα στελέχη της ιεραρχίας του Πατριαρχείου, ενώ άλλα παίζουν σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο των ομογενειακών πραγμάτων, κάνουν και τις περιφερειακές ελληνικές κοινότητες να προσαρμόζουν το πλαίσιο της εκπαιδευτικής τους δράσης στις αποφάσεις και γενικά στην πολιτική της³¹⁴. Από το δεδομένο αυτό τεκμαίρεται ότι τα ζητήματα και οι αποφάσεις της ΠΚΕΕ που αφορούν στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης, επεκτείνονται μέσω των τοπικών μητροπολιτών και στα περιφερειακά σχολεία, στο μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος τους. Αυτό ισχύει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό στην περίπτωση της Μεγάλης του Γένους Σχολής, η οποία έχει άμεση εξάρτηση από το Πατριαρχείο και συνεπώς η λειτουργία της έχει πρώτη μεταξύ των ελληνικών σχολείων σημασία για τον οικουμενικό θρόνο. Πραγματικά, η συγκριτική ανάλυση του Αναλυτικού Προγράμματος της Μεγάλης του Γένους Σχολής λίγα χρόνια πριν από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα³¹⁵ με αντίστοιχο πρόγραμμα μαθημάτων του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας της ίδιας περιόδου που μας είναι διαθέσιμο³¹⁶, βεβαιώνει του λόγου το αληθές. Παρά το γεγονός ότι τα προγράμματα των δύο σχολείων που συγκρίνουμε αναφέρονται σε μια περίοδο με μια μικρή σχετικά χρονική απόσταση από την περίοδο της έρευνας (δύο δεκαετίες νωρίτερα), όμως η συγκριτική παράθεση των προγραμμάτων των δύο σχολείων έχει μεγάλη αξία, γιατί, όπως ελέγχθη, σε όλα τα σχολεία του οσμανικού κράτους κεντρικό ρόλο παίζει η ΚΠΕΕ, η οποία συντονίζει τη δράση τους μέσω των τοπικών μητροπολιτών, οι οποίοι, ως είναι φυσικό, μέσω των προγραμμάτων των σχολείων περνούν την ιδεολογία του Πατριαρχείου, αλλά ασφαλώς λαμβάνουν υπόψη τους και τις ιδιαιτερότητες των περιοχών τους. Η αξία γίνεται ακόμα μεγαλύτερη αν συνυπολογιστεί το ειδικό βάρος που έχουν τα δύο σχολεία, τόσο το Φροντιστήριο που είναι ο κυρίαρχος σχολικός μηχανισμός του Πόντου, όσο και η Μεγάλη του Γένους Σχολή, που θεωρείται ως «το ανώτατον εν τω Οθωμανικώ κράτει ελληνικόν εκπαιδευτήριον της εγκυκλίου παιδείας και ηθικής μορφώσεως»³¹⁷, ενώ τη δεσπόζουσα θέση της κατοχυρώνει και μόνο το γεγονός ότι είναι πατριαρχική, δηλαδή υπάγεται απευθείας στο Πατριαρχείο έχοντας μάλιστα ως διευθυντή μέλος της γραφειοκρατίας του Πατριαρχείου, συνήθως μητροπολίτη. Τα συμπεράσματα δε που προκύπτουν ασφαλώς εξακολουθούν να ισχύουν λίγα χρόνια αργότερα, την αυγή του 20^{ου} αιώνα, οπότε οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τόσο στον Πόντο όσο και σε όλη την αυτοκρατορία δεν είναι αισθητά διαφορετικές.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι κατά την περίοδο αυτή (1880-1881) στο Φροντιστήριο λειτουργεί Σχολαρχείο και Γυμνασιακό τμήμα με πέντε τάξεις, που αντιστοιχούν στο επίπεδο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και αυτό

³¹⁴ ΠΑΥΛΙΔΗΣ Αντώνης, «Πόντος - Κωνσταντινούπολη: ιδεολογία των εκπαιδευτικών σχέσεων

κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα», ΑΠ, τόμος 48, Αθήναι 1999, σελ. 377.

³¹⁵ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ, Σύγγραμμα εβδομαδιαίων, Εν Κωνσταντινουπόλει 1881, έτος 1^ο, τόμος 2, σελ. 45.

³¹⁶ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα Περιοδικόν, Περίοδος Α', Εν Τραπεζούντι 11 Οκτωβρίου 1880, σελ. 316-318.

³¹⁷ «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1901, Εν Κωνσταντινουπόλει 1900, σελ. 257.

τεκμαίρεται από το γεγονός ότι παράλληλα λειτουργεί και πρωτοβάθμιο τμήμα με έξι τάξεις, όπως φαίνεται, άλλωστε, και από το αντίστοιχο πρόγραμμα της σελίδας 330 του Α' μέρους του περιοδικού ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ της Τραπεζούντας. Η Μεγάλη του Γένους Σχολή αντίστοιχα, έχοντας κατακτήσει ένα ανώτερο επίπεδο σπουδών, λειτουργεί ως σχολείο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχοντας οκτώ τάξεις. Στον πίνακα που ακολουθεί συγκρίνουμε τα μαθήματα που διδάσκονται στο δευτεροβάθμιο επίπεδο των δύο σχολείων. Ως προς τα μαθήματα ανά τάξη, έχουμε:

Πίνακας 17
Αναλυτικό Πρόγραμμα Μ. του Γ. Σχολής και Φροντιστηρίου
1880-81

Μαθήματα	Μεγάλη του Γένους Σχολή	Φροντιστήριο
	Τάξη Α'	
Ελληνικά	Αστεία Ιεροκλέους και Γνώμαι. Αισώπειοι μύθοι. Αιλιανού ιστορία. Εκ των του Χρυσοστόμου ο περί προσευχής ή ο Περί του κατά θεόν πολιτεύεσθαι. Διοδώρου Σικελιώτου τα περί των κυριοτέρων μαχών.	Γνώμαι, νεκρικοί διάλογοι. Αισώπειοι μύθοι. Εξάσκησης εις το ελευθέως ομιλείν και εκφράζεσθαι τας εννοίας ελευθέρας και κατ' ήθος ανάγνωσις και εκστήθισις εκλεκτών τεμαχίων και ασμάτων μετ ερμηνείας.
Θρησκευτικά	Η ερμηνεία της θείας λειτουργίας	Εκ της ιεράς ιστορίας η Π.Δ.
Ιστορία	----	Ελληνική μυθολογία
Μαθηματικά	Αι τέσσαρις πράξεις επί των ακεραίων, των κοινών κλασμάτων, των συμμιγών και των Δεκαδικών.	Πρακτική αριθμητική από της μονάδος μέχρι των συμμιγών.
Γεωγραφία	Γενική περιγραφή Ευρώπης και γεωγραφία της Ελλάδος.	Στοιχειώδεις γνώσεις περί του σχήματος και των μερών της γης. Η Ελλάς και η Τουρκία.
	Τάξη Β'	
Ελληνικά	Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, Κύρου Παιδεία και Ισοκράτους ο προς Δημόνικον. Γραμματική το τυπικό και μέρος του κανονικού μέχρι τη συζυγία των βαρυτόνων.	Ξενοφώντος Κύρου Παιδεία, Ι. του Χρυσοστόμου παραβολή του ασώτου, εκστήθισις εκλεκτών τεμαχίων και ποιημάτων εκ της νέας ελληνικής φιλολογίας. Γραμματική εκ των εις -μι ρημάτων μέχρι τέλους, τεχνολογία και εφαρμογή, απλά εκθέσεις ιδεών.
Θρησκευτικά	Ιερά ιστορία της Π.Δ.	Τέλος της Π.Δ. και διδασκαλία της Κ.Δ.
Ιστορία	Ελληνική ιστορία βιογραφικώς.	Ελληνική ιστορία μέχρι των μακεδονικών.
Μαθηματικά	Συνέχεια μέχρι τέλους.	Από των κλασμάτων μέχρι τέλους.
Γεωγραφία	Τα λοιπά κράτη της Ευρώπης	Ευρώπη και Ασία
	Τάξη Γ'	
Ελληνικά	Ξενοφώντος Ελληνικά και Απομνημονεύματα. Ισοκράτους πανηγυρικός. Λυσίου Επιτάφιος. Συνέχεια του κανονικού μέρους της Γραμματικής, ανώμαλα ρήματα. Τα ουσιωδέστερα εκ του ετυμολογικού.	Ξενοφώντος Ελληνικά και Απομνημονεύματα. Το ετυμολογικόν και πρακτική ενάσκησης εφ' όλης της Γραμματικής. Σύνταξις απλών προτάσεων. Ορθογραφικά

Θρησκευτικά Ιστορία	Στοιχειώδεις συντακτικόν Ιερά ιστορία της Κ.Δ. Συνέχεια της ελληνικής και ρωμαϊκής.	ασκήσεις και εκθέσεις ιδεών. Ιερά ιστορία της Κ.Δ. Συνέχεια και τέλος ελληνικής ιστορίας.
Μαθηματικά	Ασκήσεις και προβλήματα.	Συνέχεια και τέλος αριθμητικής και αρχαί γεωμετρίας Δαμασκηνού.
Γεωγραφία Γαλλικά	Γεωγραφία των λοιπών ηπείρων. Αλφαβητάριον. Ασκήσεις περί την ανάγνωσιν. Ερμηνεία λέξεων και προτάσεων. Κλίσεις ονομάτων και ομαλά ρήματα.	Αφρική και Αμερική. -----
Οθωμανικά	Αλφαβητάριον μετά προφοράς και συλλαβισμού γραμμάτων. Αρχή γραφής. Εξήγησις κειμένου μετά λεξιλογίου.	-----
Μυθολογία	Ελληνική Μυθολογία	-----
Ελληνικά	Τάξη Δ' Δημοσθένους Ολυθιακοί, Φιλιππικοί, Πλάτωνος Κρίτων, Απολογία Σωκράτους, εκ των του Πλουτάρχου Βίων παραλλήλων Αρριανού και Πολυβίου. Εκμάθησις των ανωμάτων ρημάτων, πληρεστέρα και ακριβεστέρα εφαρμογή του τεχνολογικού.	Ξενοφώντος Οικονομικός, Ισοκράτους προς Δημόνικον, Λυκούργου κατά Λεωκράτους. Συντακτικόν μέχρι των εγκλίσεων, σύνταξις κατ' εφαρμογήν, εκθέσεις. Εκσηθίσις εκ της αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσης.
Θρησκευτικά Ιστορία	Ιερά κατήχησις. Βυζαντινή και νεωτέρα ελληνική. Θεωρητική αριθμητική.	Ιερά κατήχησις (Α' και Β' μέρος) Εκ της γενικής ιστορίας τα αρχαία έθνη.
Μαθηματικά	Φυσικομαθηματική.	Επανάληψις πρακ. Αριθμητικής.
Γεωγραφία		Αρχαί θεωρίας Δαμασκηνού. Βοτανική - Ζωολογία.
Λατινικά	Απλοί προτάσεις και στοιχειώδη μαθήματα. Γραμματικής το τυπικόν κατά τα μέρη του λόγου και θέματα.	-----
Γαλλικά	Ερμηνεία διαφόρων τεμαχίων. Αισώπειοι μύθοι. Ανώματα ρήματα. Επιστολογραφία καθ υπαγόρευσιν.	-----
Οθωμανικά	Ανάγνωσις εκ της εγκυκλοπαίδειας Μηλιοπούλου - εξήγησις κατά λεξιλογίου. Προφορικά ασκήσεις και γραφή.	-----
Ελληνικά	Τάξη Ε' Πλάτωνος ελάσσονες διάλογοι. Δημοσθένης. Ομήρου Οδύσσεια και προς ανάγνωσιν Ηρόδ. Και Αισχίνης. Το 2 ^ο μέρος του συντακτικού συμπληρώματος του κ. Καλλίφρονος μετά θεμάτων (εκ πεζών αττικών παραπεφρασμένων) και συνθέσεις.	Δημοσθένους περί των εν Χερρονήσω πραγμάτων. Απολογία Σωκράτους. Θουκυδίδου Ιστορίαι, Β' Μέρος. Ομήρου Οδύσσεια Α'. Συνέχεια συντακτικού από των εγκλίσεων Μέχρι τέλους. Θεματογραφία, εκθέσεις ιδεών, εκσηθίσις

Θρησκευτικά	Εισαγωγή εις τας γραφάς και ερμηνεία ευαγγελίου.	εκλεκτών τεμαχίων εκ τε της αρχαίας και νέας ελληνικής. Ιεράς κατηχήσεως Βερναρδάκη συνέχεια και τέλος και Ηθική Διομήδους Κυριακού.
Ιστορία	Αρχαία ιστορία ανατολικών λαών.	Ρωμαϊκή ιστορία.
Μαθηματικά	Γεωμετρία.	Θεωρητική αριθμητική και γεωμετρία.
Φιλοσοφικά	Ψυχολογία Λίνδερ (εκ μεταφράσεως).	----
Λατινικά		----
Γαλλικά	Νέπως, Ιουστίνος, Κούρτιος, Καίσαρ. Τεχνολογικού συνέχεια και τέλος. Ερμηνεία Τηλεμάχου - γραμματική ανάλυσις. Ορθογραφία, ανώμαλα ρήματα.	----
Οθωμανικά	Μετάφρ. Χρηστομαθείας Κων/νίδου. Προφορικά και γραπτά ασκήσεις και ασκήσεις επί πίνακος.	----
Ελληνικά	Τάξη ΣΤ' Ομήρου Ιλιάς, Θουκυδίδου ιστορικών και δημηγορίαί. Ελεγειακοί ποιηταί. Προς ανάγνωσιν Ομήρου Οδύσσεια και Πλάτωνος διάλογοι. Γραμματική: εκτενεστέρα ανάπτυξις και συμπλήρωσις συνθέτου λόγου και σχημάτων ελληνικής συντάξεως.	----
Θρησκευτικά	Οι δύο πρώτοι περίοδοι της εκκλησιαστικής ιστορίας μέχρι του σχίσματος.	
Ιστορία	Αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή.	
Μαθηματικά	Άλγεβρα και Τριγωνομετρία.	
Φιλοσοφία	Εισαγωγή εις την φιλοσοφίαν και Ψυχολογία.	
Λατινικά	Κικέρων και Οβίδιος. Επανάληψις Τεχνολογικού και συντακτικών.	
Φυσ. Ιστορία	Ζωολογία	
Γαλλικά	Ερμηνεία Βολταίρου και Ρακίνα και Γραμματική ανάλυσις. Ασκήσεις ορθογραφικά και μεταφράσεως εκ του ελληνικού εις το γαλλικόν.	
Οθωμανικά	Ερμηνεία αλεμίν βε τζαχιλίν φαρκί υπό Σαϊδ βέη. Ασκήσεις επί του κειμένου και απαγγελία αυτού. Εκ των εν χρήσει εις την τουρκικήν αραβικών κανόνων διδασκαλία.	
Ελληνικά	Τάξη Ζ' Θουκυδίδου προοίμιον και δημηγορίαί. Θεόκριτος και Ευριπίδης. Ανάγνωσις Ομήρου Ιλιάδος. Γραμματική δωρικής διαλέκτου και συνθέσεις εις την αρχαίαν ελληνικήν.	----
Θρησκευτικά	Αι δύο τελευταίοι περίοδοι της εκκλησιαστικής ιστορίας.	

Ιστορία Φιλοσοφία Φυσική Φυσ. Ιστορία Λατινικά Γαλλικά Οθωμανικά	Μεσαιωνική Ιστορία. Λογική και Ηθική. Πειραματική. Βοτανική Σαλούστιος, Λίβιος, Τάκιτος και Βιργίλιος. Θεματογραφία Ερμηνεία Ρουσσώ και Σατωβριάνδου Συντακτικό. Συνθετικά ασκήσεις. Ανάγνωσις εφημερίδων. Προφορικά εκθέσεις. Συνθέσεις. Γραμματικοί κανόνες αραβικής εν χρήσει εις την τουρκικήν.	
Ελληνικά Θρησκευτικά Ιστορία Φυσική Φυσ. Ιστορία Λατινικά Φιλοσοφία Γαλλικά Οθωμανικά	<p style="text-align: center;">Τάξη Η'</p> Σοφοκλέους, Αισχύλου και Αριστοφάνους δράματα και Πινδάρου Ωδαί. Προς ανάγνωσιν Ησίοδος. Χριστιανική ηθική. Νεώτερη Ιστορία. Πειραματική. Ορυκτολογία και Γεωλογία. Λατινική γραμματολογία. Ιστορία Φιλοσοφίας. Ερμηνεία Βοαλώ και Βολταίρου. Διηγήματα. Συντακτικά ασκήσεις. Ερμηνεία Τηλεμάχου υπό Κιαμήλ Πασά και Τούρκων ποιητών. Διδασκαλία επιστολογραφίας και ανάγνωσις εφημερίδων.	-----

Μια σύντομη συγκριτική ανάλυση των Αναλυτικών Προγραμμάτων των δύο σχολείων περιλαμβάνει τα εξής σχόλια:

- Η υπεροχή του προγράμματος της Μεγάλης του Γένους Σχολής της Κωνσταντινούπολης έναντι εκείνου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας είναι σαφέστατη. Η υπεροχή αυτή οφείλεται όχι μόνο στους λόγους που προαναφέρθηκαν αλλά και σε μια σειρά άλλων λόγων, όπως το γεγονός ότι η περιοχή του Πόντου είναι απομακρυσμένη και συνεπώς υπάρχει μεγάλη δυσκολία εύρεσης αξιόλογων εκπαιδευτικών, αλλά και οι περιορισμένοι πόροι που δεν επιτρέπουν αξιόλογο σχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου εκ μέρους της ελληνικής κοινότητας της Τραπεζούντας. Σημαντικότερος όλων, όμως, είναι η μεγάλη κρίση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, που έχει άμεσες επιπτώσεις στα εκπαιδευτικά της πράγματα και πολύ περισσότερο στο βασικό της εκπαιδευτικό μηχανισμό, που είναι το Φροντιστήριο. Η κρίση αυτή φαίνεται να είναι συνέχεια μιας μακρόχρονης που οφείλεται στον Μητροπολίτη Κωνσταντίο Α³¹⁸, του οποίου ο θάνατος το 1879 δεν αλλάζει τα δεδομένα. Η κρίση αυτή συνεχίζεται για μερικά χρόνια με την εναλλαγή στη θέση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας διαφόρων ιεραρχών περιορισμένου κύρους³¹⁹. Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με τις νέες

³¹⁸ ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Στάθης: «Η κρίση της δεκαετίας 1870 στη Μητρόπολη Τραπεζούντας», ΑΠ, τόμος 40, Αθήναι 1985, σελ. 230.

³¹⁹ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 642-660. Εδώ ο συγγραφέας με μια σειρά γεγονότα τεκμηριώνει την αδυναμία των τριών μητροπολιτών που αναλαμβάνουν τη Μητρόπολη Τραπεζούντας

ανάγκες για ανάπτυξη της εκπαίδευσης που προκαλείται από τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη της περιοχής αλλά και την ουσιαστική ανυπαρξία υποδομής, δεδομένου ότι το ίδιο το κτίριο του Φροντιστηρίου είναι μικρό και δεν ανταποκρίνεται στις νέες αναγκαιότητες, οδηγούν ένα αριθμό Ποντίων μαθητών να μεταβούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου από πολλά χρόνια υπάρχει ακμάζουσα ποντιακή κοινότητα, για να φοιτήσουν στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, που είναι το σημαντικότερο εκπαιδευτήριο στη συνείδηση του ελληνισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Έτσι, βλέπουμε τα ονόματα αρκετών Ποντίων μαθητών στις καταστάσεις των μαθητών αλλά και των αποφοίτων της Σχολής καθόλη αυτή την περίοδο μέχρι σχεδόν τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ενώ η ροή των μαθητών από τον Πόντο στην Πόλη σταματά λίγο πριν από την αυγή του 20^{ου} αιώνα, οπότε με την έλευση στην Τραπεζούντα του νέου μητροπολίτη έχουμε υπέρβαση της εσωστρέφειας, επανασχεδιασμό της εκπαίδευσης και την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου³²⁰.

- Η υπεροχή της Μ. του Γ.Σ. έναντι του Φροντιστηρίου εκφράζεται:

1^{ov}. Στο μεγαλύτερο αριθμό διδασκομένων μαθημάτων (π.χ. στις μεγαλύτερες τάξεις διδάσκονται επιπλέον Λατινικά, Γαλλικά, Φιλοσοφία, Οθωμανικά).

2^{ov}. Στο περιεχόμενο των μαθημάτων, όπου, ενώ στις τάξεις μέχρι την Ε' σχεδόν όλη η ύλη του Φροντιστηρίου εμπεριέχεται στις αντίστοιχες τάξεις της Μεγάλης Σχολής, όμως στο πρόγραμμα της δεύτερης η ύλη είναι πολύ πιο πλούσια.

3^{ov}. Στη λειτουργία μεγαλύτερου αριθμού τάξεων (8 έναντι 5), όπου στις μεγαλύτερες διδάσκονται σημαντικά μαθήματα, μερικά από τα οποία είναι εξειδικευμένα (π.χ. Γαλλικά υψηλού επιπέδου ως ξένη γλώσσα, Οθωμανικά, αλλά και πρακτική Αριθμητική), που, εκτός των άλλων, έχουν στόχο να προετοιμάσουν τους μαθητές για να στελεχώσουν τις υπό ανάπτυξη ελληνικές εμπορικές κυρίως επιχειρήσεις. Και μόνο η ανάγνωση του προγράμματος των ΣΤ', Ζ' και Η' τάξεων της Μεγάλης του Γένους Σχολής, που είναι οι επιπλέον τάξεις, βεβαιώνει του λόγου το αληθές.

- Η σαφής αυτή υπεροχή του Αναλυτικού Προγράμματος της Μεγάλης του Γένους Σχολής είναι εις γνώσιν των παραγόντων της εκπαιδευτικής κοινότητας της Τραπεζούντας, όπως δηλώνεται από μια σειρά αλλαγών που επιφέρουν στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Φροντιστηρίου, το αμέσως μάλιστα επόμενο σχολικό έτος 1881-82³²¹. Οι αλλαγές αυτές, χωρίς να είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές, πραγματοποιούνται στην κατεύθυνση της μεγαλύτερης προσέγγισης του προγράμματος του Φροντιστηρίου με εκείνο της Μ. του Γ. Σχολής στις αντίστοιχες τάξεις, παρότι δεν αυξάνονται και οι τάξεις του Φροντιστηρίου από 5 σε 8, που είναι ο αριθμός των τάξεων του σχολείου της Κωνσταντινούπολης. Συγκεκριμένα:

- Διδάσκεται η Γαλλική γλώσσα στις τρεις μεγαλύτερες τάξεις (Γ', Δ' και Ε') με ειδικό μάλιστα Αναλυτικό Πρόγραμμα, που παρουσιάζεται στις σελ. 93 και 94, ενώ στις τάξεις Δ' και Ε' διδάσκονται Λατινικά, όπως και στις αντίστοιχες (καθώς και στις υπόλοιπες 2) της Μ ΓΣ.

από το 1879 μέχρι το 1893 να δώσουν αποτελεσματικές διεξόδους στην κρίση που ταλανίζει την κοινότητα της πόλης. Η κρίση λαμβάνει τέλος με την έλευση του Μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου το 1893.

³²⁰ ΠΑΥΛΙΔΗΣ Αντώνης: «Πόντος - Κωνσταντινούπολη...», ό.π., σελ. 378-379.

³²¹ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν εβδομαδιαίον, Έτος 2^{ov}, 1881-82, Εν Τραπεζούντι 1882, σελ. 90-92.

- Στην **Α' τάξη**: Προστίθενται τα Γνωμικά κατ' εκλογήν εκ των «αστείων του Ιεροκλέους», καθώς και τμήμα της ιστορίας του Αιλιανού, όπως και στη Μ.Γ.Σ. Επίσης, διδάσκεται η Γεωγραφία της Ευρώπης και της ελληνικής χερσονήσου, όπως σχεδόν και στη ΜΓΣ.
- Στη **Β' τάξη**: Στην «Κύρου παιδεία» του Ξενοφώντος προστίθεται και η «Κύρου ανάβασις», όπως στη ΜΓΣ και τα «Ελληνικά», τα οποία αφαιρούνται από τη Γ' τάξη.
- Στη **Γ' τάξη**: Αφαιρούνται τα «Ελληνικά» και προστίθενται «Ισοκράτους προς Φίλιππον» όπως και στη ΜΓΣ, καθώς και Πλουτάρχου «Περί παιδων αγωγής», ενώ τώρα διδάσκεται και Ζωολογία, που έχει μεταφερθεί από τη Δ' τάξη.
- Στη **Δ' τάξη**: Στα Ελληνικά προστίθενται οι Ολυνθιακοί του Δημοσθένη, καθώς και Πλούταρχος όπως στη ΜΓΣ, ενώ στην ίδια τάξη διδάσκεται τώρα και Φυσική Πειραματική.
- Στην **Ε' τάξη**: Στα Ελληνικά διδάσκονται Πλατωνικοί Διάλογοι (εδώ ο Κρίτων) όπως και στη ΜΓΣ, καθώς και Δημοσθένης («Περί ειρήνης»), ενώ παραμένει η «Απολογία Σωκράτους». Στη Ρωμαϊκή Ιστορία προστίθεται και η Βυζαντινή, καθώς και Ανθρωπολογία.

Από όλα αυτά γίνεται σαφές ότι με τη μερική αυτή αναπροσαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος επιδιώκεται η αναβάθμιση του επιπέδου σπουδών που παρέχει το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, αφενός μεν με την προσθήκη νέων γνωστικών αντικειμένων και αφετέρου με τις προσθαφαιρέσεις διδακτέας ύλης σε ήδη διδασκόμενα μαθήματα. Σε κάθε περίπτωση το πλαίσιο μαθημάτων της Μεγάλης του Γένους Σχολής είναι το πρότυπο προς το οποίο επιδιώκεται να προσαρμοστεί η διδακτέα ύλη του σχολείου της Τραπεζούντας.

- Η ιδεολογία που προωθείται από τα προγράμματα και των δύο σχολείων γίνεται φανερή τόσο από το είδος όσο και από το περιεχόμενο των ίδιων των μαθημάτων και κυρίως από τα Ελληνικά, την Ιστορία, τα Θρησκευτικά και, ως ένα βαθμό, τη Γεωγραφία και τη Φιλοσοφία. Έτσι, βλέπουμε μια μεγάλη αναφορά στην αρχαία ελληνική γραμματεία (Αίσωπο, Ξενοφώντα, Ισοκράτη, Λυκούργο, Δημοσθένη, Πλάτωνα, Όμηρο, Θουκυδίδη, Αισχύλο, Σοφοκλή), που σε συνδυασμό με την ελληνική μυθολογία, τη Γραμματική και την Ιστορία δείχνουν ότι η ανάδειξη της ελληνικής ταυτότητας των μαθητών είναι ένας από τους βασικούς στόχους της διδασκαλίας. Από την άλλη πλευρά, το περιεχόμενο κατά κύριο λόγο των Θρησκευτικών και κατά δεύτερο της Φιλοσοφίας, αλλά ακόμη και των Ελληνικών σε κάποιες περιπτώσεις (π.χ. στην Α' τάξη της Μ. του Γ. Σ. και στη Β' τάξη του Φροντιστηρίου) δείχνουν ότι ο δεύτερος κυρίαρχος ιδεολογικός στόχος είναι η ανάδειξη της ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας των μαθητών.
- Βεβαίως, υπάρχει μια σειρά μαθημάτων που έχουν καθαρά γνωστικό χαρακτήρα, που προσφέρουν δηλαδή στο μαθητή γνώσεις που θα τον καταστήσουν ικανό να σταθεί στην αγορά εργασίας, αλλά και θα του προσφέρουν γενικότερη μόρφωση. Πρόκειται κυρίως για τα Γαλλικά, τα Οθωμανικά, τη Φυσική Ιστορία, τη Φυσική Πειραματική, τη Ζωολογία και τα Μαθηματικά.
- Ειδικά στις μικρές τάξεις η διδασκαλία των ελληνικών έχει ηθικοπλαστικό στόχο, ο οποίος επιτυγχάνεται με τη διδασκαλία των ιδιαίτερα διδακτικών Αισώπειων μύθων καθώς και της Κύρου Παιδείας αλλά και των παραβολών

όπως του Ασώτου, όπου επιδιώκεται κυρίως ο φρονηματισμός του μικρού μαθητή.

1.2. Αναλυτικά Προγράμματα

Όπως έχει προαναφερθεί, δεν διαθέτουμε κανονισμό λειτουργίας του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, γεγονός που θα μας έδινε τη δυνατότητα μιας σε βάθος ανάλυσης των διδασκομένων μαθημάτων, της ιδεολογίας που αυτά παράγουν και των ειδικών και γενικότερων στόχων τους. Για το λόγο αυτό θα περιοριστούμε κατ' ανάγκη στα διαθέσιμα στοιχεία: α) τα Αναλυτικά Προγράμματα σχολείων της Κωνσταντινούπολης, που ούτως ή άλλως λειτουργούν ως πρότυπα για τα υπόλοιπα σχολεία του ελληνισμού της Οσμаниκής αυτοκρατορίας και έχουν την άμεση επίβλεψη του Πατριαρχείου μέσω της ΚΠΕΕ αλλά και σημαντικών επιστημονικών φερέων όπως του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, και β) τα διδασκόμενα μαθήματα στο Φροντιστήριο και τους ιδιαίτερους στόχους διδασκαλίας, όπως προκύπτουν από προσωπικές μαρτυρίες αποφοίτων του Φροντιστηρίου, καθώς και τη σχετική βιβλιογραφία.

Έχουν ήδη προαναφερθεί οι λόγοι για τους οποίους τα σχολεία της Κωνσταντινούπολης είναι πρότυπα για τις υπόλοιπες περιοχές του ελληνισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η περίπτωση του Φροντιστηρίου δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει εξαίρεση, όχι μόνο επειδή βρίσκεται απλώς εντός των ορίων του οθωμανικού κράτους, αλλά κυρίως γιατί κατά την περίοδο αυτή (1893-1906) πνευματικός ηγέτης της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας της Τραπεζούντας γίνεται ο Κωνσταντίνος Καρατζόπουλος, ένας από τους σημαντικότερους φορείς της ιδεολογίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεδομένου ότι, εκτός των σπουδών του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης (αποφοίτησε το 1886), έχει ανέβει την ιεραρχία της γραφειοκρατίας του Πατριαρχείου, πρώτα ως «Δευτερεύων», στη συνέχεια ως «Αρχιδιάκονος» (1889) και τέλος ως «Μέγας Πρωτοσύγγελος», ενώ στο μεταίχμιο των δύο αιώνων (1897-1904) γίνεται μέλος της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, του κορυφαίου οργάνου διοίκησής του³²². Είναι απολύτως φυσικό, λοιπόν, κατά την περίοδο αυτή οι εκπαιδευτικές - και όχι μόνο - σχέσεις της Τραπεζούντας με την έδρα του Οικουμενικού θρόνου να γίνουν πολύ στενότερες και, κατά συνέπεια, και τα προγράμματα των σχολείων να επηρεαστούν ακόμη περισσότερο από όσο πριν, από εκείνα που καταρτίζονται για τα σχολεία της Κωνσταντινούπολης και εγκρίνονται από την ΚΠΕΕ. Η περίοδος, επιπλέον, της διακονίας του μητροπολίτη Κωνσταντίου στην Τραπεζούντα συμπίπτει χρονικά με το τέλος του 19^{ου} και την αυγή του 20^{ου} αιώνα, με την υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην κοινότητα Τραπεζούντας, με τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου με την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και γενικά με την αρχή μιας νέας περιόδου τεράστιας μορφωτικής και οικονομικής ανάπτυξης για τον ελληνισμό του Πόντου. Λόγω, λοιπόν, της έλλειψης Αναλυτικών Προγραμμάτων του Φροντιστηρίου, θα παραθέσουμε τα αντίστοιχα Αναλυτικά Προγράμματα της Κωνσταντινούπολης, τα οποία

³²² ΕΑ, τόμος 30, 1906, σελ. 310.

μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε, για τους λόγους που προαναφέραμε, ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό εφαρμόζονται και στην περίπτωση του Φροντιστηρίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, παραθέτοντας τα Αναλυτικά Προγράμματα των σχολείων της Κωνσταντινούπολης, έχουμε μπροστά μας κατά προσέγγιση και το πρόγραμμα του Φροντιστηρίου.

Κατά τις αρχές του 24^{ου} αιώνα το Φροντιστήριο έχει συνολικά 12 τάξεις, από τις οποίες 5 τάξεις στο πρωτοβάθμιο επίπεδο (1 προκαταρκτική και 4 στο Δημοτικό) και 7 στο δευτεροβάθμιο (3 στο Σχολαρχείο και 4 στο Γυμνάσιο)³²³. Στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης έχουμε αντίστοιχα στα πρωτοβάθμια σχολεία 7 τάξεις τόσο λίγο πριν από τον 20^ο αιώνα³²⁴ όσο και στις αρχές του 20^{ου}³²⁵, αλλά και με λιγότερες τάξεις, ανάλογα με τις συνθήκες (14 σχολεία με 7 τάξεις, 9 με 6 τάξεις, 11 με 5 τάξεις, 15 με 4 τάξεις και 12 με 3 τάξεις)³²⁶. Στα δευτεροβάθμια σχολεία 6 τάξεις (η ΜΓΣ)³²⁷.

Επειδή στο Φροντιστήριο και στα 2 επίπεδα λειτουργούν 12 συνολικά τάξεις - όσο, δηλαδή, συνολικά και στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης -, για λόγους ισορροπίας θα παραθέσουμε το πρόγραμμα των εξαετών δημοτικών σχολείων (τάξεις 1^η - 6^η) του έτους 1912³²⁸ και της (επίσης εξαετούς) ΜΓΣ της Κωνσταντινούπολης (τάξεις 7^η -12^η) του έτους 1900³²⁹, ονομάζοντας, για πρακτικούς λόγους, όλες τις τάξεις και στα δύο επίπεδα, από 1^η μέχρι 12^η. Επίσης, για λόγους οικονομίας αλλά και ουσίας, δεν θα παραθέσουμε όλα τα μαθήματα, αλλά μόνο εκείνα που κυρίως προωθούν συγκεκριμένους στόχους και αυτά όχι με πλήρη ανάλυση, αλλά με τα βασικά δεδομένα που παρατίθενται στα δύο Αναλυτικά Προγράμματα που περιλαμβάνονται στις προαναφερθείσες πηγές, από τις οποίες αντλούμε αυτά τα στοιχεία.

- Στην **1^η τάξη** διδάσκονται: Ελληνικά, Θρησκευτικά, Πραγματογνωσία, Αριθμητική, Ιχνογραφία, Ωδική και Γυμναστική. Ως προς το περιεχόμενο των μαθημάτων αυτών δεν υπάρχει κάτι ουσιαστικό να αναφερθεί, εκτός από την Πραγματογνωσία, της οποίας στόχος είναι να προετοιμάσει το μικρό μαθητή για τη συστηματική ανάπτυξη των «πραγματικών» μαθημάτων (Ιστορίας, Γεωγραφίας, Φυσιογνωσίας), που θα διδαχτούν στην 3^η τάξη (σελ. 21 του Αναλυτικού Προγράμματος).
- Στη **2^η τάξη** Ελληνικά, Θρησκευτικά, Πραγματογνωσία, Αριθμητική, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική. Στα Ελληνικά, πλην των άλλων, διδάσκονται: Ιστορήματα εκ των μυθικών και ηρωικών χρόνων της Αρχαίας Ελλάδος («τα προσιτότερα και αρμοδιότερα εκ του βίου του Ηρακλέους, Αχιλλέως, Θησέως και Οδυσσέως»). Εδώ είναι φανερός ο

³²³ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215.

³²⁴ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών των αρρένων και θηλέων της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1897.

³²⁵ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1907.

³²⁶ ΕΑ, τόμος, 1905, σελ. 8.

³²⁷ ΕΑ, τόμος 24, 1900, σελ. 269, 270.

³²⁸ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των μαθημάτων των εξαετών αστικών σχολών Κων/πόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις 1912. Πρόκειται για

νέο πρόγραμμα, που προέρχεται από μικρές τροποποιήσεις του προηγούμενου του 1897. Οι τροποποιήσεις αφορούν κυρίως στην προσαρμογή στα έξι χρόνια σπουδών, δεδομένου ότι το εξαετές Δημοτικό είναι πλέον το βασικό μοντέλο πρωτοβάθμιου σχολείου μετά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα.

³²⁹ ΕΑ, τόμος 24, 1900, σελ. 269-270.

στόχος για ηθικοπλαστική διδασκαλία: οι μικροί μαθητές καλούνται να ταυτιστούν με τα σημαντικότερα ηρωικά πρότυπα της ελληνικής μυθολογίας. Στην Πραγματογνωσία, εκτός των άλλων, φαίνεται μια προσπάθεια επαγγελματικού προσανατολισμού με τη διδασκαλία διαφόρων επαγγελμάτων μερικών μάλιστα ιδιαίτερα επίκαιρων (έμπορος, ελεύθερα επιτηδεύματα, στη σελίδα 25 του ίδιου προγράμματος).

- Στην **3^η τάξη** το πρόγραμμα ανοίγει με τη διδασκαλία περισσότερων μαθημάτων: Ελληνικά, Θρησκευτικά, Αριθμητική, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσιογνωσία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική. Στα Ελληνικά διδάσκονται μαθήματα ηθικοπλαστικού και γενικά διδακτικού περιεχομένου. Στην Ιστορία διδάσκονται οι μυθικοί και ηρωικοί χρόνοι της Αρχαίας Ελλάδας (Θεοί, Ήρωες, Αργοναύτες, Τρωικός πόλεμος, Κόδρος, Όμηρος, Λυκούργος, Σόλων, Πεισίστρατος, σελ. 30-31). Στη Γεωγραφία διδάσκεται η γεωγραφία της περιοχής Κωνσταντινούπολης, η γήινη σφαίρα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα βαλκανικά κράτη. Εδώ υπάρχει η εντολή να ακολουθείται μια βασική διδακτική αρχή: να διδάσκονται πρώτα αυτά που βρίσκονται τοπικά πλησιέστερα στο μαθητή και στη συνέχεια τα μακρύτερα. Έτσι, ξεκινά η Γεωγραφία από την ενορία, στη συνέχεια φτάνει στην πόλη, έπειτα στο Νομό, στο Οθωμανικό κράτος και στη συνέχεια στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (σελ 31).
- Στην **4^η τάξη** διδάσκονται τα ίδια ακριβώς με την 3^η τάξη μαθήματα. Στο μάθημα των Ελληνικών, πλην των άλλων, επιδιώκεται ως στόχος των διδασκομένων αναγνωσμάτων η ηθική διδασκαλία και γενικά η εξαγωγή ηθικών συμπερασμάτων (σελ. 35). Τα Θρησκευτικά - όπως και σε όλες τις τάξεις - έχουν πολλή ύλη και θεωρούνται φανερά ως ένα από τα κεντρικά μαθήματα. Εδώ διδάσκονται: η ζωή του Χριστού, οι παραβολές, οι Απόστολοι, οι βίοι των αγίων, προσευχές, τροπάρια κ.λπ. Από την Ιστορία έχουμε τους Μηδικούς πολέμους μέχρι την άλωση της Κορίνθου από τους Ρωμαίους (Ιωνική επανάσταση, Μιλτιάδης, Αριστείδης, Αθήνα, Κίμων, Περικλής, Πελοποννησιακός πόλεμος, Μέγας Αλέξανδρος κ.λπ. Είναι φανερή η προσπάθεια εδώ, όπως και σε κάθε τάξη στην περίπτωση της διδασκαλίας της Ιστορίας, να προωθηθεί η ιδέα της ελληνικής καταγωγής και της ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων. Ενδιαφέρον στη Γεωγραφία έχει η διδασκαλία, πλην των άλλων, της γεωγραφίας του Βασιλείου της Ελλάδας, όπου είναι αυτονόητοι οι σχετικοί συνειρμοί με την προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο βασίλειο, που είναι ένας νέος παραγωγός ιδεολογικών μηχανισμών για τον ελληνισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.
- Στην **5^η τάξη** έχουμε ως επιπλέον μαθήματα την Τουρκική, Φυσική Πειραματική και τη διδασκαλία των Γαλλικών. Γίνεται φανερή η προσπάθεια να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στην ανάπτυξη του μορφωτικού επιπέδου των μαθητών με νέα γνωστικά αντικείμενα, τα οποία δεν έχουν ιδιαίτερη ιδεολογική αξία, αλλά θα τους είναι χρήσιμα στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα ως προς τα διδασκόμενα μαθήματα, στην Ιστορία διδάσκονται στην τάξη αυτή κατά τους τέσσερις πρώτους μήνες ανακεφαλαίωση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας με ιδιαίτερη έμφαση των στοιχείων που αναφέρονται στον πολιτισμό των αρχαίων Ελλήνων (σελ. 43), γεγονός που επιβεβαιώνει την προηγούμενη υπόθεσή μας. Κατά το

υπόλοιπο χρονικό διάστημα διδάσκεται η Ρωμαϊκή ιστορία και η Βυζαντινή μέχρι τους Άραβες.

- Τέλος, στην **6^η τάξη** έχουμε τα ίδια μαθήματα που διδάσκονται στην 5^η τάξη, και Χημεία. Ειδικά στα Ελληνικά έχουμε ανάγνωση και ερμηνεία αποσπασμάτων από την «Κύρου Ανάβαση» του Ξενοφώντα αλλά και του κατά Λουκά Ευαγγελίου με αποσθήθιση κάποιων περικοπών. Προφανώς, εδώ επιβεβαιώνεται η προηγούμενη εκτίμησή μας ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών, με το διεμβολισμό του Ευαγγελίου στο μάθημα των Ελληνικών.
- Στην **7^η τάξη** (Α' τάξη στο δευτεροβάθμιο επίπεδο της ΜΓΣ) διδάσκονται: Ελληνικά, Θρησκευτικά, Αριθμητική, Γεωγραφία, Ιχνογραφία και Καλλιγραφία. Ειδικά στα Ελληνικά ως προς το περιεχόμενο έχουμε ερμηνεία των Αισώπειων μύθων, συλλογή αποφθεγμάτων του Πλουτάρχου. Φανερός και εδώ ο στόχος ως προς τα Ελληνικά.
- Στην **8^η τάξη** (Β' της ΜΓΣ) διδάσκονται τα ίδια ακριβώς μαθήματα και η Ιστορία. Στα Ελληνικά διδάσκονται η Κύρου Ανάβαση και η Κύρου Παιδεία του Ξενοφώντος, ενώ από την Ιστορία η ελληνική ιστορία μέχρι τον Πελοποννησιακό πόλεμο.
- Στην **9^η τάξη** (Γ' της ΜΓΣ) έχουμε τον εμπλουτισμό με νέα γνωστικά αντικείμενα: Τουρκική και Γαλλική γλώσσα και Μυθολογία. Εδώ είναι εμφανής ο διπλός στόχος: τόσο ο ιδεολογικός, όσο και η παροχή χρησίμων για την αγορά εργασίας γνώσεων. Ως προς το δεύτερο αυτό στόχο ενδιαφέρον έχει η διδασκαλία της Πρακτικής Αριθμητικής στο πλαίσιο του μαθήματος των Μαθηματικών, ενώ ως προς τον πρώτο το μάθημα της Ιστορίας (ελληνική από τον Πελοποννησιακό πόλεμο μέχρι και τους Ρωμαίους αυτοκράτορες) και το μάθημα των Ελληνικών (απομνημονεύματα Ξενοφώντος, λόγοι Λυσίου, βίος του Θεμιστοκλέους από τον Πλούταρχο κ.λπ).
- Στη **10^η τάξη** (Δ' της ΜΓΣ) προστίθεται το μάθημα των Λατινικών, ενώ επιβεβαιώνονται οι στόχοι της διδασκαλίας των μαθημάτων, γεγονός που τους προσδίδει μεγαλύτερη αξία, καθιστώντας τους γενικότερους στόχους της διδασκαλίας.
- Στην **11^η τάξη** (Ε' της ΜΓΣ) προστίθεται το μάθημα της Χημείας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας, επιβεβαιώνοντας και πάλι το διπλό στόχο διδασκαλίας. Στα Ελληνικά διδάσκονται κάποιοι λόγοι του Δημοσθένους, το 1^ο βιβλίο του Ηροδότου και μικρό μέρος της Οδύσσειας.
- Στη **12^η τάξη** τέλος (ΣΤ' της ΜΓΣ) προστίθεται η Φυσική Ιστορία και η Φιλοσοφία και προστίθεται κατ' αυτό τον τρόπο και η μορφωτική διάσταση της διδασκαλίας, που, ούτως ή άλλως, υπάρχει σε όλες τις τάξεις και στα δύο επίπεδα. Φυσικά και εδώ έχουμε πλήρη επιβεβαίωση των υπόλοιπων δύο στόχων διδασκαλίας τόσο με το περιεχόμενο των Ελληνικών, των Θρησκευτικών και της Ιστορίας αφενός, όσο και με αυτή των Μαθηματικών, Γαλλικών και Τουρκικής.

1.3. Κανονισμοί άλλων σχολικών μηχανισμών του Πόντου

Όπως προαναφέρει, δεν διαθέτουμε κανονισμό λειτουργίας του Φροντιστηρίου αυτής της περιόδου, που θα μας βοηθούσε να κάνουμε μια σε βάθος ανάλυση του περιεχομένου της εκπαίδευσης και των διδασκομένων μαθημάτων. Αλλά δεν έχουμε στη διάθεσή μας ούτε και κανονισμό άλλων

σχολείων του Πόντου που να αναφέρονται στην ίδια περίοδο, γεγονός που θα μας βοηθούσε εμμέσως να αντλήσουμε στοιχεία που να αναφέρονται και στο πρόγραμμα του Φροντιστηρίου, με δεδομένο το χαρακτήρα του Φροντιστηρίου ως προτύπου σχολείου των Ελλήνων του Πόντου και, συνεπώς, της συνεχούς προσπάθειας όλων των σχολείων του Πόντου να προσαρμόσουν τα προγράμματά τους προς το πρόγραμμα του Φροντιστηρίου. Έχουμε διαθέσιμους μόνο τους κανονισμούς δύο σχολείων, από τα πιο αξιόλογα εκτός του Φροντιστηρίου, που βρίσκονται σε δύο από τις μεγάλες παραθαλάσσιες πόλεις του Πόντου, Κοτύωρα και Αμισό, που αναφέρονται όμως στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή πριν από την εξεταζόμενη περίοδο. Πρόκειται για τον Κανονισμό της «Εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής», που εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη το 1878, και τον Κανονισμό «των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων», που εκδίδεται το 1890. Το γεγονός ότι οι δύο αυτοί κανονισμοί αναφέρονται σε σχολεία μικρότερης εμβέλειας από το Φροντιστήριο αλλά και σε μια περίοδο πριν από την εξεταζόμενη μας αναγκάζει να μην κάνουμε εκτενή, αλλά μάλλον σύντομη, αναφορά σ' αυτούς. Παρά τις αδυναμίες αυτές, κρίνουμε σκόπιμο να παραθέσουμε έστω και κατ' αυτό τον τρόπο τους προαναφερθέντες κανονισμούς, για να έχουμε μια έστω και αδύναμη και έμμεση αίσθηση του προγράμματος του Φροντιστηρίου.

Ο Κανονισμός της Ψωμιαδείου Σχολής Κοτυώρων³³⁰ αναφέρεται στη γνωστή σχολή που οικοδόμησε και προσέφερε στην ιδιαίτερη πατρίδα του ο Κωνσταντίνος Σπυρίδωνος Ψωμιάδης, ο οποίος μετά την ολοκλήρωση του έργου δωρίζει στη σχολή τέσσερα ακίνητα στην Κωνσταντινούπολη για την αντιμετώπιση των λειτουργικών της εξόδων. Για το λόγο αυτό η σχολή λαμβάνει το όνομά του, γεγονός που κατοχυρώνεται στη σελίδα δ' του πατριαρχικού συγγιλίου, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στον κανονισμό, αλλά και αναφέρεται συγκεκριμένα στο άρθρο 1 του κανονισμού. Στη Σχολή λειτουργούν δύο τμήματα: Αλληλοδιδασκτικό (το χαμηλότερο επίπεδο σχολείου, που ισοδυναμεί με τις 4 πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου) και Ελληνικό (περίπου στο επίπεδο του Σχολαρχείου, μεταξύ των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού και των πρώτων του Γυμνασίου, άρθρο 2 του κανονισμού). Σχολάρχης είναι ο δάσκαλος της τελευταίας τάξης, ο οποίος προϊστάται των δασκάλων, έχει την ευθύνη για τη εφαρμογή του κανονισμού και γενικά για όλη τη λειτουργία της σχολής και λογοδοτεί ετησίως κατά την ημέρα των εξετάσεων στο τέλος του διδακτικού έτους (άρθρα 10, 14 και 15 του κανονισμού). Ειδικά στα διδασκόμενα μαθήματα γίνεται εκτενής αναφορά στα άρθρα 27, 28 και 29. Εδώ τα διδασκόμενα μαθήματα του Αλληλοδιδασκτικού απλώς περιγράφονται και είναι: Ανάγνωση με ερμηνεία των λέξεων, Γραφή, Ιερή Κατήχηση και σύντομη Ιερά Ιστορία, Πολιτική Γεωγραφία και Αριθμητική. Φυσικά, αναλυτικά παρατίθεται η διδακτέα ύλη των μαθημάτων των τεσσάρων τάξεων του Ελληνικού λεγομένου τμήματος της Σχολής. Έτσι, στην Α' τάξη διδάσκονται: Ιερά Ιστορία (3 ώρες εβδομαδιαίως), Ελληνικά (απλές και σύντομες ελληνικές φράσεις, Αισώπειοι μύθοι, γνώμαι παλαιών, συνολικά 6 ώρες εβδομαδιαίως), Πρακτική αριθμητική (3 ώρες εβδομαδιαίως), Πολιτική Γεωγραφία (3 ώρες), Ορθογραφικά Γυμνάσματα (3). Στη Β' τάξη Ιερά Ιστορία (συνέχεια από την Α' και τέλος, 3 ώρες), Ελληνικά (Λουκιανός, Χρυσόστομος μετά γραμματικής και ετυμολογικού, 6 ώρες),

³³⁰ Κανονισμός της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής, Εν Κωνσταντινουπόλει 1878.

Πρακτική Αριθμητική (3), Πολιτική Γεωγραφία (συνέχεια από την Α' και τέλος, 3), Ορθογραφικά Γυμνάσματα από ελληνικά κείμενα με ερμηνεία των λέξεων (3). Στη Γ' τάξη έχουμε Ελληνικά (Ξενοφών, Πλούταρχος, Ισοκράτης, με συντακτικό, 6 ώρες), Γεωμετρία (3), Ελληνική Ιστορία (3), Μαθηματική Γεωγραφία (3), Ορθογραφικά γυμνάσματα από κείμενα της αρχαίας ελληνικής (3), Ιερόν τι μάθημα (επεξήγηση ευαγγελίου). Στη Δ', τέλος, τάξη διδάσκονται: Ιερά κατήχησις (2), Ελληνικά (Λυσίας, Λυκούργος, Δημοσθένης, με σύνταξη, ώρες 6), Ελληνική Ιστορία (3), Φυσική Γεωγραφία (3) Έκθεση (2 ώρες), Ανάγνωση εκ του Πλουτάρχου. Ο κανονισμός αυτός - όπως και κάθε άλλος κανονισμός - επικυρώνεται από το Πατριαρχείο, με ημερομηνία εδώ 13 Ιουλίου 1878.

Ο κανονισμός των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Αμισού³³¹ δεν περιλαμβάνει Αναλυτικό Πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων. Σημαντικό, όμως, στοιχείο του είναι ο προσδιορισμός των σκοπών των εκπαιδευτηρίων, που είναι «*η εν **ορθοδόξω διδασκαλία και ελληνική παιδεία ηθική Τε και διανοητική μόρφωσις της εις αυτά φοιτώσης νεολαίας κατά τας νεωτέρας παιδαγωγικάς μεθόδους***» (άρθρο 1). Άλλο στοιχείο είναι η διαίρεση των εκπαιδευτηρίων σε Δημοτικό με 4 τάξεις και Ελληνικό σχολείο με 6 τάξεις, από τις οποίες οι 3 τελευταίες ισοδυναμούν με τις γυμνασιακές (άρθρο 3). Υπάρχει επίσης και νηπιαγωγείο, που παίζει το ρόλο προπαρασκευαστικής τάξης (άρθρο 4). Φαίνεται, δηλαδή, ότι στην Αμισό (Σαμψούντα), 10 χρόνια πριν από την έλευση του 20^{ού} αιώνα, λειτουργεί σχολείο σχεδόν στο ίδιο επίπεδο, τουλάχιστον ως προς τον αριθμό των τάξεων, με το Φροντιστήριο. Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ο προσδιορισμός των προσόντων του Σχολάρχη - Διευθυντή, ο οποίος πρέπει να είναι «*τελειοδίδακτος του Πανεπιστημίου και ανεγνωρισμένης ικανότητος περί του διδάσκειν και διευθύνειν*» (άρθρο 16), δηλαδή πρέπει να είναι προσωπικότητα εγνωσμένου κύρους. Μεγάλο ρόλο παίζει εδώ η Σχολική Εφορία, που είναι τετραμελής, είναι η ανώτατη αρχή των εκπαιδευτηρίων της πόλης, μπορεί να επισκέπτεται είτε εν σώματι είτε κατά μέλη το σχολείο, να εισέρχεται στις τάξεις κατά την ώρα του μαθήματος, να λαμβάνει οποιοσδήποτε πληροφορίες από το Σχολάρχη σχετικά με τη λειτουργία του σχολείου (άρθρο 9). Συνεδριάζει κάθε εβδομάδα (άρθρο 11) και διορίζει το προσωπικό των σχολείων, συνεργαζόμενη με το Σχολάρχη για τους προς διορισμό εκπαιδευτικούς, καθώς και για κάθε ζήτημα που αφορά την εσωτερική διοίκηση των σχολείων της πόλης (άρθρο 14), υπογράφει τα συμβόλαια των προσλαμβανομένων εκπαιδευτικών (άρθρο 15) κ.λπ. Οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν στα εκπαιδευτήρια της πόλης πρέπει να διαθέτουν τουλάχιστον απολυτήριο Γυμνασίου και να είναι «*χρηστοί τα ήθη και ευδόκιμοι περί την διδασκαλίαν και την μέθοδον*» (άρθρο 22). Στο υπόλοιπο μέρος του ο κανονισμός αυτός αναφέρεται σε άλλα δευτερεύοντα ζητήματα, όπως τα σχετικά με τους μαθητές (άρθρα 39-44), τις αργίες (άρθρο 52), ποινές (άρθρα 53-57) τους γονείς και κηδεμόνες (άρθρα 45-47), τις εξετάσεις (άρθρα 58-61), περί βιβλιοθήκης (άρθρα 62-69) κ.λπ.

Από την παράθεση αυτών των στοιχείων, που προκύπτουν από τους κανονισμούς των σχολών της Αμισού και των Κοτυώρων, επιβεβαιώνονται οι εκτιμήσεις που έχουμε κάνει μέχρι τώρα. Στο πρόγραμμα της σχολής των Κοτυώρων, έστω και με την απλή παράθεση των μαθημάτων, διαπιστώνουμε ότι εμπεριέχονται κατά βάση τα μαθήματα που διδάσκονται κατά την περίοδο

³³¹ Κανονισμός των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων, εν Αμισώ 1890.

αυτή στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, τα οποία διδάσκονται σε λίγο περιορισμένη κλίμακα και στο Φροντιστήριο - μόνο που εδώ διδάσκονται σε μια κλίμακα ακόμη πιο περιορισμένη σε σχέση με το Φροντιστήριο, το οποίο ασφαλώς κυριαρχεί μεταξύ των σχολείων όλου του Πόντου. Αποδεικνύεται, δηλαδή, και πάλι ότι υπάρχει ένας φορέας υπεράνω όλων, που συντονίζει τη λειτουργία όλων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας. Πρόκειται, φυσικά, για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο εκτός των άλλων επικυρώνει και τους κανονισμούς είτε απευθείας το ίδιο, όπως στην περίπτωση της Ψωμιαδείου Σχολής Κοτυώρων³³², στην οποία αναφερόμαστε, είτε μέσω των τοπικών Μητροπολιτών. Ο καθοριστικός, δηλαδή, ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου επιβεβαιώνεται για μια ακόμη φορά.

Ένα άλλο δεδομένο που προκύπτει είναι η ταύτιση των ιδεολογικών στόχων των σχολείων της Αμισού - δεύτερης σε πληθυσμό πόλης του Πόντου, με επίσης μεγάλη οικονομική ανάπτυξη, όπως και της Τραπεζούντας και συνεπώς με αυτονόητες μεγάλες ανάγκες ανάπτυξης της εκπαίδευσης - με τους στόχους του Φροντιστηρίου, γεγονός που μας επιτρέπει να θεωρήσουμε τους στόχους της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και της ελληνικής παιδείας ως έχοντες πλέον γενική ισχύ μεταξύ όλων των σχολείων του Πόντου.

Φαίνεται, επίσης, και ο σημαντικός ρόλος που παίζουν οι Σχολικές Εφορίες στη λειτουργία των σχολείων. Αυτό ενισχύεται σε σημαντικό βαθμό και από το πλαίσιο λειτουργίας της Σχολικής Εφορίας και γενικά της Κοινότητας Τραπεζούντας σε σχέση με το Φροντιστήριο, όπως θα δείξουμε στο κεφάλαιο που θα παραθέσουμε τους παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου.

1.4. Διδασκόμενα μαθήματα και ιδιαίτεροι στόχοι διδασκαλίας

Όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, η έλλειψη κανονισμού λειτουργίας του Φροντιστηρίου και συνεπώς η συστηματική παράθεση του Αναλυτικού Προγράμματος και των διδασκομένων μαθημάτων, δεν διευκολύνει στον επιθυμητό βαθμό την έρευνά μας. Θα περιοριστούμε, λοιπόν, κατ' ανάγκην, στις προφορικές μαρτυρίες αποφοίτων του Φροντιστηρίου και τα διαθέσιμα στοιχεία από τη σχετική βιβλιογραφία.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα το Φροντιστήριο έχει 12 συνολικά τάξεις, από τις οποίες 5 στο πρωτοβάθμιο επίπεδο (1 προκαταρκτική και 4 Δημοτικού) και 7 στο δευτεροβάθμιο επίπεδο (3 τάξεις Σχολαρχείου και 4 Γυμνασίου, που είναι το ανώτερο επίπεδο)³³³. Μετά την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου φαίνεται να αλλάζει κάπως η δομή του: οι τάξεις του Δημοτικού γίνονται επτά και του Γυμνασίου πέντε³³⁴. Το Σχολαρχείο, δηλαδή, ενσωματώνεται στο

³³² Κανονισμός της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής, Εν Κωνσταντινουπόλει 1878, σελ. 9. Εδώ βλέπουμε ότι ο κανονισμός επικυρώνεται από το Πατριαρχείο και συγκεκριμένα από τον Αρχιεπίσκοπο της Ιεράς Συνόδου, Αρχιεπίσκοπο Αθανάσιο Μεγακλή.

³³³ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντος και Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 259.

-Η δομή αυτή του Φροντιστηρίου επιβεβαιώνεται τόσο από μαρτυρίες μαθητών του, όσο και από σχετική διάλεξη του Φίλωνα Κτενίδη στη Θεσσαλονίκη το 1958 (ΠΕ, τχ. 98-99, 1958, σελ. 4.744).

³³⁴ ΨΑΘΑΣ Δ., «Γη του Πόντου» Εκδόσεις Μαρή, Αθήναι 1965, σελ.100-101.

- Πληροφορητές Σπυράντης Ανδρέας και Σουμेलίδης Απόστολος (βλ. παρακάτω).

Δημοτικό και το Γυμνάσιο, το σύνολο όμως των τάξεων παραμένει δώδεκα (12). Για το λόγο αυτό θα τις αναφέρουμε όπως και πριν, από τάξη 1^η μέχρι τη 12^η. Η έλλειψη αξιόπιστων Αναλυτικών Προγραμμάτων που να αφορούν όχι μόνο το Φροντιστήριο αλλά τους περισσότερους σχολικούς μηχανισμούς του μικρασιατικού ελληνισμού είναι ένα πρόβλημα που εντοπίζεται από επιστημονικούς φορείς της Ελλάδας, που στηρίζουν αποφασιστικά την εκπαίδευση του ελληνισμού της Μ. Ασίας και του Πόντου και προτείνουν τη συγκρότηση και δημοσίευση στα έντυπά τους ειδικού Αναλυτικού Προγράμματος για τη στήριξη των ελληνικών σχολείων της Μ. Ασίας, όπου λεπτομερώς και σαφώς θα καθορίζεται η σύνθεση και η διδασκαλία των διαφόρων μαθημάτων, καθώς και θα αναλύονται οι παιδαγωγικές μέθοδοι που θα προωθούν παιδαγωγικές αρχές, όπως την αυτενέργεια των μαθητών, και θα αποφεύγονται τα λάθη και οι παραλείψεις των εκπαιδευτικών που προκαλούν τον «ψιττακισμό» και, γενικά, η αναποτελεσματική διδακτική πράξη³³⁵.

Οι μαρτυρίες των τριών πληροφορητών που φοίτησαν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, από τους οποίους αντλήσαμε σημαντικές πληροφορίες³³⁶, συγκλίνουν και διευκολύνουν σε σημαντικό βαθμό την έρευνά μας. Σύμφωνα με αυτές:

- Στην πρώτη (προκαταρκτική) τάξη του Φροντιστηρίου διδάσκεται το Αλφαβητάριο και κύριος στόχος είναι να αποκτήσουν οι μικροί μαθητές βασικές γνώσεις της ελληνικής γλώσσας (γράμματα - λέξεις - προτάσεις) και στοιχειώδεις πράξεις Αριθμητικής.
- Σε όλες τις τάξεις και σε όλα τα επίπεδα διδάσκονται κάθε μέρα δύο ώρες Ελληνικά, που προφανώς θεωρείται το σημαντικότερο από τα διδασκόμενα μαθήματα, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζει και τα βασικά στοιχεία της ιδεολογίας που προωθείται. Μαθηματικά διδάσκονται δύο φορές την εβδομάδα καθώς και Θρησκευτικά, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από σημαντική εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς όλους τους μητροπολίτες του Οικουμενικού Θρόνου³³⁷, σύμφωνα με την οποία καλούνται οι μητροπολίτες να επιβάλλουν όχι μόνο σε όλες τις τάξεις όλων των σχολείων τη διδασκαλία για τουλάχιστον δύο ώρες την εβδομάδα των Θρησκευτικών, αλλά ακόμη να θεωρείται ο βαθμός που λαμβάνουν οι μαθητές στο εν λόγω μάθημα ισόκυρος με το βαθμό που λαμβάνουν στο μάθημα των Ελληνικών και Μαθηματικών. Εδώ έχουμε το ξεκαθάρισμα του στόχου ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών, όπου ο κύριος μηχανισμός στο

³³⁵ «ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», Σύγγραμμα περιοδικόν του ΜΣΑ, τόμοι Ζ-Η, Εν Αθήναις Ιούλι.- Αυγ. 1910,

σελ. 365.

³³⁶ α) ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας του Αγαθάγγελου, γενν. στη Σάντα το 1907, 18 Ιουνίου 1992, Δροσιά Αττικής

β) Γιακουστίδης Σπύρος του Δημητρίου, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1896, Θεσσαλονίκη, οδός Βασ. Γεωργίου, 30/11/1993, και

γ) Σουμελίδης Απόστολος του Αλκιβιάδη, γενν. στην Τραπεζούντα το 1907, στην οικία του Μοσχονησίων 39, Πλ. Αμερικής Αθήνα, Σάββατο 11/12/1993.

³³⁷ ΕΑ, τόμος 26, 1902, σελ. 375. Σύμφωνα με τη σημαντική αυτή εγκύκλιο, καλούνται οι κατά τόπους μητροπολίτες να προχωρήσουν στις αναγκαίες ενέργειες, ώστε να διδάσκονται «ανά

δύο τουλάχιστον ώρας καθ' εβδομάδα, εν εκάστη τάξει πασών των σχολών, τα ιερά μαθήματα, ων ο βαθμός θεωρήσεται ανεξαιρέτως ίσος τω βαθμώ των Ελληνικών και Μαθηματικών».

- πλαίσιο του οσμανικού κράτους, η εκκλησία, παίζει καθοριστικό ρόλο, επιβάλλοντας απολύτως την ιδεολογία της.
- Ιστορία διδάσκεται μετά την 3^η τάξη του Δημοτικού, μέχρι την τελευταία τάξη του Γυμνασίου. Στη μικρότερη (3^η) τάξη διδάσκεται Μυθολογία και στη συνέχεια, κατά σειρά τάξης και χρονολογική σειρά, διδάσκεται η αρχαία, βυζαντινή, νεότερη. Ως προς την Ιστορία εφαρμόζεται η σπειροειδής διάταξη της διδακτέας ύλης, δηλαδή στις μεγαλύτερες τάξεις του δευτεροβάθμιου επιπέδου διδάσκεται αντίστοιχα η ύλη της Ιστορίας - από την Αρχαία μέχρι τη Νεότερη - που διδάχτηκε στις μικρότερες τάξεις, αλλά με παροχή κάθε φορά περισσότερων ιστορικών γνώσεων και μεγαλύτερη εμβάθυνση στα ιστορικά γεγονότα και τη σημασία τους.
 - Από την 4^η τάξη του Δημοτικού μέχρι το τέλος του Γυμνασίου διδάσκονται ως ξένες γλώσσες η Γαλλική (είναι η περισσότερο διαδεδομένη ξένη γλώσσα και θεωρείται απολύτως αναγκαία για τις διεθνείς εμπορικές δραστηριότητες) και η Τουρκική, η επίσημη γλώσσα του κράτους.
 - Το ωράριο διδασκαλίας είναι 08.00 - 12.00 το πρωί και 14.00 - 16.00 το απόγευμα. Ενδιάμεσα, όσοι μαθητές μένουν στις μακρινές συνοικίες της πόλης παραμένουν στο σχολείο και τρώνε φαγητό που για το σκοπό αυτό έχουν φέρει το πρωί από το σπίτι τους. Οι υπόλοιποι πηγαίνουν για φαγητό στο σπίτι και επιστρέφουν την καθορισμένη ώρα για τη συνέχιση των μαθημάτων τους.
 - Στην 1^η και 2^η τάξη του Σχολαρχείου, στο πλαίσιο του μαθήματος των Ελληνικών, διδάσκονται και ευαγγελικές περικοπές, γεγονός που επιβεβαιώνει για μια ακόμη φορά προηγούμενη εκτίμησή μας ως προς το μάθημα αυτό.
 - Στο μάθημα των Ελληνικών σε όλες τις τάξεις του δευτεροβάθμιου επιπέδου διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά από πρότυπα κείμενα με όλες τις γραμματικές και συντακτικές παρατηρήσεις. Πρώτα διδάσκεται η «Κύρου Ανάβαση». Εδώ αναλαμβάνει τους νέους μαθητές που έρχονται από το Δημοτικό ένας πραγματικά κέρβερους καθηγητής, ο Χρυσουλίδης, ο οποίος είναι ιδιαίτερα απαιτητικός από τους μαθητές του, ζητώντας σε κάθε ερώτησή του ταχύτατες απαντήσεις που αναφέρονται στους χρόνους, κλίσεις, παράγωγα κ.λπ. όλων των ουσιαστικών, ρημάτων κ.λπ. που συναντώνται στα κείμενα. Η τυχόν αδυναμία απάντησης σημαίνει για το μαθητή επίπονες τιμωρίες, μεταξύ των οποίων - όχι σπάνια - δυνατά χαστούκια, αντιγραφή ολόκληρων σελίδων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και, κυρίως, της περισσότερο σ' αυτόν δημοφιλούς τιμωρίας, της αντιγραφής όλων των «εις -μι και περισπώμενων ρημάτων», που έμεινε παροιμιώδης. Στην επόμενη τάξη διδάσκεται η «Κύρου Παιδεία» και οι λόγοι του Λυσία. Ακολουθούν οι λόγοι του Δημοσθένη, ενώ στην αμέσως επόμενη τάξη έχουμε τη διδασκαλία του Ομήρου, την Ιλιάδα κατά το πρώτο εξάμηνο και την Οδύσσεια κατά το δεύτερο, που διδάσκει ο φιλόλογος Ιεροκλής, θεωρούμενος και ειδικός στη διδασκαλία του Ομήρου. Κατά τις παραδόσεις του ζητά από το σύνολο των μαθητών να εκφωνούν με μέτρο αποσπάσματα από τα έργα του Ομήρου και αυτός είναι ο μοναδικός θόρυβος που ακούγεται κατά το χρόνο των παραδόσεών του, όπου επικρατεί απόλυτη ησυχία, ακόμη και όταν ο ίδιος απουσιάζει για κάποιο λόγο, έστω και για λίγο, από την τάξη. Ο κύκλος των Ελληνικών

κλείνει με τη διδασκαλία, στην τελευταία τάξη, του Θουκυδίδη και, κυρίως, του Επιταφίου του Περικλέους. Το περιεχόμενο, δηλαδή, της διδασκαλίας του μαθήματος των Ελληνικών στις τάξεις του Γυμνασίου δεν διαφέρει ιδιαίτερα από το πρόγραμμα των σχολείων της Κωνσταντινούπολης και είναι φανερό ότι έχει ελληνοκεντρικά χαρακτηριστικά, εκτίμηση την οποία ενισχύει και η διδασκαλία της Ιστορίας σε όλες τις τάξεις. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνεται και από άλλα στοιχεία, που θα παρατεθούν στη συνέχεια.

Σημαντική πηγή άντλησης στοιχείων ως προς το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα αποτελεί ένα ενδιαφέρον έργο του Δημ. Ψαθά³³⁸, στο οποίο θα προσφύγουμε για να παρουσιάσουμε μια πληρέστερη εικόνα των διδασκόμενων μαθημάτων στο Φροντιστήριο και την ιδεολογία τους. Στο αυτοβιογραφικό αυτό στο μεγαλύτερο μέρος του έργο, ο Δ. Ψαθάς, που φοίτησε στο Φροντιστήριο, παραθέτει εντυπωσιακά σε πολλές περιπτώσεις στοιχεία, που όχι μόνο ενισχύουν σε σημαντικό βαθμό την έρευνά μας, αλλά ακόμη επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις μας ως προς τους κύριους στόχους διδασκαλίας των μαθημάτων που διδάσκονται στο Φροντιστήριο. Το γεγονός δε ότι ο Ψαθάς υπήρξε συμμαθητής δύο από τους τρεις πληροφορητές μας - σύμφωνα με τη δική τους μαρτυρία - , που υπήρξαν μαθητές του Φροντιστηρίου, ενισχύει το κύρος και των δικών τους πληροφοριών.

Έτσι, μας γνωστοποιεί ότι μετά την 5^η τάξη του Δημοτικού στο μάθημα των Ελληνικών και συγκεκριμένα στα «**Νεοελληνικά Αναγνώσματα**», διδάσκονται αποσπάσματα από έργα νεοελλήνων συγγραφέων: Παπαδιαμάντης, Ξενόπουλος, Καρκαβίτσας, Ροΐδης, Νιρβάνας, Σολωμός, Παλαμάς, Βαλαωρίτης κ.ά.³³⁹.

Εδώ, ανοίγοντας μια μικρή παρένθεση, μπορούμε να τονίσουμε ότι η πληροφορία αυτή είναι απολύτως συμβατή με την άποψη που αναπτύσσεται μεταξύ των μικρασιατικών και αθηναϊκών φιλολογικών κύκλων για την ανάγκη διδασκαλίας στα σχολεία της Μ. Ασίας της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας με σύντομες βιογραφικές σημειώσεις για τους Έλληνες ποιητές και συγγραφείς, «διά να αισθανθώσιν και οι μαθηταί ημών αγάπην και ενδιαφέρον από την τρυφεράν αυτών ηλικίαν προς την ελληνικήν ποίησιν και λογοτεχνίαν». Για την τεχνική προώθηση αυτής της πρότασης προτείνεται η αύξηση των ωρών διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών έναντι των Αρχαίων, που να αρχίσει από το Σχολαρχείο, όπου προτείνεται στην α' τάξη να διδάσκεται αποκλειστικά η νέα ελληνική λογοτεχνία, και η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών (επί του προκειμένου η «Κύρου Ανάβαση» του Ξενοφώντος) να αρχίσει να διδάσκεται από τη β' τάξη του Σχολαρχείου. Στις ανώτερες τάξεις να διδάσκονται κείμενα νεοελλήνων συγγραφέων με μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας και με θέματα από την ιστορία, τη φιλολογία και τη λαογραφία, που να ανταποκρίνονται τόσο στα ενδιαφέροντα των μαθητών, όσο και στις ανάγκες της διδασκαλίας³⁴⁰.

Επανερχόμενοι στην πληροφορία του Ψαθά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι είναι φανερή η προσπάθεια μεταφοράς της ιδεολογίας του προτύπου ελληνικού βασιλείου στον Πόντο, δεδομένου ότι οι συγγραφείς αυτοί κυρίως διδάσκονται στα σχολεία του ελλαδικού χώρου όχι μόνο εκείνη την εποχή, αλλά ακόμη και μέχρι πολύ πρόσφατα. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το

³³⁸ ΨΑΘΑΣ Δημήτρης: «Γη του Πόντου», Εκδόσεις Μαρή, Αθήνα 1965.

³³⁹ Ό.π., σελ. 100.

³⁴⁰ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν του ΜΣΑ, τόμοι Ζ-Η, σελ. 371, Ιούλ. - Αύγ. 1910.

γεγονός ότι η διδασκόμενη γλώσσα στο σχολείο είναι η καθαρεύουσα - που είναι όχι μόνο η καθομιλουμένη αλλά και η διδασκόμενη και στα ελλαδικά σχολεία - μέχρι του σημείου μάλιστα να απαγορεύεται ρητά στους μαθητές του Φροντιστηρίου να μιλούν την ποντιακή διάλεκτο στο σχολείο. Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις μαθητών που τιμωρούνται στο σχολείο επειδή συλλαμβάνονται ομιλούντες τη διάλεκτο που έχουν μάθει από μικρά παιδιά να μιλούν³⁴¹. Επίσης, ενώ όλοι οι Πόντιοι στην καθημερινή τους ζωή μιλούν την ποντιακή διάλεκτο, στις λέσχες, στα σαλόνια και στις επίσημες εκδηλώσεις μιλούν την (απλή) καθαρεύουσα, όπως και στην Ελλάδα³⁴². Εδώ έχουμε μια φανερή προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο ελληνικό βασίλειο.

Αφού επιβεβαιώνει τις πληροφορίες των δύο από τους τρεις πληροφορητές μας (συμμαθητών του Σπυράντη και Σουμελίδη) ως προς το μάθημα των Ελληνικών και το κλίμα που επικρατεί στο σχολείο, δίνει μια άλλη διάσταση σε δύο άλλα μαθήματα: της **Μουσικής** και της **Ιστορίας**. Με την ήττα των δυνάμεων του άξονα (στην πλευρά των οποίων πολέμησε και η Τουρκία) και τη νίκη των συμμάχων της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, προσπαθώντας να εντοπίσει τη γενεσιουργό αιτία του κλίματος ενθουσιασμού και εθνικής έξαρσης που συνεπαίρνει τον ποντιακό ελληνισμό, την αποδίδει στο βασικό ιδεολογικό του μηχανισμό, το Φροντιστήριο. Μάλιστα υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι: «δεν δούλεψε άδικα το σχολείο μας τόσα χρόνια, δεν μας δίδαξαν τζάμπα την ιστορία μας οι δάσκαλοι, δεν μας έμαθαν του κάκου να τραγουδάμε στο μάθημα της Ωδικής τη δόξα της Ελλάδας» (σελ. 81). Μέσα δε στο Φροντιστήριο το κλίμα κατά τις ίδιες ημέρες καθορίζει και το γενικότερο κλίμα στην πόλη: οι καθηγητές παύουν να είναι αυστηροί, κανένας δεν έχει όρεξη για μάθημα κι όλοι αρχίζουν με τους μαθητές τη συζήτηση σχετικά με τις χαρμόσυνες ειδήσεις και τις προδιαγραφόμενες εξελίξεις, δηλαδή τη διάσκεψη της ειρήνης και το διαφαινόμενο διαμελισμό της Τουρκίας, την τιμωρία της Γερμανίας, τη μυθική δράση και τους θριάμβους του Βενιζέλου κ.λπ. (σελ. 80). Περισσότερο όλων, όμως, η χαρά και η υπερηφάνεια είναι για την Ελλάδα, στον αήτητο στρατό της οποίας όλοι αποδίδουν τις μεγάλες πολεμικές επιτυχίες των συμμάχων (σελ. 81). Είναι γεγονός ότι τα σχολικά τραγούδια έχουν σαφέστατα ιδεολογικό περιεχόμενο και αυτό επιβεβαιώνεται και από τη σχετική αναφορά του συγγραφέα. Είναι καταπληκτικό ότι πολλά από τα τραγούδια που μαθαίνουν να τραγουδούν οι μαθητές του Φροντιστηρίου, κατ' αυτή την περίοδο, τα τραγούδησαν για πολλές δεκαετίες και φυσικά τραγουδούν ακόμη και σήμερα οι μαθητές των σχολείων της Ελλάδας. Ο συγγραφέας, ευτυχώς, δεν φείδεται συγκεκριμένων αναφορών, η παράθεση μέρους των οποίων είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική και μας βοηθά να έχουμε μια καλύτερη αντίληψη του κλίματος που υπάρχει στο σχολείο:

*«Είμαι Έλλην το καυχώμαι
ξέρω την καταγωγή μου
η ελληνική ψυχή μου
ελευθέρα πάντα ζει» (σελ. 81).*

³⁴¹ ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος, Πληροφορητής, ό.π. Εδώ ο πληροφορητής μας κάνει γνωστή την περίπτωση συμμαθητή του από τη Σάντα, που τιμωρήθηκε σκληρά επειδή συνελήφθη να ομιλεί την ποντιακή διάλεκτο στο σχολείο.

³⁴² ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας, Πληροφορητής, ό.π.

«Σαν τη σπίθα κρυμμένη στη στάχτη
εκρυβόταν για μας η λευτεριά
ήρθ' η ώρα πετιέται ανάφτει
και φλογίζει την κάθε καρδιά» (σελ.81-82).

«Όλη δόξα όλη χάρη
άγια μέρα ξημερώνει
και τη μνήμη σου το έθνος
χαιρετά γονατιστό
στην Αγία Λαύρα πρώτα
τις χρυσές ακτίνες χύνει
που λεβέντες πρωτανάψαν
του πολέμου τη φωτιά» (σελ. 82).

Το τραγούδι, όμως, που συγκινεί περισσότερο από οποιοδήποτε το συγγραφέα είναι εκείνο που αναφέρεται σε ένα λέοντα που βρυχάται με φλογερό βλέμμα και ατίθαση χαίτη, που προκαλεί το δέος και καταλήγει με το εξής τετράστιχο:

«Ελλάς κι εσύ του λέοντος
φοβεροτέρα ακόμη
ηγέρθης περιστρέφουσα
κεραυνοβόλον όμμα
από τα δούλα δάκρυα
σχεδόν ακόμη υγρόν» (σελ. 83).

Πρόκειται για ένα τραγούδι που προκαλεί μεγάλη συγκίνηση σε όλους τους μαθητές. Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, ο ενθουσιασμός των Ελλήνων του Πόντου, που προκαλείται από τις πολεμικές επιτυχίες της Ελλάδας, αντανακλάται και στα τραγούδια που τραγουδούν οι μαθητές του Φροντιστηρίου στο σχολείο τους:

«Επήραμε και την Καβάλα μας
τις όμορφες τις Σέρρες και τη Δράμα
που τις κατείχε πριν ο Βούλγαρος
αυτός ο δολιότατος ο σύμμαχος...» (σελίδα 85).

Στις μεγάλες τάξεις του Δημοτικού (6^η - 7^η, που πριν ανήκαν στο Σχολαρχείο) Ιστορία διδάσκει ο Ελλαδίτης δάσκαλος Τσιράχ από την Κομοτηνή, ο οποίος, όταν φτάνει σε κεφάλαια τραγικά για τον ελληνισμό - κυρίως αυτά που αναφέρονται στην άλωση της Κωνσταντινούπολης και την άλωση της Τραπεζούντας -, παίρνει ένα δραματικό ύφος που υποβάλλει τους μαθητές και κατορθώνει να τους μεταδίδει την έντονη συγκίνησή του. Φτάνοντας μάλιστα στα κρίσιμα ιστορικά γεγονότα, συνήθως η φωνή του πάλλεται από συγκίνηση και στην τάξη επικρατεί νεκρική σιγή. Δεν χάνει δε ευκαιρία να συνδέει τα θλιβερά ιστορικά γεγονότα με τις νέες θετικές εξελίξεις. Σύμφωνα με τις παραδόσεις του, «είχαν περάσει 458 χρόνια από τότε που ο ελληνισμός παρέμεινε υπό τον ζυγόν του Τούρκου δυνάστου και τώρα ερχόταν για πρώτη φορά μετά από 4,5 αιώνες σκλαβιάς τούτο το ελληνικό αντιπορπιλλικό (το «Βέλος») για να φέρει το μεγάλο μήνυμα της λευτεριάς, που

περιλαμβανόταν στο σχέδιο της ίδρυσης Ανεξαρτήτου Δημοκρατίας του Πόντου» (σελ. 113-115).

Μάλιστα η ιδεολογία που προωθεί το Φροντιστήριο μέσω της διδασκαλίας της Ιστορίας αντικατοπτρίζεται στη γενική άποψη που εδραιώνεται στους μαθητές ότι «*Η Ελλάδα δεν είναι μόνο η μεγάλη μας πατρίδα, είναι ένα πάθος, ένα όνειρο, κι αν δεν τη γνωρίσαμε από κοντά αυτό δεν έχει καμιά απολύτως σημασία. Ζήσαμε όλες τις μεγάλες στιγμές της, μαζί της στο Μαραθώνα, μαζί της στο Βυζάντιο, μαζί της προπάντων στο '21 με τον Κολοκοτρώνη, τον Καραϊσκάκη, τον Αθανάσιο Διάκο, τον Οδυσσέα Ανδρούτσο...*» (σελ. 81). Ειδικά το τελευταίο έχει μεγάλη σημασία γιατί αναφέρεται στον αγώνα Ανεξαρτησίας των Ελλήνων, απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, της οποίας υπήκοοι είναι κατά την εξεταζόμενη περίοδο οι Έλληνες του Πόντου.

Οι σύντομες αυτές αναφορές στο μάθημα της Ιστορίας και της Ωδικής δικαιολογούν απολύτως την άποψη του συγγραφέα ότι: «δεν πήγαν άδικα ούτε τα τραγούδια που έμαθαν στο σχολείο τους οι μαθητές του Φροντιστηρίου, ούτε η Ιστορία που διδάχτηκαν». Δεν είναι δε καθόλου τυχαίο - και εδώ φαίνεται με μεγάλη σαφήνεια η επίδραση της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου στην κοινωνία της πόλης - ότι τους τοίχους πολλών ελληνικών σπιτιών κοσμούν τα πορτρέτα των αγωνιστών του 1821³⁴³.

Η άποψη αυτή ενισχύεται και από μια άλλη σημαντική πληροφορία, σύμφωνα με την οποία στο Φροντιστήριο και στα υπόλοιπα ελληνικά σχολεία της Τραπεζούντας διδάσκεται η ελληνική ιστορία και όλοι οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων από τον τουρκικό ζυγό, είναι δε γνωστά σε όλους τους μαθητές τα ονόματα και η δράση των οπλαρχηγών της Επανάστασης του 1821, ενώ αντίθετα δεν διδάσκεται καθόλου η τουρκική Ιστορία και η πλειονότητα των μαθητών αγνοεί ακόμη και το όνομα του εκάστοτε Σουλτάνου³⁴⁴.

Οι εκπαιδευτικοί, όπως είναι αυτονόητο, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διδακτική πράξη, ιδιαίτερα στα μαθήματα που έχουν ιδεολογικούς στόχους διδασκαλίας. Βεβαίως, στους εκπαιδευτικούς και το ρόλο τους θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Εδώ θα αναφερθούμε σε μια ισχυρή προσωπικότητα του ελληνισμού, που έπαιξε τεράστιο ρόλο στις εξελίξεις των υποθέσεων του ποντιακού ελληνισμού και είχε την ευκαιρία να διδάξει για αρκετά χρόνια στο Φροντιστήριο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: πρόκειται για το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο, που δίδαξε στις μεγαλύτερες τάξεις του Φροντιστηρίου το μάθημα των Θρησκευτικών και της Ηθικής. Οι παραδόσεις του στο σχολείο δημιουργούν στους μαθητές αισθήματα «εθνικής έξαρσης και πατριωτικού παραληρήματος». Με μια θαυμαστή ικανότητα κατορθώνει να αναγάγει τα πάντα στο ελληνικό πνέυμα και την ελληνική και χριστιανική φιλοσοφία. Παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρει ποτέ τη

³⁴³ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 16. Εδώ ο συγγραφέας, με έναν ομολογουμένως ιδιαίτερα επιτυχή τρόπο, παραθέτει τα ονόματα των αγωνιστών του 1921, των οποίων τα πορτρέτα είναι αναρτημένα στους τοίχους του σαλονιού του σπιτιού του: Κολοκοτρώνη, Μιαούλη, Καραϊσκάκη, Αθανασίου Διάκου, Οδυσσέα Ανδρούτσου, Ρήγα Φερραίου κ.ά. Όταν μάλιστα επισκέπτονται Οθωμανοί το σπίτι την ημέρα της γιορτής του πατέρα του και ρωτούν να μάθουν ποιο απεικονίζονται στις εικόνες αυτές, ο πατέρας του, για να αποφυγή πιθανά προβλήματα, απαντά ότι είναι... συγγενείς, και αυτοί θαυμάζουν γιατί θεωρούν ότι προφανώς είναι πολύ καλός άνθρωπος, αφού αγαπά τόσο πολύ τους συγγενείς του, που είναι τόσο πολλοί, και έχει τις εικόνες όλων τους στο σαλόνι του σπιτιού του.

³⁴⁴ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας: «Τραπεζούς και η Μονή Σουμελά του Πόντου», Εκδόσεις Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51-52.

λέξη «Ελλάδα», σε κάθε του μάθημα αλλά και σε κάθε του χριστιανικό κήρυγμα, το ακροατήριό του με δυσκολία κατορθώνει να συγκρατήσει την ιαχή «ζήτω η Ελλάδα»³⁴⁵.

1.4.1. «Ο Γεροστάθης»

Σύμφωνα με τους πληροφορητές και τη βιβλιογραφία, στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου του Φροντιστηρίου χρησιμοποιείται ως ανάγνωσμα στο μάθημα των Ελληνικών το βιβλίο «**Ο Γεροστάθης, ή ανάμνησις της παιδικής μου ηλικίας**» του Λέοντος Μελά³⁴⁶. Πρόκειται για ένα βιβλίο που διδάσκεται για πολλές δεκαετίες και στα ελλαδικά σχολεία και διαβάζεται επίσης και ως εξωσχολικό. Το βιβλίο αυτό, που έχει διδαχτεί σε πολλές γενιές Ελλήνων, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για το λόγο αυτό θα παραθέσουμε συνοπτικά το περιεχόμενό του, για να προχωρήσουμε στη συνέχεια στους διδακτικούς του στόχους και την ιδεολογία του.

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο το οποίο αναλύουμε εκδόθηκε στο τυπογραφείο του Λάζαρου Δ. Βηλαρά στην Αθήνα το 1864 και ο συγγραφέας του, Λέων Μελάς, ένας από τους γνωστότερους Έλληνες συγγραφείς της εποχής του, περιγράφει αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας. Αποτελείται συνολικά από 542 σελίδες και είναι χωρισμένο σε δύο μέρη, που είναι επίσης χωρισμένα σε επιμέρους κεφάλαια.

Στο εισαγωγικό Α' κεφάλαιο του πρώτου μέρους, ο συγγραφέας μιλά για τον πρωταγωνιστή του βιβλίου. Πρόκειται για το Γεροστάθη, έναν Έλληνα καταγόμενο από μια κωμόπολη της Ηπείρου κοντά στα Ιωάννινα, ο οποίος, αφού τελείωσε το σχολείο του χωριού του και το Γυμνάσιο στα Ιωάννινα, φεύγει στο εξωτερικό για να εργαστεί δίπλα στον από χρόνια έμπορο πατέρα του, κινούμενος στις ελληνικές παροικίες μεταξύ Ρωσίας, Αυστρίας, Γαλλίας και Ιταλίας. Μετά από πολλά χρόνια και αφού κερδίζει πολλά χρήματα κι ενώ ήδη βρίσκεται σε προχωρημένη ηλικία, αποφασίζει να επιστρέψει στο γενέθλιο τόπο, για να παρηγορήσει τη μητέρα του που βρίσκεται σε βαθιά γεράματα και να ζήσει τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του εκεί όπου γεννήθηκε και έζησε μέχρι τα εφηβικά του χρόνια, βοηθώντας παράλληλα την ιδιαίτερη πατρίδα του όσο του είναι δυνατόν. Επιστρέφοντας βρίσκει την ιδιαίτερη πατρίδα του σε οκτρή κατάσταση: δεν υπάρχει γιατρός, ενώ στην εκκλησία λειτουργεί ένας σχεδόν αγράμματος ιερέας, που ασκεί και τα καθήκοντα του δασκάλου.

Πρώτα εντοπίζει έναν «σεμνό και αξιότιμο» νέο που έχει αποφοιτήσει από μεγάλο σχολείο των Ιωαννίνων και αναλαμβάνει τα έξοδα των παραπέρα σπουδών του στο εξωτερικό (Ιταλία) ως ιατρού, με στόχο να επανέλθει ως ιατρός στην πατρίδα του ασκώντας όχι μόνο τα καθήκοντα του ιατρού, αλλά και του δασκάλου. Παράλληλα, με δικά του έξοδα αναλαμβάνει την οικοδόμηση νέου σχολείου που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της πατρίδας

³⁴⁵ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φρονιστήριον Τραπεζούντος». ΠΕ, τχ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 4.746. Πρόκειται για διάλεξη που κάνει στην αίθουσα της «Παναγίας Σουμελά» ο Κ.Φ. που είναι απόφοιτος του Φρονιστηρίου του έτους 1906.

³⁴⁶ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Πτυχαί της εκπαιδεύσεως εις την Τραπεζούντα», ΠΕ, τχ. 57, 1984, σελ. 258, και

-Πληροφορητές: α) Σπυράντης Α., ό.π., β) Καλαϊτζίδης Νικόλαος του Παναγιώτη, γενν. στη Χόψα Χαλδίας το 1903, 10/3/1999, 40 Εκκλησιών 10, Περιστερί, γ) Πετρίδης Ιωάννης, ό.π.

του και προσλαμβάνει δύο «ικανούς και φιλοτίμους» δασκάλους, ενώ αντικαθιστά τον αγράμματο ιερέα με κάποιον άλλο «*πεπαιδευμένον και κατά πάντα σεβάσμιον*» ιερέα, ο οποίος ασκεί κατά τρόπο άψογο τα καθήκοντά του, μη λησμονώντας να διδάσκει ακόμη και στο σχολείο το λόγο του ευαγγελίου στους μικρούς μαθητές.

Κατόπιν αυτών, ο Γεροστάθης πολύ συχνά προσκαλεί τους μαθητές στο σπίτι του, είτε πηγαίνει κοντινούς περιπάτους μαζί τους. Εκεί, με την ευκαιρία κάποιου γεγονότος, συζητά μαζί τους κάποιο θέμα που προκύπτει από το γεγονός αυτό εξάγοντας μηνύματα τα οποία θα είναι χρήσιμα γι' αυτούς και συνεπώς θα πρέπει να ακολουθούν στη ζωή τους τα παραδείγματα στα οποία ο Γεροστάθης αναφέρεται. Ο συγγραφέας Λέων Μελάς υπήρξε ένας από τους μικρούς αυτούς μαθητές και, προφανώς εντυπωσιασμένος από τα έντονα συναισθήματα που του προκάλεσε αυτή η εμπειρία, αποφασίζει αργότερα να καταγράψει σε βιβλίο τις αναμνήσεις αυτές της παιδικής του ηλικίας. Με αυτή του δηλαδή την αναφορά, ο συγγραφέας του βιβλίου θέλει να μας γνωστοποιήσει ότι η ιστορία του «Γεροστάθη» αναφέρεται σε πραγματικά γεγονότα.

Το καθένα από τα υπόλοιπα κεφάλαια και στα δύο μέρη του βιβλίου λαμβάνουν τον τίτλο τους από το κεντρικό γεγονός ή την κεντρική ιδέα που επιδιώκει να εμφυσήσει ο Γεροστάθης στους μικρούς μαθητές. Οι τίτλοι των κεφαλαίων είναι χαρακτηριστικοί: «*Η Ανατολή*» (Σε έναν περίπατο στην κορυφή ενός λόφου όπου τα παιδιά θαυμάζουν το τοπίο, ο Γεροστάθης τους μιλά για το Θεό που στέλνει τον ήλιο για να φωτίσει και ζωογονήσει τους ανθρώπους, τα ζώα και τα φυτά. Οδηγώντας τη συζήτηση εκεί που θέλει, τους παροτρύνει να στρέφουν τα μάτια κάθε πρωί προς ανατολάς, ως «*Ανατολικοί Χριστιανοί*», γιατί «*εξ Ανατολών εξήλθον τα Γράμματα και η Ποίησης και η Φιλοσοφία και η Ελευθερία και ο Χριστιανισμός ο ίδιος*», σελ. 10). Σε άλλο κεφάλαιο με τίτλο «*Τα άνθη*» (σελ. 12), με αφορμή το θαυμασμό των παιδιών για την ομορφιά των λουλουδιών της πεδιάδας, τους λέει ότι ο Θεός δημιούργησε τά άνθη για να διακόψει τη μονοτονία της πράσινης πεδιάδας, παροτρύνοντάς τους, όπως και σε κάθε περίπτωση, να δοξάζουν και γι' αυτό το Θεό). Στα «*Άκαρπα δένδρα*» (σελ. 17), απαντώντας στην εκτίμηση ενός μαθητή ότι ο πλάτανος θα ήταν πολύ πιο ωφέλιμος αν είχε καρπούς, βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει για το Θεό που γνωρίζει πολύ περισσότερα από όλους και δημιούργησε τον πλάτανο για να αναπαύονται τα πουλιά και να κατασκευάζουν στα πυκνά του φυλλώματα τις φωλιές τους και ταυτόχρονα να προφυλάγονται από τις καιρικές συνθήκες, να ξεκουράζονται το καλοκαίρι οι βοσκοί στη σκιά του και να προστατεύονται από τη βροχή και τέλος αναφέρθηκε σε μια σειρά από χρήσιμα πράγματα (έπιπλα, θρανία, σπία κ.λπ.) που κατασκευάζονται από τους κορμούς τέτοιων άκαρπων δένδρων. «*Μηδέν Άγαν - Παν Μέτρον Άριστον*» (σελ. 31). Εδώ καταφεύγει στην ελληνική αρχαιότητα αναφερόμενος στις ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες κάτω από τις οποίες ανατρέφονταν τα παιδιά στη Σπάρτη, για να τεκμηριώσει τον τίτλο αυτό. Η «*αόρατος τροφή*» (σελ. 34), που αναφέρεται στον καθαρό αέρα που δεν φαίνεται, αλλά είναι ζωογόνος για τον άνθρωπο. «*Τα Σχολεία των Αθηνών*» (σελ. 41), όπου αναφέρεται στο Σόλωνα, που με τη νομοθεσία του καθιέρωσε την έναρξη της λειτουργίας των σχολείων με την ανατολή του ήλιου και ταυτόχρονα παρακινεί τους μαθητές να ξυπνούν νωρίς για να έχουν καλή υγεία. «*Ο Αριστοτέλης και ο ύπνος του*» (σελ. 42), όπου παρακινεί τους μικρούς μαθητές να μοιάσουν στο μεγάλο φιλόσοφο της αρχαιότητας, ο

οποίος, παρακολουθώντας μαθήματα στην Ακαδημία του Πλάτωνος, φρόντιζε να αποφεύγει τον πολύ ύπνο και να κάνει ζωή λιτή και υγιεινή, κατορθώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο, όχι μόνο να διακριθεί ως ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας, αλλά και να ζήσει υγιής και μακρόβιος. «Ο Λυκούργος και τα παιδιά της Σπάρτης» (σελ. 62), όπου περιγράφει την προσπάθεια του Λυκούργου να βοηθήσει την πατρίδα του Σπάρτη, μέσω της νομοθεσίας του, να αναθρέψει τα τέκνα της με τρόπο σωστό, δηλαδή υγιή και ενάρετο. Έτσι, μετά την ηλικία των επτά ετών, τα παιδιά τα αναλαμβάνει το κράτος και οι παιδονόμοι φροντίζουν για την ανατροφή τους. Στα σχολεία διδάσκονται τα ηρωικά κατορθώματα των προγόνων τους και παρακινούνται να τους μοιάσουν. Κατ' αυτό τον τρόπο οι νέοι Σπαρτιάτες αλλά και Σπαρτιάτισσες ανατρέφονται «με τα υψηλότερα και ευγενέστερα αισθήματα του πατριωτισμού». Γι' αυτό οι γυναίκες προέτρεπαν τους άνδρες και τα παιδιά τους με τη γνωστή ρήση «ή ταν ή επί τας».

Γενικά, υπάρχει ένα πλήθος κεφαλαίων, που αναφέρονται στη θρησκεία και στην ελληνική καταγωγή των μαθητών. Ενδεικτικοί τίτλοι κεφαλαίων: «Ο Μιλτιάδης και ο Αριστείδης εις τον Μαραθώνα» (σελ. 70), «Ο Σωκράτης και ο φιλήδονος Αρίστιππος» (σελ. 132), ενώ υπάρχουν και κεφάλαια που αναφέρονται σε ξένα προς τους Έλληνες πολιτιστικά πρότυπα, για να τεκμηριωθούν απόψεις του Γεροστάθη, όπως το «Ο Μωάμεθ κατά της οινοποσίας» (σελ. 150). «Αι εξομολογήσεις του Σίμωνος» (σελ. 182), όπου αναφέρεται σε μια ιστορία από την Καινή Διαθήκη, «Γνώθι σ'αυτόν» (σελ. 183), «Απερισκεψία» (σελ. 187), «Γενναιότητα και υπομονή» (σελ. 190), «Ο Θουκυδίδης και ο Πελοποννησιακός πόλεμος» (σελ. 207), «Η φιλοπρωτία» (σελ. 218), «Ο Ηρόδοτος και ο ναός της Αρτέμιδος» (σελ. 226), «Αι εικονογραφίαι» (σελ. 232), «Η δύναμις των γραμμάτων» (σελ. 243), «Ο βαθύπλουτος Αργύρης» (σελ. 250), «Οι κατά τον Σωκράτην αληθείς θησαυροί» (σελ. 290), «Το αρχοντόπουλον της Αρτης» (σελ. 316), «Ο Μακεδών Φίλιππος και ο υπηρέτης του» (σελ. 346), «Ο Κροίσος και ο Σόλων» (σελ. 331), «Η τιμωρία του ψευδολόγου Αντωνίου» (σελ. 355), «Η φιλαλήθεια αμειβομένη» (σελ. 359), «Κώραξ και αλώπηξ» (σελ. 362), «Οι επτά σοφοί και τα γνωμικά των» (σελ. 387) κ.λπ.

1.4.2. Αξιολόγηση του «Γεροστάθη»

Η προσεκτική μελέτη του περιεχομένου όλου του βιβλίου, που φαίνεται σε κάποιο βαθμό και από την παράθεση και μόνο των τίτλων των κεφαλαίων που περιέχει, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Να μη λησμονούμε ότι η χρονική περίοδος που πρωτοεκδόθηκε το σημαντικό αυτό, για την ιστορία της εκπαίδευσης αλλά και της νεοελληνικής λογοτεχνίας, βιβλίο συμπίπτει με τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου ελληνικού βασιλείου, που κυριαρχεί η Μεγάλη Ιδέα με την παράλληλη επιστροφή στην ελληνική αρχαιότητα και την προσπάθεια άμεσης σύνδεσης των νεοελλήνων με αυτή.

Τα δύο βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του ελληνισμού της εποχής εκείνης, η ελληνική καταγωγή και γλώσσα και η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, κυριαρχούν σε όλο το βιβλίο. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, που ο πρωταγωνιστής του έργου σε κάθε ευκαιρία κάνει αναφορές τόσο στην ελληνική αρχαιότητα, απ' όπου αντλεί συνεχώς παραδείγματα για να τεκμηριώσει τις ιδέες που επιθυμεί να μεταδώσει στους συνομιλητές του μικρούς μαθητές, όσο και στην

ορθόδοξη χριστιανική πίστη και παράδοση, απ' όπου αντλεί παραδείγματα και όπου καταλήγει μετά από κάθε σύντομη ιστορία του, για να πείσει τους μικρούς μαθητές για την ορθότητα των απόψεών του.

Δεν μπορεί ακόμη να θεωρηθεί τυχαίο ότι το βιβλίο αυτό εκδίδεται μετά τη συγκρότηση του μικρού ελλαδικού βασιλείου, δηλαδή ενός μηχανισμού παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών για όλο τον ελληνισμό, και μάλιστα στην ίδια την Αθήνα, ούτε το ότι η υπόθεση του έργου εκτυλίσσεται σε μια περιφέρεια του ελληνισμού, που βρίσκεται μέσα στα όρια του οθωμανικού κράτους, όπως συμβαίνει και με τον Πόντο, αλλά και την Κωνσταντινούπολη, στα σχολεία της οποίας επίσης διδάσκεται το εν λόγω βιβλίο³⁴⁷. Επίσης, σημειολογική αξία έχει το γεγονός ότι εκδίδεται το βιβλίο αυτό το 1864, λίγο δηλαδή μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), που αποτελεί την απαρχή μιας μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης του ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράγοντες δε που συνετέλεσαν αποφασιστικά σ' αυτή την ανάπτυξη υπήρξαν οι πλούσιοι Έλληνες έμποροι των παροικιών, από τις οποίες κατάγεται και ο πρωταγωνιστής του βιβλίου, Γεροστάθης. Πλούσιοι ομογενείς έμποροι παίρνουν και τις περισσότερες πρωτοβουλίες τόσο για την οικοδόμηση νέων όσο και για τη συνεχή οικονομική στήριξη των υπαρχόντων σχολείων και στον Πόντο, όπου καθίστανται βασικοί παράγοντες της πνευματικής ανάπτυξης της περιοχής. Με βάση αυτά τα δεδομένα, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχτεί ότι ένας από τους - δευτερεύοντες, οπωσδήποτε - λόγους που συνηγορούν στην επιλογή του βιβλίου αυτού από την εκπαιδευτική κοινότητα του Πόντου είναι το γεγονός ότι η υπόθεσή του το καθιστά οικείο για τους Πόντιους μαθητές. Βεβαίως, ο σημαντικότερος λόγος σχετίζεται με την ιδεολογία που προωθεί, που ταυτίζεται σχεδόν με τους στόχους που προωθούν οι σχολικοί μηχανισμοί των Ελλήνων του Πόντου και, κυρίως, το Φροντιστήριο.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι το περιεχόμενο του βιβλίου έχει ηθικό - διδακτικό χαρακτήρα. Γίνεται, δηλαδή, προσπάθεια να προβληματιστούν οι μικροί μαθητές και να ακολουθήσουν το παράδειγμα των προτύπων που αναφέρονται σε κάθε περίπτωση μέσα από τις επιμέρους μικρές ή μεγάλες ιστορίες του. Αυτό γίνεται, ομολογουμένως, με τρόπο ιδιαίτερα ελκυστικό για την εποχή εκείνη και αρκούντως πειστικό. Με τρόπο απίστευτο, σχεδόν κάθε φυσικό στοιχείο ή φαινόμενο συνδέεται με την κάθε επιμέρους ιδέα και όλες αυτές με τα κεντρικά ιδεολογικά στοιχεία που επιδιώκει να προωθήσει ο συγγραφέας μέσω του βιβλίου. Γίνεται, εμφανώς, προσπάθεια να προωθηθούν και δευτερεύουσες ιδέες: η Δύση είναι καλή για να αντλείται πλούτος από τους Έλληνες, όμως οι πολιτιστικές αναφορές των Ελλήνων, όπως η ορθόδοξη ανατολική θρησκεία, έχουν σαφή υπεροχή έναντι των δυτικών ιδεολογικών μηχανισμών, όπως της καθολικής εκκλησίας (σελ.11).

1.4.3. Το Αναλυτικό Πρόγραμμα του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου

Μεταξύ των κύκλων της κοινότητας Τραπεζούντας γίνονται συχνά συζητήσεις σχετικές με το πρόγραμμα των μαθημάτων του Φροντιστηρίου και τους στόχους διδασκαλίας. Μια ενδιαφέρουσα άποψη, που δημοσιεύεται στο περιοδικό «Ημερολόγιον του Πόντου του έτους 1905» σε άρθρο ανωνύμου

³⁴⁷ ΕΑ, τόμος 10, 1886-87, σελ. 143-144.

εκπαιδευτικού του Φροντιστηρίου και μάλιστα βαθύτατου γνώστη του ζητήματος - και για το λόγο ακριβώς αυτό έχει ιδιαίτερη αξία - με ημερομηνία 30 Ιουνίου 1903, με τίτλο: «Το Γυμνάσιον και το πρόγραμμά του», θεωρούμε ότι αξίζει να παρατεθεί για την ακόμη πληρέστερη κάλυψη του θέματός μας³⁴⁸.

Τα βασικά στοιχεία του άρθρου αυτού είναι:

- Βαθύτερος στόχος του Γυμνασίου δεν είναι να παρασκευάζει τους μαθητές για να σπουδάσουν στα πανεπιστήμια, αλλά να καταστήσει τους απολυομένους μαθητές *«μεταδότης και προβιβαστής του υπερτέρου χριστιανικού πολιτισμού εις το ημέτερον έθνος, να σχηματίζει υγιαίνουσας ηθικώς και πνευματικώς πρόκριτον του λαού τάξιν, να παρασκευάζει ανθρώπους προς τα ελευθεριώτερα επαγγέλματα του κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού βίου»* (σελ. 153). Με άλλα λόγια, να παράγει ανθρώπους που θα είναι φορείς της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού και στελέχη που θα στηρίξουν την οικονομική και πολιτική του ανάπτυξη.
- Ενώ παλαιότερα δεν υπήρχαν ούτε οι κατάλληλοι εκπαιδευτικοί, ούτε τα κατάλληλα διδακτικά εγχειρίδια, σήμερα (δηλαδή το 1903) υπάρχουν όλες οι προϋποθέσεις για αποτελεσματική διδασκαλία: έχουν ήδη γίνει ελαφρές μεν αλλά καίριες αλλαγές στο πρόγραμμα, υπάρχουν άφθονα και καλύτερα από πριν διδακτικά βιβλία, οι μαθητές έρχονται στο Γυμνάσιο πολύ καλύτερα προετοιμασμένοι από το Δημοτικό και, προπάντων, υπάρχουν άρτια καταρτισμένοι εκπαιδευτικοί, των οποίων ο αριθμός συνεχώς αυξάνεται.
- Οι επικριτές του προγράμματος του Γυμνασίου υποστηρίζουν ότι το κύριο βάρος πέφτει στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών. *(«Ομήρους και Θουκυδίδας και ξυλοσοφίας μανθάνουν τα παιδιά μας διά να τρέφονται ύστερον με αέρα, χωρίς να ευρίσκωσιν εργασίαν καμίαν. Τα φονεύουν και τα τυφλώνουν με τους Πλάτωνα και τους Πυθαγόρας, ως να επρόκειτο να ζήσουν με τους αρχαίους Έλληνας»)* (σελ. 159-160). Εδώ έχουμε μια από τις βασικές ενστάσεις των επικριτών του προγράμματος, που πρέπει να αναζητηθούν μεταξύ των ραγδαία ανερχομένων κοινωνικών στρωμάτων της Τραπεζούντας και του υπόλοιπου Πόντου, κυρίως εμπόρων και τραπεζιτών, που διαπιστώνουν την πιεστική ανάγκη για στοιχειωδώς καταρτισμένο προσωπικό, που θα στελεχώσει τις υπό ραγδαία ανάπτυξη επιχειρήσεις τους, προκειμένου να ανταποκριθούν με επιτυχία στις προκλήσεις που έρχονται. Στους επικριτές αυτούς ο συγγραφέας του άρθρου απαντά ότι το πρόγραμμα έχει μια σχετική ισορροπία μεταξύ των θεωρητικών και των πρακτικών μαθημάτων, τα οποία δεν απουσιάζουν τελείως από το πρόγραμμα, όπως αυτοί διατείνονται. Τέτοια μαθήματα είναι τα Πρακτικά Μαθηματικά, τα Φυσικά και τα Φυσικοϊστορικά, οι Ξένες Γλώσσες, η Καλλιγραφία και η Ιχνογραφία. Ως προς τους αφορισμούς για τη διδασκαλία των Ελληνικών, απαντά ότι η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας κατέχει το 25% του συνολικού χρόνου διδασκαλίας (από τον οποίο για τα Αρχαία Ελληνικά διατίθεται το 15% του χρόνου), ενώ στα γυμνάσια άλλων λαών αυτό καταλαμβάνει το 35% του συνολικού χρόνου. Είναι, λοιπόν, κατά τη γνώμη του, αστήρικτη η άποψη περί υπερβολικής διδασκαλίας των Αρχαίων. Από τα υπόλοιπα μαθήματα μας πληροφορεί ότι διδάσκονται: Λατινικά 6% του συνολικού χρόνου, Μαθηματικά 9%,

³⁴⁸ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ του έτους 1905: «Το Γυμνάσιον και το Πρόγραμμά του», Εν

Τραπεζούντι 1904, σελ. 151-163.

Φιλοσοφικά 3% (σελ. 162). Καταλήγοντας, ο αρθρογράφος υποστηρίζει ότι το πρόγραμμα του Γυμνασίου του Φροντιστηρίου είναι αποτελεσματικό, δεδομένου ότι έχει μια σχετική ισορροπία, δίνοντας βάρος και στην παροχή ειδικών γνώσεων στους μαθητές. Συνεπώς, πρέπει να έχει τη στήριξη, την ενίσχυση και τη βελτίωσή του, αντί της άγονης και εν πολλοίς άδικης κριτικής που δέχεται.

1.4.4. Η ίδρυση του Εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου

Παρά την επιχειρηματολογία αυτή, οφείλουμε να αποδεχτούμε την άποψη ότι το Φροντιστήριο δεν παρέχει στους αποφοίτους όλα τα αναγκαία εφόδια για την αγορά εργασίας. Υποθέτουμε ότι βασικό ρόλο σ' αυτή την κατεύθυνση παίζει ο Διευθυντής του Ματθαίος Παρανίκας, ένας από τους σημαντικότερους λόγιους του ελληνικού γένους κατά την εποχή εκείνη. Πρόκειται για έναν σοφό μα και υπέργηρο Φιλολόγο που, λόγω κυρίως της ειδικότητάς του αλλά και της προσήλωσής του στις κλασικές σπουδές, δεν φαίνεται να κατανοεί την ανάγκη στην οποία αναφερόμαστε. Όμως, παραιτείται λόγω ηλικίας το 1904 και αντικαθίσταται από τον κατά πολύ νεότερό του, επίσης Φιλολόγο και ιδιαίτερα ικανό, οξυδερκή, και νεοτεριστή Νικόλαο Λιθοξόο, ο οποίος μόλις έχει επιστρέψει από την Ευρώπη, όπου έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του στα Πανεπιστήμια Ζυρίχης, Λένας και Γενεύης, στην παιδαγωγική και φιλοσοφία, όπως θα παραθέσουμε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο. Επηρεασμένος από τις παγκόσμιες εξελίξεις, των οποίων υπήρξε κοινωνός, προτείνει στους παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας την ίδρυση Εμπορικού τμήματος στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου του Φροντιστηρίου, παράλληλα με το συμβατικό Γυμνασιακό τμήμα³⁴⁹. Ο στόχος είναι η παραγωγή στελεχών για τις ελληνικές εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Στη σύνταξη του προγράμματος του Εμπορικού τμήματος λαμβάνονται υπόψη δεδομένα άλλων χωρών και μελετώνται προγράμματα ανάλογων σχολών. Πρώτη μέριμνα του προγράμματος είναι η παροχή γενικών γνώσεων που κατά βάση δίνει και το Γυμνασιακό τμήμα, η επαρκής διδασκαλία ξένων γλωσσών και κυρίως της Ρωσικής, γλώσσας μιας χώρας με την οποία υπάρχει μεγάλος όγκος εμπορικών συναλλαγών, της Γαλλικής, που είναι η τότε διεθνής γλώσσα, και προαιρετικά της Αγγλικής και Γερμανικής, που αντιστοιχούν σε χώρες με τις οποίες αφενός μεν υπάρχουν ήδη σημαντικές οικονομικές συναλλαγές (Αγγλία) και αντίστοιχα κάθε χρόνο παρατηρείται συνεχής διόγκωση των εμπορικών συναλλαγών με την Τραπεζούντα (Γερμανία)³⁵⁰. Η διδασκαλία μιας σειράς εξειδικευμένων μαθημάτων, όπως π.χ. της Εμπορικής Γεωγραφίας των χωρών με τις οποίες διενεργείται εξωτερικό εμπόριο, θεωρούνται μεγάλης σημασίας για την παροχή στους μαθητές πληροφοριών οικονομικού κυρίως χαρακτήρα, σχετικών με τις γεωγραφικές και παραγωγικές συνθήκες, τα νομισματικά συστήματα των χωρών αυτών κ.λπ. Άλλα μαθήματα έχουν ως στόχο την παροχή ειδικών εμπορικών και γενικά οικονομικών γνώσεων, προσαρμοσμένων στα δεδομένα και τις ανάγκες της περιοχής. Σύμφωνα

³⁴⁹ ΛΙΘΟΞΟΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ ΖΗΝΟΒΙΑ: «Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου». ΠΣ, έκδοση Παμποντιακής

Ενώσεως, 1975-1984, Αθήναι 1984, σελ. 131.

³⁵⁰ Ο.π.

με τις γενικές αυτές αρχές, το πρόγραμμα του Εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας περιλαμβάνει τα ακόλουθα μαθήματα (σελ. 132-133):

A) Υποχρεωτικά μαθήματα:

- 1) Ελληνικά (Αρχαία και Νέα)
- 2) Γαλλικά
- 3) Ρωσικά
- 4) Τουρκικά
- 5) Θρησκευτικά
- 6) Ιστορία
- 7) Ψυχολογία
- 8) Υγιεινή
- 9) Φυσικά (Σωματολογία, Ζωολογία, Φυτολογία, Ορυκτολογία, Φυσική Πειραματική)
- 10) Χημεία, Γενική και Βιομηχανική
- 11) Καταστιχογραφία και Λογιστική
- 12) Εμπορική Αριθμητική, Άλγεβρα και Γεωμετρία
- 13) Εμπορευματολογία
- 14) Εμπορική Γεωγραφία
- 15) Εμπορικών Δίκαιον
- 16) Πολιτική Οικονομία
- 17) Εμπορική Αλληλογραφία (Ελληνιστί και Γαλλιστί)
- 18) Γραφείον Εμπόρου
- 19) Καλλιγραφία
- 20) Σουηδική Γυμναστική

B) Προαιρετικά μαθήματα

- 21) Αγγλικά
- 22) Γερμανικά

Οι μαθητές που αποφοιτούν από το Εμπορικό αυτό τμήμα του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, μέσω ενός αξιόλογου πλαισίου διδασκομένων μαθημάτων, αποκτούν την καλύτερη δυνατή κατάρτιση για τα δεδομένα της εποχής και του τόπου και είναι έτοιμοι να στηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη της πόλης και της περιοχής, δεδομένου ότι, όπως έχουμε αναφέρει, στο Φροντιστήριο φοιτούν μαθητές που κατάγονται από όλη την περιοχή του Πόντου.

Με την ίδρυση του Εμπορικού αυτού τμήματος καλύπτεται κατά τον καλύτερο τρόπο μια βασική ανάγκη που έπρεπε να καλύπτει το εκπαιδευτικό σύστημα της Τραπεζούντας. Ένας σημαντικός αριθμός νέων μαθητών από τη στιγμή αυτή αρχίζει να φοιτά σ' αυτό το τμήμα, με κύριο στόχο να βρει απασχόληση στις εμπορικές επιχειρήσεις που αναπτύσσονται ή και ιδρύονται συνεχώς στην πόλη και συντελούν στη ραγδαία οικονομική της ανάπτυξη³⁵¹.

³⁵¹ ΓΙΑΚΟΥΣΤΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, πληροφορητής, ό.π. Ο πληροφορητής αποφοίτησε από το Εμπορικό τμήμα του Φροντιστηρίου το 1913. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, αποφάσισε να φοιτήσει εκεί, επειδή τόσο ο πατέρας του όσο και οι θείοι του ήταν έμποροι και ήθελε και εκείνος να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο.

1.4.5. Συμπέρασμα

Για να συνοψίσουμε τα βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, θα καταφύγουμε σε ένα λόγο του Διευθυντή του Φροντιστηρίου Νικολάου Λιθοξόου, κατά την τελετή επίδοσης των απολυτηρίων στους αποφοίτους του Φροντιστηρίου στις 21 Ιουνίου 1909. Με δεδομένο δε ότι οι τελετές αυτές έχουν εξέχουσα θέση στην κοινωνική ζωή όχι μόνο της Τραπεζούντας αλλά και των άλλων πόλεων του Πόντου και σ' αυτές προσκαλούνται όχι μόνο όλα τα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, αλλά και όλες οι τοπικές Αρχές και οι ξένες διπλωματικές αποστολές, ο λόγος αυτός που εκφωνεί ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου έχει πάντα ιδιαίτερη βαρύτητα. Στην ομιλία του, λοιπόν, κατά την προαναφερθείσα ημερομηνία, ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου, αναφερόμενος στους στόχους του προγράμματος του σχολείου, τονίζει ότι *«οι δύο απαραίτητοι όροι της εθνικής ημών υπάρξεως εισίν η θρησκεία των πατέρων ημών και η θαυμασία των προγόνων γλώσσα»*. Αποτεινόμενος δε στους αποφοίτους, τους παρακινεί να μη λησμονούν ποτέ αυτά τα δύο πράγματα και να αποφεύγουν οτιδήποτε ξενότροπο, κωφεύοντες στην ψευδή περί αυτών διδασκαλία. Επίσης, να μη λησμονούν ότι ανήκουν *«εις ευγενεστάτην φυλήν»* και ότι πρεσβεύουν *«θειοτάτην θρησκείαν»* και ότι οφείλουν με τις πράξεις τους πάντοτε να τιμούν *τη φυλή* στην οποία ανήκουν και να καθιστούν σεβαστή *τη θρησκεία* που πρεσβεύουν, γινόμενοι πολίτες χρηστοί και τίμιοι, ωφέλιμοι *«εις το έθνος και την πατρίδα»*³⁵². Από αυτά φαίνονται και επιβεβαιώνονται τα βασικά ιδεολογικά στοιχεία που αναπαράγονται μέσω του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας: η θρησκεία και ο εθνισμός. Πρόκειται για την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και την ελληνική γλώσσα και καταγωγή. Τα δύο αυτά κεντρικά ιδεολογικά στοιχεία καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη διδακτέα ύλη και γενικά την πορεία του Φροντιστηρίου.

2. Επιδράσεις του Φροντιστηρίου στην κοινωνία και την εκπαίδευση της περιοχής

2.1. Γενικά

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο, το Φροντιστήριο, με την περισσότερη από δύο αιώνες μορφωτική προσφορά του στον ποντιακό ελληνισμό, αλλά και την υψηλού επιπέδου - για τα δεδομένα της περιοχής - εκπαίδευση που παρέχει στα Ελληνόπουλα της περιοχής, έχει ήδη ένα τεράστιο κύρος, γεγονός που συντελεί στο να αποτελέσει πρότυπο για όλα τα σχολεία του Πόντου. Η συνεχής ανάπτυξη της εκπαίδευσης ιδιαίτερα στην περιοχή της Τραπεζούντας δεν θα ήταν αποτελεσματική χωρίς το πρότυπο Φροντιστήριο.

Οι επιδράσεις του Φροντιστηρίου όχι μόνο στην κοινωνία αλλά και στην οικονομία της περιοχής είναι τεράστιες. Βεβαίως, θα υπάρξει αναφορά ως προς το τελευταίο σε επόμενο κεφάλαιο. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε ότι, πλην των άλλων, το κύρος και η εκτίμηση που τρέφουν οι Έλληνες του Πόντου απέναντι στο Φροντιστήριο φαίνεται σε κάθε σχεδόν πτυχή της

³⁵² ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 6, τχ. Β', Αθήναι 1909, σελ. 313.

καθημερινής τους ζωής. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο, όπως διαβεβαιώνουν όλοι οι πληροφορητές και επιβεβαιώνεται από τις διαθέσιμες πηγές, ότι όλοι σχεδόν οι υπάλληλοι αλλά και τα στελέχη των εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, οι εκπαιδευτικοί, οι ιερείς και γενικά όλοι οι άνθρωποι που έχουν να παίξουν ένα μικρό ή μεγάλο ρόλο στα κοινωνικά και οικονομικά πράγματα που αφορούν τους Έλληνες της περιοχής, είναι απόφοιτοι του Φροντιστηρίου και, συνεπώς, φορείς της ιδεολογίας του. Μάλιστα τα σημαντικότερα τραπεζικά και εμπορικά καταστήματα της πόλης μετά τη λήξη των μαθημάτων ζητούν από το Διευθυντή του σχολείου καταστάσεις με τους καλύτερους σε απόδοση αποφοίτους, προκειμένου να προσληφθούν στις επιχειρήσεις τους³⁵³. Από την περίοδο ακόμη της απαρχής της ανάπτυξης του Φροντιστηρίου, την οποία χρονικά τοποθετήσαμε μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856) και κυρίως κατά τις αμέσως επόμενες δεκαετίες, βλέπουμε ότι το Φροντιστήριο επιλύει και πρακτικά προβλήματα, όπως, π.χ., την αλλαγή των (μουσουλμανικών) επωνύμων των πολυάριθμων Κρυπτοχριστιανών, που αποκαλύπτουν την πραγματική τους ταυτότητα και απαιτούν να καταγραφούν με τα ελληνικά τους ονόματα. Το πρόβλημα αυτό επιλύεται από το Φροντιστήριο, το οποίο εξελληνίζει την τουρκική ρίζα των μέχρι τότε μουσουλμανικών ονομάτων τους, προσθέτοντας στο τέλος την προερχόμενη από την αρχαία ελληνική κατάληξη -ίδης ή -άδης³⁵⁴. Προφανώς, όμως, το μεγάλο πλήθος των υπό αλλαγή ονομάτων είναι εμπόδιο στην αλλαγή όλων των επιθέτων και για το λόγο αυτό στα περισσότερα κρατείται η τουρκική ρίζα και γίνεται το ευκολότερο, δηλαδή προστίθεται στο τέλος κυρίως η δεύτερη κατάληξη -ίδης, η οποία για το λόγο αυτό φαίνεται να επικρατεί έκτοτε μεταξύ των επωνύμων των Ελλήνων του Πόντου. Μια ιδιαίτερα σημαντική πτυχή των επιδράσεων του Φροντιστηρίου συνιστά όχι μόνο η δράση του - ούτως ή άλλως φορέα της ιδεολογίας του, όπως άλλωστε προαναφέρουμε - μητροπολίτη Χρυσάνθου, αλλά και το γεγονός ότι οι κυριότεροι συνεργάτες του είναι απόφοιτοι του Φροντιστηρίου³⁵⁵. Αυτό έχει τεράστια σημασία λίγο αργότερα, όταν ο ιεράρχης τίθεται επικεφαλής του αγώνα των Ελλήνων του Πόντου για τη δημιουργία ανεξάρτητης Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα, με τους συνεργάτες του να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οργάνωση και υλοποίηση των σχεδίων και των κινήσεων του τόσο στο εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Από αυτές, τόσο τις γενικές όσο και τις ειδικότερες, αναφορές γίνεται φανερό ότι το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, ευρισκόμενο στο κέντρο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των Ελλήνων, παίζει καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιοχής.

Επιβεβαίωση αυτής της άποψης αποτελεί η συμβολή του Φροντιστηρίου στην ανάπτυξη όλων των σχολείων της περιοχής μέσω των αποφοίτων του που υπηρετούν σ' αυτά ως δάσκαλοι, μεταφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο παντού τα ιδεολογικά του στοιχεία και το δημιουργικό του πνεύμα. Βεβαίως, είναι δύσκολο να γίνει μια πλήρης καταγραφή όλων των αποφοίτων του που δίδαξαν στα σχολεία της περιοχής και κυρίως της ενδοχώρας, πράγμα

³⁵³ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ Κ. Θεοφύλακτος: «Γύρω στην άσβεστη φλόγα. Βιογραφικές αναμνήσεις»,

Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997 (πρώτη έκδοση: 1958).

³⁵⁴ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας», ΠΕ, τχ. 98-99, 1958, σελ. 4.743.

³⁵⁵ Ο.π., σελ. 4.746.

άλλωστε που δεν είναι και κεντρικό ζητούμενο της έρευνάς μας. Μπορούμε, όμως, να παραθέσουμε την περίπτωση της Σάντας, από την οποία κατάγεται πλήθος δασκάλων που διδάσκει στα σχολεία πολλών χωριών του Πόντου. Συγκρίνοντας έναν κατάλογο των αποφοίτων του Φροντιστηρίου με ένα άλλο των δασκάλων που κατάγονται από την ίδια αυτή περιοχή, διαπιστώνουμε ότι ένας σημαντικός αριθμός των Σανταίων, μετά την αποφοίτησή του από το Φροντιστήριο, επιλέγει το δρόμο του δασκάλου³⁵⁶. Οι απόφοιτοι αυτοί, άλλωστε, έχουν τις καλύτερες προϋποθέσεις μεταξύ των αποφοίτων όλων των άλλων σχολείων του Πόντου, δεδομένου του συγκριτικά καλύτερου επιπέδου κατάρτισης που τους παρέχεται στο Φροντιστήριο, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης του οποίου δεν απέχει πολύ από αυτό των κορυφαίων σχολείων της Κωνσταντινούπολης και μάλιστα της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Είναι μάλιστα πολύ σημαντικό να αναφερθεί εδώ ότι από το 1907, μετά από πρωτοβουλία του τότε Διευθυντή Νικολάου Λιθοξόου, αρχίζει να λειτουργεί, στο πλαίσιο του Φροντιστηρίου, στοιχειώδες **Διδασκαλείο**, με στόχο να καταρτιστούν όσοι από τους αποφοίτους επιθυμούν να επιδοθούν στο διδασκαλικό επάγγελμα. Στο Διδασκαλείο αυτό διδάσκει Παιδαγωγικά κυρίως ο ίδιος ο Ν. Λιθοξόος. Οι απόφοιτοι έχουν μεγάλη ζήτηση και στέλνονται να διδάξουν σε σχολεία της ποντιακής ενδοχώρας, αλλά και έξω από τα όρια της οσμανικής αυτοκρατορίας, όπου υπάρχουν ελληνικοί ποντιακοί πληθυσμοί, δηλαδή στον Καύκασο, τη Ν. Ρωσία, ακόμη και τη Ρουμανία³⁵⁷.

Δεν πρέπει να λησμονούμε και το γεγονός ότι διάφοροι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου κατά καιρούς διδάσκουν και σε άλλα αξιόλογα σχολεία του Πόντου, καθιστάμενοι κατ' αυτό τον τρόπο φορείς της ιδεολογίας του. Ασφαλώς μεταξύ αυτών ξεχωριστή περίπτωση είναι αυτή του καθηγητή των Ελληνικών Αριστείδη Ιεροκλή, ο οποίος, μετά από παρουσία εννέα ετών στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, διορίζεται (1910-12) Διευθυντής του Γυμνασίου Αμισού³⁵⁸, του δεύτερου σε αξία σχολικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου, το οποίο προφανώς παίζει για την Αμισό (Σαμψούντα), τη δεύτερη σε πληθυσμό αλλά και σε οικονομική δραστηριότητα πόλη του Πόντου, ρόλο ανάλογο του Φροντιστηρίου. Άλλες περιπτώσεις είναι εκείνη του ιδιαίτερα αξιόλογου καθηγητή Μαθηματικών του Φροντιστηρίου Κωνσταντίνου Τζαμπερτίδη που, μετά το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, διδάσκει στο Ημιγυμνάσιο Κερασούντας και αργότερα (1920-1924) στο Ζωγράφειο και το Ζάππειο της Κωνσταντινούπολης³⁵⁹. Του Ιωσήφ Χαριτωνίδη από τη Μάκρη Πισιδείας, που ερχόμενος στο Φροντιστήριο από τα Σούρμενα, όπου υπηρέτησε ως διευθυντής της εκεί σχολής (1907-1911), διδάσκει στο

³⁵⁶ ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Ευγένιος: «Απογραφικά στοιχεία για την κωμόπολη Σάντα», ΠΕ, τχ. 57, έτος 1984, σελ. 260. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει όλα τα ονόματα των Σανταίων αποφοίτων του Φροντιστηρίου και στη συνέχεια τα ονόματα των δασκάλων της εποχής των

αρχών του αιώνα. Από τη σύγκριση των δύο πινάκων προκύπτει σημαντικός αριθμός αποφοίτων - για την ακρίβεια 31 - που στη συνέχεια δίδαξαν ως δάσκαλοι στα σχολεία του Πόντου, ενώ οι απόφοιτοι ήταν συνολικά 48.

³⁵⁷ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας», ΠΕΡ, τχ. 98-99, 1958, σελ. 4.750.

³⁵⁸ ΜΗ, Αθήνα 1913, σελ. 258

³⁵⁹ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», ΠΣ, 1984, σελ. 95.

Γυμνασιακό τμήμα μεταξύ 1911-13 και στη συνέχεια μετακινείται στην Αμισό, στο Γυμνάσιο της οποίας διδάσκει μεταξύ 1913-14³⁶⁰ κ.ά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έντονη δράση εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου στα κοινωνικά πράγματα της Τραπεζούντας. Αρκετοί από αυτούς συμμετέχουν στην έκδοση διαφόρων εντύπων, περνώντας μέσω αυτών την ιδεολογία του Φροντιστηρίου, άλλοι εκλέγονται πρόεδροι ή συμμετέχουν ως βασικά στελέχη στη δράση διαφόρων μορφωτικών οργάνων, όπως του «Ξενοφώντος», του «Προμηθέα» κ.λπ., άλλοι συγγράφουν ενδιαφέροντα βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία της περιοχής, παραθέτοντας μάλιστα σημαντικά στοιχεία κ.λπ. Τέτοιες περιπτώσεις είναι αυτή του προαναφερθέντος Ιωάννη Παρχαρίδη, ο οποίος μαζί με τον επίσης καθηγητή του Φροντιστηρίου Θεόδωρο Γραμματικόπουλο συνεργάζονται και εκδίδουν, λίγο πριν από την έλευση του 20^{ου} αιώνα (1884-85), το περιοδικό «Αστήρ του Πόντου»³⁶¹, του επίσης προαναφερθέντος Αριστείδη Ιεροκλή, ο οποίος είναι αρχισυντάκτης της εφημερίδας της Τραπεζούντας «Φάρος της Ανατολής»³⁶², παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην έκδοση και την ιδεολογία αυτού του εντύπου. Παράλληλα, είναι πρόεδρος και ιθύνων νους του μορφωτικού συλλόγου «Ο Προμηθεύς», ενός ιδεολογικού μηχανισμού με αξιόλογη δράση, μέσω της οποίας προωθεί σημαντικά ιδεολογικά στοιχεία³⁶³ αλλά και με ενδιαφέρουσες προτάσεις που αφορούν την εκπαίδευση της πόλης και μάλιστα το Φροντιστήριο³⁶⁴. Μεταξύ των συγγραφέων μπορούμε να κατατάξουμε έναν από τους σημαντικότερους ιστορικούς του ποντιακού ελληνισμού, τον Περικλή Τριανταφυλλίδη, ο οποίος ηγείται της ανάπτυξης του Φροντιστηρίου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ως Διευθυντής του και συγγράφει τα έξοχα βιβλία «*Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά*» και το δράμα «*Οι φυγάδες*», του Σάββα Ιωαννίδη. Διδάσκει τόσο στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας όσο και στην Κερασούντα και ήδη από το 1870 συγγράφει το σημαντικότερο βιβλίο «*Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περί ταύτην χώρας*», που χρησιμοποιούμε κατά κόρον και εμείς ως βιβλιογραφική πηγή, καθώς και ανάλυση του έπους «*Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*», ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, γιος του γνωστού παλαιού Διευθυντή του Φροντιστηρίου Γεωργίου Κυριακίδη, που γράφει το επίσης σημαντικό βιβλίο «*Βιογραφία λογίων μετά ιστορικού σχεδιάσματος του Φροντιστηρίου των Τραπεζούντιων*» το 1897 κ.λπ. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο καθηγητής Φυσικομαθηματικών Φίλιππος Χειμωνίδης γράφει το βιβλίο «*Ιστορία και Στατιστική της Σάντας*» (1903), ενώ πολλά άρθρα και μελέτες των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου δημοσιεύονται στον τοπικό Τύπο. Στη

³⁶⁰ Ο.π.

³⁶¹ Ο.π., σελ. 97.

³⁶² ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 6, τχ. Α', 1909, σελ. 39.

³⁶³ Ο.π., σελ. 40. Εδώ το σχετικό δημοσίευμα του περιοδικού του ΜΣΑ αναφέρεται με ύμνους στον πρόεδρο του «Προμηθέα», Αριστείδη Ιεροκλή, και στο γλωσσικό ζήτημα, το οποίο θεωρεί ότι στην Τραπεζούντα λύθηκε από το σύλλογο αυτό, ο οποίος «πρακτικώς έλυσε τον πολυθρύλητον γλωσσικόν ζήτημα, αποδείξασα ότι πανελλήνιον όργανον συνεννοήσεως και πνευματικής επικοινωνίας είναι η καθαρεύουσα...».

³⁶⁴ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 6, τχ. Β', Αθήναι 1909, σελ. 314. Εδώ παρατίθεται

είδηση στο σημείωμα με τίτλο «Μορφωτική κίνησης εν Μικρά Ασία», σύμφωνα με την οποία ο Αρ, Ιεροκλής, μέσω του «Προμηθέα», προτείνει την πρόσληψη στο φροντιστήριο καθηγητή της Γυμνασιακής.

συνέχεια, θα παραθέσουμε και τη συμβολή των εκπαιδευτικών και των αποφοίτων του Φροντιστηρίου στη δράση ενός από τους σημαντικότερους ιδεολογικούς μηχανισμούς του Πόντου, του φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Ξενοφών».

Το κλίμα και γενικά η ιδεολογία του Φροντιστηρίου μεταφέρεται στην ποντιακή ενδοχώρα μέσω μιας σειράς μηχανισμών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το Φροντιστήριο. Πρόκειται για μορφωτικά ιδρύματα που έχουν την έδρα τους στην Τραπεζούντα, σημαντικότερο των οποίων είναι ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «Ξενοφών» και δευτερευόντως Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι που αναφέρονται σε διάφορες περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας. Από αυτούς θα αναφερθούμε εκτενώς στην περίπτωση του «Ξενοφώντος», ο οποίος έπαιξε τεράστιο ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα της ενδοχώρας της Τραπεζούντας, και κατά δεύτερο λόγο στην «Εκπαιδευτική Αδελφότητα Κρωμναίων» Τραπεζούντας, ως τη σημαντικότερη περίπτωση μορφωτικού οργάνου που συνδέεται με το Φροντιστήριο και αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη περιοχή της ποντιακής ενδοχώρας, ενώ ως κεντρικό στόχο έχει την ενασχόλησή του με τα εκπαιδευτικά της πράγματα.

2.2. Η περίπτωση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών»

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών» ιδρύεται το 1871 στην Τραπεζούντα από μαθητές της τελευταίας τάξης του Φροντιστηρίου και μερικούς αποφοίτους του. Στελεχώνεται πολύ σύντομα από πολλούς αποφοίτους του Φροντιστηρίου, εκπαιδευτικούς και γενικά εξέχοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας³⁶⁵. Μεταξύ των μελών του Δ.Σ. και μάλιστα στη θέση του αντιπροέδρου του συναντάμε έναν από τους σημαντικότερους φορείς της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, το Φιλόλογο Ιωάννη Παρχαρίδη, ο οποίος έχει διατελέσει και Διευθυντής του Φροντιστηρίου³⁶⁶. Σε κάθε περίπτωση μέλη του Συλλόγου είναι και οι Διευθυντές του Φροντιστηρίου³⁶⁷. Είναι φανερό ότι πρόκειται για όργανο που λειτουργεί στο πλαίσιο του Φροντιστηρίου και παράλληλα με αυτό, του οποίου αποτελεί ουσιαστικά ιδεολογικό μηχανισμό. Ιδιαίτερη αξία έχει η αναφορά στους σκοπούς του συλλόγου, που στο αρχικό του καταστατικό είναι «*η συντήρησις και προαγωγή των σχολείων των εν ταις πέριξ και εσωτερικαίς πόλεσι και κώμαις και η εν ταύταις σύστασις άλλων και η εν γένει εξάπλωσις*

³⁶⁵ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ.: «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντος "Ο Ξενοφών"» ΠΣ, 1972-1974, Αθήναι 1974, σελ. 289. Η αρχική ονομασία του Συλλόγου ήταν «Η επί των έξω σχολείων επιτροπή».

³⁶⁶ ΑΜΣΑ/ Φ Τραπεζούντος /IB 92. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντος «Ξενοφών» προς τον Πρόεδρο του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή», που υπογράφεται από τον Αντιπρόεδρο Ιωάννη Παρχαρίδη και το Γεν. Γραμματέα Ν. Καρυοφύλλη.

³⁶⁷ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντώνης (με τον ίδιο τίτλο), ΠΕ, τχ. 43, Ιαν.-Φεβρ.-Μάρτ. 1982, σελ. 27. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει, πλην των άλλων, και φωτοτυπία απόδειξης πληρωμής της ετήσιας συνδρομής στο Σύλλογο, του μέλους του Νικολάου Λιθοξόου, Διευθυντή του Φροντιστηρίου. Η απόδειξη, με ημερομηνία 31 Ιανουαρίου 1914, μας κάνει γνωστό ότι το ύψος της ετήσιας συνδρομής των μελών ήταν «τριάκοντα γρόσια» και η χρονική διάρκεια (της ετήσιας συνδρομής) από 14 Σεπτεμβρίου μέχρι το Σεπτέμβριο του επόμενου έτους.

της ελληνικής γλώσσας και παιδείας κατά τα μέρη εκείνα»³⁶⁸. Μετά από πέντε χρόνια, ο Σύλλογος τροποποιεί το καταστατικό του και διευρύνει τους σκοπούς του, προσθέτοντας και την προσπάθεια «της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων ανά τον Πόντον και την διάσωσιν των εν Πόντω ζώντων γλωσσικών και άλλων μνημείων»³⁶⁹.

Η δράση του συλλόγου είναι τεράστια. Στέλνει δασκάλους στα διάφορα χωριά, ενισχύει οικονομικά τα πτωχότερα σχολεία, βοηθά οικονομικά τους ενδεείς και επιμελείς μαθητές των σχολείων της υπαίθρου παραχωρώντας τους κατ' αυτό τον τρόπο κίνητρα για καλύτερη απόδοση. Επιπλέον, φροντίζει για την αποστολή υποτρόφων για ανώτερες σπουδές - σε συνεργασία με τους εκεί ποντιακούς φορείς - σε ανώτερες σχολές της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας, δημιουργώντας έτσι μια σημαντική υποδομή καλά καταρτισμένων εκπαιδευτικών στελεχών για το Φροντιστήριο και, συνεπώς, δημιουργώντας προϋποθέσεις για μεγαλύτερη ανάπτυξη του Φροντιστηρίου και της εκπαίδευσης του Πόντου γενικότερα³⁷⁰. Χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιου υποτρόφου είναι αυτή του Κρωμναίου Ιωάννη Παρχαρίδη - που μνημονεύεται παραπάνω ως αντιπρόεδρος του Συλλόγου - ο οποίος μετά την αποφοίτησή του από το Φροντιστήριο λαμβάνει υποτροφία για την Αθήνα, σπουδάζει Φιλολογία στο εκεί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο και μετά τις σπουδές του επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο ως φιλόλογος για πολλά χρόνια και για ένα διάστημα ως Διευθυντής³⁷¹.

Μεγάλης σημασίας είναι οι σχέσεις που συνάπτει ο «Ξενοφών» με συλλόγους και σωματεία που παίζουν καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις και ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αναφέρουμε εδώ κυρίως τον εν Αθήναις «Σύλλογο προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» και τον «Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κων/πόλεως». Από τους συλλόγους αυτούς λαμβάνει γενικές κατευθύνσεις αλλά και οικονομική ενίσχυση. Μια τέτοια ενίσχυση από 1.500 φράγκα στέλνει ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» στον «Ξενοφώντα» μέσω του προέδρου της Φιλεκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας Κωνσταντινουπόλεως κ. Ζαρίφη, με τη δήλωση ότι το ποσό αυτό θα αποτελέσει έναυσμα «μεγαλυτέρων συνδρομών και βοηθημάτων». Ταυτόχρονα, αποστέλλονται δύο κιβώτια διδακτικών βιβλίων για τις ανάγκες του Συλλόγου, καθώς επίσης και επιστημονικά βιβλία αξίας περίπου 1.500 δραχμών, που τα αποστέλλει μέσω του Συλλόγου προς τον «Ξενοφώντα» η Πρυτανεία του Εθνικού Πανεπιστημίου³⁷².

Γίνεται φανερό ότι ο «Ξενοφών» μέσω των σχέσεών του με τους φορείς αυτούς καθίσταται φορέας της ιδεολογίας τους. Δεν ήταν δυνατόν να γίνει διαφορετικά, δεδομένου ότι ο μεν «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κων/πόλεως» είναι κατ' ουσίαν το σημαντικότερο μορφωτικό όργανο των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας έχοντας την έδρα του στην πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, συγκροτείται από τα εξέχοντα μέλη της ελληνικής μειονότητας όλης της αυτοκρατορίας (κυρίως τραπεζίτες και εμπόρους, γεγονός που σε σημαντικό βαθμό προσδιορίζει και την ιδεολογία του, αλλά ακόμη και διανοουμένους, διπλωμάτες κ.λπ.) - μεταξύ των οποίων

³⁶⁸ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ. «Φιλεκπαιδευτικός...», ό.π., σελ. 289.

³⁶⁹ Ό.π.

³⁷⁰ Ό.π., σελ. 289-290.

³⁷¹ Ό.π., σελ. 290.

³⁷² Ό.π., σελ. 290.

βρίσκονται και Πόντιοι (όπως ο δάσκαλος του Φροντιστηρίου και συγγραφέας Σάββας Ιωαννίδης, ο Διευθυντής παλαιότερα του Φροντιστηρίου Κων/νος Ξανθόπουλος, ο Ματθαίος Παρανίκας αργότερα κ.ά.). Πρόκειται για το σημαντικότερο - εκτός του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που ευρίσκεται υπεράνω όλων - φορέα που επηρεάζει τα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της αυτοκρατορίας. Ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» συνιστά ένα βασικό μηχανισμό διείσδυσης του ελλαδικού κράτους στους Έλληνες της αυτοκρατορίας, κυρίως μέσω της οικονομικής και υλικοτεχνικής στήριξης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τους.

Ο «Ξενοφών» συχνά προτρέπει και τις άλλες ελληνικές ποντιακές κοινότητες να οργανώσουν αναλόγους συλλόγους για τη στήριξη της εκπαίδευσης της περιοχής τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Οινόης, παραθαλάσσιας πόλης του Πόντου δυτικά της Τραπεζούντας, της οποίας οι κάτοικοι, παρακινηθέντες από τον «Ξενοφώντα», συγκροτούν τριμελή επιτροπή «επί των πέριξ της Οινόης σχολείων» για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην ενδοχώρα της πόλης³⁷³. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή ο «Ξενοφών» λειτουργεί ως πρότυπο για τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου, και η εμπειρία από τη δική του δράση αξιοποιείται για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων και των άλλων περιοχών του Πόντου.

Για την προώθηση των σκοπών του ο «Ξενοφών» συχνά διοργανώνει θεατρικές παραστάσεις, οι οποίες συνήθως μετά από σχετικό αίτημά του τίθενται υπό την προστασία του Νομάρχη Τραπεζούντας, ο οποίος σχεδόν πάντα συγκατατίθεται στην πραγματοποίηση των παραστάσεων αυτών. Εντύπωση προκαλεί ο τίτλος του πρώτου θεατρικού έργου που παρουσιάζει ο σύλλογος, «Αρματωλοί και Κλέπται»³⁷⁴, που και μόνο αυτός επιβεβαιώνει αφενός την αδυναμία και παρακμή στην οποία έχει εισέλθει η οσμανική αυτοκρατορία και αφετέρου προηγούμενες εκτιμήσεις μας σχετικά με την ιδεολογία του «Ξενοφώντος», η οποία συμπίπτει απολύτως με αυτή που προωθεί το Φροντιστήριο, του οποίου, όπως ήδη ελέχθη, αποτελεί βασικό ιδεολογικό μηχανισμό.

Τα κύρια έσοδα του Συλλόγου αποτελούνται από τις τακτικές ετήσιες συνδρομές των μελών του, αλλά και από τις έκτακτες δωρεές και χορηγίες των πλουσίων Τραπεζουντίων. Δεν είναι σπάνιες και οι περιπτώσεις μεγάλων δωρεών μετά θάνατον διαφόρων Τραπεζουντίων μέσω διαθήκης³⁷⁵, γεγονός που αποδεικνύει την καταξίωση του Συλλόγου στη συνείδηση των μελών της ελληνικής ποντιακής κοινότητας, για το σημαντικό ρόλο που παίζει στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην περιοχή.

Ο Σύλλογος δεν έχει ιδιόκτητα γραφεία. Στεγάζεται με ενοίκιο κυρίως στο κτίριο της Εμπορικής Λέσχης Τραπεζούντας. Η ταύτιση, όμως, των στόχων του με αυτούς του Φροντιστηρίου αποδεικνύεται και από ένα άλλο γεγονός: μετά την ανέγερση του νέου τετραώροφου κτιρίου του Φροντιστηρίου, τα γραφεία του Συλλόγου μεταφέρονται εκεί και συγκεκριμένα στον 3^ο όροφο και στην ανατολική πλευρά του κτιρίου, δίπλα στο γραφείο του Διευθυντή³⁷⁶.

Ως προς την οργάνωση του Συλλόγου, μέλη μπορούν να γίνουν όλοι οι Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους:

³⁷³ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, τόμος Α, σελ. 284.

³⁷⁴ Ο.π., σελ. 292.

³⁷⁵ Ο.π.

³⁷⁶ Ο.π.

οικονομικές συνδρομές και συμμόρφωση με το καταστατικό (άρθρο 5 του καταστατικού), ενώ επίτιμα μέλη εκλέγονται όσοι στηρίζουν, κυρίως οικονομικά, τη δράση του Συλλόγου (άρθρο 6).

Ο Σύλλογος διοικείται από εξαμελές Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ συγκροτούνται και τρεις τριμελείς επιτροπές, για την επεξεργασία ειδικών θεμάτων: α) Εκπαιδευτική επιτροπή, β) Επιτροπή επί της κοινής προόδου και γ) Επιτροπή επί των ζώντων μνημείων (άρθρο 7). Οι επιτροπές συνεδριάζουν ξεχωριστά και υποβάλλουν τις εισηγήσεις τους για έγκριση στο Δ.Σ. (άρθρο 30), ενώ στο τέλος κάθε έτους κάθε επιτροπή υποβάλλει έκθεση προς έγκριση στο Δ.Σ. (άρθρο 33). Σημαντικότερα στοιχεία του έργου των επιτροπών αυτών είναι:

Α) Η Εκπαιδευτική Επιτροπή (που προφανώς είναι η σημαντικότερη, άρθρο 34):

- Συντάσσει και τηρεί στατιστικούς πίνακες των σχολείων των χωριών με σημειώσεις για τους πόρους τους.
- Καθορίζει τα σχολεία με τις μεγαλύτερες ανάγκες.
- Τηρεί κατάλογο των δασκάλων των χωριών, των μισθών τους και σημειώσεις για τις ικανότητές τους.
- Φροντίζει για την επιμόρφωση των δασκάλων των χωριών στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας.
- Φροντίζει να βρει δασκάλους για τα χωριά.
- Συντάσσει και αποστέλλει στα σχολεία το πρόγραμμα των μαθημάτων με κατάλληλες οδηγίες για την εφαρμογή του.
- Αποστέλλει στα σχολεία των χωριών επιθεωρητή, όταν υπάρχει ανάγκη.
- Φροντίζει για την αποστολή των κατάλληλων διδακτικών βιβλίων στα σχολεία.
- Επιλέγει τις εξεταστικές επιτροπές των σχολείων και ορίζει την ημέρα των εξετάσεων κάθε σχολείου.
- Φροντίζει για τη χορήγηση βιβλίων στους ενδεείς μαθητές, ενώ στους άριστους από αυτούς φροντίζει να έχουν οικονομική στήριξη.

Β) Η Επί της κοινής προόδου Επιτροπή (άρθρο 35):

- Οργανώνει βιβλιοθήκη, συντάσσει κανονισμό της και φροντίζει για τον εμπλουτισμό της, καθώς και για την οργάνωση αναγνωστηρίου.
- Οργανώνει δημόσιες συζητήσεις, συντάσσοντας σχετικό πρόγραμμα, όπου ορίζονται και οι ομιλητές, ενώ παράλληλα φροντίζει για τη διεύρυνση του αριθμού των ακροατών.

Γ) Η Επί των ζώντων μνημείων Επιτροπή (άρθρο 36):

- Μέσω των μελών της ή άλλων προσώπων και κυρίως δασκάλων, συλλέγει στοιχεία του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής (γλωσσικά, λαογραφικά και ιστορικά στοιχεία, όπως λέξεις, φράσεις, παροιμίες, άσματα, ήθη και έθιμα των κατοίκων, επιγραφές, αρχαία χειρόγραφα, ιστορικές παραδόσεις, αρχαία νομίσματα κ.λπ.)
- Οργανώνει και προβάλλει το υλικό αυτό, προχωρώντας στην επιστημονική του επεξεργασία, τη δημοσίευση και γενικά την αξιοποίησή του.

Ένα επιπλέον στοιχείο που τεκμηριώνει τη στενή σχέση του «Ξενοφώντος» με το Φροντιστήριο είναι και η διάταξη που αναφέρεται στο 44^ο και προτελευταίο άρθρο του καταστατικού του συλλόγου, σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση διάλυσής του η περιουσία του περιέρχεται στο Φροντιστήριο.

Από όλα αυτά τα δεδομένα προκύπτει ο τεράστιος ρόλος που παίζει ο «Ξενοφών» στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων της περιοχής. Ο ρόλος αυτός γίνεται πολύ καλύτερα ορατός, όταν λόγω εσωτερικών προβλημάτων στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας αίρεται η λειτουργία του, οπότε παρατηρείται συρρίκνωση και αποδιάρθρωση της εκπαίδευσης στην περιοχή³⁷⁷.

2.3. Η περίπτωση της «Αδελφότητας Κρωμαίων Τραπεζούντας»

Πρόκειται για ένα μηχανισμό με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι έχει την έδρα του στην Τραπεζούντα, ενώ ο σκοπός του συνίσταται στην υποστήριξη και τη διοίκηση των σχολείων της Κρώμνης³⁷⁸. Σε σχέση, δηλαδή, με το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Ξενοφώντα» έχει μικρότερο πεδίο δράσης, δεδομένου ότι ενδιαφέρεται για τα εκπαιδευτικά πράγματα μόνο μιας ιδιαίτερης περιοχής του Πόντου, της Κρώμνης.

Η ιδέα ίδρυσης της Αδελφότητας με έδρα την Τραπεζούντα σχηματίστηκε πολύ νωρίς, από το 1830 ακόμη, και ανήκει στον τότε Διευθυντή του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας Ισοκράτη Παπαδόπουλο, Κρωμαίο, του οποίου η ιδιότητα και η καταγωγή δείχνουν τη στενή σχέση Φροντιστηρίου και Αδελφότητας πολύ πριν από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Δεν ήταν δυνατόν, όμως, να ευοδωθεί, γιατί οι συνθήκες της δεκαετίας εκείνης, μετά την έκρηξη του αγώνα της Ανεξαρτησίας της Ελλάδας και το κλίμα έντονης καχυποψίας των οθωμανικών Αρχών απέναντι στους Έλληνες του Πόντου - τους οποίους διέσωσε τότε ο Βαλής της Τραπεζούντας Οσμάν Πασάς Σατήρ Ζαδέ, κατά πάσα πιθανότητα Κρυπτοχριστιανός -, κατέστησαν αναποτελεσματική μια τέτοια πρωτοβουλία. Επιπλέον, το γεγονός ότι την εποχή εκείνη το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Κρώμνης ήταν Κρυπτοχριστιανοί και συνεπώς απρόθυμο να συμμετάσχει φανερά σε μια τέτοια σημαντική κίνηση ενίσχυσε την απόφαση για αναβολή της ίδρυσης της Αδελφότητας για αργότερα³⁷⁹.

Η Αδελφότητα ιδρύεται τελικά το 1869, δεκατρία χρόνια μετά την καθοριστική για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856). Κατά την εποχή εκείνη η Κρώμνη είναι μια ομάδα από ελληνικούς οικισμούς, χωρίς μουσουλμάνους, γιατί ένα μεγάλο μέρος των πολυάριθμων Κρυπτοχριστιανών έχει ήδη αποκαλυφθεί στο πλαίσιο της σχετικής ανεξιθρησκείας που καθιερώνει το προαναφερθέν διάταγμα. Οι συνθήκες είναι κατάλληλες για να υλοποιηθεί η πρόταση του Γεωργίου Παπαδόπουλου, υιού του Ισοκράτη και δασκάλου αλλά και διευθυντή και αυτού του Φροντιστηρίου, για την ίδρυση της Αδελφότητας³⁸⁰.

³⁷⁷ ΕΦΣΚ, Σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος ΙΓ, Εν Κωνσταντινουπόλει 1879, σελ. 116-119. Εδώ παρατίθεται έκθεση της εκπαιδευτικής κατάστασης της περιοχής Τραπεζούντας, την οποία αποστέλλει στο Σύλλογο το μέλος του Ιωαννίδης Σάββας, δάσκαλος του Φροντιστηρίου και σημαντικός συγγραφέας. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, εξαιτίας της διάλυσης του «Ξενοφώντος» και, συνεπώς, της έλλειψης εποπτείας και στήριξης, η κατάσταση της εκπαίδευσης είναι οικτρή.

³⁷⁸ «Κανονισμός της Αδελφότητας Κρωμαίων εν Τραπεζούντι», στο ΦΙΠΤΙΝΙΔΟΥ Γεωργίου, «Κρώμνη», Έκδοση Αδελφότητας Κρωμαίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.189-219.

³⁷⁹ ΦΙΠΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «Κρώμνη», Έκδοση Αδελφότητας Κρωμαίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.180-181.

³⁸⁰ Ο.π., σελ. 181.

Ο ρόλος της Αδελφότητας στην οργάνωση και γενικά στη ζωή των σχολείων της Κρώμνης είναι καθοριστικός. Μεγάλη σημασία έχει, όπως προαναφέραμε, η στενή σχέση της Αδελφότητας με το Φροντιστήριο, του οποίου πολλά στελέχη είναι μέλη και στελέχη της. Κορυφαίο στέλεχος και Πρόεδρος για πολλά χρόνια της Αδελφότητας κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι ο Διευθυντής και για πολλά χρόνια εκπαιδευτικός του Φροντιστηρίου Ιωάννης Παρχαρίδης, ένας από τους βασικούς φορείς της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, ως βασικό του εκπαιδευτικό του στέλεχος για σειρά ετών, αλλά και Διευθυντής του μέχρι τα τελευταία χρόνια πριν από το 1900, αντικατασταθείς τότε από το Ματθαίο Παρανίκα. Είναι ο κινητήριο μοχλός της λειτουργίας της Αδελφότητας.

Η οργάνωση και λειτουργία της Αδελφότητας εμπεριέχεται στον κανονισμό λειτουργίας της. Θα αναφερθούμε στον πιο πρόσφατο, αυτόν που τροποποιήθηκε το 1909 και εκδόθηκε στην Τραπεζούντα³⁸¹. Σύμφωνα με αυτόν:

- Σκοπός της Εκπαιδευτικής Αδελφότητας Κρωμναίων είναι η συντήρηση καλώς καταρτισμένων σχολείων (άρθρο 1).

- Μέλη γίνονται Κρωμναίοι αλλά και άλλοι ομογενείς. Η συνδρομή είναι 20 γρόσια το χρόνο (άρθρο 3), ενώ όποιος προσφέρει ποσό κατώτερο των 20 γροσίων ονομάζεται συνδρομητής (άρθρο 4).

- Τα σχολεία της Κρώμνης διοικούνται από την Αδελφότητα και βρίσκονται υπό την επίβλεψη της τοπικής Μητρόπολης Χαλδίας, όπου υπάγεται εκκλησιαστικά η περιοχή της Κρώμνης (άρθρο 34). Ο Ταμίας μάλιστα της Αδελφότητας είναι και Ταμίας των σχολείων της Κρώμνης (άρθρο 35). Ο βοηθός δε του Ταμιά είναι ταυτόχρονα και ο Έφορος του σχολείου, έχοντας την ευθύνη και της επίβλεψης της καλής λειτουργίας του σχολείου και να αναφέρεται σχετικά στην Αδελφότητα (άρθρα 37-38).

- Η Αδελφότητα συντηρεί τα σχολεία της Κρώμνης με τα έσοδά της, καθώς και με τους πόρους των ίδιων των σχολείων (άρθρο 41). Το 75% των εσόδων των εκκλησιών της Κρώμνης - αφού αφαιρεθούν τα έξοδά τους - διατίθεται υπέρ των σχολείων της (άρθρο 43).

- Η Αδελφότητα προσλαμβάνει τους δασκάλους, προμηθεύει τα σχολεία με τα διδακτικά βιβλία και γραφική ύλη, ορίζει τις εξεταστικές επιτροπές, χορηγεί τα βραβεία στους αριστούχους μαθητές (άρθρο 49) και καθορίζει μια σειρά από σημαντικές για τη λειτουργία των σχολείων λεπτομέρειες, όπως τα προγράμματα διδασκαλίας, τα διδακτικά βιβλία, το ωράριο διδασκαλίας, τα καθήκοντα των εκπαιδευτικών και τις επιβλητέες ποινές (άρθρο 50).

Από όλα αυτά καθίσταται φανερό ότι ο ρόλος της Εκπαιδευτικής Αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντας είναι καθοριστικός για τα σχολεία και γενικά για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Κρώμνης. Καθορίζει όλο το πλαίσιο λειτουργίας των σχολείων, μεταφέροντας ταυτόχρονα σ' αυτά την ιδεολογία του Φροντιστηρίου. Προκειμένου δε να παίξει καλά το ρόλο της, αξιοποιεί όλες τις δυνατότητες που της παρέχονται, χωρίς να αγνοεί ούτε και τους πλούσιους Κρωμναίους της διασποράς, οι οποίοι ενισχύουν σε κάθε περίπτωση τόσο ηθικά, όσο και - κυρίως - οικονομικά τις ιδιαίτερα αξιόλογες

³⁸¹ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ Εκπαιδευτικής Αδελφότητος Κρωμναίων 1908-1909, Εν Τραπεζούντι 1909.

προσπάθειές της για στήριξη και ανάπτυξη των σχολείων της ιδιαίτερης πατρίδας τους³⁸².

3. Ελλαδικό κράτος και Φροντιστήριο

3.1. Γενικά

Έχουμε ήδη αναφερθεί στη διείσδυση του Φροντιστηρίου όχι μόνο στα εκπαιδευτικά πράγματα αλλά και συνολικά στην κοινωνία της περιοχής, ενώ σε επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε και στην οικονομία της. Επίσης, αναφερθήκαμε στο βαθμό διείσδυσης των αποφοίτων του Φροντιστηρίου στην οικονομία και κοινωνία της περιοχής. Για την πληρέστερη, όμως, κάλυψη των δεδομένων της έρευνάς μας, θεωρούμε σημαντικό να προχωρήσουμε στην εξέταση και της διείσδυσης του ελλαδικού κράτους στην περιοχή του Πόντου, σε σχέση με το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Στις σχέσεις αυτές μεταξύ Πόντου και ελλαδικού κράτους δεν θα πρέπει να αγνοηθεί και η έλευση ενός αριθμού μαθητών στην Αθήνα για να σπουδάσουν στο εκεί Πανεπιστήμιο ως υπότροφοι φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Τραπεζούντας και στη συνέχεια να επιστρέψουν εκεί για να στελεχώσουν τα εκεί σχολεία και κυρίως το Φροντιστήριο³⁸³.

Στους εκπαιδευτικούς κύκλους της Τραπεζούντας είναι γενικά αποδεκτό ότι η αισθητή έλλειψη αξιόλογων διδασκαλισσών για τα σχολεία μπορεί να αντιμετωπιστεί με την αποστολή ως υποτρόφων δύο ή τριών «ηθικών και σεμνών» κοριτσιών αποφοίτων του Παρθεναγωγείου Τραπεζούντας - το οποίο υπάγεται, όπως και όλα τα υπόλοιπα σχολεία της πόλης, στο Φροντιστήριο - στο Αρσάκειο της Αθήνας, ώστε, αφού αποφοιτήσουν από εκεί, «να επανέλθωσι διδασκάλισσαι διαρκείς και μόνιμοι» υπό την Εφορία των σχολείων της Τραπεζούντας. Η αποστολή γενικά κοριτσιών στο Αρσάκειο θεωρείται μια πολύ καλή επένδυση για το εκπαιδευτικό σύστημα της πόλης, δεδομένου ότι έτσι θα υπάρξουν καλύτερες και με οικονομικότερους όρους, για την ελληνική κοινότητα, διδασκάλισσες³⁸⁴.

Τεκμήρια μετακίνησης Ποντίων μαθητών, κυρίως αποφοίτων του Φροντιστηρίου, στην Αθήνα για ανώτερες σπουδές έχουμε τόσο στις σχετικές πηγές, όσο και στη βιβλιογραφία³⁸⁵.

³⁸² ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ. 227. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει Έκθεση πεπραγμένων της Αδελφότητας της διετίας 1906-1908, όπου αναφέρονται πλούσιοι Κρωμαίοι που διαβιούν στη Ρωσία και έχουν καταθέσει σημαντικές δωρεές υπέρ της Αδελφότητας. Συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στο Γεώργιο Κουντούρωφ, που απέστειλε από

την Τυφλίδα, όπου διαμένει, 200 ρούβλια και για το λόγο αυτό ανακηρύσσεται σε Μέγα Ευεργέτη της Αδελφότητας.

³⁸³ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν, έτος Α, Εν Τραπεζούντι 28 Ιουνίου 1880, σελ. 74. Εδώ παρατίθεται ανακοίνωση της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας των Τραπεζουντίων Αθηνών «Ο Βησσαρίων», όπου γνωστοποιείται η απόφαση της Αδελφότητας να προχωρήσει σε διαγωνισμό μεταξύ των αποφοίτων του Φροντιστηρίου, για

τη χορήγηση μίας υποτροφίας για σπουδές στο Διδασκαλείο των Αθηνών. Εκφράζεται επίσης η βούληση της Αδελφότητας να χορηγήσει πολύ περισσότερες τέτοιες υποτροφίες, μέσω των οποίων ασφαλώς συνδέεται ο Πόντος και ιδιαίτερα η εκπαίδευσή του με το ελλαδικό κράτος και τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς.

³⁸⁴ Ό.π., σελ. 243.

³⁸⁵ ΠΕ, τχ. 86-87, 1957, σελ. 4.129. Εδώ παρατίθεται φωτογραφία Ποντίων φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, στον κήπο του Ζαπτείου, με τη σχετική λεζάντα.

Η έλευση Ποντίων μαθητών στην Αθήνα για σπουδές στο Πανεπιστήμιο με στόχο, μετά τις σπουδές τους, να στελεχώσουν τα εκπαιδευτήρια της ιδιαίτερης πατρίδας τους παρατηρείται από τα μέσα ακόμη του 19^{ου} αιώνα και αποδεικνύεται και από τα μητρώα του Πανεπιστημίου. Πρώτος Πόντιος φοιτητής (Φιλολογίας) του Πανεπιστημίου Αθηνών φέρεται ο Τραπεζούντιος Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος³⁸⁶, ο οποίος, ως γνωστόν, επιστρέφει το 1844 στην πατρίδα του και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου, μεταφέροντας εκεί την ιδεολογία του νεοσύστατου Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και, κατ' επέκταση, του ελλαδικού κράτους. Δεύτερος στη σειρά φαίνεται ο (επίσης Τραπεζούντιος) Γεώργιος Συμβουλίδης³⁸⁷ (στη Νομική σχολή). Μετά τις σπουδές του επιστρέφει στην πατρίδα του και στη συνέχεια συνεχίζει τις σπουδές του στη Γαλλία. Δωρίζει δε τη βιβλιοθήκη του στο Φροντιστήριο και μεσολαβεί στον ομογενή Βερναρδάκη, που είναι επιχειρηματίας στην Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας, να ανεγείρει δύο σχολεία στην περιοχή Τραπεζούντας, μεταξύ των οποίων το ένα στο προάστειο της Τραπεζούντας Πολίτα και το άλλο στο Καπήκιοϊ, όπου φοιτούν οι πρώην Κρυπτοχριστιανοί, οι οποίοι επαναποκτούν με τις μεταρρυθμίσεις την πρότερή τους ταυτότητα³⁸⁸.

Επόμενος είναι ο Θεόδωρος Κυριακίδης³⁸⁹, ο οποίος παρακολουθεί μαθήματα μόνο για ένα έτος και στη συνέχεια επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο με διευθυντή τον Περικλή Τριανταφυλλίδη και λίγο αργότερα με τον Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο³⁹⁰. Ακολουθεί ο Νικόλαος Κοντόπουλος³⁹¹, ο Νικόλαος Γεμουρίτης³⁹², και μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της εκπαίδευσης του Πόντου κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο μαθητής του Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου, Γεώργιος Παπαδόπουλος (Κυριακίδης)³⁹³. Μετά την αποφοίτησή του επιστρέφει, μεταφέροντας την ιδεολογία του Πανεπιστημίου τόσο στην ιδιαίτερή του πατρίδα Αργυρούπολη, όπου αναλαμβάνει τη διεύθυνση του εκεί Φροντιστηρίου από το 1855 μέχρι το 1862, όσο και στην Τραπεζούντα, αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου της για τα επόμενα δέκα χρόνια, μέχρι το 1872. Επόμενος ο Γεώργιος Κοζάνης από την Κερασούντα³⁹⁴, ο Ιωάννης Κανδύλης από την Τραπεζούντα³⁹⁵, ο Ιωακείμ Ονουφρίου από την Αργυρούπολη³⁹⁶, ο Ηλίας Χαραλάμπους από την Τραπεζούντα³⁹⁷ και ο Γεώργιος Κλητηρόπουλος από τη Νικόπολη³⁹⁸. Ο κύκλος αυτής της εποχής των μέσων του 19^{ου} αιώνα κλείνει με μια ενδιαφέρουσα περίπτωση. Πρόκειται για το Γεώργιο Ευθυβούλη από την Τραπεζούντα³⁹⁹, ο οποίος αποφοιτά από το Φροντιστήριο κατά το

³⁸⁶ ΜΑΚΠ, σελ. 19, ακαδημαϊκού έτους 1842-43, πρυτανεία Μ. Αποστολίδη. Είναι ένας από τους 48 φοιτητές του έτους εκείνου, με Α.Μ. 221.

³⁸⁷ ΜΑΚΠ, έτους 1845-46, σελ.35, Α.Μ. 411.

³⁸⁸ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Έπαμεινώντας: «Βιογραφία λογίων...», ό.π., σελ. 196.

³⁸⁹ ΜΑΚΠ, έτους 1848-49, επί πρυτανείας Φιλίππου Ιωάννου, είναι μεταξύ των 132 φοιτητών του 1^{ου} έτους, με Αρ. Μητρώου 860, στη σελ. 72.

³⁹⁰ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Έπαμεινώνδας, ό.π., σελ. 170-171.

³⁹¹ ΜΑΚΠ, έτος 1851-52, στη Φιλοσοφική με Α.Μ. 1.240, στη σελ. 104.

³⁹² ΜΑΚΠ, 1851-52, στη Φιλοσοφική, με Α.Μ. 1.241, στη σελ. 104.

³⁹³ ΜΑΚΠ, 1852-53, Φιλοσοφική, Α.Μ. 1.330, στη σελίδα 110 του μητρώου.

³⁹⁴ ΜΑΚΠ, 1852-53, Νομική, Α.Μ. 1.500, στη σελ. 125.

³⁹⁵ ΜΑΚΠ, 1856-57, Φιλοσοφική, Α.Μ. 2.042, σελ. 171.

³⁹⁶ ΜΑΚΠ, 1859-60, Νομική, Α.Μ. 2.560, σελ. 214.

³⁹⁷ ΜΑΚΠ, 1860-61, Θεολογική, Α.Μ. 2.812, σελ. 235.

³⁹⁸ ΜΑΚΠ, 1865-66, ΑΜ 4.108, σελ. 327.

³⁹⁹ ΜΑΚΠ, 1865-66, Α.Μ. 4.139, στη σελίδα 329 του Μητρώου του Πανεπιστημίου.

σχολικό έτος 1865-66⁴⁰⁰, ενώ μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο Αθηνών προσλαμβάνεται ως εκπαιδευτικός στο Φροντιστήριο, με Διευθυντή το Γεώργιο Παπαδόπουλο (Κυριακίδη), όπου διδάσκει από το 1869-70 μέχρι το 1872-73, ενώ ορίζεται ως Διευθυντής του σχολείου κατά το έτος 1878-79⁴⁰¹. Το ενδιαφέρον συνίσταται στο γεγονός ότι ο Γεώργιος Ευθυβούλης είναι ο πρώτος που γίνεται δεκτός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, ενώ μέχρι τότε οι Πόντιοι μαθητές, που είναι κατά κανόνα απόφοιτοι του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, παρακολουθούν για ένα διάστημα μερικών μηνών μαθήματα σε κάποιο από τα σχολεία των Αθηνών και κατόπιν περνούν από μια εξεταστική επιτροπή, η οποία πιστοποιεί το ικανό για την εισαγωγή τους στο Πανεπιστήμιο επίπεδο κατάρτισης, όπως φαίνεται από τα σχετικά αποσπάσματα του Μητρώου του Πανεπιστημίου. Φαίνεται, δηλαδή, ότι με την ανάληψη της Διεύθυνσης του Φροντιστηρίου από τον ήδη απόφοιτο του Πανεπιστημίου Γεώργιο Παπαδόπουλο (Κυριακίδη), το Πανεπιστήμιο θεωρεί ότι ο ήδη σημαντικότερος αυτός σχολικός μηχανισμός του Πόντου έχει φτάσει πλέον στο επιθυμητό επίπεδο παροχής εκπαίδευσης και συνεπώς οι απόφοιτοί του μπορούν να γίνουν απευθείας δεκτοί στο Πανεπιστήμιο.

Την εποχή αυτή, που το επίπεδο της εκπαίδευσης στον Πόντο και κυρίως στο Φροντιστήριο, παρά την προαναφερθείσα εξέλιξη, δεν είναι ακόμη ιδιαίτερα υψηλό, η αποστολή μαθητών - αποφοίτων του Φροντιστηρίου με την ευθύνη της ελληνικής κοινότητας και τη στήριξη των ποντιακών συλλόγων της Αθήνας βοηθά αποφασιστικά στην παραγωγή αξιόλογων στελεχών για τα σχολεία του Πόντου και κυρίως για το Φροντιστήριο. Η Τραπεζούντα δε μαζί με την Κερασούντα είναι δύο από τις 17 συνολικά πόλεις του εξωελλαδικού ελληνισμού που στηρίζουν οικονομικά τη λειτουργία του Πανεπιστημίου της Αθήνας, στέλνοντας μόνο κατά το 1864 το ποσό των 1.420 δραχμών⁴⁰². Το γεγονός αυτό δείχνει τη μεγάλη σημασία που αποδίδει η ελληνική κοινότητα του Πόντου στο ρόλο που παίζει το Πανεπιστήμιο στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής και κυρίως στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, αμέσως μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, οι οποίες συνιστούν την απαρχή μιας συνεχούς οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για τους Έλληνες όχι μόνο του Πόντου, αλλά όλης της αυτοκρατορίας. Η συνεχής αυτή ανάπτυξη, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση, δημιουργεί συνεχώς νέες ανάγκες και για το λόγο αυτό ο αριθμός των μαθητών που στέλνονται στην Αθήνα μεγαλώνει συνεχώς, παράλληλα με την αύξηση του αριθμού των μαθητών του Φροντιστηρίου. Μέχρι δε την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η διείσδυση του ελλαδικού κράτους στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα, μέσω του Πανεπιστημίου και των Ποντίων φοιτητών, συνεχώς εντείνεται. Έτσι, κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στο Φροντιστήριο διδάσκουν στο μεν επίπεδο του Δημοτικού σχολείου κυρίως «διδασκαλιστές», δηλαδή απόφοιτοι Παιδαγωγικών ακαδημιών της Ελλάδας (ο τρόπος και οι διαδικασίες αποστολής τους στον Πόντο θα παρουσιαστεί στη συνέχεια), ενώ στο επίπεδο του Γυμνασίου (όπως θα παρουσιαστούν σε επόμενο κεφάλαιο όπου θα γίνει συγκεκριμένη αναφορά στους εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου ως

⁴⁰⁰ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν, έτος Α', τχ. 40, Εν Τραπεζούντι 28 Φεβρουαρίου 1881, σελ. 638.

⁴⁰¹ Ο.π., σελ. 670 και 687.

⁴⁰² ΦΡΕΑΡΙΤΗΣ Κωνσταντίνος: «Λόγος εκφωνηθείς υπό του Πρυτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, παραδίδοντος την πρυτανείαν τω διαδόχω αυτού», Εν Αθήναις 1864, σελ. 49.

παράγοντες λειτουργίας του Φροντιστηρίου) διδάσκουν κυρίως απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αλλά και το ίδιο το Πανεπιστήμιο, γνωρίζοντας το ρόλο που επιτελεί στο πλαίσιο του ελλαδικού κράτους, δεν λησμονεί, κατά τον εορτασμό μιας σημαντικής του επετείου, των 75 χρόνων λειτουργίας του, λίγο πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, να καλέσει, μεταξύ των άλλων παραγόντων των Ελλήνων του εξωτερικού, και το Διευθυντή του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας⁴⁰³.

Δεν πρέπει να λησμονείται και η ελλαδική διείσδυση μέσω της αποστολής σημαντικού σε αξία παιδαγωγικού και επιστημονικού υλικού για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Πόντου, όπως π.χ. από την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών προς τον «Ξενοφώντα»⁴⁰⁴, από τη «Βιβλιοθήκη Μαρασλή», το «Σύλλογο προς διάδοση ωφελίμων βιβλίων»⁴⁰⁵ κ.λπ.

Η διείσδυση του ελλαδικού κράτους στον Πόντο αλλά και στις άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας αντικατοπτρίζεται στον έλεγχο που ασκεί στα εκπαιδευτικά τους πράγματα όχι μόνο με την κατάρτιση στο Πανεπιστήμιο εκπαιδευτικών και άλλων επιστημόνων που στη συνέχεια σταδιοδρομούν στο οσμανικό κράτος αλλά και μέσω της ισοτιμίας των τίτλων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας προς τα σχολεία του ελλαδικού κράτους⁴⁰⁶. Η αναγνώριση δε της ισοτιμίας του Φροντιστηρίου με τα αντίστοιχα ελλαδικά σχολεία πραγματοποιείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, το Φροντιστήριο αναγνωρίζεται ως ισότιμο με τα ελληνικά κρατικά γυμνάσια με το Β.Δ. Α130 της 1/5/1912.

Τέλος, δεν είναι δυνατόν να παραγνωριστεί και ο ρόλος που παίζουν οι ελληνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Παρά το γεγονός ότι οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τη ραγδαία αναπτυσσόμενη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα Τραπεζούντα είναι τελευταίες σε αξία μεταξύ όλων των χωρών που συναλλάσσονται με την πόλη και τα περιθώρια για μεγαλύτερη ανάπτυξη τους είναι πολύ μεγάλα⁴⁰⁷, όμως μια σειρά μικρές ή μεγάλες

⁴⁰³ ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / ΙΒ 139 /1912, Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο με Αρ. Πρωτ. 250 και ημ/νία 28 Ιανουαρίου 1912.

⁴⁰⁴ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ.: «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντος «Ο Ξενοφών», Περιοδικό «Ποντιακή Στοά 1972-74», Αθήναι 1974, σελ. 290.

⁴⁰⁵ ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Αγαθάγγελου: «Το χωρίον Ίμερα», ΑΠ, τ. 11, Αθήναι 1941, σελ. 152.

⁴⁰⁶ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα», ό.π., τόμος 2, σελ. 399.

⁴⁰⁷ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., ό.π., σελ. 243. Εδώ ο συγγραφέας με λύπη του διαπιστώνει ότι οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας είναι τελευταίες σε αξία τόσο στον όγκο των προϊόντων όσο και στην αξία τους, προτείνει δε τον εμπλουτισμό τους με την εισαγωγή από την Ελλάδα σάπωνος, ελαιών, ελαιολάδου, σταφίδων, υφασμάτων, δερμάτων, υποδημάτων κ.λπ. Ο σημαντικός αυτός Έλληνας πολιτικός και συγγραφέας, που επισκέπτεται τον Πόντο το 1902, διαπιστώνει τη μεγάλη ανάγκη διείσδυσης της Ελλάδας

σε

μία περιοχή όπου ακμάζει το ελληνικό στοιχείο και κυριαρχεί στην τοπική οικονομία και κοινωνία. Προτείνει γι' αυτό το λόγο προτείνει τη μεγαλύτερη δυνατή αύξηση των οικονομικών συναλλαγών της Ελλάδας με τον Πόντο. Χαρακτηριστικά, σε άρθρο του που δημοσιεύεται τον Απρίλιο του 1901 στο ελληνικό περιοδικό «Ναυτική Ελλάδα», προτείνει να

κυριαρχήσουν τόσο στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, όσο και - κυρίως - στα στενά και

την εσωτερική κλειστή θάλασσα (του Ευξείνου Πόντου). Η κυριαρχία αυτή πρέπει να γίνει από τους Έλληνες υπό οθωμανική σημαία και Ελλαδίτες. Θεωρεί δε ότι πρέπει οι Έλληνες να συνεργαστούν και με τους Τούρκους, για να παραμερίσουν τους υπόλοιπους ξένους, γιατί διαφορετικά «η ζημία θα επιπέσει εξίσου και κατά της ελληνικής γης και κατά της τουρκικής ναυτιλίας» (ό.π., σελ. 243-244).

ελληνικές εταιρείες δραστηριοποιούνται ήδη στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα. Σημαντικότερη όλων είναι η «Πανελλήνιος Ατμοπλοϊκή Εταιρεία», η οποίαπρακτορεύεται από τον Πόντιο Ιωσήφ Ιωαννίδη και σ' αυτή οφείλεται και αυτός ο, μικρός έστω, όγκος των εισαγωγών ελληνικών προϊόντων στον Πόντο, ενώ έχειπρακτορεία και στις άλλες μεγάλες παραθαλάσσιες πόλεις του Πόντου⁴⁰⁸. Άλλες εταιρείες είναι η «ΑΜΟΙΒΑΙΑ Ασφαλιστική Εταιρεία Ζωής και Πρόνοιας», της οποίας η έδρα στην Αθήνα βρίσκεται στην οδό Σταδίου 56⁴⁰⁹, η Εταιρεία παραγωγής (με έδρα τον Πειραιά) κονιάκ Δημοσθένους Π. Πουρή⁴¹⁰, η Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Αιγαίου⁴¹¹, κ.λπ. Υπάρχει και ένας μικρός αριθμός ελεύθερων επαγγελματιών που στελεχώνουν την ανθούσα αγορά κυρίως της Τραπεζούντας αλλά και της δεύτερης σε πληθυσμό και οικονομική ανάπτυξη πόλης του Πόντου Αμισού (Σαμψούντας)⁴¹².

Ένας άλλος τρόπος διείσδυσης της Ελλάδας στην περιοχή του Πόντου είναι η ίδρυση από ελληνικούς φορείς διαφόρων ιδρυμάτων εκεί, όπως ορφανοτροφείων⁴¹³.

Σημαντικό ρόλο παίζει η ψυχαγωγία και κυρίως το θέατρο, που φαίνεται ότι αγαπούν ιδιαίτερα στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα. Γνωστοί ελληνικοί θίασοι της Αθήνας, όπως της Κοτοπούλη και της Κυβέλης, κάνουν παραστάσεις στην Τραπεζούντα⁴¹⁴ και η επίσκεψή τους εκεί είναι ένα σημαντικό πολιτιστικό γεγονός, μέσω του οποίου μεταφέρεται το κλίμα και η ιδεολογία της αθηναϊκής κοινωνίας στην περιοχή.

Στην περιοχή του Πόντου και γενικά στη Μ. Ασία η διείσδυση του ελλαδικού κράτους πραγματοποιείται μέσω ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι είναι φορείς της κρατικής ιδεολογίας. Ένας από αυτούς είναι ο προαναφερθείς «Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων», του οποίου βασικά στελέχη είναι γνωστοί άνθρωποι των γραμμάτων και λογοτέχνες, όπως ο Γ. Δροσίνης, ο Δ. Βικέλας κ.ά. Ο Σύλλογος αυτός οργανώνει βιβλιοθήκες, εκδίδει βιβλία και διάφορα εποπτικά μέσα διδασκαλίας πρωτοποριακά για την εποχή αυτή των αρχών του 20^{ου} αιώνα (αστρονομικούς πίνακες, βαρόμετρα και διάφορα άλλα όργανα φυσικής, ιστορικούς και γεωγραφικούς χάρτες και εικόνες κ.λπ.). Διαθέτει ολόκληρη έκθεση εποπτικών οργάνων και βιβλίων που εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη⁴¹⁵. Ιδιαίτερη μέριμνα του Συλλόγου είναι η ίδρυση ή και ο εμπλουτισμός ήδη υπάρχουσών σχολικών βιβλιοθηκών, κυρίως στις εκτός Ελλάδος ελληνικές κοινότητες. Οι εκδόσεις

⁴⁰⁸ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός της Τραπεζούντος και των Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1905, σελ. 261.

⁴⁰⁹ Ο.π., σελ. 29.

⁴¹⁰ Ο.π., σελ. 13.

⁴¹¹ Ο.π., σελ. 261.

⁴¹² Αυτό τεκμαίρεται από ένα σημαντικό αριθμό εγγράφων (90) που συντάχθηκαν μεταξύ του 1909 και 1914 στο Υποπροξενείο της Ελλάδας στην Αμισό και βρέθηκαν από το γράφοντα στο Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη. Πρόκειται κυρίως για εξουσιοδοτήσεις, συμβόλαια, πληρεξούσια και άλλα έγγραφα που τα υπογράφουν Ελλαδίτες επιχειρηματίες της πόλης, που προέρχονται από διάφορες περιοχές: κυρίως από

την Πελοπόννησο, αλλά και την Κεφαλληνία, Δωρίδα, Αθήνα, Σαλαμίνα, Βόλο, Πειραιά κ.λπ. Ως γνωστόν, οι προξενικές Αρχές είχαν - και έχουν -, πλην των άλλων, και τη δυνατότητα να κάνουν συμβολαιογραφικές πράξεις.

⁴¹³ ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ Γ.: «Αθητικές Ιστορίες», ΠΕ, τχ. 43, 1982, σελ. 37.

⁴¹⁴ ΠΕ, τχ. 65, 1986, σελ. 43.

⁴¹⁵ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ τχ. Ζ-Η, Ιούλ.-Αύγ. 1910, σελ. 290-291.

πραγματοποιούνται υπό την εποπτεία καθηγητών του Πανεπιστημίου, ενώ τα έξοδα, ειδικά εκείνων που προορίζονται για τις βιβλιοθήκες αυτές, καλύπτουν κατά μεγάλο μέρος ή εξ ολοκλήρου πλούσιοι Έλληνες ομογενείς, όπως ο Γρ. Μαρασλής και ο Μ. Κοργιαλένης⁴¹⁶. Ο Σύλλογος, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, τροφοδοτεί κατά την περίοδο αυτή με πολλά βιβλία τα σχολεία του Πόντου και το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Ξενοφώντα» της Τραπεζούντας. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο από τα βιβλία που εκδίδει και προωθεί ο Σύλλογος στις σχολικές βιβλιοθήκες είναι ο «Γεροστάθης» του Λ. Μελά, για το οποίο έχουμε κάνει ιδιαίτερη μνεία στο κεφάλαιο για το περιεχόμενο της διδασκαλίας, και η «Περιήγησις εις τον Πόντον» του Κ. Παπαμιχαλόπουλου, που αποτελεί σημαντική πηγή για κάθε ερευνητή του Πόντου των αρχών του 20^{ου} αιώνα⁴¹⁷.

3.2. Η περίπτωση του Συλλόγου Μικρασιατών «Η Ανατολή»

Η διείσδυση του ελλαδικού κράτους πραγματοποιείται αποτελεσματικότερα μέσω ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι, όμως, είναι παράλληλα φορείς της κρατικής ελλαδικής ιδεολογίας. Σε προηγούμενο κεφάλαιο έχει ήδη γίνει λόγος για τέτοιους φορείς, όπως ο «Σύλλογος προς διάδοση ωφελίμων βιβλίων». Ο φορέας, όμως, που φαίνεται να παίζει σημαντικότερο ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα του Πόντου - αλλά και όλης της Μ. Ασίας - είναι ο Σύλλογος των Μικρασιατών «Η Ανατολή».

Ο Σύλλογος αυτός ιδρύεται στην Αθήνα το 1891 με μέλη του εξέχοντα στελέχη της ελληνικής κοινωνίας, κυρίως καθηγητές του Πανεπιστημίου, κατά κύριο λόγο μικρασιατικής καταγωγής, ενώ κύριος και αποκλειστικός του σκοπός είναι «η εμπέδωσις της Ορθοδοξίας και η διάδοσις των ελληνικών γραμμάτων εν τη Μικρά Ασία»⁴¹⁸. Πρόκειται σαφώς για ιδεολογικό - πολιτικούς στόχους, οι οποίοι δικαιολογούνται από το γεγονός ότι στη Μ. Ασία κατοικούν όχι απλώς μερικές εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες, αλλά «το μισό ελληνικό γένος», το οποίο από τα παράλια του Αιγαίου μέχρι τα βόρεια της Ανατολής έχει την ίδια θρησκεία, τα ίδια ήθη και έθιμα και μιλά την ίδια γλώσσα, εκτός από ένα σημαντικό μέρος, που λόγω πολιτικών περιπετειών έχει απωλέσει την πατρογονική του γλώσσα⁴¹⁹. Τη δράση του Συλλόγου καθορίζουν οι διαπιστώσεις αυτές, καθώς και μια σειρά άλλες όπως το ότι πάμπολλες ελληνικές κοινότητες στερούνται εκκλησιών και, πολύ περισσότερο, σχολείων. Σε εκατοντάδες δε κοινότητες λειτουργεί υποτυπωδώς σχολείο, κυρίως στο νάρθηκα των εκκλησιών, εάν υπάρχει και αυτός. Πέραν δε τούτων, ισχυρό κίνητρο δράσης του Συλλόγου αποτελεί η ανεξέλεγκτη δράση των δυτικών προσηλυτιστών, οι οποίοι με τεράστια ποσότητα χρήματος προσπαθούν να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των Ελλήνων, εκμεταλλευόμενοι τα προαναφερθέντα προβλήματα, και να προσηλυτίσουν τις ελληνικές κοινότητες, «διαστρέφουσαι ασυστόλως και

⁴¹⁶ Ο.π.

⁴¹⁷ Ο.π., σελ. 304 και 306, αντίστοιχα.

⁴¹⁸ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν του Συλλόγου των Μικρασιατών «Ανατολής», τόμος

2, τχ. 1, Αθήναι 1905, σελ. 18. Εδώ αναφέρεται στους σκοπούς του Συλλόγου ο Γενικός Γραμματέας, Ιατρός Κωνσταντίνος Λαμέρας, κατά την Έκθεση Πεπραγμένων.

⁴¹⁹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 3, τχ. 7, Εν Αθήναις 1906, σελ. 302-303.

κακοβούλως την τε ιστορίαν και τα δόγματα της ορθοδοξίας και διακωμωδούσαι τον ορθόδοξον κλήρον»⁴²⁰ και «διαβολικότατα πολιτευόμενοι οι ψυχέμποροι ούτοι, πειρώνται να στραγγαλίσουσι το εθνικόν φρόνημα των Ελλήνων»⁴²¹.

Απέναντι σ' αυτά τα μεγάλα και πολύκλοκα προβλήματα, ο Μικρασιατικός Σύλλογος «*Η Ανατολή*» απαντά με μια σειρά από δράσεις, με κεντρικό στόχο να στηρίξει αποφασιστικά τους σχολικούς μηχανισμούς των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου, αλλά και να ανακουφίσει τους Έλληνες σε κάθε περίπτωση που παρίσταται ανάγκη. Εκδίδει το περιοδικό «*ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ*», το οποίο εμπλουτίζεται με ύλη, άρθρα, ειδήσεις κ.λπ. που στέλνονται από τις διάφορες περιοχές της Ανατολής όπου διαμένουν Έλληνες και αποτελεί πολύτιμη πηγή στοιχείων για την έρευνα του μικρασιατικού γενικά, αλλά και του ποντιακού ελληνισμού ειδικότερα, κατά την περίοδο αυτή.

Για τη στελέχωση των σχολείων δέχεται υποτρόφους των ελληνικών κοινοτήτων, τους οποίους προωθεί στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και στο Ιεροδιδασκαλείο που από το 1900 ιδρύει στη Σάμο, στο Διδασκαλείο Αθηνών και στο Αρσάκειο Παρθεναγωγείο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος των εξόδων φοίτησης και διαμονής και, σε κάποιες περιπτώσεις, το σύνολο των εξόδων. Οι υπότροφοι, μετά την αποφοίτησή τους, υποχρεώνονται να μεταβούν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους και να υπηρετήσουν εκεί ως διδάσκαλοι ή ιερείς⁴²². Ακόμη, εκατοντάδες από τους Ελλαδίτες αριστούχους αποφοίτους - υποτρόφους αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, οι οποίοι είναι φορείς της ιδεολογίας του Συλλόγου, αποστέλλονται σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας και του Πόντου ως απόστολοι, για να αποκρούσουν τους κινδύνους από τον προσηλυτισμό και να στηρίξουν τη θρησκεία και τον εθνισμό των Ελλήνων⁴²³. Η διαδικασία που ακολουθεί ο Σύλλογος είναι η αποστολή επιστολών προς τα όργανα των σημαντικότερων εκπαιδευτικών μηχανισμών, όπως το Συμβούλιο των Σχολείων της Τραπεζούντας, από τα οποία ζητά κατάλογο αποφοίτων για να σπουδάσουν στην Ελλάδα ως υπότροφοι και, αφού περαιώσουν τις σπουδές τους, να επιστρέψουν στην πατρίδα τους⁴²⁴.

Σε πολλές περιπτώσεις, ο Σύλλογος αποστέλλει διάφορα είδη στις απομακρυσμένες ελληνικές κοινότητες. Αυτά είναι κυρίως εποπτικό διδακτικό υλικό όπως γεωγραφικοί χάρτες, εικόνες από την Αγία Γραφή, αλλά και βιβλία για τον εμπλουτισμό των σχολικών βιβλιοθηκών, ακόμη διδακτικά βιβλία για τους άπορους μαθητές της κοινότητας, εκκλησιαστικά βιβλία, ιερά άμφια για τους ιερείς και γενικά οτιδήποτε θα μπορούσε να βελτιώσει τη θρησκευτική και εκπαιδευτική κατάσταση της κοινότητας⁴²⁵.

Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο Σύλλογος έρχεται αρωγός σε περιπτώσεις μεγάλων φυσικών καταστροφών που πλήττουν τους ελληνικούς πληθυσμούς, όπως γίνεται στην περίπτωση της μεγάλης πυρκαγιάς που πλήττει τη Σινώπη στο δυτικό Πόντο την 1 Ιανουαρίου του 1895 και αποτεφρώνει τα ελληνικά σχολεία της πόλης. Με την ουσιαστική συνδρομή

⁴²⁰ Ο.π., σελ. 304.

⁴²¹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2, τχ. 1, Αθήναι 1905, σελ. 20.

⁴²² ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 3, τχ. 7, Εν Αθήναις 1906, σελ. 305-307.

⁴²³ Ο.π., σελ. 309.

⁴²⁴ ΑΜΣΑ, / Φ.Τραπεζούντος / IB 62. Εδώ η Εφορεία των σχολείων της Τραπεζούντας ευχαριστεί το Σύλλογο για την προσφορά του - μέσω επιστολής του - προς το Συμβούλιο των Σχολείων της πόλης για τη χορήγηση υποτροφιών προς αποφοίτους του Φροντιστηρίου για να καταρτιστούν ως δάσκαλοι και δασκάλες.

⁴²⁵ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 3, τχ. 7, Αθήναι 1906, σελ. 310.

του Συλλόγου, αποστέλλεται το ποσό των 14.166 δραχμών (μεταξύ των οποίων 4.000 δραχμές είναι προσφορά της ελληνικής κυβέρνησης) και παρακινούνται πολλοί επώνυμοι και ανώνυμοι Έλληνες, πλούσιοι ομογενείς και διάφοροι ελληνικοί φορείς να συνδράμουν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, όπως και γίνεται, κατά τέτοιο μάλιστα τρόπο, ώστε η ανοικοδόμηση των σχολείων της πόλης να γίνει πραγματικότητα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα⁴²⁶. Παρόμοια περίπτωση είναι αυτή της περιοχής Κολωνείας του Πόντου, όπου ο Σύλλογος βοηθά τους εκεί Έλληνες να ανακουφιστούν από το σεισμό του καλοκαιριού του 1905 και να ανοικοδομήσουν τα κατεστραφέντα σχολεία και εκκλησίες⁴²⁷.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της δράσης του Συλλόγου αποτελεί η προσπάθεια μελέτης της ιστορίας, αρχαιολογίας και οικονομίας της Μ. Ασίας και των επιμέρους περιοχών της και, κυρίως, η από κάθε άποψη μελέτη της παρούσας (αρχών του 20^{ου} αιώνα) κατάστασης. Για το λόγο αυτό λαμβάνει συνεχώς μακροσκελείς εκθέσεις από διάφορους εξέχοντες παράγοντες των ελληνικών κοινοτήτων και κυρίως εκπαιδευτικών, οι οποίοι εκθέτουν τα κοινωνικά, εκπαιδευτικά, θρησκευτικά προβλήματα, καθώς και την οικονομική κατάσταση κ.λπ., παραθέτοντας ταυτόχρονα διάφορους ενδιαφέροντες στατιστικούς πίνακες⁴²⁸. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Σύλλογος έχει μια πολύ καλή εικόνα της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του Πόντου και της υπόλοιπης Μ. Ασίας, γεγονός που τον βοηθά να προχωρά στον καλύτερο δυνατό σχεδιασμό της δράσης του.

Σημαντική αξία από κάθε άποψη έχει η αλληλογραφία του Συλλόγου που διασώθηκε και συνιστά πολύτιμο αρχειακό υλικό για τη μελέτη του μικρασιατικού χώρου. Ειδικά για την περίπτωση του Πόντου, το υλικό αυτό είναι αρχειοθετημένο κατά μητροπολιτικές επαρχίες και αποτελεί - παράλληλα με το περιοδικό του Συλλόγου, τον «Ξενοφάνη» - πολύτιμη πηγή στοιχείων για τη μελέτη της περιοχής. Τα έγγραφα του αρχείου αυτού είναι πάρα πολλά και αφορούν επιστολές των εφοριών των σχολείων του Πόντου, όπου περιγράφεται η κατάσταση της εκπαίδευσης και ζητείται η συμπαράσταση του Συλλόγου. Υπάρχουν, επίσης, εκθέσεις εκπαιδευτικών και άλλων επιστημόνων προς το Σύλλογο, όπου περιγράφονται ιστορικά, γεωγραφικά, κοινωνικά, οικονομικά και άλλα δεδομένα των διαφόρων περιοχών του Πόντου, ενώ, παράλληλα, παρατίθενται και διάφοροι στατιστικοί πίνακες. Προφανώς, οι επιστολές αυτές τροφοδοτούν τον «Ξενοφάνη» με τα αντίστοιχα ενδιαφέροντα άρθρα που αφορούν τις αντίστοιχες περιοχές του Πόντου στις οποίες έχουμε πριν αναφερθεί.

Πολύ μεγάλης αξίας δεδομένα για την έρευνά μας είναι κάποιες επιστολές της Εφορίας των σχολείων της Τραπεζούντας προς το Σύλλογο, με τις οποίες ζητά την αποστολή επιστημονικά καταρτισμένων εκπαιδευτικών για να στελεχώσουν το Φροντιστήριο και τα δημοτικά σχολεία της πόλης που, ως γνωστόν, υπάγονται σ' αυτό⁴²⁹.

⁴²⁶ Ο.π., σελ. 310.

-ΑΜΣΑ / Επαρχία Αμάσειας/ ΙΑ 5. Έγγραφο του συμβουλίου της ελληνικής κοινότητας Σινώπης προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή», με αρ. πρωτ. 371 και ημ/νία 17 Φεβρουαρίου 1895, όπου εκφράζονται θερμές ευχαριστίες προς το Σύλλογο για τη βοήθειά του προς την κοινότητα.

⁴²⁷ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2, τχ. 1, Εν Αθήναις 1905, σελ. 28.

⁴²⁸ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2, τχ. 1, Εν Αθήναις 1905, σελ.24.

⁴²⁹ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 22 και ΙΒ24. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση

Οι εκπαιδευτικοί που αποστέλλονται από το Σύλλογο στα σχολεία της περιοχής αναλαμβάνουν να τον ενημερώνουν όχι μόνο για την κατάσταση της εκπαίδευσης στην περιοχή⁴³⁰, αλλά και να διεκπεραιώνουν διάφορες εργασίες για λογαριασμό του Συλλόγου, όπως τη συγκέντρωση των συνδρομών προς το περιοδικό «Ξενοφάνης»⁴³¹, ή ακόμη και διάφορες στατιστικές και άλλες πληροφορίες για την περιοχή⁴³².

Το κύρος του Συλλόγου μεταξύ των Ποντίων και ειδικά των μελών της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας είναι τεράστιο. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι σημαντικοί παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας με μεγάλη προσφορά στην πόλη προτείνονται από μέλη του Συλλόγου προς τα όργανά του να ανακηρυχθούν επίτιμα μέλη του για την προσφορά τους αυτή⁴³³.

Οι εκπαιδευτικοί που με ευθύνη του Συλλόγου αποστέλλονται στα σχολεία της Τραπεζούντας αλλά και του υπόλοιπου Πόντου οφείλουν όχι μόνο να είναι άψογοι στη συμπεριφορά τους απέναντι στα μέλη των ελληνικών κοινοτήτων και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα, αλλά και να έχουν μια πολυεπίπεδη κοινωνική προσφορά. Ως τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Διευθυντή των σχολείων της παραθαλάσσιας κωμόπολης Πουλαντζάκης, δυτικά της Τραπεζούντας, Μιλτιάδη Κεστεκίδη, αποφοίτου του Ιεροδιδασκαλείου Σάμου του Συλλόγου, «*όστις επαινείται διά την ανύψωσιν του εκπαιδευτηρίου ου μόνον διευθύνων και διδάσκων και κηρύττων επ' εκκλησίας κατά πάσαν Κυριακήν εναλλάξ ελληνιστί και τουρκιστί, αλλά και τους συνεργάτας αυτού διδασκάλους υποβοηθεί δι' υποδειγματικών διδασκαλιών και την μουσικήν και γυμναστικήν μετά ζήλου τους μαθητάς διδάσκων*»⁴³⁴. Γίνεται φανερό, δηλαδή, ότι ο Σύλλογος δεν φροντίζει μόνο να νουθετεί τους εκπαιδευτικούς που στέλνει στις διάφορες περιοχές του Πόντου (και της Μ. Ασίας) και να ζητά από αυτούς να έχουν την καλύτερη δυνατή προσφορά,

εγγράφων. Στο πρώτο έγγραφο, με αρ.πρωτ. 40 και ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, η Εφορεία των εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντας ζητά από το Σύλλογο να στείλει ένα «διδασκαλιστήν ικανόν και χρηστοήθη, πτυχιούχον, ει δυνατόν, του διδασκαλείου Αθηνών» με αποδοχές «λίρας Τουρκίας Πεντήκοντα, έναντι εργασίας 36 ωρών (την εβδομάδα)». Με το δεύτερο έγγραφο (αρ. πρωτ. 59/16 Αυγ. 1902) επανέρχεται στο προηγούμενο αίτημά της, ζητώντας και δεύτερο εκπαιδευτικό, γιατί στο μεταξύ οι ανάγκες έγιναν μεγαλύτερες.

⁴³⁰ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 47. Το έγγραφο αυτό, με ημερομηνία 27/12/1903, ο δάσκαλος Νεσλαχανίδης, που έφτασε στην Τραπεζούντα με την ευθύνη του συλλόγου για να διδάξει στο Φροντιστήριο, εκφράζει την απογοήτευσή του για το επίπεδο της εκεί παρεχόμενης εκπαίδευσης, μάλιστα δε αναφέρει ότι οι μαθητές της Δ' τάξης του Δημοτικού σχολείου αγνοούν «και αυτά τα βραχεία και μακρά φωνήεντα και την κλίσιν πρωτοκλίτων και δευτεροκλίτων ονομάτων».

⁴³¹ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 46. Έγγραφο με ημερομηνία 22 Δεκ. 1903 από το δάσκαλο Ιωάνη Καστηνό, ο οποίος αποστέλλει στο Σύλλογο συνδρομή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών».

⁴³² Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 42, έγγραφο με ημερομηνία 9/11/1903.

⁴³³ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 26. Πρόκειται για έγγραφο προς το Σύλλογο με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1902 που υπογράφουν τα μέλη - ποντιακής καταγωγής που διαμένουν στην Αθήνα - Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Ν. Λεοντίδης, Θωμαΐδης, Σουλιάδης κ.ά. Το έγγραφο αυτό αφορά τον Τραπεζούντιο Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος, εκτός των άλλων, ενίσχυσε με 500 λίρες την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, αλλά και - κυρίως - προσφέρει 7.000 λίρες για την ανέγερση του Ακρίτειου Νοσοκομείου Τραπεζούντας, το οποίο, ως γνωστόν, οικοδομείται το 1906.

⁴³⁴ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 6, τχ. 1, Αθήναι, Ιανουάριος 1909, σελ. 43-44.

αλλά ακόμη προβάλλει ως πρότυπα και τις περιπτώσεις των εκπαιδευτικών που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του.

Σε κάποιες περιπτώσεις, στελέχη του Συλλόγου είναι Πόντιοι λόγιοι, οι οποίοι αναλαμβάνοντας σημαντικά καθήκοντα συνδέουν το Σύλλογο με την πατρίδα τους, υποβοηθώντας κατ' αυτό τον τρόπο τη διείσδυσή του εκεί. Ως τέτοιοι αναφέρονται ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, ο γνωστός λόγιος που διετέλεσε και εκπαιδευτικός του Φροντιστηρίου, ο οποίος για πολλά χρόνια, όντας αντιπρόεδρος και πρόεδρος του Συλλόγου «*Η Ανατολή*», παίζει κεντρικό ρόλο στις διεργασίες και τη δράση του⁴³⁵. Άλλος είναι ο Αρχιμανδρίτης Άνθιμος Α. Παπαδόπουλος (μετέπειτα, το 1928 στην Ελλάδα ιδρυτικό μέλος της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών της οποίας πρώτος Πρόεδρος υπήρξε ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, ενώ ο ίδιος αντικατέστησε αργότερα το μεγάλο ιεράρχη ως δεύτερος πρόεδρος της Επιτροπής), ο οποίος ως αριστούχος απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών αναλαμβάνει την ιδιαίτερα σημαντική θέση του Διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου⁴³⁶, συνδέοντας κατ' αυτό τον τρόπο ακόμη στενότερα την περιοχή του Πόντου με το Σύλλογο και διευκολύνοντας τη διείσδυσή του εκεί. Αναφέρονται ακόμη ο ιεροδιάκονος Κωνσταντίνος Ρωμανός⁴³⁷, ο γιατρός Χρήστος Καλαντίδης⁴³⁸, ο φιλόλογος Γεώργιος Σουμελίδης⁴³⁹ κ.ά.

4. Συμπέρασμα

Το Φροντιστήριο, όπως και οι περισσότεροι σχολικοί μηχανισμοί των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας, προσπαθεί να προσαρμόσει το Αναλυτικό του Πρόγραμμα και γενικά το περιεχόμενο της διδασκαλίας του προς αυτό των μεγάλων σχολείων της πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης και κυρίως της Μεγάλης του Γένους Σχολής, που είναι Πατριαρχική, δηλαδή συνδέεται απευθείας με το Οικονομικό Πατριαρχείο, ενώ ο εκάστοτε διευθυντής της είναι ανώτερος ιεράρχης του οικουμενικού θρόνου και θεωρείται έτσι πρότυπο ελληνικό σχολείο της Αυτοκρατορίας. Η σύνδεση αυτή του Φροντιστηρίου και η προσαρμογή του περιεχομένου του προς τη Σχολή της Κωνσταντινούπολης επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό με συντελεστή και το Μητροπολίτη Κωνσταντίνο, ο οποίος πριν από την έλευσή του στο μητροπολιτικό θώκο της Τραπεζούντας διαμένει για σειρά ετών στην πατριαρχική αυλή, όπου ανεβαίνει όλη σχεδόν την κλίμακα της γραφειοκρατίας του Πατριαρχείου, γεγονός που τον καθιστά έναν από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του. Αλλά και τα υπόλοιπα, μικρότερης εμβέλειας σε σχέση με το Φροντιστήριο, σχολεία του Πόντου προσπαθούν να προσεγγίσουν το πρόγραμμα της Μεγάλης του Γένους Σχολής, πράγμα που το κατορθώνουν

⁴³⁵ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Τα δημοσιεύματα του περιοδικού Ξενοφάνης για τον Πόντο», ΑΠ,

τόμος 48, Αθήνα 1999, σελ. 315.

⁴³⁶ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμοι Ζ-Η, Ιούλιος - Αύγουστος 1910, σελ. 315.

⁴³⁷ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ό.π. Αυτός υπήρξε υπότροφος της «Ανατολής» στη Ριζάρειο Σχολή και αργότερα διετέλεσε για μερικά χρόνια ειδικός γραμματέας του Συλλόγου.

⁴³⁸ Ό.π. Διετέλεσε και αυτός για μερικά χρόνια ειδικός γραμματέας του Συλλόγου.

⁴³⁹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 4, σελ. 154. Εδώ φέρεται ως διατελέσας έφορος της βιβλιοθήκης του Συλλόγου.

σε μικρότερο βεβαίως βαθμό από το Φροντιστήριο, που είναι το πρότυπο σχολείο για τους Έλληνες του Πόντου. Αυτά τα στοιχεία επιβεβαιώνουν πανηγυρικά το κεντρικό δεδομένο ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι το κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών για τους Έλληνες της Αυτοκρατορίας και μέσω μηχανισμών όπως η ΚΠΕΕ χαράσσει το πλαίσιο της ακολουθητέας εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία μεταφέρεται στις περιφέρειες του Οικουμενικού θρόνου μέσω των τοπικών μητροπολιτών.

Από την παράθεση των διαθέσιμων στοιχείων και ειδικότερα των διδασκόμενων μαθημάτων και γενικά του Αναλυτικού Προγράμματος του Φροντιστηρίου προκύπτει προσπάθεια μεταφοράς της ιδεολογίας του ελλαδικού κράτους στον Πόντο. Σε μεγάλο βαθμό διδάσκονται κοινά βιβλία. Ειδικά στη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών διδάσκονται οι ίδιοι σχεδόν Νεοέλληνες συγγραφείς, διδάσκονται τα ίδια τραγούδια με σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο, ενώ η γλώσσα διδασκαλίας είναι η καθαρεύουσα, όπως και στην Ελλάδα. Οι καθηγητές του Φροντιστηρίου είναι όλοι απόφοιτοι του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας, ενός από τους κύριους ιδεολογικούς μηχανισμούς του ελλαδικού κράτους. Στο σχολείο μάλιστα απαγορεύεται η ομιλία της ποντιακής διαλέκτου, ενώ όσοι μαθητές παραβαίνουν αυτή την αρχή τιμωρούνται. Η καθαρεύουσα είναι και η ομιλουμένη γλώσσα των σαλονιών, των λεσχών και των επίσημων τελετών. Εδώ πρόκειται ουσιαστικά για προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο ελληνικό βασίλειο.

Από τα διδασκόμενα μαθήματα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τους ιδεολογικούς τους στόχους παρουσιάζουν τα Ελληνικά, η Ιστορία, η Μουσική και τα Θρησκευτικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μαθητές γνωρίζουν καλά την ελληνική ιστορία, αγνοούν όμως ακόμη και αυτό το όνομα του εκάστοτε Σουλτάνου. Η διδασκαλία των μαθημάτων αυτών προσδίδει ελληνοκεντρικό χαρακτήρα στο περιεχόμενο της διδασκαλίας, ενώ ειδικά με τα Θρησκευτικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον και, μέσω των οδηγίων του προς τους τοπικούς Μητροπολίτες, καθορίζει τόσο τις ώρες διδασκαλίας τους όσο και την αξία τους, θεωρώντας ότι πρέπει να είναι ισάξια των κυρίων μαθημάτων (Ελληνικά, Μαθηματικά). Επιδιώκει, δηλαδή, τη συνεχή αναβάθμισή τους και, παράλληλα, βρίσκει την ευκαιρία να υπενθυμίζει την παρουσία και τον κυρίαρχο ρόλο του στα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Οι κεντρικοί ιδεολογικοί στόχοι που προωθεί το Φροντιστήριο μέσω της διδακτέας ύλης και των Αναλυτικών του Προγραμμάτων είναι η ανάδειξη της ελληνικής καταγωγής των μαθητών και της ορθόδοξης χριστιανικής τους θρησκείας.

Το Φροντιστήριο είναι ο πρότυπος σχολικός μηχανισμός των Ελλήνων του Πόντου. Ευρισκόμενο στο κέντρο της κοινωνικής τους ζωής, παίζει καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιοχής. Επηρεάζει την ανάπτυξη όλων των σχολείων της περιοχής μέσω των αποφοίτων του, που προτιμώνται να τα στελεχώσουν ως εκπαιδευτικοί, λόγω του υψηλού για τα μέτρα της εποχής και της περιοχής επιπέδου της εκπαίδευσης που παρέχει. Επηρεάζει τη λειτουργία των επιχειρήσεων μέσω επίσης των αποφοίτων του, που εργάζονται σ' αυτές ως στελέχη ή υπάλληλοι, αφού έχουν φοιτήσει στο Εμπορικό του τμήμα, που ιδρύεται το 1904 και παρέχει εξειδικευμένες γνώσεις οικονομικού χαρακτήρα, που είναι αναγκαίες για την αγορά και τις επιχειρήσεις. Κατά την έννοια αυτή επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και την ανάπτυξη του υπόλοιπου Πόντου αλλά και του Καυκάσου και

της Ν. Ρωσίας, δεδομένου ότι εξέχοντα εκπαιδευτικά του στελέχη διδάσκουν εκεί κατά καιρούς ή αναπτύσσουν σημαντικές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου έχουν έντονη κοινωνική προσφορά και δράση στην κοινωνία της πόλης, είτε ως μέλη ή στελέχη σημαντικών ιδεολογικών μηχανισμών, είτε ως αρχισυντάκτες ή διευθυντές σε τοπικές εφημερίδες ή περιοδικά, ως συγγραφείς κ.λπ. Η ιδεολογία του Φροντιστηρίου μεταφέρεται στην κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας μέσω ιδεολογικών μηχανισμών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με αυτό και στελεχώνονται από πρόσωπα που είναι φορείς της ιδεολογίας του. Τέτοιοι είναι π.χ. ο Μορφωτικός Σύλλογος Τραπεζούντας «*Προμηθεύς*», Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι με έδρα την Τραπεζούντα που αναφέρονται στην ανάπτυξη των σχολικών μηχανισμών ιδιαίτερων περιοχών του Πόντου, όπως ο Σύλλογος Αργυρουπολιτών Τραπεζούντας «*Ο Κυριακίδης*» και η «*Αδελφότητα Κρωμναίων Τραπεζούντας*» κ.λπ. Κεντρικό, όμως, ρόλο παίζει ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντας «*Ο Ξενοφών*», που στελεχώνεται κυρίως από εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου και αποφοίτους του και έχει ως κύριο στόχο την ανάπτυξη των σχολείων της ποντιακής ενδοχώρας. Για την προώθηση των στόχων του συνδέεται ακόμη και με μηχανισμούς εκτός Πόντου, που όμως ασκούν έντονη δράση στα εκπαιδευτικά πράγματα όχι μόνο του Πόντου, αλλά σε εκείνα και όλων των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. («*Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων*», ΕΦΣΚ κ.λπ.). Ο σημαντικός αυτός μηχανισμός αναδεικνύεται σε πρότυπο και για τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου και γενικά η συμβολή του στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης στον Πόντο θεωρείται σημαντική.

Το ελληνικό κράτος διεισδύει στο Φροντιστήριο και στον Πόντο επίσης μέσω μηχανισμών. Μεταξύ αυτών, άξια λόγου είναι η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Τραπεζουντιών Αθηνών «*Ο Βησσαρίων*», που χορηγεί υποτροφίες σε Ποντίους μαθητές για να σπουδάσουν στην Αθήνα και στη συνέχεια να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, όπου θα διδάξουν ως εκπαιδευτικοί. Πολύ σημαντικότερος, όμως, είναι ο ρόλος του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου έρχεται να σπουδάσει πλήθος Ποντίων μαθητών. Οι ποντιακές κοινότητες και κυρίως της Τραπεζούντας, αναγνωρίζοντας το μεγάλο ρόλο που μπορεί να επιτελέσει, το ενισχύουν οικονομικά. Κατά την ερευνώμενη περίοδο όλοι οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου είναι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, δηλαδή φορείς της ιδεολογίας του. Η Πρυτανεία του Πανεπιστημίου στέλνει συχνά διδακτικό και γενικά επιστημονικό υλικό, πράγμα που κάνουν και άλλοι μηχανισμοί του ελλαδικού κράτους, όπως ο «*Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων*». Η διείσδυση αυτή του Πανεπιστημίου ενισχύεται και μέσω της αρμοδιότητας που του έχει ανατεθεί για την αναγνώριση της ισοτιμίας των τίτλων του Φροντιστηρίου και των υπολοίπων σχολείων του Πόντου, προς τα ελληνικά σχολεία. Η διείσδυση της Ελλάδας στην περιοχή του Πόντου διευκολύνεται και από τις ελληνικές εταιρείες που αναπτύσσουν οικονομικές δραστηριότητες εκεί και κυρίως στην Τραπεζούντα.

Πολύ αποτελεσματικότερα διεισδύει το ελλαδικό κράτος μέσω ιδιωτικών φορέων, που είναι ιδεολογικοί του μηχανισμοί. Σημαντικότερος όλων είναι ο Σύλλογος των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», του οποίου τα στελέχη είναι κυρίως καθηγητές Πανεπιστημίου, μικρασιατικής κατά κανόνα καταγωγής, ενώ ο κύριος ιδεολογικός στόχος του είναι η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και η εμπέδωση της Ορθοδοξίας στο μικρασιατικό χώρο. Ειδικά αυτός ο δεύτερος

στόχος δικαιολογείται από τον αγώνα δρόμου που γίνεται για να ηττηθούν οι δυτικοί μηχανισμοί προπαγάνδας που έχουν αυτή την εποχή κατακλύσει τη Μικρά Ασία και αναγκάζουν συχνά το Πατριαρχείο να επιστήσει την προσοχή των τοπικών Μητροπολιτών για τους σημαντικούς κινδύνους που ελλοχεύουν. Ο Σύλλογος «*Η Ανατολή*» προωθεί υποτρόφους από τον Πόντο αρχικά στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και στη συνέχεια στο Ιεροδιδασκαλείο που ιδρύει στη Σάμο, στο Διδασκαλείο Αθηνών και στο Αρσάκειο Παρθεναγωγείο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος ή το σύνολο των εξόδων. Αναλαμβάνει να αποστείλει εκπαιδευτικούς στο Φροντιστήριο μετά από σχετικά αιτήματα της Εφορίας των σχολείων της πόλης, για να διδάξουν εκεί. Μάλιστα, όχι μόνο απαιτεί από τους εκπαιδευτικούς αυτούς να επιδεικνύουν την καλύτερη δυνατή συμπεριφορά και δράση, αλλά ακόμη μέσω του περιοδικού «*Ο Ξενοφάνης*», που εκδίδει, προβάλλει και ως πρότυπα εκείνους που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του.

Κεφάλαιο 3^ο:

Παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου

1. Γενικά

Οι βασικοί παράγοντες λειτουργίας του Φροντιστηρίου στις αρχές του 20^{ού} αιώνα που εξετάζουμε (μεταξύ 1900-1914, δηλαδή από την είσοδο του 20^{ού} αιώνα μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο) είναι οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και κατά δεύτερο - αλλά όχι έσχατο - λόγο οι ελληνικές ποντιακές κοινότητες αλλά και οι ιδεολογικοί μηχανισμοί που δρουν εκτός των ορίων του Πόντου και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, τη Ρωσία, τον Καύκασο, ακόμη και στην Αθήνα. Σημαντικός, επίσης, είναι και ο ρόλος που παίζουν μεμονωμένοι Έλληνες του Πόντου ή Πόντιοι του εξωτερικού που με τις συνεχείς χορηγίες ή τις πρωτοβουλίες τους στηρίζουν αποφασιστικά τη λειτουργία του σχολείου και γενικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι κάθε Πόντιος, άμεσα ή έμμεσα, στηρίζει κατά τις δυνάμεις του το Φροντιστήριο, που το θεωρεί εργαλείο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης για τον ποντιακό ελληνισμό.

Σε κάθε περίπτωση, οι Έλληνες του Πόντου αγωνίζονται να στηρίξουν τους σχολικούς τους μηχανισμούς. Κάθε εκδήλωσή τους, που έχει τη δυνατότητα να αποφέρει κάποια έσοδα, πραγματοποιείται κυρίως για τη διάθεση των εσόδων αυτών υπέρ των σχολείων⁴⁴⁰. Δεν είναι τυχαίο που, όταν βρίσκονται μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους, όπως στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης, παράλληλα με τον αγώνα να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση μέσω των εμπορικών και άλλων δραστηριοτήτων τους, δεν λησμονούν να φροντίζουν και για τα σχολεία τους⁴⁴¹, ιδρύουν σωματεία, όπως την «*εν Κωνσταντινουπόλει*

⁴⁴⁰ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Έτος Α', σελ. 268. Εδώ περιγράφεται η συγκρότηση επιτροπής για τη διενέργεια λαχειοφόρου αγοράς, της οποίας τα έσοδα θα διατεθούν για την κάλυψη του ελλείμματος των σχολείων της Τραπεζούντας.

- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ.: «Τα Χριστούγεννα στη Σάντα», ΠΕ, τχ. 59. 1984, σελ. 407. Σύμφωνα με το συγγραφέα, τα γλέντια στα χωριά της ενδοχώρας γίνονται για να συγκεντρωθούν έσοδα υπέρ των σχολείων

⁴⁴¹ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Έτος Α', σελ. 156. Εδώ παρατίθεται η είδηση ότι στην

αδελφότητα Τραπεζούντιων "Πρόνοια"» με κύριο στόχο τη βελτίωση της εκπαίδευσης της πατρίδας τους⁴⁴². Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι μια σειρά από ελληνικές κοινότητες του Πόντου, ακολουθώντας το παράδειγμα της κοινότητας της Τραπεζούντας, σχεδιάζουν και προωθούν την οικοδόμηση και δικών τους νέων σχολείων, που να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες. Οι φιλόδοξες, όμως, αυτές προσπάθειες διακόπτονται απότομα με την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την έναρξη των διωγμών των Ελλήνων του Πόντου που ακολουθεί και σημαίνει την αρχή του τέλους για την παραμονή του ποντιακού ελληνισμού στις εστίες του⁴⁴³.

Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να λησμονούμε το ρόλο της εκκλησίας ως παράγοντα λειτουργίας του Φροντιστηρίου, όπως άλλωστε και κάθε σχολείου της αυτοκρατορίας. Υπενθυμίζουμε τις συνεχείς μας αναφορές στο ρόλο που παίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο στο πλαίσιο του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων που ισχύει στην οσμανική αυτοκρατορία είναι οιοσδήποτε κυβέρνηση του ελληνικών ορθόδοξων πληθυσμών. Εκτός των άλλων, σχεδιάζει και εφαρμόζει την εκπαιδευτική πολιτική των Ελλήνων της αυτοκρατορίας, μέσω της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής (ΚΠΕΕ) στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινούπολης και μέσω των τοπικών Μητροπολιτών στις περιφέρειες του κράτους. Συνεπώς, ο τοπικός Μητροπολίτης είναι η ανώτατη αρχή για τους Έλληνες της περιοχής, προΐσταται όλων των τοπικών κοινοτικών οργάνων και γενικά η συμβολή του όχι μόνο στις εξελίξεις των εκπαιδευτικών πραγμάτων αλλά και σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων είναι καθοριστική. Στη συνέχεια θα δούμε, εκτός των άλλων, και το συγκεκριμένο ρόλο που παίζει ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας στο πλαίσιο της οργανωμένης ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, ως παράγοντας που επηρεάζει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Δεν θα πρέπει εδώ να λησμονήσουμε τον αδιάκοπο ιδεολογικό και πολιτικό αγώνα που διεξάγεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την αντιμετώπιση της Καθολικής προπαγάνδας, η οποία προωθείται επίσης μέσω, κυρίως, σχολικών μηχανισμών. Ειδικά στην Τραπεζούντα, ως γνωστόν, το ρόλο αυτό παίζει κατά την εξεταζόμενη

Κωνσταντινούπολη Πόντιοι ομογενείς προτίθενται να ιδρύσουν τράπεζα, ενώ στόχος τους είναι να διαθέσουν μέρος των κερδών τους από την τράπεζα υπέρ των σχολείων της Τραπεζούντας.

⁴⁴² Ο.π., σελ. 841. Εδώ περιγράφονται οι εργασίες της ετήσιας γενικής συνέλευσης της «εν Κωνσταντινουπόλει Αδελφότητος Τραπεζούντιων "Η Πρόνοια"», όπου κύριο ζήτημα που απασχολεί τους συνέδρους είναι η συγκέντρωση χρημάτων για το Φροντιστήριο, καθώς και

η προσπάθεια να αναβαθμιστεί το Φροντιστήριο σε πλήρες Γυμνάσιο.

⁴⁴³ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος του Θεοδοσίου, Πληροφορητής, Θεσσαλονίκη, γραφεία Σωματείου «Παναγία Σουμελά», 29/11/1993, ώρα 11.00. Ο πληροφορητής, που γεννήθηκε

το 1916 στη Σάντα του Πόντου και είναι ανιψιός του Φίλιππου Χειμωνίδη, καθηγητή φυσικών του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και ταυτόχρονα βαθύς γνώστης και μελετητής της ιστορίας και λαογραφίας του Πόντου και ιδιαίτερα της πατρίδας του Σάντας. Μας πληροφορεί, εκτός των άλλων, ότι το 1910 η ελληνική κοινότητα των επτά οικοσμών της Σάντας αποφασίζει την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου Σάντας, σε σχέδια του μεγάλου Σανταίου εργολάβου Χρήστου Μαυρόπουλου, και προχωρεί την ίδια χρονιά στη θεμελίωσή του στην τοποθεσία Κατσαύ του οικισμού Κοζλαράντων. Το κτίριο, όμως, δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, εξαιτίας των γεγονότων που ακολούθησαν και οδήγησαν στη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και την έξοδό τους από τις εστίες τους.

περίοδο το σχολείο των Freres Cerians. Το Πατριαρχείο ζητά με συνεχείς εγκυκλίους του προς τις Δημογεροντίες, όχι μόνο της Τραπεζούντας αλλά και όλης της επικράτειας, να αποτρέψουν τους ορθοδόξους χριστιανούς από την αποστολή των παιδιών τους για φοίτηση σ' αυτά τα σχολεία⁴⁴⁴. Παρακολουθεί δε με ιδιαίτερη προσοχή την προσπάθεια διείσδυσης αυτών των μηχανισμών στον Πόντο και ζητά συνεχώς από τους Μητροπολίτες της περιοχής να προχωρούν σε κάθε αναγκαία πρωτοβουλία που θα ακυρώνει στην πράξη αυτές τις προσπάθειες⁴⁴⁵. Το γεγονός δε ότι οι προσπάθειες αυτές, τουλάχιστον στην περιοχή του Πόντου, έχουν πενιχρά αποτελέσματα, αποδεικνύει ότι οι μηχανισμοί αντίστασης των Ποντίων Ελλήνων είναι ιδιαίτερα ισχυροί.

Πολύ σημαντικές μπορούν να θεωρηθούν οι προσφορές πλούσιων αστών Ποντίων υπέρ του Φροντιστηρίου, μέσω των οποίων στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό η λειτουργία του⁴⁴⁶. Άπειρες ως προς τον αριθμό φαίνονται οι δωρεές επιφανών Ποντίων επιχειρηματιών του εξωτερικού (κυρίως της Ν. Ρωσίας) τόσο προς το Φροντιστήριο, όσο και για την οικονομική στήριξη των σχολικών μηχανισμών της ιδιαίτερης πατρίδας τους⁴⁴⁷. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις, πλούσιοι Πόντιοι αστοί κάνουν

⁴⁴⁴ ΕΑ, τόμος 26, σελ. 375, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902. Εδώ αναφέρεται συνοδική και πατριαρχική «εγκύκλιος περί ξένων σχολών» προς τις απανταχού Δημογεροντίες, η οποία συνιστά «πάσι τοις ορθοδόξοις ίνα παύσωσιν αποστέλλοντες τα τέκνα αυτών εις τας υπό ξένων διατηρουμένας σχολάς».

⁴⁴⁵ ΚΠΑ 1899: α) στη σελ. 73 με έγγραφο της 13^{ης} Μαρτίου 1899 προς το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίνο, η σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου κάνει λόγο για την προσπάθεια των αδελφών Freres Cerians να ιδρύσουν ορφανοτροφείο στην Τραπεζούντα, «ένθα ουχ υπάρχουν καθολικοί αλλά μόνον Ορθόδοξοι», και του ζητά να πάρει όλες τις αναγκαίες πρωτοβουλίες, που θα εμποδίσουν την ίδρυση αυτού του ιδρύματος.

β) Στη σελ. 235, με ημερομ. 18 Ιουλίου 1899, με έγγραφο προς το Μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Αλέξανδρο, εκφράζει την ικανοποίησή της για τα μέτρα που έλαβε εναντίον της Προτεσταντικής πραπαγάνδας στην επαρχία του και τον παρακινεί να συνεχίσει τους αγώνες του «εναντίον των αλλοδαπών τούτων λύκων».

⁴⁴⁶ «ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», τόμος 5, τχ. Ζ' και Η', Ιούλιος-Αύγουστος 1908, σελ. 347. Εδώ παρατίθεται απόσπασμα από την εφημερίδα της Τραπεζούντας «Φάρος της Ανατολής», σύμφωνα με το οποίο η χήρα του ήδη Μεγάλου Ευεργέτη των σχολείων της Τραπεζούντας Ανδρέα Σιμώνωφ Αρτεμισία, εκτός της δωρεάς των 500 λιρών του συζύγου της, διαθέτει άλλες 500 λίρες υπέρ του Φροντιστηρίου, του «Ξενοφώντα» και άλλων μηχανισμών του Πόντου και έτσι η συνολική δωρεά της οικογένειας ανέρχεται στο ποσό των 1.000 λιρών.

⁴⁴⁷ Η βιβλιογραφία βρίθκει σχετικών αναφορών. Αν εξαιρεθούν οι σημαντικές προσφορές πλούσιων Ποντίων της Ρωσίας υπέρ της ανεγέρσεως του Φροντιστηρίου στις οποίες αναφερθήκαμε ήδη, μπορούμε να αναφέρουμε κάποιες ενδεικτικές περιπτώσεις όπως:

α) Του Ι. Κυριακίδη, ο οποίος εγκατεστημένος από πολλά χρόνια στο Νοβοροσίσκ Ρωσίας, αποβιώσας, με τη διαθήκη του κληροδοτεί όλη την ακίνητη περιουσία του στο Νοβοροσίσκ,

που υπολογίζεται σε 480 περίπου λίρες, στο Φροντιστήριο και φυσικά ονομάζεται Μεγάλος

ευεργέτης της κοινότητας Τραπεζούντας. (ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2, Αθήναι 1905, σελ. 320).

β) Του Χρήστου Π. Φιλιππίδη, ο οποίος, αποβιώσας στην Τραπεζούντα, κληροδοτεί με τη διαθήκη του όλη την κτηματική του περιουσία, που εκτιμάται σε 300 λίρες, στο Φροντιστήριο (ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, έτος Ζ, τχ. Ζ-Η, Αθήναι 1910, σελ. 454).

γ) Της Ευδοξίας Σταυριανίδου, η οποία δωρίζει στο Φροντιστήριο την οικία της στην Αγία Μαρίνα («ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», τόμος 6, τχ. Β', Εν Αθήναις 1909, σελ. 314).

δ) Της Ανθής Χατζή Γραμματικοπούλου, η οποία προσφέρει την οικία της στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου υπέρ του Φροντιστηρίου (ό.π., σελ. 315).

ε) Του Χατζή Γεωργίου Μαυρίδη, ο οποίος, σύμφωνα με επιστολή του Μητροπολίτη

δωρεές και σε μηχανισμούς εκτός του Πόντου και μάλιστα της Κωνσταντινούπολης⁴⁴⁸.

2. Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας

Ο σημαντικότερος ρόλος που παίζει η οργανωμένη ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στη λειτουργία του Φροντιστηρίου αποτυπώνεται στον κανονισμό της, ο οποίος ισχύει κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Για την ακρίβεια, υπάρχουν δύο κανονισμοί κατά την περίοδο αυτή. Ο ένας ψηφίζεται το Μάιο του 1901⁴⁴⁹ και ο άλλος το Μάιο του 1909⁴⁵⁰.

Ο πρώτος κανονισμός στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, που καθορίζει τα της οργάνωσης και διοίκησής της, είναι εκείνος που ψηφίζεται από τη συνέλευση της κοινότητας στις 30 Νοεμβρίου 1869, αμέσως μετά την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών που ψηφίζονται με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας κατά το 1860, σε εκτέλεση του γνωστού διατάγματος των μεταρρυθμίσεων. Επόμενος κανονισμός είναι εκείνος που ψηφίζεται και λαμβάνει την τελική του μορφή στη γενική συνέλευση της κοινότητας στις 20 Ιανουαρίου 1880, με τροποποιήσεις που επιφέρει η Δημογεροντία στις συνεδριάσεις της στις 23 Μαΐου και 26 Ιουνίου 1880⁴⁵¹.

2.1. Οι κανονισμοί της κοινότητας Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ού} αιώνα

Κατά την περίοδο της έρευνας εξετάζουμε δύο κανονισμούς της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, οι οποίοι ισχύουν κατά την περίοδο αυτή. Ο πρώτος από τους δύο κανονισμούς, ο οποίος είναι συνέχεια εκείνου του 1880, ψηφίζεται το Μάιο του 1901 και ισχύει μέχρι το 1909, οπότε ψηφίζεται ο

Τραπεζούντας Κωνσταντίου, που αναγιγνώσκεται στη Σύνοδο του Πατριαρχείου, προσφέρει 1.500 λίρες υπέρ ανεγέρσεως κτιρίου για τα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας του Τρίπολης (ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902, σελ. 263).
 στ) Των Μεγάλων της Άτρας Ευεργετών Ιωάννη Κοσμώνωφ (προσφέρει 1.000 ρούβλια υπέρ των σχολείων της πατρίδας του), του Ιωάννη Πολατώφ (500 ρούβλια) και Κων/νου Ζαχαριάδη (200 ρούβλια και 25 λίρες υπέρ ανεγέρσεως βιβλιοθήκης), (ό.π., σελ. 316).
 ζ) Του Χατζή Ηλία Κογκαλίδη, ο οποίος μέσω διαθήκης αφιερώνει 20 λίρες υπέρ του Φροντιστηρίου και μικρότερα ποσά υπέρ των σχολείων και των εκκλησιών της πόλης (ΕΠ, τόμος Α', σελ. 268).

⁴⁴⁸ ΕΑ, τόμος 30, Εν Κωνσταντινουπόλει 1906, σελ. 29. Εδώ γίνεται αναφορά στο Μεγάλο Ευεργέτη των σχολείων και της κοινότητας Τραπεζούντας Π. Ακρίτα, ο οποίος προσφέρει 50 λίρες υπέρ του εθνικού ταμείου, 50 επίσης λίρες υπέρ των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων και 25 λίρες υπέρ του Ορφανοτροφείου θηλέων.

⁴⁴⁹ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου κοινότητος Τραπεζούντος, κατά μήνα Μάιον 1901».

⁴⁵⁰ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Τραπεζούντος», εκ του τυπογραφείου Σεράση, εν Τραπεζούντι 1909.

⁴⁵¹ ΕΠ, έτος Α, αριθ. 25, Εν Τραπεζούντι 15 Νοεμβρίου 1880, σελ. 397.

δεύτερος και τελευταίος κανονισμός, ο οποίος ισχύει μέχρι την έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις εστίες τους.

Οι εν λόγω δύο κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας συνιστούν ένα ισχυρό εργαλείο που μας βοηθά κατά τρόπο απολύτως ουσιαστικό να διαπιστώσουμε το σημαντικό ρόλο του οργανωμένου αυτού κοινωνικού μορφώματος στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων της περιοχής και γενικά να εξαγάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη λειτουργία της εν λόγω κοινότητας και συνεπώς για τα δεδομένα της έρευνάς μας.

2.1.1. Ο κανονισμός του 1901

Αποτελείται από 104 άρθρα, τα οποία περιέχονται σε 10 κεφάλαια. Το κεφάλαιο Α' ορίζει ότι η Ορθόδοξη κοινότητα Τραπεζούντας αποτελείται από όλους τους Ορθοδόξους χριστιανούς της πόλης, που βρίσκονται κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του Μητροπολίτη Τραπεζούντας (άρθρο 1) και συγκροτείται από 9 ενορίες: του Αγίου Γεωργίου Τζαρτακλή, της Αγίας Μαρίας, του Αγίου Γρηγορίου, της Υπαπαντής, του Αγίου Βασιλείου, του Χριστού, της Θεοσκεπάστου, της Δαφνούντος και των Εξωτείχων (άρθρο 2), ενώ, τέλος, τα όργανα της κοινότητας είναι: α) ο Μητροπολίτης και εν απουσία του ο Αρχιερατικός επίτροπος, β) η Αντιπροσωπεία της κοινότητας, γ) η Δημογεροντία και δ) το Συμβούλιο των Σχολείων.

Στο Β' κεφάλαιο περιγράφεται ο ρόλος του **Μητροπολίτη**, ως οργάνου της κοινότητας. Εδώ ορίζεται ως *«η βάση και η κρηπίς, εφ' ης στηρίζεται πάσα η αρχή των Διοικητικών Σωματείων της κοινότητος, είναι ο γενικός διευθυντής και επόπτης των πραγμάτων της κοινότητος εν τη διοίκησει αυτών»*. Ο σημαντικός του αυτός ρόλος προκύπτει από τις παραχωρήσεις που απένειμε η οθωμανική κυβέρνηση στο πλαίσιο του συστήματος των εθνοτήτων (άρθρο 4). Ο Μητροπολίτης προνοεί για τη συγκρότηση και λειτουργία των αναγκαίων για τη διοίκηση των πραγμάτων της κοινότητας σωματείων, τη λειτουργία των οποίων επιβλέπει, ενώ επικυρώνει ως πρόεδρος όλα τα έγγραφα που εκδίδονται από τα σωματεία και επιτηρεί την πιστή τήρηση του κανονισμού και των αποφάσεων των σωματείων (άρθρο 5). Επιβεβαιώνεται και εδώ ο τεράστιος ρόλος που παίζει ο Μητροπολίτης στη ζωή της κοινότητας, όπου τίποτα σχεδόν δεν είναι δυνατόν να γίνει χωρίς τη δική του έγκριση. Είναι ο απόλυτος κυρίαρχος των κοινοτικών πραγμάτων και προφανώς η ύπαρξη ενός ικανού και οξυδερκούς ιεράρχη συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της κοινότητας.

Το Γ' Κεφάλαιο, το οποίο αποτελείται από 19 άρθρα, περιγράφει το πλαίσιο δράσης της **Αντιπροσωπείας** της κοινότητας. Αυτή συγκροτείται από 36 αντιπροσώπους, που έχουν τετραετή θητεία και εκλέγονται από τις 9 ενορίες της πόλης, ανάλογα με τα στέφανα (νυμφευμένα ζευγάρια) που βρίσκονται στις οικογένειες. Εδώ, δηλαδή, βλέπουμε μια μορφή αναλογικής εκπροσώπησης πυρηνικών οικογενειών κατά ενορία. Ο αριθμός των αντιπροσώπων (ένας ανά 25 στέφανα, άρθρο 8) κατανέμεται στις εξής ενορίες, ανάλογα με τα προσδιορισμένα στέφανα ανά ενορία (άρθρο 9):

- Δαφνούντας, επί	157	στεφάνων,	αντιπρόσωποι	6
- Αγ. Βασιλείου "	135	"	"	5
- Αγ. Γρηγορίου "	125	"	"	5

- Εξωτείχων	"	106	"	"	4
- Χριστού	"	105	"	"	4
- Υπαπαντής	"	90	"	"	4
- Αγ. Μαρίνα	"	80	"	"	3
- Αγ. Γεωργίου	"	65	"	"	3
- Θεοσκεπάστου	"	55	"	"	2
ΣΥΝΟΛΟ			Αντιπρόσωποι		36

Να σημειωθεί ότι δικαίωμα ψήφου έχουν όσοι έχουν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας, διαμένουν από τριετίας τουλάχιστον στην πόλη και πληρώνουν την αρχιερατική επιχορήγηση (άρθρο 11), ενώ δικαίωμα του εκλέγεσθαι έχουν όσοι επίσης διαμένουν τουλάχιστον από τριετίας στην πόλη, έχουν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας, είναι συνδρομητές των σχολείων και πληρώνουν την αρχιερατική επιχορήγηση. Η θητεία της Αντιπροσωπείας είναι τετραετής (άρθρο 19) και αυτή συγκαλείται: α) Κάθε δεύτερη Κυριακή του Ιανουαρίου, για να ελέγξει τα πεπραγμένα της δημογεροντίας, β) Την Κυριακή των Μυροφόρων κάθε έτους, για να ελέγξει τα πεπραγμένα του Συμβουλίου των Σχολείων και γ) Όποτε κρίνει σκόπιμο ο Μητροπολίτης (άρθρο 20).

Είναι φανερό ότι η Αντιπροσωπεία είναι το ανώτερο όργανο της κοινότητας, είναι κατά κάποιον τρόπο μια περιορισμένης κλίμακας Γενική Συνέλευσή της, ένα όργανο που σε κάποιο βαθμό θυμίζει κοινοβούλιο, δεδομένου ότι οι Αντιπρόσωποι συνέρχονται σε τακτά διαστήματα και έχουν συγκεκριμένη θητεία.

Το Δ' κεφάλαιο, που αποτελείται από 17 άρθρα (άρθρα 25 μέχρι 41), ορίζει το πλαίσιο λειτουργίας της **Δημογεροντίας**. Αυτή αποτελείται από 8 μέλη μεταξύ των Αντιπροσώπων της κοινότητας, που έχουν συμπληρώσει το 40^ο έτος της ηλικίας και διαμένουν στην πόλη τουλάχιστον από πενταετίας (άρθρα 25 και 26), εκλέγονται για δύο χρόνια τη δεύτερη Κυριακή του Ιανουαρίου και λογοδοτούν κάθε χρόνο στην Αντιπροσωπεία (άρθρο 27). Πρόκειται για το όργανο που εκπροσωπεί την κοινότητα στις επίσημες Αρχές και ασχολείται με όλες τις αστικές υποθέσεις της κοινότητας, εκτός των θρησκευτικών και των υποθέσεων που αφορούν τα σχολεία (άρθρα 25, 28, 29 και 30).

Το επόμενο κεφάλαιο, Ε', μας ενδιαφέρει περισσότερο από κάθε άλλο. Αποτελείται από 32 άρθρα (άρθρα 42 μέχρι 75) και αναφέρεται στο πλαίσιο λειτουργίας των δύο οργάνων της κοινότητας που αρχολούνται άμεσα και αποκλειστικά με τα ζητήματα της εκπαίδευσης: το **Συμβούλιο των Σχολείων** και την **Εφορία**.

Το **Συμβούλιο των Σχολείων** ασκεί τη διοίκηση των σχολείων της πόλης (δηλαδή του κεντρικού κτιρίου του Φροντιστηρίου και των παραρτημάτων του που βρίσκονται στις διάφορες ενορίες της πόλης), είναι δεκαμελές και εκλέγεται με διετή θητεία μεταξύ των μελών της Αντιπροσωπείας, τα οποία έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον το 30^ο έτος της ηλικίας και είναι εγκατεστημένοι από τριετίας τουλάχιστον στην πόλη (άρθρο 42 και 44). Εντός της πρώτης εβδομάδας από την εκλογή τους, τα μέλη του Συμβουλίου συνέρχονται για να εκλέξουν μεταξύ τους τα μέλη της **Εφορίας**, που είναι ο Έφορος, ο Ταμίας και Γραμματέας (άρθρο 45).

Κύριο έργο του Συμβουλίου είναι η οργάνωση των σχολείων της πόλης, η κατάθεση για έγκριση στη συνέλευση Αντιπροσωπείας του ετήσιου προϋπολογισμού των σχολείων, η έγκριση των κανονισμών και των

Αναλυτικών Προγραμμάτων των σχολείων, ο έλεγχος των εξόδων τα οποία υποβάλλει για έγκριση στην Αντιπροσωπεία μαζί με πλήρη απολογισμό (άρθρο 46). Το Συμβούλιο προσλαμβάνει και απολύει το διδακτικό προσωπικό, ορίζει το ύψος των διδασκτρων, καθώς και τον αριθμό των μαθητών που θα φοιτήσουν δωρεάν σε συνεννόηση με τους Αντιπροσώπους (άρθρο 48). Μπορεί, κατά τη διάρκεια της θητείας του, να αυξομειώσει τα εγκεκριμένα έξοδα μέχρι το ποσό των 50 λιρών χωρίς την έγκριση της Δημογεροντίας και 100 λιρών χωρίς την έγκριση της Αντιπροσωπείας (άρθρο 47). Σε συνεργασία επίσης με τη Δημογεροντία, ορίζει το ύψος της χορηγίας των εκκλησιών προς τα σχολεία (άρθρο 49). Ορίζει επίσης τις σχολικές αργίες, καθώς και τις ημερομηνίες των ετήσιων σχολικών εξετάσεων (άρθρο 50). Κάθε σημαντική πράξη του Συμβουλίου ή της Εφορίας, όπως τα προγράμματα, τα συμβόλαια των εκπαιδευτικών κ.λπ., έχει ισχύ μόνο αν είναι επικυρωμένα από το Μητροπολίτη (άρθρο 52).

Η Εφορία ενεργεί τις εισπράξεις και δαπάνες, εκδίδει τα εισιτήρια (δίδακτρα) των μαθητών, υπογράφει τα απολυτήρια, διανέμει τα βραβεία των αρίστων μαθητών με την επιδοκίμασία του Συμβουλίου, συντάσσει και υπογράφει τα συμβόλαια των εκπαιδευτικών, υπογράφει μετά από έγκριση του Συμβουλίου τα ενοικιαστήρια των σχολικών κτημάτων και εν γένει διενεργεί όλη την εσωτερική λειτουργία των σχολείων σύμφωνα με τις αποφάσεις του Συμβουλίου των Σχολείων (άρθρο 54). Οφείλει να κρατά ενήμερο το Συμβούλιο για την οικονομική κατάσταση των σχολείων (άρθρο 56). Ειδικά ο Επόπτης (ο επικεφαλής της Εφορίας) επισκέπτεται τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα τα σχολεία, ελέγχει την εφαρμογή του προγράμματος και του εσωτερικού τους κανονισμού και εν γένει την κανονική τους λειτουργία, σε συνεργασία πάντοτε με τη Διεύθυνση. Φροντίζει, έτσι, για την αντιμετώπιση των παρουσιαζόμενων προβλημάτων και των ελλείψεων. Όταν είναι αναγκαίο, επικοινωνεί με τα υπόλοιπα μέλη της Εφορίας (άρθρο 57). Ο ταμίας πραγματοποιεί όλες τις αναγκαίες οικονομικού χαρακτήρα ενέργειες: εισπράξεις, πληρωμές, σύνταξη ισολογισμού (άρθρο 58), είσπραξη της χορηγίας των εκκλησιών υπέρ των σχολείων (άρθρο 59) κ.λπ. Ο Γραμματέας της Εφορίας συντάσσει τα πρακτικά των συνεδριάσεων του οργάνου, τηρεί την αλληλογραφία, φυλάττει τη σφραγίδα του Συμβουλίου, τηρεί το αρχείο και συνυπογράφει με τον Έφορο τα έγγραφα και τα πρακτικά του οργάνου (άρθρο 60).

Τακτικοί πόροι των σχολείων είναι οι εισπράξεις από τα εισιτήρια (δίδακτρα), τα ενοίκια των σχολικών κτημάτων, οι χορηγίες των εκκλησιών, οι ετήσιες συνδρομές των πολιτών - ενδημούντων και αποδημούντων στο εξωτερικό - τα έσοδα του προσκυνηματος του Αγίου Γεωργίου Κουρτζά, οι εισπράξεις από τη γιορτή των Αγίων Πάντων και του ραντίσματος των Φώτων, το πλεόνασμα της ετήσιας διαχείρισης της Μονής Θεοσκεπάστου και του Νεκροταφείου. Έκτακτες είναι οι συνδρομές μεμονωμένων συμπολιτών της περιοχής ή του εξωτερικού ή φορέων, καθώς και τα έσοδα από κληροδοτήματα (άρθρο 65). Στα τακτικά έσοδα περιλαμβάνονται και οι ετήσιες συνδρομές όλων των μελών της κοινότητας υπέρ των σχολείων. Τους ετήσιους καταλόγους με τις οικονομικές υποχρεώσεις του καθενός συντάσσει επιτροπή συγκροτούμενη για το λόγο αυτό. Η Εφορία γνωστοποιεί στον καθένα το ύψος της ορισθείσης γι' αυτόν συνδρομής και μετά από 1 μήνα, εφόσον δεν υποβληθούν τυχόν ενστάσεις, οι κατάλογοι οριστικοποιούνται και είναι εκτελεστοί (άρθρο 68). Τα κληροδοτήματα, των οποίων ο διαθέτης δεν

ορίζει ειδικό σκοπό, προορίζονται αποκλειστικά προς αύξηση των εσόδων των σχολείων (άρθρο 70). Οι δωρεές και τα κληροδοτήματα, που συνιστούν έσοδα των σχολείων, παραλαμβάνονται από τριμελή επιτροπή, που καταθέτει τα ποσά στην τράπεζα στο όνομα της κοινότητας και εν γνώσει του Μητροπολίτη (άρθρο 71). Τη συγκεκριμένη διάθεση των ποσών αυτών που προκύπτουν από τα κληροδοτήματα αποφασίζει η Δημογεροντία με το Συμβούλιο των Σχολείων (άρθρο 72).

Η οργάνωση της εκπαίδευσης στις κωμοπόλεις και τα χωριά της επαρχίας Τραπεζούντας ανατίθεται στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «ΞΕΝΟΦΩΝ», ο οποίος οφείλει να στέλνει κάθε έτος σχετικό απολογισμό στο Συμβούλιο των Σχολείων (άρθρο 73).

Όσα έχουν σχέση με τη βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο του Φροντιστηρίου, διέπονται από ιδιαίτερο κανονισμό, την εφαρμογή του οποίου εποπτεύει το Συμβούλιο των Σχολείων, το οποίο διορίζει ή απολύει και το βιβλιοφύλακα (άρθρο 74). Οι εισπράξεις από τους ελέγχους, τα αποδεικτικά και τις απολυτήριες εξετάσεις διατίθενται για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης (άρθρο 75).

Από το υπόλοιπο μέρος του κανονισμού αυτού, άμεση σχέση με την εκπαίδευση έχει το Κεφάλαιο Η' και κυρίως το άρθρο 88, που αναφέρεται στις οικονομικές προσφορές υπέρ των σχολείων, χαρακτηρίζοντας και τον αντίστοιχο δωρητή, ανάλογα με το ύψος του ποσού. Συγκεκριμένα Έκτακτος συνδρομητής είναι εκείνος που προσφέρει ποσό μέχρι 25 λίρες, Δωρητής ονομάζεται όποιος προσφέρει από 25 μέχρι 50 λίρες, Ευεργέτης από 50 μέχρι 100 και Μεγάλος Ευεργέτης από 100 μέχρι 300 λίρες. Οι προσφέροντες ποσά άνω των 300 λιρών αναγορεύονται Μεγάλοι Ευεργέτες της κοινότητας και η εικόνα τους αναρτάται σε αίθουσα της Μητρόπολης. Το Συμβούλιο των Σχολείων και η Δημογεροντία συνέρχονται σε κοινή συνεδρίαση για να αποφασίσουν από κοινού για τις απονεμητέες τιμές σε περίπτωση θανάτου Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας.

Το κεφάλαιο ΣΤ' του κανονισμού (άρθρα 76 μέχρι 83) αναφέρεται στη διαδικασία των ενοριακών συνελεύσεων, όπου εκλέγονται οι Αντιπρόσωποι της κοινότητας. Το Ζ' κεφάλαιο (άρθρα 84 μέχρι 87) αναφέρεται στο ύψος (10.985 γρόσια) και στις διαδικασίες είσπραξης από τις ενορίες - στις οποίες κατανέμεται ανάλογα με τον αριθμό των στεφάνων - της Αρχιερατικής Επιχορήγησης. Τέλος, υπάρχουν κάποιες γενικές διατάξεις (άρθρα 94 μέχρι 104), που αναφέρονται σε διαδικαστικά θέματα της κοινότητας, μεταξύ των οποίων περισσότερο ενδιαφέρον για μας έχει αυτή που αναφέρεται στο άρθρο 99, σύμφωνα με το οποίο δεν μπορεί κάποιος να συμμετέχει ταυτόχρονα στη Δημογεροντία και στο Συμβούλιο των Σχολείων και του άρθρου 100, σύμφωνα με το οποίο όσοι καθυστερούν την πληρωμή, τόσο της Αρχιερατικής αποζημίωσης όσο και της συνδρομής προς τα σχολεία, αποκλείονται του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι.

Ο κανονισμός αυτός εγκρίθηκε, όπως έχουμε προαναφέρει, στις 22 Μαρτίου 1901 και άρχισε να ισχύει με την επικύρωσή του από τη Μητρόπολη στις 2 Μαΐου 1901.

2.1.2. Ο κανονισμός του 1909

Ο κανονισμός αυτός είναι πολύ μεγαλύτερος, αποτελείται από 144 άρθρα, τα οποία είναι κατανεμημένα σε 8 κεφάλαια. Επειδή τα περισσότερα από τα

σημεία του κανονισμού αυτού δεν διαφέρουν από τον προηγούμενο, θα κάνουμε ιδιαίτερη αναφορά μόνο στα σημεία όπου υπάρχουν διαφοροποιήσεις σε σχέση με εκείνον και θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στα σημεία που έχουν άμεση σχέση με την εκπαίδευση.

Πρώτη και μάλιστα βασική διαφορά του νέου αυτού κανονισμού σε σχέση με τον παλαιό είναι ο ίδιος ο τίτλος, στον οποίο προστίθεται ο εθνικός προσδιορισμός «ελληνικής» δίπλα στο θρησκευτικό «ορθόδοξης» για την κοινότητα Τραπεζούντας. Βασική ερμηνεία της πρόσθεσης του εθνικού αυτού προσδιορισμού, που δίνει την αίσθηση μεγαλύτερης ελευθερίας για τους Έλληνες του Πόντου, έχει ο χρόνος κατά τον οποίο έρχεται ο νέος αυτός κανονισμός. Συγκεκριμένα, έχει προηγηθεί η επανάσταση των Νεοτούρκων (Yön Türkler) το 1908, η οποία με τις βασικές της διακηρύξεις περί ισονομίας και ισοπολιτείας για όλους τους λαούς της αυτοκρατορίας, συγκινεί και ενθουσιάζει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των άλλων εθνοτήτων και τους Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι, μετά τη μεγάλη τους οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, βλέπουν να αποδεσμεύονται από το αυταρχικό οσμανικό καθεστώς και να υλοποιούνται οι στόχοι τους για περισσότερες εθνικές και θρησκευτικές ελευθερίες. Η συγκίνηση και ο ενθουσιασμός αυτός αντικατοπτρίζονται σε πολλές εικόνες της εποχής, όπου σε διάφορες περιοχές του Πόντου οι Έλληνες οργανώνουν πολλές και μεγάλες εκδηλώσεις για να εορτάσουν την ψήφιση του νέου συντάγματος που κατοχυρώνει τις παραπάνω αρχές. Θα περάσουν, βέβαια, λίγα μόνο χρόνια για να διαψευστούν παταγωδώς ο ενθουσιασμός και οι ελπίδες που γεννήθηκαν μεταξύ των Ελλήνων και να αποκαλυφθεί ο πραγματικός στόχος των Νεοτούρκων, που αναφέρεται σε μια εθνικά καθαρή Τουρκία.

Άλλη διαφορά είναι το μέγεθος. Ο νέος κανονισμός απέναντι στα 104 άρθρα του παλαιότερου, περιέχει όχι μόνον 144 άρθρα, αλλά και παράρτημα στο τέλος, αποτελούμενο από 20 επιπλέον άρθρα, με τα οποία ρυθμίζει ζητήματα σχετικά με τις επικήδειες τιμές που απονέμουν τα όργανα της κοινότητας στους ομογενείς που επιχορηγούν τα σχολεία, ανάλογα με τον τίτλο που τους έχει απονεμηθεί, που αντιστοιχεί στο ύψος της προσφοράς τους.

Στο νέο κανονισμό υπάρχουν διαφορές ως προς την εκλογή των μελών της Αντιπροσωπείας. Ενώ στον παλαιότερο προβλέπεται η αναλογική εκλογή αντιπροσώπων κατά ενορία ανάλογα με τον αριθμό των στεφάνων, στο νέο προβλέπεται η εκλογή ίσου αριθμού (4) αντιπροσώπων από καθεμία εκ των 9 ενοριών (δηλαδή $4 \times 9 = 36$ αντιπρόσωποι, άρθρο 6). Πολύ σημαντική είναι και η τροποποίηση του τρόπου διαλογής των ψήφων, η οποία, ενώ πριν γινόταν σε ορισμένο τόπο στην περιοχή της ενορίας, τώρα γίνεται στη Μητρόπολη, όπου έχει μεταφερθεί από την Εφορευτική Επιτροπή της κάθε ενορίας η κάλπη μετά τη λήξη της ψηφοφορίας (άρθρο 13). Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με την ύπαρξη δύο επιπλέον άρθρων, σε σχέση με τον παλαιότερο κανονισμό που αφορούν τη διαδικασία της εκλογής Αντιπροσώπων, εκτός από την ακόμη μεγαλύτερη ενίσχυση του ρόλου του Μητροπολίτη δείχνει ότι προφανώς στο παρελθόν είχαν γίνει παρατυπίες ή ακόμη και κάποιες αδικίες κατά τις διαλογές των ψήφων, που η κοινότητα έκρινε ότι θα πρέπει να αρθούν με το νέο κανονισμό.

Καινοτομία του νέου κανονισμού συνιστά επίσης η καθιέρωση του ασυμβίβαστου μεταξύ της ιδιότητας του Αντιπροσώπου αφενός και του Δημογέροντος ή Συμβούλου των Σχολείων αφετέρου. Αν κάποιος

Αντιπρόσωπος εκλεγεί Δημογέρων ή Σύμβουλος, παραιτείται από την ιδιότητα του Αντιπροσώπου και αντικαθίσταται από τον αναπληρωματικό του (άρθρο 22). Κατ' αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η συγκέντρωση περισσότερων αξιωμάτων σε λίγα πρόσωπα, δίνεται η ευκαιρία σε περισσότερα στελέχη της κοινότητας να συμμετέχουν στα κοινά και συνεπώς η λειτουργία των οργάνων της κοινότητας γίνεται πιο αποτελεσματική.

Άλλη σημαντική καινοτομία αναφέρεται στο Συμβούλιο των Σχολείων, το οποίο έχει θητεία διετή, εκλεγόμενο από την Αντιπροσωπεία όπως και πριν, αλλά ανανεώνεται κατά το ήμισυ κάθε έτος, με κλήρωση (άρθρο 44). Επίσης, τα τρία μέλη της Εφορίας (Εφορος, Ταμίας και Γραμματέας) εκλέγονται τώρα μεταξύ των 10 μελών του Συμβουλίου, όχι από τα μέλη του Συμβουλίου, αλλά από την ίδια την Αντιπροσωπεία (άρθρο 47). Αυτό αναβαθμίζει την Εφορία ως όργανο της κοινότητας, προσδίδοντάς της μεγαλύτερο κύρος. Ενώ στον παλαιότερο κανονισμό δεν υπάρχει σαφής πρόβλεψη για την εκλογή Προέδρου του Συμβουλίου των Σχολείων, εδώ έχουμε το Μητροπολίτη να συμμετέχει στην πρώτη μετά την εκλογή του συνεδρίαση του οργάνου και να υποδεικνύει αυτός τον Πρόεδρό του (άρθρο 48). Έτσι, ο Μητροπολίτης καθίσταται ακόμη πιο καθοριστικός παράγοντας στα εκπαιδευτικά πράγματα, δεδομένου ότι, ενώ η Εφορία είναι εκτελεστικό κατά βάση όργανο, το Συμβούλιο των Σχολείων είναι κατεξοχήν όργανο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής της κοινότητας.

Μια ιδιαίτερα σημαντική αναφορά του νέου κανονισμού αξίζει να προσεχθεί: Το άρθρο 51 αναθέτει στο Συμβούλιο των Σχολείων τη σύνταξη κανονισμού λειτουργίας των σχολείων της πόλης, καθώς και κανονισμό ταμείου προνοίας υπέρ των εκπαιδευτικών τους. Αυτή καθεαυτή η απόφαση είναι πολύ σημαντική, αλλά το γεγονός ότι δεν διασώζεται αντίστοιχος κανονισμός δείχνει ότι τα γεγονότα που ακολούθησαν και οδήγησαν μετά από λίγα χρόνια στην οριστική έξοδο των Ελλήνων από τον Πόντο δεν επέτρεψαν να υλοποιηθεί η απόφαση αυτή.

Διπλασιάζεται το ποσό που έχει τη δυνατότητα να διαχειριστεί το Συμβούλιο εκτός των προϋπολογισθέντων ποσών. Τώρα μπορεί να αυξομειώσει τα προϋπολογισθέντα ποσά κατά 100 λίρες (από 50) χωρίς την έγκριση της Δημογεροντίας και κατά 200 λίρες (από 100) χωρίς την έγκριση της Αντιπροσωπείας (άρθρο 52). Προφανώς, πρόκειται για μια ρύθμιση που αντιμετωπίζει τη σχετική γραφειοκρατία και καθιστά το Συμβούλιο περισσότερο ευέλικτο και αποτελεσματικό στη λειτουργία του. Το ίδιο ισχύει και για την Εφορία, η οποία, ενώ πριν δεν μπορούσε να διενεργήσει έκτακτες δαπάνες αξίας πάνω από 500 γρόσια χωρίς την έγκριση του Συμβουλίου, τώρα το ύψος του ποσού αυτού ανέρχεται στα 2.000 γρόσια (άρθρο 61).

Ενδιαφέρουσα είναι η διαδικασία σύνταξης των καταλόγων των συνδρομητών με το ύψος της ετήσιας συνδρομής του καθενός υπέρ των σχολείων. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι οι κατάλογοι αυτοί συγκροτούνται στις ενοριακές συνελεύσεις (άρθρο 72), είναι δηλαδή αντικείμενο ελεύθερης και δημόσιας συζήτησης, όπου προφανώς ο καθένας αναπτύσσει τους ισχυρισμούς του, επικαλούμενος τυχόν λόγους οικονομικής του αδυναμίας για τους οποίους πιθανόν θα πρότεινε μείωση του ύψους της συνδρομής του. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα διαδικασία, μετά το πέρας της οποίας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο καθένας, ανεξάρτητα αν έχει παιδιά που φοιτούν στο Φροντιστήριο και τα παραρτήματά του, καταθέτει την ετήσια συνδρομή του υπέρ των σχολείων της πόλης, σύμφωνα με τις δυνάμεις του.

Ενώ στον προηγούμενο κανονισμό υπάρχουν μόνο τρία άρθρα σχετικά με τα κληροδοτήματα, στο νέο προστίθεται ολόκληρο κεφάλαιο (το κεφάλαιο Ζ') με 17 άρθρα (άρθρα 76 μέχρι 91). Τα κληροδοτήματα συνιστούν ουσιαστικά περιουσία των σχολείων, είναι κυρίως δωρεές κάποιων, πλουσίων κατά κανόνα, ομογενών υπέρ των σχολείων. Εδώ αναφέρονται οι περιγραφές των κληροδοτημάτων, οι διαδικασίες που απαιτούνται για την ορθή και προς μεγαλύτερο δυνατόν όφελος των σχολείων διαχείρισή τους, οι σχέσεις της Εφορίας και του Συμβουλίου με τις τράπεζες στις οποίες είναι κατατεθειμένα χρήματα από τα έσοδα των κληροδοτημάτων και γενικά περιγράφονται με λεπτομέρειες όλες οι ενέργειες που απαιτούνται για την αποτελεσματική και διαφανή διαχείριση των κληροδοτημάτων των σχολείων. Η ύπαρξη του κεφαλαίου αυτού δικαιολογεί κατά ένα μεγάλο μέρος το μεγαλύτερο όγκο του κανονισμού αυτού σε σχέση με τον προηγούμενο. Αυτό έχει αξία, γιατί φαίνεται ότι έχει παρατηρηθεί κατά το παρελθόν διαχείριση όχι ορθολογική, που οφείλεται προφανώς στο ελλιπές πλαίσιο λειτουργίας που προέβλεπε ο παλαιότερος κανονισμός. Συνεπώς, οι εμπειρίες αυτές από τη διαχείριση των κληροδοτημάτων μέχρι τη στιγμή εκείνη έδειξαν ότι απαιτείται πιο αποτελεσματική και περισσότερο διαφανής διαχείριση και συνεπώς η κοινότητα οφείλει να διασφαλίσει αυτά τα χαρακτηριστικά με διατάξεις, τις οποίες τελικά εισήγαγε ως συγκεκριμένες ρυθμίσεις στον κανονισμό της.

Ο νέος κανονισμός έχει περισσότερα (11 έναντι 8) άρθρα που αφορούν τη διαδικασία των ενοριακών συνελεύσεων (άρθρα 92 μέχρι 102). Είναι προφανές ότι ρίχνει μεγαλύτερο βάρος στο πρωτοβάθμιο επίπεδο, προσπαθώντας να βελτιώσει την οργάνωση των ομογενών στις ενορίες, όπου συμμετέχουν όλοι οι Έλληνες της πόλης, με στόχο να διαμορφωθούν καλύτερες προϋποθέσεις επιτυχίας των πρωτοβουλιών τους.

Στο κεφάλαιο περί προσφορών, έχει προστεθεί διάταξη (στο άρθρο 106) σύμφωνα με την οποία όσοι προσφέρουν υπέρ των σχολείων περισσότερες από 1.000 λίρες ανακηρύσσονται, μετά από κοινή συνεδρίαση της Δημογεροντίας και του Συμβουλίου των Σχολείων, Μεγάλοι Ευεργέτες της κοινότητας, ενώ η εικόνα τους αναρτάται και στο συνοδικό της Μητρόπολης και στις αίθουσες τελετών των σχολείων. Είναι φανερό η προσπάθεια προσέλκυσης των μεγάλων αστών της πόλης να συνεισφέρουν όσο το δυνατόν περισσότερο στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης. Η άποψη αυτή ενισχύεται με το παράρτημα στο τέλος του κανονισμού, όπου περιλαμβάνονται με λεπτομέρειες οι τιμές που αποδίδονται στις κηδείες των χορηγών των σχολείων της κοινότητας, ανά κατηγορία (Συνδρομητής, Δωρητής, Ευεργέτης, Μεγάλος Ευεργέτης). Πρόκειται για λεπτομερείς και εντυπωσιακές τελετουργίες, οι οποίες εμπλουτίζονται σε εντυπωσιακό βαθμό όσο σημαντικότερος είναι ο χορηγός και στις οποίες λαμβάνουν μέρος, ανάλογα και με την κατηγορία στην οποία ανήκει ο χορηγός, μικρός ή μεγάλος αριθμός στελεχών της κοινότητας, μέχρι το Μητροπολίτη.

Υπάρχουν επίσης κεφάλαια περί βαπτίσματος (άρθρο 114), περί γάμου (115-117), περί του Ακρίτειου Νοσοκομείου, το οποίο έχει ήδη οικοδομήσει ο Μέγας Ευεργέτης Π. Ακρίτας, όπου αναφέρεται ότι το νοσοκομείο διέπεται από δικό του κανονισμό και διοικείται από Συμβούλιο που εκλέγεται από την Αντιπροσωπεία, στην οποία και λογοδοτεί (άρθρο 128).

Τέλος, ενδιαφέρον έχει το 17^ο κεφάλαιο (άρθρα 120 - 127), όπου αναφέρεται με σαφήνεια το ποσοστό χρημάτων που διατίθενται για τα σχολεία κατά την τέλεση ιεροτελεστιών. Συγκεκριμένα: από τον ανάδοχο όταν γίνεται

βάπτιση (5 γρόσια), στο στεφάνωμα από τον παράνυμφο (γρόσια 10 μέχρι 30), στις κηδείες και τα μνημόσυνα (5 μέχρι 30). Τα ποσά αυτά τα εισπράττουν με τη λήξη της εκάστοτε ιεροτελεστίας οι επίτροποι των εκκλησιών και τα αποδίδουν στην Εφορία των σχολείων κάθε τρίμηνο.

Γενικά, ο κανονισμός του 1901 είναι ένα πολύ σημαντικό κείμενο, που μας παρέχει το πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας της κοινότητας Τραπεζούντας στην αυγή του 20^{ου} αιώνα. Μετά δε από οκτώ χρόνια έχουμε το νέο κανονισμό, με τον οποίο κυρίως συμπληρώνονται οι διατάξεις του προηγούμενου κανονισμού και διορθώνονται κάποιες άλλες, ενώ παράλληλα προστίθενται νέες διατάξεις κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνει η λειτουργία των οργάνων της κοινότητας περισσότερο αποτελεσματική.

2.2. Αξιολόγηση της κοινότητας Τραπεζούντας ως παράγοντα που επηρέασε τη λειτουργία του Φροντιστηρίου

Όπως προκύπτει από τον κανονισμό της κοινότητας Τραπεζούντας του 1901 με τις βελτιώσεις και προσθήκες του 1909, που επιβεβαιώνεται και από τη σχετική βιβλιογραφία και τις πληροφορίες που διαθέτουμε, η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα διαθέτει μια πανίσχυρη εσωτερική οργάνωση. Στο εσωτερικό της κοινότητας, όπου οι ρόλοι είναι προσδιορισμένοι, υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση καθηκόντων και στόχων των οργάνων και των προσώπων που συμμετέχουν στα όργανα, και γενικά του κάθε μέλους και στελέχους της κοινότητας.

Στην κορυφή της πυραμίδας της κοινότητας βρίσκεται ο Μητροπολίτης, που είναι η βάση στην οποία στηρίζεται όλο το οικοδόμημα της κοινότητας. Η θέση του αυτή προκύπτει από τα προνόμια που έχουν χορηγηθεί στην ελληνική εθνότητα βάσει του συστήματος των εθνοτήτων. Ακολουθεί η Αντιπροσωπεία, το οιονεί κοινοβούλιο της κοινότητας, από την οποία απαραίτητως προέρχονται όλα τα στελέχη που στελεχώνουν και τα υπόλοιπα όργανα. Το κεντρικό όργανο είναι η Δημογεροντία, η οιονεί κυβέρνηση της κοινότητας. Η ακολουθούμενη εκπαιδευτική πολιτική προσδιορίζεται από το Συμβούλιο των Σχολείων, ενώ η καθημερινή διαχείριση των εκπαιδευτικών πραγμάτων είναι έργο της Εφορίας.

Αν εξαιρεθεί ο Μητροπολίτης, ο οποίος αποτελεί την υπέρτατη αρχή, όλα τα όργανα λογοδοτούν κάθε χρόνο στην Αντιπροσωπεία της κοινότητας, που είναι κατά κάποιο τρόπο η Γενική Συνέλευση της κοινότητας. Κανένας δεν αυθαιρετεί και όσοι έχουν κάποια μικρή ή μεγάλη ευθύνη λογοδοτούν γι' αυτή. Κατά τον τρόπο αυτό τα διάφορα κοινοτικά όργανα έχουν την ευκαιρία να βελτιώσουν τη λειτουργία τους προσδίδοντας της περισσότερη διαφάνεια, καθιστώντας την έτσι ακόμη πιο αποτελεσματική.

Πολλά μέλη της κοινότητας ενισχύουν οικονομικά κυρίως τα σχολεία της πόλης. Ανάλογα με το ύψος της προσφοράς τους ονομάζονται Συνδρομητές, Δωρητές, Ευεργέτες και Μεγάλοι Ευεργέτες. Η κοινότητα τροφοδοτεί και ενισχύει το κοινωνικό πρότυπο της οικονομικής προσφοράς στα σχολεία. (Υπενθυμίζουμε ότι, όταν γίνεται λόγος για τα σχολεία της Τραπεζούντας, εννοείται το Φροντιστήριο και τα παραρτήματά του, τα οποία υπάγονται διοικητικά σ' αυτό). Με συγκεκριμένες μάλιστα διατάξεις, οι οποίες προστίθενται ως παράρτημα στο τέλος του κανονισμού του 1909,

προβλέπονται ειδικές επικήδειες τιμές στους χορηγούς των σχολείων, οι οποίες είναι τόσο λαμπρότερες, όσο μεγαλύτερη είναι η χορηγία.

Οι πηγές απ' όπου αντλούνται χρήματα υπέρ των σχολείων - εκτός των χορηγιών, των διδάκτρων των μαθητών και των εσόδων από τα κληροδοτήματα - δείχνουν την τεράστια σημασία που αποδίδουν οι Τραπεζούντιοι στο ρόλο που μπορούν να παίξουν στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας. Τα δεδομένα που διαθέτουμε δείχνουν ότι σχεδόν κάθε πτυχή της ζωής τους συνδέεται με τα έσοδα υπέρ των σχολείων. Έτσι, έχουμε σημαντικό μέρος των εσόδων από τις άμεσες συνδρομές όλων των μελών της κοινότητας υπέρ των σχολείων κατά ενορίες, έσοδα από τις χορηγίες των εκκλησιών, από προσκυνήματα, από διάφορες θρησκευτικές γιορτές, μέρος των εσόδων επί των συνοικεισίων, των βαπτίσεων, κηδειών, μνημοσύνων, πληρωμές των δικαιωμάτων υπέρ των σχολείων πριν από τους γάμους κ.λπ. Όταν μάλιστα για οποιοδήποτε λόγο δεν κατατίθενται τα ποσά αυτά, αυτός που κάνει την παράβαση δεν αποφεύγει τις συνέπειες (άρθρα 65 του κανονισμού του 1901, και 69 - 70 του 1909). Σε περιπτώσεις που η οικονομική κατάσταση του Φροντιστηρίου είναι δύσκολη, τα όργανα της κοινότητας παίρνουν πρωτοβουλίες που θα δώσουν διέξοδο και επίλυση του προβλήματος, όπως η πραγματοποίηση λαχειοφόρου αγοράς για την κάλυψη των σημαντικών ελλείψεων των σχολείων⁴⁵². Η κοινότητα με τα έσοδά της αυτά προσπαθεί συνεχώς να καλύψει τις δαπάνες των σχολείων της, δηλαδή του κεντρικού σχολείου του Φροντιστηρίου με το κεντρικό Παρθεναγωγείο και τα συνοικιακά παραρτήματα, που είναι ιδιαίτερα υψηλές (2.500 λίρες το 1902)⁴⁵³.

Η οργάνωση και η οικονομική στήριξη του Φροντιστηρίου συμβαδίζει με ένα ισχυρό κλίμα κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Έτσι, στη συγκρότηση του ετήσιου καταλόγου των συνδρομητών των σχολείων κατά ενορίες, ο καθένας συνεισφέρει κατά τις δυνάμεις του: το ύψος της ετήσιας συνδρομής κυμαίνεται από 0,5 λίρα μέχρι 5 λίρες (άρθρο 71 του κανονισμού του 1909). Δεν είναι μάλιστα λίγοι οι ενδεείς μαθητές, μεταξύ των οποίων πολλοί κατάγονται από χωριά της ενδοχώρας, που δεν πληρώνουν όχι μόνο διδάκτρα, αλλά ούτε και αυτό το κόστος αγοράς των διδακτικών τους βιβλίων, τα οποία αγοράζει για λογαριασμό τους η Εφορία⁴⁵⁴.

Όλα αυτά φέρνουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στην πρώτη θέση μεταξύ των παραγόντων που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Χωρίς την ύπαρξη της κοινότητας με αυτή την πανίσχυρη εσωτερική οργάνωση, με ένα σημαντικό αριθμό ανθρώπων να αναλαμβάνουν ρόλους, καθήκοντα, αρμοδιότητες και να εναλλάσσονται στα όργανα και με το Μητροπολίτη άγρυπνο κριτή και επόπτη των πάντων, θα ήταν ασφαλώς δύσκολο να φανταστούμε την ύπαρξη ενός τόσο λαμπρού για τα μέτρα της εποχής και της περιοχής σχολικού ιδρύματος, όπως το Φροντιστήριο.

3. Εκπαιδευτικοί και μαθητές

⁴⁵² ΕΠ, τόμος Α, ό.π., σελ. 268.

⁴⁵³ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φ., ΠΕ, ό.π., σελ. 4.744.

⁴⁵⁴ Πληροφορητές: Σπυράντης, Γιακουστίδης, Σουμελιδής, ό.π.

3.1. Εκπαιδευτικοί

3.1.1. Γενικά

Το Συμβούλιο των Σχολείων της κοινότητας, που είναι το αρμόδιο όργανο για την πρόσληψη των εκπαιδευτικών, φροντίζει για το διορισμό των κατά το δυνατόν καλύτερων εκπαιδευτικών. Έτσι, ελέγχει προσεκτικά τους τίτλους σπουδών τους - ειδικά αν αυτοί προέρχονται από απομακρυσμένες περιοχές εκτός Πόντου -, ενώ τελικός αποδέκτης είναι ο Μητροπολίτης, ο οποίος επικυρώνει και υπογράφει το σχετικό πιστοποιητικό καταλληλότητας, με το οποίο χορηγείται η άδεια του διδάσκειν στο Φροντιστήριο. Η έκδοση δε του πιστοποιητικού αυτού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσληψή τους από την Εφορία των Σχολείων. Έχει ετήσια ισχύ, ενώ ταυτόχρονα ορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο οφείλει να κινείται ο εκπαιδευτικός κατά την άσκηση των καθηκόντων του (να συμμορφώνεται στο πλαίσιο της διδασκαλίας της Ορθόδοξης εκκλησίας και να απέχει «παντός απάδοντος θρησκευτικώς, ηθικώς και πολιτικώς»), θέσεις που βρίσκονται μέσα στο ιδεολογικό πλαίσιο που σε πολλές ευκαιρίες έχει περιγραφεί⁴⁵⁵.

Οι εκπαιδευτικοί είναι οι κατεξοχήν φορείς της ιδεολογίας που πρέπει να προωθήσει το Φροντιστήριο, και για το λόγο αυτό η επιλογή τους γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή. Οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι προορίζονται για το Φροντιστήριο πρέπει να είναι, πλην των άλλων, «ικανοί και χρηστοήθεις»⁴⁵⁶. Να έχουν τα περισσότερα δυνατά τυπικά και ουσιαστικά προσόντα. Οι δάσκαλοι να είναι κατά το δυνατόν απόφοιτοι του Διδασκαλείου Αθηνών. Αυτοί, άλλωστε, όπως έχουμε προαναφέρει, λόγω έλλειψης σχολής παραγωγής δασκάλων στην περιοχή (το στοιχειώδες διδασκαλείο που ιδρύεται κατά το 1907 από το διευθυντή του Φροντιστηρίου Ν. Λιθοξόο, πολύ απέχει από το να χαρακτηριστεί διδασκαλείο και στόχος του είναι η παραγωγή στελεχών για την ικανοποίηση των πιεστικών αναγκών της περιοχής), έρχονται από την Αθήνα μέσω του Συλλόγου Μικρασιατών «*Η Ανατολή*». Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την ερευνώμενη περίοδο στο Δημοτικό τμήμα του Φροντιστηρίου υπηρετούν μόνο «*Διδασκαλισταί*», δηλαδή απόφοιτοι του Διδασκαλείου Αθηνών, οι οποίοι έχουν έλθει με παρεμβάσεις του προαναφερθέντος Συλλόγου Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», ενώ μόνο τρεις από

⁴⁵⁵ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ - Ιερά Μητρόπολις Τραπεζούντος. Έγγραφο εκδοθέν με τον τίτλο αυτό, το οποίο αναφέρεται στο Νικόλαο Λιθοξόο. Αντίγραφο του σημαντικού αυτού εγγράφου (το οποίο παραθέτουμε στα παραρτήματα στο τέλος της έρευνάς μας) μας παραχώρησε η κόρη του, Ζηνοβία Λιθοξόου - Σαλάτα. Το ακριβές περιεχόμενο του εγγράφου έχει ως εξής:

«Ιερά Μητρόπολις Τραπεζούντος. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ. Λαβόντες υπ' όψιν το Δίπλωμα του Νικολάου Λιθοξόου, εφοδιάζομεν αυτόν διά του ετησίου τούδε ενδεικτικού και παρέχομεν αυτό την Άδειαν του διδάσκειν εν τω Φροντιστηρίω Τραπεζούντος της καθ' ημάς επαρχίας κατά το σχολικόν έτος 1904-5 συμμορφουμένου ακριβώς προς την διδασκαλίας της Ορθοδόξου εκκλησίας και απέχοντι παντός απάδοντος θρησκευτικώς, ηθικώς και πολιτικώς. Εκ της Ιεράς Μητροπόλεως, τη 30^η Σεπτεμβρίου 1904, ο Τραπεζούντος Κωνσταντίνος».

⁴⁵⁶ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / ΙΒ 22. Με το έγγραφό της αυτό με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902,

η Εφορεία των Σχολείων της Τραπεζούντας ζητά από το Μικρασιατικό Σύλλογο «*Η Ανατολή*» της Αθήνας να φροντίσει να βρει και αποστείλει δάσκαλο για το Φροντιστήριο «ικανόν και χρηστοήθη» και με τα περισσότερα δυνατά προσόντα (πτυχιύχο διδασκαλείου, κάτοχο και της γυμναστικής κ.λπ.

αυτούς κατάγονται από την περιοχή και προέρχονται από τους αριστούχους αποφοίτους του Φροντιστηρίου⁴⁵⁷. Οι εκπαιδευτικοί δε του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου, ως γνωστόν, είναι όλοι σχεδόν απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αυτά τα δύο δεδομένα έχουν καθοριστική σημασία για το πραγματικά υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης στους μαθητές του Φροντιστηρίου.

3.1.2. Διευθυντές του Φροντιστηρίου

Όπως έχουμε επανειλημμένα τονίσει, στο Φροντιστήριο υπάγονται όχι μόνο το Γυμνάσιο και το κεντρικό Δημοτικό Σχολείο, τα οποία στεγάζονται στο μεγάλο τετραώροφο παραθαλάσσιο κτίριο, αλλά και τα συνοικιακά Δημοτικά σχολεία και Παρθεναγωγεία, με το κεντρικό Παρθεναγωγείο. Άλλωστε, όργανο της κοινότητας Τραπεζούντας που έχει σχέση με τα εκπαιδευτικά πράγματα της πόλης είναι το (μοναδικό) Συμβούλιο Σχολείων της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, από το οποίο προέρχεται η Εφορία των σχολείων της πόλης. Έτσι, αυτομάτως η θέση του Διευθυντή του Φροντιστηρίου αποκτά μεγάλη σημασία για την οργάνωση όλων των σχολείων της πόλης και όχι μόνο γι' αυτό καθαυτό το Φροντιστήριο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η επιλογή του Διευθυντή, ειδικά κατά την περίοδο αυτή, γίνεται με μεγάλη προσοχή. Η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας θεωρεί ότι η φήμη του Διευθυντή πρέπει να είναι «ανταξία του γοήτρου του Φροντιστηρίου»⁴⁵⁸.

Το Φροντιστήριο κατά την εξεταζόμενη περίοδο έχει δύο σημαντικές προσωπικότητες ως Διευθυντές, «ανταξίους του γοήτρου» και των λαμπρών προοπτικών του. Προηγείται χρονικά η θητεία του σοφού ιστορικού και φιλόλογου Ματθαίου Παρανίκα (1832-1914), ενός από τους κορυφαίους διδασκάλους του Γένους, ο οποίος διευθύνει το Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1895-96 και 1903-04⁴⁵⁹. Κατάγεται από τη Βίτσα της Ηπείρου. Έχει σπουδάσει στη Ζωσιμαία Σχολή της Ηπείρου, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Μόναχο, ενώ πριν από την έλευσή του στην Τραπεζούντα είχε διδάξει σε πολλά σχολεία του οσμανοκρατούμενου ελληνισμού (στη σχολή της Μαδύτου, στο Ζάππειο Κωνσταντινουπόλεως, στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης κ.λπ.), ενώ είχε ήδη διευθύνει τα σχολεία της Χαλκηδόνας και της Αδριανούπολης. Μετά δε την αναχώρησή του από την Τραπεζούντα το 1904, διευθύνει για λίγο την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, όπου και αποβιώνει το 1914. Μέλος του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολης (ΕΦΣΚ), πολυγλωσσότατος, με άπειρες ιστορικές και

⁴⁵⁷ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ΠΕ, τχ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 4.745.

⁴⁵⁸ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π. Εδώ ο συγγραφέας συγκεκριμένα αναφέρεται στην αντικατάσταση του εξάιρετου κατά τα άλλα Διευθυντή του Φροντιστηρίου φιλόλογου Ι. Παρχαρίδη, από το γνωστό ανά το Πανελλήνιο ιστορικό και φιλόλογο Ματθαίο Παρανίκα, ο οποίος τότε διηύθυνε την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Και τονίζει χαρακτηριστικά: «Ιδιαίτερα κατεβάλλετο φροντίς και προσοχή διά το προσωπον του Γυμνασιάρχου, του οποίου η φήμη έπρεπε να είναι ανταξία με το γόητρον του Φροντιστηρίου».

⁴⁵⁹ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Στατιστικοί πίνακες της εκπαίδευσεως των Ελλήνων στον Πόντο», Αθήνα 1988, σελ. 192. Ο συγγραφέας καταλήγει στις χρονολογίες αυτές μετά από σύγκριση των πληροφοριών που δίδει ο Δ. Οκονομίδης με την εργασία του που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό ΠΦ (τχ. 3-8 του 1936, και 11-12 του 1937) με τίτλο: «Συνοπτική ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντος», όπου επιφύλαξη υπάρχει μόνο ως προς το χρόνο που αρχίζει να διευθύνει το σχολείο ο Μ. Παρανίκας και καταλήγει στην εκτίμηση την οποία και εμείς θεωρούμε ορθή.

φιλολογικές μελέτες, πολλές από τις οποίες είχαν δημοσιευθεί τόσο στο περιοδικό του ΕΦΣΚ, όσο και στο φιλολογικό περιοδικό «Παρνασσός» των Αθηνών, καθώς και στην Εκκλησιαστική Αλήθεια (ΕΑ) του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τα πολλά βιβλία που συνέγραψε σημαντικότερο θεωρείται το «*Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικό έθνε καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως της Κων/πόλεως μέχρις των αρχών της ΙΘ΄ εκατονταετηρίδος*», το οποίο και είχε βραβευτεί σε φιλολογικό διαγωνισμό των Αθηνών κατά το 1867⁴⁶⁰. Αυτά τα δεδομένα τον κατατάσσουν μεταξύ των κορυφαίων εκπαιδευτικών του ελληνικού γένους και δικαιώνουν απολύτως τόσο τη φήμη του όσο και την απόφαση της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας να τον καλέσει να διευθύνει το Φροντιστήριο στην πιο κρίσιμη στιγμή της ιστορίας του, δηλαδή δύο χρόνια μετά την έλευση του νέου ικανότατου Μητροπολίτη Κωνσταντίου, την υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης με τις ολοφάνερες επιπτώσεις της στη λειτουργία του Φροντιστηρίου και την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, που σημαίνει ουσιαστικά την επανίδρυσή του και τη λειτουργία του μέσα σε ένα νέο, ιδιαίτερα ενδιαφέρον κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

Δεύτερος διευθυντής είναι ο Νικόλαος Λιθοξόος (1869 -1938), Φιλολόγος, από τις Σαράντα Εκκλησιές της Ανατολικής Θράκης, ο οποίος διευθύνει το Φροντιστήριο για δεκατρία σχολικά έτη, μεταξύ των ετών 1904-05 και 1917-18. Πρόκειται για ένα σεμνό, σοβαρό, πολυμαθή, με υψηλό κύρος, οξυδέρκεια και οργανωτικές ικανότητες εκπαιδευτικό, ο οποίος περνάει τα δημιουργικότερα χρόνια της ζωής του στην Τραπεζούντα⁴⁶¹. Αριστούχος απόφοιτος του Πανεπιστημίου Αθηνών (1895), μετά από ολιγοήμερη παραμονή σε γυμνάσιο της Ναυπακτίας αποδέχεται πρόσκληση της Εφορίας Τραπεζούντας και διδάσκει στο Φροντιστήριο υπό το σοφό Ματθαίο Παρανίκα (1895-1901). Στη συνέχεια, με τη μεσολάβηση στελεχών της κοινότητας Τραπεζούντας, αποστέλλεται στη Γενεύη για να σπουδάσει παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο της πόλης, με την οικονομική στήριξη του εκεί διαμένοντος Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας Τραπεζούντας και εξέχοντος επιχειρηματία Κωνσταντίνου Θεοφυλάκτου, ενώ κατά τη διάρκεια των καλοκαιριών παρακολουθεί παιδαγωγικά μαθήματα στα Πανεπιστήμια Ζυρίχης και Ιένας της Γερμανίας. Είναι φανερό ότι η κοινότητα Τραπεζούντας επενδύει σ' αυτόν για να τον αξιοποιήσει αργότερα, όπως και γίνεται το 1904, οπότε επιστρέφει στην πόλη και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου, αφού εν τω μεταξύ ο υπέργηρος Ματθαίος Παρανίκας έχει αποχωρήσει. Αναδιοργανώνει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα σχολεία της Τραπεζούντας, τα οποία ως Διευθυντής του Φροντιστηρίου επισκέπτεται συχνά και επιθεωρεί, συντονίζοντας παράλληλα τη λειτουργία τους, ενώ καμία σημαντική πρωτοβουλία της κοινότητας δεν προωθείται χωρίς τη δική του έγκριση⁴⁶². Εφαρμόζει εκπαιδευτικές καινοτομίες, όπως νέες μεθόδους προσέγγισης της διδασκίας ύλης και ειδικά των αρχαίων ελληνικών⁴⁶³. Από τις πολλές και

⁴⁶⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜ.: «Συνοπτική...», ό.π., ΠΦ, τχ. 4-6, 1937, σελ 4.

⁴⁶¹ ΛΙΘΟΞΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ Ζηνοβία: «Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου», ΠΣ, Αθήναι 1984, σελ.113-122.

⁴⁶² Ο.π.

⁴⁶³ Ο.π. Εδώ η συγγραφέας τονίζει ότι στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών παραμερίζει τους τύπους και επιδιώκει κυρίως την ουσία, που είναι όχι η επιμονή «στους σκοτεινούς πέπλους των υπερσυντέλικων και των ανωμαλιών», αλλά στην ανάδειξη «όλης της

γνήσιας

ρώμης και τη διαύγεια της αρχαίας ελληνικής σκέψης». Ότι διώχνει «τη συνωφρυσμένη και

σημαντικές πρωτοβουλίες του δύο είναι ιδιαίτερα αξιομνημόνευτες. Πρόκειται για την ίδρυση Εμπορικού τμήματος, παράλληλα με το Γυμνασιακό το 1904, και την ίδρυση στοιχειώδους Διδασκαλείου το 1907, όπου φοιτούν για ένα χρόνο μετά την αποφοίτησή τους από το Φροντιστήριο όσοι από τους αποφοίτους του επιθυμούν να εργαστούν ως Δάσκαλοι στα σχολεία της ενδοχώρας. Από τα δεδομένα, που και σε άλλα κεφάλαια έχουμε παραθέσει, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Νικόλαος Λιθοξόος, όχι μόνο λόγω της θέσης του αλλά και λόγω της προσωπικότητάς του και του μακρού χρόνου κατά τον οποίο υπηρετεί στα σχολεία της Τραπεζούντας, είναι μεταξύ των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου ο σημαντικότερος φορέας της ιδεολογίας του. Διευθύνει με απόλυτη επιτυχία το Φροντιστήριο μέχρι το έτος 1917-18, οπότε η αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από την Τραπεζούντα μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων και οι επικείμενες διώξεις των ελληνικών πληθυσμών από τις τουρκικές δυνάμεις, τον οδηγούν στη Νότια Ρωσία, όπου διευθύνει για ένα χρόνο πρώτα το ελληνικό σχολείο της Κρίμσκαγια και στη συνέχεια του Νοβοροσίσκ. Με το τέλος του πολέμου και το άνοιγμα των Στενών πηγαίνει στη Σμύρνη, μετά από πρόσκληση του εκεί εγκατεστημένου Τραπεζούντιου δικηγόρου και προέδρου της εφορίας της Ευαγγελικής Σχολής Αδαμάντιου Εφραιμίδη, και αναλαμβάνει τη διεύθυνση της Σχολής μέχρι το 1922, οπότε καταφεύγει στην Ελλάδα⁴⁶⁴. Μετά τη φυγή του Λιθοξόου στη Ρωσία, στην Τραπεζούντα η κατάσταση γίνεται άσχημη, ο μαθητικός πληθυσμός του Φροντιστηρίου συρρικνώνεται αριθμητικά, ενώ η θέση του Διευθυντή καλύπτεται εκ των ενόντων. Για ένα μικρό διάστημα το Φροντιστήριο διευθύνεται από το Φιλολόγο Δημήτριο Χρυσουλίδη (από το Νοέμβριο του 1918-19 μέχρι το Νοέμβριο του 1920), ενώ από το Νοέμβριο του 1920 μέχρι τον Οκτώβριο του 1921, οπότε κλείνει οριστικά το Φροντιστήριο μετά από διαταγή της τουρκικής κυβέρνησης, Διευθυντής αναλαμβάνει ο επίσης Φιλολόγος Ισραήλ Βασιλειάδης, ο τελευταίος Διευθυντής του Φροντιστηρίου⁴⁶⁵. Για την ακρίβεια, ο Δ. Χρυσουλίδης αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Δημοτικού τμήματος και των παραρτημάτων και ο Ι. Βασιλειάδης τη διεύθυνση του Γυμνασίου⁴⁶⁶. Ένας κύκλος 239 χρόνων ζωής κλείνει και το μεγαλειώδες τετράωρο κτίριο που έχει οικοδομηθεί με τεράστιες προσπάθειες και στο οποίο είχαν επενδυθεί μεγάλες ελπίδες κλείνει για τους Έλληνες του Πόντου. Θα συνεχίσει να λειτουργεί μέχρι τις μέρες μας ως εκπαιδευτικός μηχανισμός τώρα πια του σύγχρονου τουρκικού κράτους.

3.1.3. Στατιστικά και άλλα στοιχεία των εκπαιδευτικών

Η παράθεση ενός πίνακα των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου παρουσιάζει δυσκολίες, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κάποιος κατάλογος, όπου συστηματικά να είναι καταγεγραμμένοι. Αναγκαστικά θα προσφύγουμε στα

δογματική σοφία» και «μπάζει τον καθαρό και ανοιξιότικο αέρα της καθαρής γνώσης, τη χαρά της μάθησης».

⁴⁶⁴ Ο.π.

⁴⁶⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Συνοπτική...», ΠΦ, ό.π., τχ. 4-6, 1937, σελ. 6.

⁴⁶⁶ ΕΠΟΧΗ, Εφημερίδα εκδιδόμενη την Δευτέρα, Τετάρτη, Πέμπτη και Σάββατο, Τραπεζούς, Πέμπτη 1 Οκτωβρίου 1920.

(ελλιπή) στοιχεία που μας είναι διαθέσιμα από τη σχετική βιβλιογραφία, συνδυάζοντάς τα με τα στοιχεία που μας έχουν δώσει οι πληροφορητές.

Πρώτα, παραλείποντας τους δύο Διευθυντές, στους οποίους άλλωστε έχουμε ήδη αναφερθεί, θα παραθέσουμε τα ονόματα των σημαντικότερων - από την άποψη του μεγαλύτερου χρόνου παραμονής τους στο Φροντιστήριο σε συνδυασμό με το ρόλο που παίζουν - εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου, μαζί με κάποια βασικά βιογραφικά τους στοιχεία. Πρόκειται, ούτως ή άλλως, για τους σημαντικότερους, μεταξύ όλων των εκπαιδευτικών, παράγοντες που επηρεάζουν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Τα ονόματα αυτά κατά κανόνα παραμένουν στη μνήμη των Ποντίων της πρώτης γενεάς, που φοίτησαν για ένα μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα στο Φροντιστήριο.

- Παρχαρίδης Ιωάννης, από την Κρώμνη, Φιλολόγος, ο οποίος υπήρξε διευθυντής του Φροντιστηρίου πριν από το Ματθαίο Παρανίκα, που τον αντικαθιστά. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διδάσκει ως Φιλολόγος από το 1902 μέχρι το 1910, οπότε πεθαίνει⁴⁶⁷. Με μεγάλη κοινωνική προσφορά και δράση, όπως έχουμε σε άλλο κεφάλαιο αναφέρει: εκδότης του περιοδικού «Αστήρ του Πόντου» παλαιότερα, πρόεδρος της «Αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντας», του συλλόγου «Ο Προμηθεύς» Τραπεζούντας κ.λπ.

- Ιεροκλής Αριστείδης, από την Τραπεζούντα, όπου γεννήθηκε το 1858. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, της Μεγάλης του Γένους Σχολής και στη συνέχεια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αφού διδάσκει σε διάφορα σχολεία, επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο από το 1901 μέχρι το 1910. Μετά από δύο χρόνια στο Γυμνάσιο Αμισού το οποίο διευθύνει, επιστρέφει στο Φροντιστήριο, όπου διδάσκει από το 1912 μέχρι το 1920⁴⁶⁸. Στο Φροντιστήριο διδάσκει συνήθως Όμηρο (θεωρείται η ειδικότητά του) στην Τρίτη και Τετάρτη τάξη του Γυμνασίου⁴⁶⁹.

- Χρυσουλίδης Δημήτριος, Φιλολόγος, από την Ήμερα Τραπεζούντας. Διδάσκει από το 1904-05⁴⁷⁰ μέχρι το οριστικό κλείσιμο του Φροντιστηρίου. Για τους μαθητές συμβολίζει το πέρασμα από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο, που είναι ένα βαρυσήμαντο γεγονός στη ζωή του Φροντιστηρίου, μια κρίσιμη καμπή, όπου ο μαθητής νιώθει μια γενική αλλαγή της ατμόσφαιρας μαζί με ένα ταρακούνημα νεύρων⁴⁷¹. Εδώ στο Γυμνάσιο τελειώνουν τα σχετικά εύκολα μαθήματα και τους μαθητές τους περιμένει ο Δημήτριος Χρυσουλίδης, ο κέρβερρος Φιλολόγος με την «Κύρου Ανάβαση» του Ξενοφώντα, με τις μεγάλες απαιτήσεις από τους μαθητές, τις σκληρές τιμωρίες σε εκείνους που δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του, μεταξύ των οποίων

⁴⁶⁷ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», από τα αρχεία του Ελεγκτικού συνεδρίου, ΠΣ, 1984, σελ. 93.

⁴⁶⁸ Ο.π., σελ. 94.

⁴⁶⁹ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α., Πληροφορητής, ό.π.

⁴⁷⁰ Ο ακριβής χρόνος διορισμού του στο Φροντιστήριο δεν είναι απολύτως βέβαιος, αλλά συνάγεται από το συνδυασμό των διαθέσιμων στοιχείων. Συγκεκριμένα φαίνεται σε φωτογραφία των αποφοίτων του Φροντιστηρίου του 1905 με τους Καθηγητές τους. Το όνομά του, αντίθετα, δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των εκπαιδευτικών του 1904 που παραθέτει η Ξηραδάκη Κ. («Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού, Πόντος», ΠΣ, 1984, σελ. 96), ενώ, αντίθετα, συμπεριλαμβάνεται σε κατάλογο του έτους 1906 στην ίδια σελίδα. Έτσι φτάνουμε στην εκτίμησή μας που παραθέτουμε.

⁴⁷¹ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 100.

δημοφιλέστερη είναι η αντιγραφή πολλές φορές όλων των ρημάτων «εις -μι και περισπώμενα» και πολύ συχνά εκείνα τα φοβερά χαστούκια που κάνουν τα πρόσωπα, κυρίως των απρόσεκτων, να κοκκινίζουν. Είναι τόσος ο φόβος που εμπνέει, ώστε οι μαθητές, όταν αναφέρονται μεταξύ τους σ' αυτόν, τον αποκαλούν «σκορπιό» («ο Χρυσούλις ο σκορπών»)⁴⁷². Πρόκειται για εκπαιδευτικό που οπωσδήποτε επηρεάζει βαθύτατα τους μαθητές του, κάποιιοι από τους οποίους δεν έχουν βέβαια τις καλύτερες των εντυπώσεων από αυτόν⁴⁷³. Παρά τις ιδιαίτερα μεγάλες απαιτήσεις του από τους μαθητές, θεωρείται από τους περισσότερους μαθητές του «χρυσός άνθρωπος στο βάθος του, σοφώτατος φιλόλογος, αλλά άγριος στο μάθημά του, επειδή έτσι πίστευε ότι θα μαθαίναμε γράμματα κι επειδή αυτή κρινόταν η καλύτερη μέθοδος στα χρόνια εκείνα»⁴⁷⁴, ενώ πιστεύουν πως, αν έμαθαν καλά την ελληνική γραμματική, την οφείλουν κυρίως σ' αυτόν⁴⁷⁵. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια από τις χαρακτηριστικότερες φυσιογνωμίες του Φροντιστηρίου όχι μόνο λόγω ιδιοσυγκρασίας αλλά και λόγω του μακρού χρόνου που διδάσκει εκεί κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και, συνεπώς, είναι ένας από αυτούς τους οποίους θυμούνται περισσότερο οι Πόντιοι πρώτης γενεάς που έχουν φοιτήσει για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα στο Φροντιστήριο.

-Χειμωνίδης Φίλιππος, από τη Σάντα του Πόντου, Φυσικομαθηματικός (1875-1922). Διδάσκει στο Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1905-1921. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου και στη συνέχεια της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά το Πανεπιστήμιο Αθηνών σπουδάζει γεωλογία στο Πανεπιστήμιο του Φράϊμπουργκ της Γερμανίας και από εκεί στο Παρίσι και στην περίφημη *École Normale*, όπου παρακολουθεί μαθήματα γαλλικής φιλολογίας. Επιστρέφει στην Τραπεζούντα σε ηλικία 30 ετών και διορίζεται στο Φροντιστήριο. Ανήσυχο πνεύμα, κάνει αίτηση για να ανοίξει ορυχείο μαγγανίου που βρήκε στη Σίβυλα (χωριό κοντά στην Τραπεζούντα, 5 χλμ. νότια προς τα βουνά), όμως το λειτουργεί μόνο για δύο χρόνια, επειδή η άδεια εκδίδεται μόλις το 1918. Εξορίζεται το 1921 στο *Erzerum* έαέ οϊ *Sari Kamis*, άγι όπου επιστρέφει τα Χριστούγεννα του 1922. Ξεθαίνει λίγο μετά, το Φεβρουάριο του 1923 στο καθαρτήριο του Σελιμιέ της Κωνσταντινούπολης, στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου, καθ οδόν προς την Ελλάδα⁴⁷⁶

⁴⁷² Ο. π.

⁴⁷³ ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος, πληροφορητής, ό.π. Ο πληροφορητής, στη σχετική μας συζήτηση για το Φροντιστήριο, προσπαθούσε να αποφύγει ό,τι είχε σχέση με το Δ. Χρυσουλίδη, ενώ στη συζήτηση τραύλιζε ελαφρά. Κοινός μας γνωστός, αργότερα, μου εμπιστεύθηκε ότι το τραύλισμα προέρχεται από εκείνα τα φοβερά χαστούκια του Χρυσουλίδη και για το λόγο αυτό δεν διατηρεί ο πληροφορητής τις καλύτερες των εντυπώσεων γι' αυτόν.

⁴⁷⁴ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 101.

⁴⁷⁵ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ, Πληροφορητής, ό.π.

⁴⁷⁶ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος, πληροφορητής, ό.π. Ο πληροφορητής, ανηψιός του Χειμωνίδη Φ., τον περιγράφει ως μια εξέχουσα φυσιογνωμία μεταξύ των Ελλήνων του Πόντου και ως σημαντικό παράγοντα της εκπαίδευσης.

-Βασιλειάδης Ισραήλ, από τον οικισμό Νατσαράντων της Κρώμνης⁴⁷⁷, Φιλολόγος (1880-1937). Διδάσκει Αρχαία Ελληνικά στις μεγάλες τάξεις του Γυμνασίου (Δ' και Ε') και κυρίως Θουκυδίδη, όπως και ο γυμνασιάρχης Λιθοξόος⁴⁷⁸. Διδάσκει στο Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1908 και 1917. Μετά από ένα μικρό διάλειμμα κατά το οποίο διδάσκει στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων (1918-1921)⁴⁷⁹, επιστρέφει στην Τραπεζούντα για να οριστεί στη συνέχεια Διευθυντής του Φροντιστηρίου, που έμελλε να είναι και ο τελευταίος, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει.

-Σκαράκης Γεώργιος, από την Κρήτη, Φυσικομαθηματικός. Διδάσκει στο Φροντιστήριο από το 1890 μέχρι το 1914, οπότε με την κήρυξη του πολέμου μεταβαίνει στην Ελλάδα. Πεθαίνει στις 22/11/1948⁴⁸⁰.

-Τζαμπερτίδης Κωνσταντίνος, από την Τραπεζούντα (1866-1959), Φυσικομαθηματικός. Στο Φροντιστήριο διδάσκει από το 1907 μέχρι το 1916, οπότε μεταβαίνει στη Ρωσία και στη συνέχεια (1920-1924) διδάσκει στο Ζάππειο και το Ζωγράφειο της Κωνσταντινούπολης, απ' όπου έρχεται στην Ελλάδα. Πεθαίνει το 1959, σε ηλικία 93 ετών⁴⁸¹.

Αυτά είναι τα βασικά εκπαιδευτικά στελέχη του Φροντιστηρίου κατά την ερευνώμενη περίοδο. Η συγκρότηση ενός καταλόγου των εκπαιδευτικών του Γυμνασιακού τμήματος κατά σχολικά έτη έχει τις δυσκολίες στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε. Μια απόπειρα τέτοιας κατάταξης των εκπαιδευτικών αυτών, που προκύπτει από συνδυασμό των διαθέσιμων στοιχείων - που είναι η μελέτη της Ξηραδάκη Κούλας «*Δάσκαλοι και Δασκάλες του υπόδουλου ελληνισμού, Πόντος*» στην οποία ήδη αναφερθήκαμε, τα στοιχεία που προκύπτουν από τις φωτογραφίες των αποφοίτων με τους Καθηγητές τους που διαθέτουμε, αλλά και τα στοιχεία που μας δίνουν οι πληροφορητές μας -, περιλαμβάνει:

Πίνακας 18

Καθηγητών του Φροντιστηρίου κατά τα σχ. έτη: 1902-03, 1903-04, 1906-07, 1907-08, 1912-13 και 1920-21

Σχολικό έτος 1902-1903:

Διευθυντής: Ματθαίος Παρανίκας

Καθηγητές: Φιλολόγοι: Παρχαρίδης Α. Ιωάννης και Ιεροκλής Αριστείδης,
Σαδελόγλου Ι.: Τουρκικά, Αρχιδιάκονος Αθηναγόρας:
Θρησκευτικά, Σκαράκης Γεώργιος: Φυσικομαθηματικά,
Ι. Παπαδόπουλος και G. Richard Γαλλικά

Σχολικό έτος 1903-1904:

⁴⁷⁷ Μια μικρή επιφύλαξη ως προς την καταγωγή του - δεδομένου ότι ο πληροφορητής Σπυράντης υποστήριξε ότι κατάγεται από το Χορτοκόπι Τραπεζούντας στην περιοχή της Κάτω Μασσούκας - έχει αρθεί, δεδομένου ότι όλες οι υπόλοιπες πηγές, μεταξύ των οποίων και οι τρεις πληροφορητές, Γιακουσιδής, Σουμελίδης και Χειμωνίδης, υποστηρίζουν την άποψη που παραθέτουμε.

⁴⁷⁸ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α., πληροφορητής, ό.π.

⁴⁷⁹ ΞΗΡΑΔΑΞΗ Κούλα, ό.π., σελ. 95.

⁴⁸⁰ Ό.π., σελ. 94.

⁴⁸¹ Ό.π., σελ. 95 και 97.

Διευθυντής: Νικόλαος Λιθοξόος

Καθηγητές: Παρχαρίδης, Ιεροκλής, Χρυσουλίδης(Φιλολόγοι), Σκαράκης, Schwarz (Γαλλικών), Ποιμενίδης Ι., Πιστοφίδης Δ. Σαδελόγλου (Τουρκικής), Σαουλίδης (Ρωσικής), Χρύσανθος (Θρησκευτικών)⁴⁸²

Σχολικό έτος 1906-1907:

Διευθυντής: Νικόλαος Αλ. Λιθοξόος

Καθηγητές: Παρχαρίδης Ιωάννης, Ιεροκλής Αριστείδης και Χρυσουλίδης Δημ. Φιλολόγοι, Σκαράκης Γεώργιος και Χειμωνίδης Φίλιππος Φυσικομαθηματικοί, Σαδελόγλου Ι. Τουρκικής, Παπαθανασίου Δημήτριος και Χρύσανθος Φιλιππίδης (ο μετέπειτα Μητροπολίτης Τραπεζούντας) Θρησκευτικά και Ηθική

Σχολικό έτος 1907-1908:

Διευθυντής: Νικόλαος Λιθοξόος

Καθηγητές: Αριστείδης Ιεροκλής, Παρχαρίδης Ιωάννης και Χρυσουλίδης Δημήτριος (Φιλολόγοι), Τζαμπερτίδης Κ., Σκαράκης Γεώρ. και Χειμωνίδης Φίλιππος (Φυσικομαθηματικοί), Αρχιδιάκονος Αντωνιάδης Ευάγγελος (Θρησκευτικά), Χριστογιώργος (Γυμναστής)⁴⁸³ και Κέντρος Κώτσης

Σχολικό έτος 1912-1913:

Διευθυντής: Νικόλαος Λιθοξόος

Καθηγητές: Φιλολόγοι: Βασιλειάδης, Χρυσουλίδης και Καλλιπολίτης
Μαθηματικοί: Σκαράκης και Τζαμπερτίδης
Φυσικών: Χειμωνίδης, Γαλλικής: Σβαρτς, Τουρκικής: Μοσχίδης, Γυμναστής: Φωστηρόπουλος Αγαθάγγελος. Χαριτωνίδης Ιωσήφ (από τη Μάκρη Πισιδείας Φιλολόγος. Διδάσκει μεταξύ 1911-1913)

Σχολικό έτος 1920-21 (τελευταίο, από φωτογραφία που δημοσιεύεται στην Ποντιακή Εστία (ΠΕ), τ.6^{ov}, 1975, σελ.17):

Διευθυντής: Ισραήλ Βασιλειάδης

Καθηγητές: Χειμωνίδης, Χρυσουλίδης, Αγαθ. Φωστηρόπουλος (Ελληνιστής - Γυμναστής), Richard Terame'ne (Γαλλικής), Ηλ. Νικολαΐδης (Τουρκικής), Γεώργιος Στρουθόπουλος(Φιλολόγος) και Δημ. Χαραλαμπίδης

Για τους Δασκάλους του Φροντιστηρίου δεν διαθέτουμε στοιχεία, πέραν των ονομάτων, τα οποία, ούτως ή άλλως, είναι δύσκολο να καταταχθούν, παρά μόνο - κι αυτό με σχετική αξιοπιστία - με προσεκτική μελέτη των στοιχείων που μας παρέχει το αρχείο του Συλλόγου των Μικρασιατών «η

⁴⁸² Εδώ, εκτός του συνδυασμού στοιχείων που χρησιμοποιούμε, έχουμε και στοιχεία που προκύπτουν από το «Ημερολόγιον του Πόντου και Οδηγός Τραπεζούντος και περιχώρων», σελ. 260, Εν Τραπεζούντι 1904. Εδώ, όμως, δεν αναφέρεται ρητά το σχολικό έτος, παρά μόνο το έτος 1904, γεγονός που δεν μας βοηθά να καταλήξουμε αν πρόκειται για το σχολικό έτος 1903-04 ή το 1904-05.

⁴⁸³ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Στατιστικοί πίνακες...», ό.π., σελ. 210.

Ανατολή» (ΜΣΑ) σε συνδυασμό και πάλι με τα στοιχεία της ΠΕ και των πληροφορητών μας. Από τους Δασκάλους εξέχουσα θέση φαίνεται να έχει ο Νικόλαος Τσιράχ, Ελλαδίτης από την Ιθάκη, ο οποίος διδάσκει Ιστορία και Γεωγραφία⁴⁸⁴. Είναι ο σημαντικότερος φορέας της ιδεολογίας του ελλαδικού κράτους, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι η φωνή του πάλλεται και υποβάλλει τους μαθητές του κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας στις μεγάλες τάξεις του Δημοτικού, ειδικά όταν τα κεφάλαια είναι δυσάρεστα και αναφέρονται σε εθνικές συμφορές⁴⁸⁵. Είναι ο Δάσκαλος που θυμούνται περισσότερο οι πληροφορητές μας.

Στη συνέχεια, παραθέτουμε πίνακα των Δασκάλων που διδάσκουν στο Δημοτικό τμήμα του Φροντιστηρίου κατά το 1904.

Πίνακας 19 **Δασκάλων που διδάσκουν στην Τραπεζούντα το 1904⁴⁸⁶**

α) Στο Κεντρικό κτίριο του Φροντιστηρίου:
Δ. Παπαζαχαρίου, Ι. Μαυρίδης, Γ. Μιχαηλίδης, Ι. Καστηρνός, Α. Αθανασιάδης, Γ. Μανώλακας, Ν. Παπαθανασίου, Α. Ντάνιας, Πολύτιμος Κελαϊδίτης, Α. Ξύνδας (Μουσικής).

β) Στα Παραρτήματα.
Δαφνούνας: Δ. Λυπηρίδης, Ι. Ευθυβούλης
Εξωτείχων: Ιωακειμίδης
Χριστού: Ν. Κεφαλίδης
Θεοσκεπάστου: Δ. Καρυοφύλλης

Ακολουθεί ένας πίνακας Δασκάλων που διδάσκουν από το 1900 μέχρι το 1922. Δεν είναι, φυσικά, πλήρης και με χρονολογική κατάταξη, για τους λόγους που έχουν προαναφερθεί. Αφορά κυρίως το χρονικό διάστημα 1900-1914, γιατί μετά το χρόνο αυτό, ούτως ή άλλως, δεν έχουμε πολλές σημαντικές αλλαγές Δασκάλων, επειδή υπάρχει έλλειψη εκπαιδευτικών και τα κενά καλύπτονται εκ των ενόντων. Τη δυσκολία συστηματικής καταγραφής των Δασκάλων αυτής της περιόδου - οι περισσότεροι από τους οποίους, όπως έχουμε επισημάνει, έρχονται στην Τραπεζούντα μέσω του μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή» - μεγαλώνει το γεγονός ότι αρκετοί από αυτούς, μόλις φτάνουν στην Τραπεζούντα, βρίσκουν την εκεί πραγματικότητα πολύ διαφορετική απ' ό,τι την φαντάστηκαν και φεύγουν μετά από πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ή λίγες ημέρες μετά την άφιξή τους, σύμφωνα με το αρχειακό υλικό του Συλλόγου.

Πίνακας 20 **Δασκάλων που διδάσκουν στο Φρονιστήριο και τα παραρτήματά του μεταξύ 1900 και 1921⁴⁸⁷**

⁴⁸⁴ ΨΑΘΑΣ ό.π., σελ. 30.

⁴⁸⁵ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 113-114.

⁴⁸⁶ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του Πόντου, Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 260.

⁴⁸⁷ Ο Πίνακας αυτός προκύπτει από συνδυασμό στοιχείων των:
α) ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ Δ. «Συνοπτική...» ό.π., ΠΦ, τχ. 4-6, 12 Φεβρ. 1937, σελ. 5.
β) Ημερολόγιον του Πόντου, Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 260.
γ) Πληροφορητών Σπυράντη, Γιακουστίδη και Σουμελίδη, ό.π., και

Δ. Πιστοφίδης, Δ. Παπαζαχαρίου, Δ. Ποιμενίδης, Ιωαν. Μαυρίδης, Ι. Καστηνός, Γ. Μιχαηλίδης, Α. Αθανασιάδης, Γ. Μανώλακας, Α. Ξύνδας, Ν. Παπαθανασίου, Α. Ντάνιας, Π. Κελαϊδίτης, Δ. Λυπηρίδης, Ι. Ευθυβούλης, Δ. Καρυοφύλλης, Ιωακειμίδης, Γ. Ιωαννίδης, Παντ. Θωμαΐδης, Νικόλαος Τσιράχ, Δ. Χιονίδης, Δημ. Λαζαρίδης, Στ. Νικολαΐδης, Πολυχρ. Ιωσηφίδης, Β. Ιατρίδης, Γκόβελας, Αν. Παπαδόπουλος, Νικ. Καπνάς, Ηλ. Αθανασιάδης, Χριστογεώργος, Σακελλαρίδης, Δ. Σαχταρίδης, Κανονίδης, Μαυρίδης, Ιωάν. Παπαδόπουλος

Οφείλουμε, όμως, να παραθέσουμε και πίνακα των διδασκαλισσών που διδάσκουν τόσο στο κεντρικό Παρθεναγωγείο, όσο και στα συνοικιακά, επειδή, όπως έχουμε τονίσει, και αυτά τα σχολεία υπάγονται στο Φροντιστήριο και βρίσκονται υπό την εποπτεία του Συμβουλίου Σχολείων και της Εφορίας των σχολείων της κοινότητας Τραπεζούντας. Λόγω της έλλειψης πλήρων στοιχείων, παραθέτουμε και πάλι αυτά που μας είναι διαθέσιμα:

Πίνακας 21
Διδασκαλισσών του κεντρικού και των συνοικιακών Παρθεναγωγείων
Τραπεζούντας (1900-1921)⁴⁸⁸

α/α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος καταγωγής	Σχολικό έτος	Παρατ/σεις
1	Ασπασία Ζήση (Δντρια)	-	1879-1922	
2	Βασιλική Στ. Αλεξιάδου	-	1905-1912	Εξωτείχων
3	Άννα Στεργιάδου	-	-	Δαφνούντας
4	Βικτωρία Παν. Ερμείδου	-	1897-1902	
5	Ρόδη Πηλείδου	-	1901-1921	
6	Κορνηλία Ιωάν. Απέργη	-	1901-1902	
7	Ελένη Σχολειάδου	-	1903-1909	
8	Σμαράγδα Ζήση	-	1901-1922	
9	Ρόδη Τερεπέϊδου	-	1905-1922	
10	Αρετή Μπουροβήλη	-	1898-1914	
11	Σοφία Δαμασκηνού	-	1900-1922	
12	Αναστασία Σωτηριάδου	-	1902-1905	
13	Θεανώ Βασ. Παπαδάκη	Κωνστ/πολη	1907-1912	
14	Ιφιγένεια Δ. Διονυσιάδου	-	1912-1922	
15	Ουρανία Αθανασιάδου	-	1909-1911	
16	Σμάρω Ι. Κυριακοπούλου	-	1918-1919	
17	Όλγα Κωνσταντινίδου	-	1902	
18	Ζαφείρω Πεστρικλείδου -	-	-	

δ) Διάφορα έγγραφα του ΑΜΣΑ (αρχείο του ΜΣΑ).

⁴⁸⁸ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Παρθεναγωγεία και Δασκάλεις του υπόδουλου ελληνισμού», Αθήναι 1972, σελ. 154-165.

	Μαυρούδη			
19	Όλγα Περ. Ποζάνη	-	1913-1922	
20	Θεανώ Σ. Πολύχροινιάδη, σύζ. Εμμ. Χαιρέτη	-	1919-1922	
21	Φιλομήλα Σταυρίδου ή Χατζάκη	-	1910-1914	
22	Χρυσή Ιωάννου	Καλλικράτεια	1900-1902	
23	Άννα Βαρλαμίδου	-	-	
24	Σμαρώ Μιχαηλίδου	-	-	
25	Αικατερίνη Μεσίδου	-	-	
26	Ευφροσύνη Μουμτζόγλου	-	-	
27	Ασήμω Λεονταρίδου	-	-	
28	Ελένη Παπαθανασίου	-	-	
29	; Σεμερτζίδου	-	-	

Ως προς τις αποδοχές των εκπαιδευτικών δεν διαθέτουμε συγκεκριμένα στοιχεία, πέραν του γεγονότος ότι μετακαλούνται από την Αθήνα να διδάξουν στο Φροντιστήριο «επ' αδρά αμοιβή», σύμφωνα με τη φρασεολογία της εποχής⁴⁸⁹. Σύμφωνα με το διαθέσιμο αρχειακό υλικό του ΜΣΑ, το 1902 η Εφορία Τραπεζούντας με έγγραφό της προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «*Η Ανατολή*» ζητά Διδασκαλιστή (Δάσκαλο απόφοιτο του Διδασκαλείου της Αθήνας) στον οποίο προσφέρει ετήσιο μισθό πενήντα (50) λιρών, για εργασία 36 ωρών την εβδομάδα⁴⁹⁰. Το ίδιο ποσό (συν 5 λίρες ως οδοιπορικά) προσφέρεται και τρία χρόνια αργότερα, ενώ αντίστοιχα για δασκάλα πτυχιούχο του Αρσακείου προσφέρεται το ποσό των 36-40 λιρών ως ετήσιος μισθός. Είναι φανερό η προκατάληψη που αφορά τα φύλα. Τα ποσά αυτά δεν θεωρούνται αρκετά από τους εκπαιδευτικούς, αλλά μάλλον πτωχά⁴⁹¹. Λίγο αργότερα, το ποσό αυτό για τους Διδασκαλιστές, παρουσιάζοντας ελαφρά βελτίωση, γίνεται 55 έως 60 λίρες⁴⁹². Για τους Καθηγητές, όμως, ο ετήσιος μισθός είναι κατά πολύ μεγαλύτερος, φτάνει τις 92,5 λίρες το 1907⁴⁹³, ενώ λίγα χρόνια αργότερα το ποσό γίνεται 95 μέχρι 110 λίρες, ειδικά για Φιλόλογο, συν 6 λίρες οδοιπορικά έξοδα⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π., σελ. 4.745.

⁴⁹⁰ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 24 / 1902. Έγγραφο της Εφορείας των σχολείων Τραπεζούντος προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Ανατολή» με αρ. πρωτ. 59 και ημερομηνία 16 Αυγούστου 1902.

⁴⁹¹ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 90 / 1906. Έγγραφο προς το Σύλλογο από τον Διδασκαλιστή

Αλέξανδρο Ντάνια, ο οποίος διδάσκει ήδη στο Φροντιστήριο από το 1904 και δικαιολογείται

για τη μη αποστολή, μέχρι τη στιγμή εκείνη προς το Σύλλογο, μιας οικονομικής του υποχρέωσης, ότι «καθημερινά οικογενειακά ανάγκαι με περιεκύκλωσαν επιμόνως, ζητούσαι και επιτυχάνουσαι ενίοτε την διήθησιν του πτωχού μου βαλαντίου»

⁴⁹² ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 126 / 1910. Έγγραφο της Εφορείας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο, με το οποίο ζητά ένα Διδασκαλιστή απόφοιτο του Διδασκαλείου Αθηνών.

⁴⁹³ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 106 / 1907. Έγγραφο προς το Σύλλογο της Εφορείας Τραπεζούντας, με αρ. πρωτ. 733 και ημερομηνία 26 Σεπτ. 1907.

⁴⁹⁴ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / 1913. Έγγραφο της Εφορείας Τραπεζούντας προς το Σύλλογο με αριθ. Πρωτ. 411 και ημερομηνία 12 Ιουνίου 1913.

Ως προς την κοινωνική καταγωγή των εκπαιδευτικών, η σχετική βιβλιογραφία δεν μας προσφέρει στοιχεία. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών μας, κανένας από τους Πόντιους εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου δεν κατάγεται από πλούσια οικογένεια⁴⁹⁵.

Από το 1914, με την έναρξη του πολέμου, αρχίζει η διαρροή των εκπαιδευτικών, κυρίως προς τη Ρωσία. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα πριν από τη Μικρασιατική Καταστροφή οι ελλείψεις κυρίως σε Καθηγητές των Ελληνικών είναι σημαντικές και οι ανάγκες καλύπτονται με τους «Ελληνιστές», δηλαδή αποφοίτους του Φροντιστηρίου νεαρής σχετικά ηλικίας, που διδάσκουν ελληνικά στις δύο μικρότερες τάξεις ή ακόμη αναπληρώνουν όσους απουσιάζουν⁴⁹⁶.

Μια ειδική περίπτωση μεταξύ των εκπαιδευτικών που διδάσκουν στο Φροντιστήριο είναι αυτή του Μητροπολίτη Χρυσάνθου, ο οποίος διδάσκει το μάθημα των Θρησκευτικών και της Ηθικής. Ούτως ή άλλως, πρόκειται για μια χαρισματική προσωπικότητα με μεγάλο κύρος όχι μόνο μεταξύ των εκπαιδευτικών, αλλά και μεταξύ των μαθητών. Σ' αυτόν καταφεύγουν οι μαθητές παρακαλώντας τη δική του μεσολάβηση ως έσχατη λύση όταν αντιμετωπίζουν κάποιο σοβαρό πρόβλημα, που δεν είναι δυνατόν να επιλυθεί από κανέναν άλλο παράγοντα του Φροντιστηρίου⁴⁹⁷. Σε προηγούμενο κεφάλαιο έχουμε ήδη αναφερθεί στις παραδόσεις του Χρυσάνθου και το κλίμα που επικρατεί στις τάξεις όπου διδάσκει. Υπενθυμίζουμε εδώ ότι κατά τις πατραδόσεις του επικρατεί «κλίμα εθνικής έξαρσης και πατριωτικού παραληρήματος» και, παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρει ποτέ το όνομα της Ελλάδας, εντούτοις οι μαθητές του με μεγάλη δυσκολία κατορθώνουν να συγκρατήσουν την ιαχή «ζήτω η Ελλάδα». Είναι φανερό η ελληνοκεντρική ιδεολογία του Χρυσάνθου και μάλιστα στις αρχές του αιώνα (1906)⁴⁹⁸ πολύ πριν γίνει Μητροπολίτης Τραπεζούντας (Σεπτέμβριος του 1913⁴⁹⁹). Το στοιχείο αυτό μας πείθει ότι δεν είναι ισχυρή η άποψη που υποστηρίζεται, ότι μέχρι το 1918 είναι υπέρμαχος της ελληνοτουρκικής προσέγγισης⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ Πληροφορητές Γιακουστίδης, Σπυράντης και Σουμελίδης, ό.π.

⁴⁹⁶ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος, πληροφορητής, ό.π. Σύμφωνα με τον πληροφορητή, μεταξύ των

των «Ελληνιστών» είναι και ο θείος του Μωυσής Χειμωνίδης, το μικρότερο από τα πέντε αδέρφια του Φιλίππου, Καθηγητή των Φυσικομαθηματικών. Άλλοι «Ελληνιστές» είναι οι Χιονίδης Κοσμάς, Φωστηρόπουλος Αγαθάγγελος που διδάσκει ήδη ως Γυμναστής κ.ά.

⁴⁹⁷ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Χρ. Γεώργιος: «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος», ΑΠ, τόμος 38, Αθήναι 1984, σελ. 526.

⁴⁹⁸ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π., σελ. 4.746. Εδώ ο συγγραφέας, που είναι απόφοιτος του Φροντιστηρίου του 1906, αναφέρεται στο Χρυσάνθο ως Καθηγητή Θρησκευτικών και Ηθικής στο Φροντιστήριο στην τελευταία τάξη εκείνης της χρονιάς.

⁴⁹⁹ ΕΑ, τόμος 37, Κωνσταντινούπολις 1913, σελ. 349.

⁵⁰⁰ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό έργο: «Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του», Αθήνα 1980, σελ. 431. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο Χρυσάνθος είναι υπέρμαχος της ελληνοτουρκικής προσέγγισης από το 1912 μέχρι το 1918, που υποστηρίζεται από τους οπαδούς της άποψης που γίνεται γνωστή ως «Ανατολικόν Κόμμα» και έχει κύριους εκπροσώπους τους Δραγούμη, Σουλιώτη κ.ά. Μόνο μετά το 1918, με την Ανακωχή του Μούδρου, κατά το συγγραφέα, ο Χρυσάνθος προσχωρεί στην ιδέα της ανεξαρτησίας του Πόντου ή σε τελευταία ανάλυση της ένωσής του με την Ελλάδα. Η άποψη αυτή του συγγραφέα επηρεάζεται προφανώς από τις πολλές ξένες, κυρίως βρετανικές και γαλλικές πηγές που παραθέτει, χωρών που, όπως και οι υπόλοιπες, δεν ήταν σύμφωνες με την ιδέα της ανεξαρτησίας του Πόντου.

3.2. Μαθητές

3.2.1. Γενικά

Οι μαθητές του Φροντιστηρίου προέρχονται όχι μόνο από την Τραπεζούντα αλλά από όλες τις εκκλησιαστικές περιφέρειες του Πόντου: Τραπεζούντας, Ροδοπόλεως, Χαλδίας, Νεοκαισαρείας, Κολωνείας, Αμάσειας, δηλαδή από όλο τον Πόντο, ακόμη και από το εξωτερικό και κυρίως τη Ρωσία⁵⁰¹, όπου υπάρχουν ακμάζουσες ελληνικές ποντιακές κοινότητες, συγκροτημένες κατά διάφορες περιόδους από τους Πόντιους που έχουν καταφύγει εκεί για λόγους πολιτικούς και οικονομικούς.

Οι μαθητές πληρώνουν «εισιτήρια» (δίδακτρα), που προβλέπονται από τον κανονισμό της κοινότητας, ενώ είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν και τα διδακτικά βιβλία, τα οποία αγοράζει η Εφορία παραγγέλλοντάς τα από την Κωνσταντινούπολη⁵⁰², φυσικά μεταξύ του καταλόγου των βιβλίων που έχουν εγκριθεί από την ΚΠΕΕ του Πατριαρχείου. Όμως, οι άποροι μαθητές δεν πληρώνουν δίδακτρα, ενώ τα βιβλία παραχωρούνται σ' αυτούς δωρεάν⁵⁰³. Πρόκειται για μια μεγάλη σε αξία έκφραση κοινωνικής αλληλεγγύης, που σε σημαντικό βαθμό ερμηνεύει το συνεκτικό ιστό που ενώνει την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας, ιδιαίτερα κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

Οι μαθητές απαγορεύεται να ομιλούν στο σχολείο την ποντιακή διάλεκτο, ενώ οι παραβάτες τιμωρούνται. Επιβάλλεται να ομιλούν όλοι στην καθαρεύουσα, που είναι και η γλώσσα των σαλονιών, των λεσχών και των επίσημων εκδηλώσεων. Πρόκειται για δεδομένο που επιβεβαιώνει την εκτίμησή μας ότι μεταξύ των στόχων του Φροντιστηρίου είναι και η προσπάθεια ιδεολογικής ταύτισης με το πρότυπο ελλαδικό βασίλειο.

Η πειθαρχία στις εντολές των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου είναι απόλυτη. Όλοι οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να έχουν βαθιά κομμένα τα μαλλιά τους, ενώ οι μαθητές του Γυμνασίου φορούν ειδική στολή σκούρου γαλάζιου χρώματος με κλειστό περιλαίμιο, όπου είναι στερεωμένες μικρές μεταλλικές πινακίδες, από τις οποίες η μία φέρει τα γράμματα ΦΤ (Φροντιστήριον Τραπεζούντας) και η άλλη αύξοντα αριθμό, που χορηγείται στην αρχή της χρονιάς από το σχολείο με την υποχρέωση να επιστραφούν με τη λήξη των μαθημάτων. Με τα διακριτικά αυτά ο κάθε μαθητής γίνεται εύκολα αντιληπτός εκτός σχολείου και η εν γένει συμπεριφορά του παρακολουθείται και κάθε περίπτωση παρεκτροπής αναφέρεται στο Διευθυντή του σχολείου⁵⁰⁴.

Ο εκκλησιασμός κατά τις Κυριακές και εορτές είναι υποχρεωτικός, πράγμα που επιβάλλεται μέσω μιας σημαντικής εγκυκλίου του Οικουμενικού θρόνου προς τους Μητροπολίτες στις αρχές του 20^{ού} αιώνα⁵⁰⁵. Οι μαθητές μάλιστα

⁵⁰¹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215.

⁵⁰² Πληροφορητές: Σπυράντης και Γιακουστίδης, ό.π.

⁵⁰³ α) ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ. 523.

β) Σπυράντης - Γιακουστίδης, πληροφορητές.

⁵⁰⁴ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α.: «Τραπεζούς...», ό.π., σελ. 54.

⁵⁰⁵ ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902, σελ. 375. Σύμφωνα με την εγκύκλιο αυτή, «επιβάλλεται να φοιτήσιν τακτικώς και ανελλιπώς εν τοις ιεροίς ναοίς οι μαθηταί, κατά τας Κυριακάς και εορτασίμους ημέρας». Παράλληλα, με την ίδια εγκύκλιο επιβάλλεται, όπως προαναφέραμε, η διδασκαλία των Θρησκευτικών δύο ώρες την εβδομάδα, ενώ τα Θρησκευτικά θεωρούνται ισάξια των Ελληνικών και Μαθηματικών.

πολλές φορές υποχρεώνονται να αναφερθούν στο λόγο που εκφωνεί στην εκκλησία ο Ιεροκήρυκας, ο οποίος διδάσκει ταυτόχρονα στο Φροντιστήριο το μάθημα των Θρησκευτικών, προκειμένου να ελεγχθεί εάν έχουν εκκλησιαστεί. Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις μαθητών που ξυλοκοπούνται με ραβδισμούς, ακριβώς λόγω της αδυναμίας τους να απαντήσουν θετικά στο σχετικό ερώτημα που δέχονται από τον Καθηγητή τους⁵⁰⁶.

Τα μαθήματα, τόσο του Δημοτικού όσο και του Γυμνασίου αρχίζουν στις 8 το πρωί και διακόπτονται στις 12 το μεσημέρι για δύο ώρες. Τότε οι μαθητές μεταβαίνουν για φαγητό στο σπίτι τους, εκτός εκείνων που διαμένουν στις απομακρυσμένες συνοικίες της πόλης, οι οποίοι τρώνε το φαγητό που έχουν φέρει από το σπίτι. Τα μαθήματα συνεχίζονται στις 14.00, για δύο ακόμη ώρες. Το Σάββατο γίνονται μόνο πρωινά μαθήματα⁵⁰⁷. Οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου, το οποίο βρίσκεται απέναντι από το κτίριο του Φροντιστηρίου, σχολούν ένα τέταρτο της ώρας νωρίτερα, για να μη συμπέσουν οι ώρες και διασταυρωθούν στο δρόμο οι μαθητές και οι μαθήτριες⁵⁰⁸.

Οι μαθητές, κυρίως του Γυμνασίου, έχουν συνήθως να μελετήσουν μεγάλο όγκο διδακτέας ύλης. Η απόδοσή τους ελέγχεται κατά τις γραπτές εξετάσεις που πραγματοποιούνται κατά το μέσον και το τέλος του διδακτικού έτους. Με το κλείσιμο του σχολείου, οι μαθητές καλούνται να επιβεβαιώσουν το επίπεδο μάθησης και τις προσπάθειες όλης της χρονιάς στις ετήσιες εξετάσεις, οι οποίες πραγματοποιούνται στο σχολείο, δημόσια, ενώπιον όχι μόνο των παραγόντων της εκπαίδευσης, αλλά και όλων των μελών της ελληνικής κοινότητας και των επισήμων Αρχών, που προσκαλούνται στις ετήσιες αυτές εξετάσεις, που κατ' αυτό τον τρόπο λαμβάνουν πανηγυρικό χαρακτήρα. Είναι φανερό ότι οι εξετάσεις αυτές αποτελούν κριτήριο όχι μόνο για τους μαθητές, αλλά και για τους εκπαιδευτικούς. Εδώ η προσπάθεια των παραγόντων του Φροντιστηρίου είναι μεγάλη, προκειμένου να υπάρξει η καλύτερη δυνατή εικόνα, που θα δημιουργήσει ένα κλίμα υπεροχής έναντι των άλλων κοινοτήτων και αισιοδοξίας για το μέλλον της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας. Μετά το πέρας των εξετάσεων, καλείται κάθε μαθητής ονομαστικά, του ανακοινώνεται ο βαθμός της επίδοσής του και λαμβάνει τον τίτλο σπουδών του από το Μητροπολίτη⁵⁰⁹. Οι τίτλοι, Ενδεικτικά ή Απολυτήρια, είναι έντυποι, αναγράφουν τα μαθήματα με το Μέσο Όρο των βαθμών ανά μάθημα και το γενικό Μέσο Όρο όλων των μαθημάτων (Άριστα: βαθμοί 5,5 - 6, Λίαν Καλώς: 4 - 5,5, Καλώς: 3 - 4), τη διαγωγή του μαθητή (Καλή, Κοσμιώτατη) και φέρουν τις υπογραφές του Διευθυντού και των διδασκόντων⁵¹⁰.

Η πειθαρχία μέσα στο χώρο του σχολείου και η συμμόρφωση των μαθητών στους όρους λειτουργίας του σχολείου είναι απόλυτη. Κατά το τέλος,

⁵⁰⁶ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος: « Αναμνήσεις...», ό.π., σελ. 524. Εδώ ο συγγραφέας, ο οποίος φοιτά

στο Γυμνάσιο του Φροντιστηρίου μεταξύ των ετών 1898-1904, αναφέρεται στον Ιεροδιάκονο

Αθηναγόρα, ο οποίος διδάσκει το μάθημα των Θρησκευτικών στις αρχές του αιώνα. Σε ερώτησή του προς το μαθητή Σπυράντη «περί τίνος ωμίλησα χθες», αυτός αδυνατεί να δώσει σαφή απάντηση και δέχεται τους ραβδισμούς του καθηγητή του στα οπίσθια.

⁵⁰⁷ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α.: «Τραπεζούς...», ό.π., σελ. 55.

⁵⁰⁸ Ό.π.

⁵⁰⁹ Ό.π., σελ. 62.

⁵¹⁰ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ: «Τραπεζούς...», ό.π., σελ. 61 και 62.

όμως, της περιόδου που ερευνούμε και ιδιαίτερα κατά τα έτη 1912 και 1913, αναφέρεται ένα γεγονός ιδιαίτερα ενδιαφέρον, που έχει σχέση με την ευθεία αμφισβήτηση, εκ μέρους μιας ομάδας μαθητών, αυτής της τάξης πραγμάτων, που κυριαρχεί από πολλά έτη στη ζωή και την εν γένει λειτουργία του Φροντιστηρίου⁵¹¹. Ο νεαρός Κασσάνης, ανιψιός των εκδοτών αδελφών Σεράση, μετά την αποφοίτησή του από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών έρχεται να μείνει αυτά τα χρόνια στην Τραπεζούντα, όπου και μεταφέρει την ιδεολογία της αθηναϊκής κοινωνίας και κυρίως την έντονη αμφισβήτηση που συνεπάγονται οι ιδεολογικές συγκρούσεις για το γλωσσικό ζήτημα. Εδώ δημιουργεί μια νέα, εντελώς πρωτόγνωρη για τα ήθη της πόλης, κατάσταση. Αναπτύσσει φιλίες με μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Φροντιστηρίου, τους οποίους επηρεάζει βαθιά και δημιουργεί έναν κύκλο νέων, όπου γίνονται συζητήσεις, ανταλλάσσονται απόψεις και γενικά αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο κλίμα. Οι μαθητές αρχίζουν να δείχνουν σημεία ανταρσίας απέναντι στο καθεστώς που έχει διαμορφωθεί στη ζωή του Φροντιστηρίου, απευθύνουν στους Καθηγητές τους ερωτήσεις πάνω σε θέματα «*ταμπού*» και τους φέρνουν συχνά σε δύσκολη θέση, ενώ οι Καθηγητές αρνούνται να απαντήσουν, χαρακτηρίζοντας τη στάση των μαθητών αυθαδής. Κάποιος μαθητής της ομάδας αυτής τολμά να θίξει τα απαραβίαστα, γράφοντας την έκθεσή του στη δημοτική γλώσσα, με αποτέλεσμα να αποβληθεί από το Γυμνασιάρχη Λιθοξόο για τρεις ημέρες από το σχολείο. Οι επαναστατημένοι μαθητές καταργούν τη στολή του σχολείου, δημιουργώντας δική τους μόδα με πανωφόρια που τα ράβουν σε δικό τους ράπτη τον - προφανώς Γάλλο - Κλος, γι' αυτό και αποκαλούνται «*Κλοσοφόρος παρέα*». Τα μαλλιά τους είναι πολύ μακρύτερα των υπολοίπων μαθητών. Τα ονόματα των κύριων στελεχών της ομάδας αυτής είναι: Μακρίδης Παναγιώτης, Καραγκιοζίδης Γεώργιος, Καραγκιοζίδης Ιωάννης, Καρπόζηλος Γρηγόριος, Μεταξάς Ιωάννης, Κακουλίδης Νικόλαος και Βελισσαρίδης Βελισσάριος. Στη συντηρητική κοινωνία της Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, όπου οι κοινωνικοί θεσμοί θεωρούνται απαρασάλευτοι, η συμπεριφορά των μαθητών αυτών προκαλεί πρωτοφανή σάλο. Όλοι οι παράγοντες της εκπαίδευσης, ο Γυμνασιάρχης, οι καθηγητές, η Σχολική Εφορία, προσπαθούν να αποκαταστήσουν τις ανατραπείσες ισορροπίες, καλώντας συχνά τους γονείς και κηδεμόνες των ανταρτών μαθητών, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Όλη η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στα σπίτια, στους δρόμους, στις κοινωνικές εκδηλώσεις, έχει ως κεντρικό θέμα συζήτησης το πρόβλημα αυτό. Το κλίμα αυτό έντονης αμφισβήτησης των κατεστημένων αντιλήψεων καταρρέει και πνίγεται κάτω από τις ραγδαίες εξελίξεις που επέρχονται με την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, που οδηγούν σε λίγα χρόνια στην έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις εστίες τους.

3.2.2. Καταστάσεις αποφοίτων του Φροντιστηρίου

Στη συνέχεια, παραθέτουμε πίνακα αποφοίτων του Φροντιστηρίου κατά διάφορα σχολικά έτη κυρίως εντός της συγκεκριμένης περιόδου, οπωσδήποτε πάντως μετά το 1900. Το δεδομένο αυτό ασφαλώς εμπλουτίζει την έρευνά μας και την καθιστά περισσότερο πλήρη:

⁵¹¹ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γ., ό.π., σελ. 526.

Πίνακας 22
Καταστάσεις αποφοίτων του Φροντιστηρίου μετά το 1900
(Από το 1907-1908 μέχρι 1913-1914 και το 1921)

A. Σχολικό έτος 1907-1908⁵¹²

1	Γεροντίδης Στ.	16	Δημητριάδης Αγαθ.
2	Πηλείδης Γεώργιος	17	Ευφραιμίδης Αναστάσιος
3	Τιγκλιανίδης	18	Παπαδόπουλος Ιωάννης
4	Πελαγίδης Ισ.	19	Αμαραντίδης Ιωάννης
5	Αμάραντος θεόφιλος	20	Λεοντίδης Δημήτριος
6	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	21	Παπαδόπουλος Παύλος
7	Σωτηρόπουλος	22	Σπανίδης Μιχαήλ
8	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	23	Χαλυβόπουλος Αριστοφ.
9	Αλεκτορίδης	24	Λασκαρίδης Ευρυσθένης
10	Αθανασιάδης Ευστάθιος	25	Περσόπουλος Ε.
11	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	26	Παπαδόπουλος Αναστ.
12	Σαββίδης Αναστάσιος	27	Υφαντίδης
13	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος	28	Χαλκίδης
14	Παπαδόπουλος Κωνσταντίνος	29	Αφουξενίδης Παναγ.
15	Γρηγοριάδης Ζαχαρίας		-

B. Σχολικό έτος 1908-1909⁵¹³

1	Παπαδόπουλος Μ.	22	Βαφειάδης Ιορδάνης
2	Παυλίδης	23	Κυπαρισσίδης
3	Χειμωνίδης Μωυσής	24	Παπαδόπουλος Αντώνιος
4	Ψωμιάδης Αγ.	25	Αφουξενίδης Αυξ.
5	Μισαηλίδης Δ.	26	Κογκαλίδης Άλκης
6	Σείραχ Ν.	27	Τσαραμπουλίδης
7	Λαζαρίδης Δημήτριος	28	Θεριανός Στ.
8	Σταυριανίδης	29	Παπουλίδης
9	Κιτμιρίδης	30	Τικτόπουλος Ι.
10	Χωλίδης	31	Χιονίδης Ι.
11	Χρυσοχοΐδης	32	Σιδηρόπουλος
12	Κωνσταντινίδης	33	Τζαμπερίδης Απ.
13	Μουρατίδης Ε.	34	Κοροξενίδης Α.
14	Τάντος Θ.	35	Αυγερινός Δημήτριος
15	Σπανίδης	36	Κούσης Μ.
16	Ιωσηφίδης Π.	37	Φωστηρόπουλος Ι.
17	Λαζαρίδης Λάζαρος	38	Άκογλου Ιωάννης
18	Σιαμλόγλου Μ.	39	Κοντοζής Αλ.

⁵¹² ΠΕ, τχ. 7, Θεσσαλονίκη 1956, σελ. 3.680.

⁵¹³ ΠΕ, τχ. 6, Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 3.464.

19	Χαραλαμπίδης Η.	40	Εμιρζάς
20	Μολοχίδης Αν.	41	Ταυρόπουλος Π.
21	Πηλείδης Σ.	42	Καρατζόπουλος

Γ. Σχολικό έτος 1909-1910⁵¹⁴

1	Ευφραιμίδης Αναστάσιος	18	Αμάραντος Θεόφιλος
2	Παπαδόπουλος Ιωάννης	19	Μολυβδάς
3	Σωτηριάδης Ευρυπίδης	20	Πελαγίδης Ισαάκ
4	Δημητριάδης Αγαθ.	21	Αφουξενίδης Παναγιώτης
5	Ξανθόπουλος	22	Γεροντίδης Σπύρος
6	Αμανατίδης Ιωάννης	23	Παπαδόπουλος Κων.
7	Σπανίδης Μιχαήλ	24	Χαλυβόπουλος Ιωάννης
8	Βαγιανός Ανδρέας	25	Παχατουρίδης Παναγιώτης
9	Σωτηρόπουλος	26	Αμαραντίδης
10	Τσαγκαλίδης Χρήστος	27	Αμαραντίδης
11	Λεοντίδης Δημήτριος	28	Αθανασιάδης Ευστάθιος
12	Παπαδόπουλος Ανέστης	29	Βασιλειάδης Δημήτριος
13	Λασκαρίδης Ευρυσθένης	30	Κωνσταντινίδης Ιωάννης
14	Περσόπουλος	31	Αλεκτορίδης
15	Παπαδόπουλος Παύλος	32	Κωνσταντινίδης Ιωάννης
16	Τιγκλιανίδης	33	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος
17	Σαββίδης Αναστάσιος		

Δ. Σχολικό έτος 1911-1912⁵¹⁵

1	Αθανασιάδης Κοσμάς	22	Εφραιμίδης Άγγελος
2	Κούσης Νικόλαος	23	Αντωνιάδης
3	Δημητριάδης Χρυσ.	24	Τριανταφυλλίδης
4	Περσείδης Βασίλειος	25	Πολατίδης
5	Λαμπριανίδης Κ.	26	Καπνός Ν.
6	Πουταχίδης Αλέξανδρος	27	Σεράσης
7	Πιστοφίδης Μωυσής	28	Κούσης Ιωάννης
8	Πελαγίδης Τηλέμαχος	29	Τσαλιγόπουλος γαβριήλ
9	Ιεροκλής Ι.	30	Σείτανίδης
10	Κοκκινίδης	31	Κωνσταντινίδης Γ.
11	Σαλαπασιδής Ξενοφών	32	Ελευθεριάδης Χαρ.
12	Λευκόπουλος Ι.	33	Αθανασιάδης Ηλίας
13	Χαζαρίδης	34	Χωλίδης Δημήτριος
14	Νικολαΐδης	35	Συμβουλίδης Δημήτριος
15	Βαλισσαρίδης Βελισσάριος	36	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος
16	Παρασκευόπουλος Κ.	37	Μυρίδης
17	Κουφατζής Ι.	38	Μουτεσόγλου Νικόλαος
18	Γραμματικόπουλος Ι.	39	Χαρατίδης Θ.

⁵¹⁴ ΠΕ, τχ. 7, Θεσσαλονίκη 1956, σελ. 3.606.

⁵¹⁵ ΠΕ, τχ. 4, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 1.854-1.855.

19	Γεράκης	40	Αβραμάντης Ι.
20	Κωνσταντινίδης	41	Ανδρεάδης Σ.
21	Πιστοφίδης Θεόδωρος		-

Σχολικό έτος 1913-1914⁵¹⁶

1	Παπαδόπουλος Ιωσήφ	31	Παπαδόπουλος Αγαθοκλής
2	Καραγκιοζίδης Γεώργιος του Ι.	32	Χαριτίδης Ανδρόνικος
3	Καραγκιοζίδης Γεώργιος του Π.	33	Ιωαννίδης Σταύρος
4	Ματσακλίδης Βασίλειος	34	Κερίδης Νικόλαος
5	Λαμπριανίδης Μητροφάνης	35	Κωνσταντινίδης Γεώργιος
6	Καπανεύς Παναγιώτης	36	Μουμτζής Δημήτριος
7	Φραγκουλίδης Αναστάσιος	37	Βελισσαρίδης Ιωάννης
8	Παυλίδης Κωνσταντίνος	38	Παπαδόπουλος Κ.
9	Κακουλίδης Νικόλαος	39	Σπυράντης Θεόδωρος
10	Παπαδόπουλος Ιωάννης	40	Καράλλης Κ.
11	Κουντουρίδης Δημήτριος	41	Μικρόπουλος Στυλιανός
12	Βακαλόπουλος Συμεών	42	Παπάς Ανέστης
13	Συμβουλίδης Στυλιανός	43	Ξανθόπουλος Κωνσταντίνος
14	Δημαρχόπουλος Φεόφιλος	44	Γρηγοριάδης Δημήτριος
15	Παπαδόπουλος Χαράλαμπος	45	Παπαδόπουλος Αριστέιδης
16	Ελευθεριάδης Ελευθέριος	46	Τοπαλίδης Αριστοτέλης
17	Αλεξανδρίδης Γεώργιος	47	Νυμφόπουλος Χρήστος
18	Παπαδόπουλος Παναγ. Του Ι.	48	Καντζάς Λάζαρος
19	Τοξόπουλος Αναστάσιος	49	Εσκιντζόγλου Παναγιώτης
20	Διαμαντίδης Ηλίας	50	Μυστακόπουλος Χρήστος
21	Καραγκιοζίδης Ιωάννης του Π.	51	Μιχαηλίδης Δημήτριος
22	Γιγαντίδης Χαράλαμπος	52	Μωυσίδης Ιωάννης
23	Χαριτίδης Δημήτριος	53	Σιδηρόπουλος Αριστοτέλης
24	Τζιβινίδης Απόστολος	54	Παπαδόπουλος Λάζαρος
25	Σιγκελίδης Χαράλαμπος	55	Παστιάδης Χρήστος
26	Κανονίδης Κωνσταντίνος	56	Γραμματικόπουλος Γρηγόριος
27	Βασιλειάδης Παναγιώτης	57	Ιωαννίδης Ιωάννης
28	Σαρακινίδης Ελευθέριος	58	Ιωακειμίδης Γεώργιος
29	Χορεμίδης Ιωάννης	59	Βασιλειάδης Βασίλειος
30	Αμάραντος Δημήτριος	60	Γερασιμίδης Γεώργιος

Σχολικό έτος 1920-1921 (τελευταίο)⁵¹⁷

1	Συμεωνίδης Ευθύμιος	5	Κωφίδης Γεώργιος
2	Παπαδόπουλος (Παπάζωφ)Αλκ.	6	Χειμωνίδης Ευριπίδης
3	Ζαχαριάδης Γιάννης	7	Χατζόπουλος Γεώργιος
4	Συμεωνίδης Κώστας		-

Τα ονόματα αυτά των αποφοίτων του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας δεν είναι πλήρη, επειδή προέρχονται από φωτογραφίες των αποφοίτων των

⁵¹⁶ ΠΕ, τχ. 6, Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 3.180.

⁵¹⁷ ΠΕ, περίοδος Β', τχ. 7, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 408-411.

αντίστοιχων σχολικών ετών, που όμως δεν περιέχουν όλα τα ονόματα των αποφοίτων, είτε γιατί αυτοί δεν έχουν αναγνωρισθεί στις φωτογραφίες, είτε γιατί δεν είναι παρόντες κατά τη φωτογράφιση, είτε για διάφορους άλλους λόγους. Έτσι, π.χ., η κατάσταση του σχολικού έτους 1907-1908 δεν περιέχει τα ονόματα ακόμη τεσσάρων αποφοίτων, επειδή αυτοί δεν έχουν αναγνωρισθεί από το συντάκτη του πίνακα. Στον πίνακα του 1908-1909 απουσιάζουν τα ονόματα άλλων εννέα αποφοίτων, επειδή επίσης δεν έχουν αναγνωρισθεί. Ένας επίσης δεν έχει αναγνωρισθεί στον πίνακα του έτους 1913-14, ενώ, σύμφωνα με τον πληροφορητή Γιακουστίδη, στην ίδια φωτογραφία απουσιάζουν οι δέκα απόφοιτοι του Εμπορικού τμήματος (μεταξύ των οποίων και ο πληροφορητής), γιατί ήθελαν να φωτογραφηθούν μόνοι τους. Δηλαδή οι απόφοιτοι του έτους 1913-1914 αυτού είναι 60 του Γυμνασιακού τμήματος + 10 του Εμπορικού + 1 που δεν αναγνωρίζεται = 71 απόφοιτοι. Πρόκειται για το μεγαλύτερο αριθμό αποφοίτων στην ιστορία του Φροντιστηρίου.

3.2.3. Στατιστικά στοιχεία

Έχουμε ήδη επανειλημμένα αναφερθεί στις δυσκολίες παράθεσης σημαντικών και αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων σε σχέση με το Φροντιστήριο. Ένα σημαντικό, όμως, στοιχείο που διαθέτουμε αξίζει να παρατεθεί, γιατί μας οδηγεί σε συμπεράσματα μέσω της σύγκρισης των δεικτών της εκπαίδευσης μεταξύ της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου και Οσμανών και, συνεπώς, στην ποιότητα και την πολιτιστική και ιδεολογική υπεροχή της ελληνικής κοινότητας έναντι της οσμανικής. Το δεδομένο αυτό προκύπτει από σχετικό πίνακα του σχολικού έτους 1902-1903, τον οποίο παραθέτουμε στη συνέχεια:

Πίνακας 23
Συγκριτικά στατιστικά στοιχεία ελληνικών και οσμανικών σχολείων της
Τραπεζούντας το 1903⁵¹⁸

<u>A. Ελληνικά σχολεία</u>		
Κεντρικά σχολεία Φροντιστηρίου	μαθητές	1050
Κεντρικό Παρθεναγωγείο	μαθήτριες	420
Συνοικιακά σχολεία, μαθητές και μαθήτριες		500
Σύνολο Ελλήνων μαθητών - μαθητριών Τραπεζούντας		1970
<u>B. Οσμανικά (Μουσουλμανικά) σχολεία</u>		
Ιταντιέ (Γυμνάσιο)	μαθητές	250
Ρουσιτιέ (Ημιγυμνάσιο)	>>	310
Παρθεναγωγείο	μαθήτριες	55
Σύνολο Οθωμανών μαθητών - μαθητριών Τραπεζούντας		632

⁵¹⁸ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ι.: «Ημερολόγιον του Πόντου, έτους 1903», στο ΠΕ, περίοδος Β', τχ. 4, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 113.

Ο πίνακας αυτός είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός και μας αποκαλύπτει τη μεγάλη ποιοτική διαφορά μεταξύ των - οικονομικά και κοινωνικά κυρίαρχων - Ελλήνων του Πόντου και των - πολιτικά μόνο κυρίαρχων - Οσμανών της Τραπεζούντας. Οι αριθμοί αυτοί γίνονται ακόμη πιο εύγλωττοι αν μαζί με τους αριθμούς των μαθητών συνυπολογίσουμε και συγκρίνουμε τα πληθυσμιακά μεγέθη των δύο εθνικών ομάδων, όπως φαίνεται στον επόμενο πίνακα:

Πίνακας 24
Αναλογία πληθυσμού / μαθητικού δυναμικού Ελλήνων και Οσμανών της Τραπεζούντας το 1903

	Αριθμός κατοίκων (Πληθυσμός)	Αριθμός μαθητών	Αναλογία
Έλληνες	15.780 ⁵¹⁹	1.970	8,01 κάτοικοι ανά μαθητή
Οσμανοί (Μουσουλμάνοι)	30.000	632	47,4 κάτοικοι ανά μαθητή

Η ποιοτική διαφορά μεταξύ των δύο εθνικών ομάδων, όπως εκφράζεται στην εκπαίδευση, η οποία θεωρείται τεράστιας αξίας ποιοτικό μέγεθος, με τον πίνακα αυτό καθίσταται σχεδόν ισοπεδωτική σε βάρος της κυρίαρχης πολιτικής ομάδας. Το μέγεθος «*κάτοικοι ανά μαθητή*» αναδεικνύει τους Έλληνες του Πόντου να υπερέχουν έξι περίπου φορές έναντι των Οσμανών (8,01 κάτοικοι ανά μαθητή, έναντι 47,4), γεγονός που ερμηνεύει, εκτός των άλλων, και την αδιαμφισβήτητη πολιτιστική και ιδεολογική υπεροχή των Ελλήνων της Τραπεζούντας και, κατά συνέπεια, όλου του Πόντου.

Στη συνέχεια, παραθέτουμε πίνακες με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου, της ίδιας χρονικής περιόδου (από 1901 μέχρι 1913 και το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου):

Πίνακας 25
Στατιστικά στοιχεία μαθητών του Φροντιστηρίου από το 1900

Σχ.έτη	Ελλην. Πληθ.	Μαθη-τές	Μαθή-τριες	Σύνολο	Μαθητές %	Εκπ/κοί	Εκπ/κοί μαθητές	Προϋπ /σμός
1901 ⁵²⁰	12.000	920	350	1.270	10,6 %	20	1 :63,5	
1902 ⁵²¹	15.780	1.050	420	1.970	12,4 %			2.500
1907 ⁵²²	14.000	1.292	764	2.056	14,6 %	44	1 :46,7	3.200λ

⁵¹⁹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 210. Ως προς τον αριθμό των μελών των δύο ομάδων χρσιμοποιούμε τα στοιχεία που μας παράχει ο συγγραφέας, ο οποίος επισκέπτεται τον Πόντο ένα χρόνο μόνο νωρίτερα. Να πούμε δε ότι ο συγγραφέας θεωρεί τους αριθμούς που

παραθέτει ότι αυτοί είναι σωστοί «*κατά μεγίστην προσέγγισιν*», ενώ τους Οσμανούς τους ονομάζει Τούρκους και τους Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους.

⁵²⁰ ΕΑ, τόμος 25, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σελ. 365.

⁵²¹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215.

⁵²² ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Χρήστος: «Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντος το 1907», ΑΠ, τόμος 40, Αθήναι 1985, σελ. 116.

1911 ⁵²³	-	1.193	652	1.845	-	-	-	
1913 ⁵²⁴	-	1.800	-	-				
1921 ⁵²⁵		200						

Στις πηγές από τις οποίες αντλούμε τα στοιχεία αυτά δεν αποσαφηνίζεται εάν τα στοιχεία, ειδικά των μαθητών, αφορούν μόνο το κεντρικό κτίριο ή και τα συνοικιακά παραρτήματα (τα οποία όμως, ούτως ή άλλως, όπως έχουμε προαναφέρει, υπάγονται στο Φροντιστήριο). Από τη σύγκριση των διαφόρων δεδομένων συμπεραίνουμε ότι μάλλον αφορούν το κεντρικό κτίριο, όπως φαίνεται και στον επόμενο πίνακα, όπου ο συγγραφέας που μας παρέχει τα σχετικά στοιχεία, το κάνει με περισσότερη σαφήνεια. Το σημαντικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τον πίνακα αυτό είναι η συνεχής ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Τραπεζούντα από την αρχή του 20^{ου} αιώνα. Κορύφωση της ανάπτυξης αυτής αποτελεί το σχολικό έτος 1913-14. Από εκείνο το χρονικό σημείο αρχίζει η αντίστροφη πορεία για την ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας και γενικά για τον ποντιακό ελληνισμό.

Η βασική μας αυτή εκτίμηση επιβεβαιώνεται στον επόμενο πίνακα, όπου παρατίθενται στοιχεία μόνο του κεντρικού σχολείου και των αποφοίτων του:

Πίνακας 26
Στατιστικά μαθητών και αποφοίτων του κεντρικού σχολείου του
Φροντιστηρίου⁵²⁶

Σχ. έτος	Αριθ. Μαθητών	Αριθ. Αποφοίτων
1884-1885	99	4
1901-1902	1.050	
1905-1905	1.500	24
1912-1913	1.800	64
1920-1921	200	7

Εδώ, η παράθεση και στατιστικών στοιχείων του Φροντιστηρίου, τόσο δεκαπέντε χρόνια πριν από την ερευνώμενη περίοδο, όσο και λίγα χρόνια (έξι) μετά, κάνει περισσότερο σαφή την εικόνα του σχολείου. Στους ιδιαίτερα εύγλωπτους αυτούς αριθμούς αντανakλάται ουσιαστικά η ίδια η πορεία των Ελλήνων της Τραπεζούντας και γενικά του Πόντου κατά την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Δεκαπέντε χρόνια πριν από τον 20^ο αιώνα, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας σπαράσσεται από τη μεγάλη και πολύχρονη εσωτερική κρίση, που εμποδίζει να εκφραστούν θετικά στα στατιστικά δεδομένα των μαθητών οι μεγάλες αλλαγές, οι προοπτικές και οι ρυθμοί ανάπτυξης της πόλης. Με την έλευση, όμως, του νέου Μητροπολίτη η κρίση

⁵²³ ΕΑ, τόμος 35, Εν Κωνσταντινουπόλει 1911, σελ. 116.

⁵²⁴ ΚΤΕΝΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 4.749.

⁵²⁵ Ό.π., σελ. 4.750.

⁵²⁶ Ό.π., σελ. 4.749-4.750.

διευθετείται, ενώ οικοδομείται το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου, που καθίσταται μαγνήτης προσέλκυσης Ποντίων μαθητών από όλη την περιοχή του Πόντου και το εξωτερικό. Πλέον, οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης είναι τεράστιοι και αυτοί αντανakλώνται με απολύτως ανάλογο τρόπο στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου. Αποκορύφωμα αυτής της ποσοτικής ανάπτυξης της εκπαίδευσης της Τραπεζούντας είναι το σχολικό έτος 1913-1914, όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτεροι αριθμοί μαθητών στην ιστορία του σχολείου. Όμως, το 1914 η έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με τη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, την υποχρεωτική στράτευση των Ελλήνων και στον Πόντο, τη ρωσική κατοχή (1916) και στη συνέχεια την αποχώρηση του ρωσικού στρατού (1918) και τις συνεχείς διώξεις και, προπάντων, τις εξοντωτικές λευκές πορείες θανάτου προς τα βάθη της Ανατολής, οδηγεί στη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και στην οριστική έξοδο όσων διασώζονται από τις προγονικές τους εστίες. Η πραγματικότητα αυτή αντανakλάται απολύτως στα αντίστοιχα στατιστικά στοιχεία του Φροντιστηρίου. Οι μέγιστοι αριθμοί των 1.800 μαθητών και των 64 αποφοίτων του 1913, καταρρέουν και το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου, οι μαθητές γίνονται 200 και οι απόφοιτοι μόνον επτά. Έτσι, το Φροντιστήριο *«υπέστειλε την σημαία του και έσβησε την άσβεστον έως τότε λυχνία του φάρου του»*⁵²⁷.

4. Συμπέρασμα

Παράγοντες που έχουν επηρεάσει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου, υπό την ευρεία έννοια, είναι όλοι οι Έλληνες της Τραπεζούντας αλλά και του Πόντου, γιατί όλοι μαζί κατανοούν την τεράστια σημασία της λειτουργίας ενός τέτοιου μηχανισμού, τόσο μακράν του πρότυπου ελλαδικού βασιλείου αλλά και της πρωτεύουσας του ελληνισμού Κωνσταντινούπολης, για την αναπαραγωγή της ιδεολογίας τους και την ανάπτυξή τους. Υπό στενή έννοια, ως τέτοιοι παράγοντες θεωρούνται η εκκλησία, οι πλούσιοι αστοί της πόλης και του εξωτερικού, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας ως θεσμός και οι εκπαιδευτικοί και μαθητές του Φροντιστηρίου.

Οι ιδεολογικοί φορείς (σύλλογοι, σωματεία κ.λπ.) που συγκροτούν οι Έλληνες της Τραπεζούντας, τόσο στην πόλη τους όσο και στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρωσία, έχουν ως κεντρικό τους στόχο την οικονομική και ηθική στήριξη του κύριου ιδεολογικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου, του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.

Ο ρόλος της εκκλησίας είναι, ούτως ή άλλως, κυρίαρχος. Κεντρικό ρόλο παίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο είναι οιοική κυβέρνηση των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας στο πλαίσιο του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων. Καθορίζει την εκπαιδευτική πολιτική μέσω της ΚΠΕΕ στην Κωνσταντινούπολη και στις περιφέρειες του κράτους μέσω των τοπικών Μητροπολιτών, οι οποίοι, εκτός των άλλων, τίθενται επικεφαλής και της ιδεολογικής σύγκρουσης, που διεξάγεται σε όλα τα επίπεδα για την αντιμετώπιση της Καθολικής και Προτεσταντικής προπαγάνδας. Ειδικά στον Πόντο τα ιδιαίτερα πενιχρά αποτελέσματα αυτής της προπαγάνδας αποδεικνύουν ότι οι μηχανισμοί ιδεολογικής αντίστασης των Ελλήνων εδώ είναι ιδιαίτερα ισχυροί.

⁵²⁷ Ο.π., σελ. 4.750.

Οι πλούσιοι Έλληνες αστοί του Πόντου, έμποροι και τραπεζίτες, συνεχίζουν επίσης να παίζουν σημαντικότερο ρόλο στη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Οι οικονομικές προσφορές τόσο των ιδίων όσο και των συγγενών τους και, κυρίως, η διάθεση μεγάλου μέρους των περιουσιών τους υπέρ του Φροντιστηρίου, μέσω κυρίως διαθηκών, είναι τεράστιες. Είναι απολύτως βέβαιο ότι χωρίς αυτές τις προσφορές το Φροντιστήριο θα έπαιζε ένα δευτερεύοντα και περιθωριακό ρόλο στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις του Πόντου.

Στην κορυφή της πυραμίδας της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας βρίσκεται ο Μητροπολίτης, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να ελέγχει όλα τα επίπεδα λειτουργίας της. Όργανο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής είναι το Συμβούλιο των Σχολείων, ενώ η Εφορία είναι το κατεξοχήν εκτελεστικό όργανο, δηλαδή ασκεί την καθημερινή διαχείριση των εκπαιδευτικών ζητημάτων. Κάθε μέλος της κοινότητας καταθέτει ετήσια συνδρομή υπέρ των σχολείων της πόλης, δηλαδή υπέρ του Φροντιστηρίου και των παραρτημάτων του. Σχεδόν κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής συνδέεται με την οικονομική στήριξη του Φροντιστηρίου. Έσοδα υπέρ του Φροντιστηρίου, εκτός των τακτικών του, αποτελούν μέρος των εσόδων των εκκλησιών από τα παγκάρια, μέρος των εσόδων από τους γάμους, τα βαπτίσια, μνημόσυνα, συνοικέσια, έσοδα από λαχειοφόρους αγορές σε περιπτώσεις έκτακτων αναγκών κ.λπ. Η οργάνωση και η λειτουργία του Φροντιστηρίου συμβαδίζει με ένα πνεύμα κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης, όπου οι ενδεείς μαθητές δεν καταβάλλουν χρήματα για δίδακτρα ούτε για διδακτικά βιβλία, τα οποία τους παραχωρούνται δωρεάν.

Η κοινότητα Τραπεζούντας, με την ισχυρή της εσωτερική οργάνωση, με σαφείς και προσδιορισμένους ρόλους και καθήκοντα μεταξύ όλων των στελεχών και μελών της, βρίσκεται στην πρώτη θέση μεταξύ των παραγόντων που επηρεάζουν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου κατά την περίοδο αυτή.

Στη λειτουργία του Φροντιστηρίου, σημαντικότερος είναι και ο ρόλος των εκπαιδευτικών, οι οποίοι είναι οι κατεξοχήν και άμεσοι φορείς της ιδεολογίας του. Το υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης στους Πόντιους μαθητές οφείλεται στο γεγονός ότι και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί έχουν ένα υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ειδικά οι Διευθυντές, που είναι εξέχουσες προσωπικότητες των ελληνικών γραμμών, με ευρυμάθεια και μεγάλη φήμη σε όλο το πανελλήνιο. Οι εκπαιδευτικοί του Δημοτικού τμήματος είναι απόφοιτοι Διδασκαλείου και οι περισσότεροι έρχονται από την Αθήνα, απεσταλμένοι από το Σύλλογο των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», ο οποίος βρίσκεται σε στενή επαφή με την Εφορία της Τραπεζούντας, η οποία συνεχώς ζητά από αυτόν την αποστολή κατάλληλων δασκάλων, για να συμπληρώσουν τα διδακτικά κενά που προκύπτουν. Οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου είναι όλοι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ κάποιοι είναι απόφοιτοι και ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Αμείβονται περισσότερο από αυτούς του Δημοτικού, ενώ οι Διδασκάλισσες που διδάσκουν στα Παρθεναγωγεία έχουν τις χαμηλότερες αμοιβές, γεγονός που δείχνει μια φανερή προκατάληψη εις βάρος τους.

Οι μαθητές του Φροντιστηρίου προέρχονται κυρίως από την Τραπεζούντα αλλά και από όλο τον υπόλοιπο Πόντο, ακόμη και από τη Ρωσία. Είναι απολύτως ενταγμένοι στο σύστημα λειτουργίας του Φροντιστηρίου, όπου κυριαρχεί η απόλυτη πειθαρχία και ο έλεγχος της συμπεριφοράς τους όχι μόνο εντός του σχολείου, αλλά και εκτός αυτού. Το Φροντιστήριο, στο πλαίσιο

της συντηρητικής κοινωνίας της Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ου} αιώνα, όπου οι κοινωνικοί θεσμοί είναι απαρασάλευτοι, εκπέμπει ένα πνεύμα απόλυτης πειθαρχίας των μαθητών και πλήρους προσαρμογής τους στο πνεύμα λειτουργίας του σχολείου. Παρ' όλα αυτά, αναφέρεται περίπτωση ομάδας μαθητών, που λίγο πριν από την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, επηρεασμένη από νεαρό απόφοιτο της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών - ο οποίος μεταφέρει στην Τραπεζούντα το κλίμα έντονης αμφισβήτησης που επικρατεί στην Αθήνα με τις ιδεολογικές συγκρούσεις κυρίως σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα -, αρχίζει να αμφισβητεί έντονα τις κατεστημένες αξίες, προκαλώντας σάλο όχι μόνο στη ζωή του Φροντιστηρίου αλλά και σε όλη την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Φυσικά, όλα αυτά χάνουν τη σημασία τους λίγο μετά, με την έκρηξη του πολέμου, που σηματοδοτεί την αντίστροφη πορεία για τον ποντιακό ελληνισμό.

Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης των Ελλήνων της Τραπεζούντας είναι τεράστια σε σύγκριση με την αριθμητικά πλειοψηφούσα εθνική ομάδα των Οσμανών Τούρκων (30.000 σε σύνολο πληθυσμού περίπου 50.000 στις αρχές του 20^{ου} αιώνα), καθώς οι Έλληνες της Τραπεζούντας, που αριθμητικά βρίσκονται στο 50% περίπου των Μουσουλμάνων, διαθέτουν ένα εκπαιδευτικό σύστημα με αριθμό μαθητών περίπου τριπλάσιο σε σχέση με αυτούς. Η τεράστια αυτή ποιοτική διαφορά ερμηνεύει και τη μεγάλη πολιτιστική και οικονομική υπεροχή των Ελλήνων. Οι αριθμοί των μαθητών του Φροντιστηρίου αντανακλούν και τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην περιοχή. Το 1914 η εκπαίδευση βρίσκεται στο απόγειό της, ενώ αμέσως μετά, με την έκρηξη του πολέμου και την έναρξη της περιόδου των διώξεων των Ελλήνων, αρχίζει και η παρακμή του Φροντιστηρίου. Το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του, το Φροντιστήριο έχει μόνο 200 μαθητές (από 1.800 το 1913-14) και μόνο επτά αποφοίτους (από 71). Έτσι, κλείνει ένας κύκλος ζωής 239 ετών ζωής (1682-1921).

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Συμπεράσματα Βιβλιογραφία Παραρτήματα

Συμπεράσματα

Οι γεωγραφικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες του Πόντου έπαιξαν το δικό τους ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας και οικονομίας της περιοχής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η γεωγραφική απομόνωση μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου, ο οριζόντιος και κάθετος διαμελισμός με πολλούς και ορμητικούς ποταμούς που διασχίζουν κάθετα την περιοχή, από το εσωτερικό βόρεια προς τη θάλασσα νότια, τα πανύψηλα και αδιαπέραστα όρη εμποδίζουν την επικοινωνία με το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, απομονώνοντας την περιοχή, που επηρεάζεται κατ' αυτό τον τρόπο λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές του μικρασιατικού χώρου. Οι Έλληνες άποικοι, κυρίως από τη Μίλητο, που φτάνουν εδώ από τον 8^ο π.Χ. αιώνα, μεταφέροντας την ιδεολογία τους και ιδρύοντας μια σειρά από εμπορικούς σταθμούς που μετεξελίσσονται σε πόλεις, κυριαρχούν με την πολιτιστική τους υπεροχή, ενώ με την πάροδο του χρόνου η ελληνική γλώσσα και θρησκεία καθίστανται βασικά στοιχεία της ιδεολογίας της περιοχής. Οι γεωγραφικές συνθήκες και η πολιτιστική αυτή υπεροχή συντελούν στην επιβίωση της ελληνικής ιδεολογίας και στη διατήρησή της διαμέσου των αιώνων.

Τα κρατικά μορφώματα που κατά καιρούς συγκροτούνται στην περιοχή βοηθούν στην αναπαραγωγή της ελληνικής ιδεολογίας. Από τη συγκρότηση

των πρώτων αποικιών στα παράλια αυτά, μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, έχουν κατά καιρούς συγκροτηθεί μορφώματα που λειτουργούν σ' αυτή την κατεύθυνση, όπως το Βασίλειο του Πόντου και το απομονωμένο Θέμα της Χαλδίας στο πλαίσιο του Βυζαντινού κράτους. Ταυτόχρονα με την άλωση του Βυζαντίου από τους Σταυροφόρους ιδρύεται το κατεξοχήν κέντρο παραγωγής ελληνικών ιδεολογικών μηχανισμών της εποχής, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, η οποία, διατηρώντας ελεύθερο τον ελληνισμό της περιοχής του Πόντου για μια μακρά περίοδο περίπου δύομισι αιώνων, είναι ο σημαντικότερος παράγοντας αντίστασής του στους εξισλαμισμούς και γενικά στην προσπάθεια τουρκοποίησης εκ μέρους των Οθωμανών, που θα ακολουθήσει. Η αντίσταση αυτή εκφράζεται τόσο με τη φυγή από τις πόλεις και την εγκατάσταση σε ορεινούς απομονωμένους οικισμούς, κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, όσο και με την ανάπτυξη κοινωνικών θεσμών όπως η οικογένεια, όπου με τη συμβίωση πολλών γενεών κάτω από την ίδια στέγη, την κυριαρχία του γεροντότερου και πολύπειρου άνδρα, τη σαφή ιεράρχηση των μελών και το διαχωρισμό των ρόλων αναπτύσσεται και διατηρείται μια συμπαγής κοινωνική συνοχή διαμέσου των αιώνων. Οι Έλληνες του Πόντου διαμορφώνουν θεσμούς εκτόνωσης της τεράστιας καθημερινής πίεσης και χαλάρωσης για την ανανέωση των δυνάμεών τους. Τα μικρά ή μεγάλα πανηγύρια, η άνοδος κατά τους θερινούς μήνες στα δροσερά και καταπράσινα οροπέδια, οι γάμοι και γενικά οι πολλές και συνεχείς ευκαιρίες διασκέδασης δημιουργούν κλίμα αισιοδοξίας και ανανέωσης των δυνάμεων, για να συνεχιστεί και πάλι ο καθημερινός αγώνας επιβίωσης.

Κυρίως, όμως, η αντίσταση αυτή των Ελλήνων του Πόντου εκφράζεται με τον Κρυπτοχριστιανισμό. Τεράστιοι αριθμητικά ελληνικοί πληθυσμοί, προκειμένου να αποφύγουν το θάνατο, προφασίζονται την προσχώρησή τους στο Ισλάμ, διατηρούν όμως λάθρα τη θρησκεία και γενικά την ταυτότητά τους. Ειδικά το 17^ο και 18^ο αιώνα, όπου έχουμε τη δεύτερη φάση των μαζικών εξισλαμισμών (μετά από αυτή που ακολουθεί την άλωση της Τραπεζούντας), οι Έλληνες στον ποντιακό χώρο φαίνεται να είναι ελάχιστοι και εμφανίζονται, κυρίως, στους απρόσιτους ορεινούς οικισμούς της ενδοχώρας κοντά στις τρεις ιστορικές μονές της περιοχής και στα παράλια. Αυτός ο κίνδυνος πλήρους αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών, που ενισχύεται και από την προσπάθεια διείσδυσης των Δυτικών μέσω της Καθολικής προπαγάνδας, σε συνδυασμό με τις νέες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στον Πόντο κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα - με την είσοδο σε μια μακρά περίοδο παρακμής της Αυτοκρατορίας, την αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων και την ανάδειξη μιας νέας τάξης Ελλήνων εμπόρων που συσσωρεύει κεφάλαια - συνιστούν τις κύριες προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας το 1682. Με άλλα λόγια, το Φροντιστήριο ιδρύεται αφενός για να διατηρήσει και να αναπαραγάγει την ιδεολογία των Ελλήνων και αφετέρου να στηρίξει την οικονομική και πολιτιστική τους ανάπτυξη. Ιδρύεται στην Τραπεζούντα, το πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής, που ως τέτοιο ακριβώς δέχεται όλες τις επιδράσεις από τις κατά καιρούς κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές ανακατατάξεις.

Στους αιώνες της αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών μετά την πτώση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, καθοριστικό ρόλο στην επιβίωση αλλά και την ανάπτυξη του ελληνισμού της περιοχής παίζει η

περιοχή της Χαλδίας, όπου υπάρχουν σημαντικά κοιτάσματα πολύτιμων μετάλλων. Οι Σουλτάνοι χορηγούν προνόμια στους Έλληνες μεταλλουργούς για να κάνουν αυτό που γνωρίζουν από τους αρχαίους χρόνους, δηλαδή την εξόρυξη και επεξεργασία των μετάλλων, ενώ παράλληλα ορίζουν Έλληνες Αρχιμεταλλουργούς για την οργάνωση και διεύθυνση των μεταλλείων. Τα δύο αυτά δεδομένα μετατρέπουν την περιοχή σε ισχυρό μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων αριθμητικά ελληνικών πληθυσμιακών μαζών αλλά και σε σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο. Στις αρχές, όμως, του 19^{ου} αιώνα, με την αλλαγή των οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, με την καταστροφή του σημαντικότερου μεταλλείου, την πτώση της τιμής των μετάλλων και κυρίως με το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828, που με τη λήξη του αναγκάζει τους ελληνικούς πληθυσμούς να ακολουθήσουν τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό για το φόβο των αντιποίνων, αρχίζει μια αντίστροφη πορεία για τους Έλληνες της περιοχής. Η Χαλδία τώρα τροφοδοτεί με ελληνικό αίμα τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου και της Μικράς Ασίας, και κυρίως του δυτικού Πόντου. Οι Έλληνες μετακινούνται σε διάφορες περιοχές, οι οποίες έχουν ήδη τουρκοποιηθεί και απωλέσει τα ιδεολογικά τους στοιχεία, και με το δυναμισμό και τη δημιουργικότητά τους περιθωριοποιούν τους παλαιούς κατοίκους των περιοχών αυτών, αναγκάζοντάς τους να μετακινηθούν αλλού και κατ' αυτό τον τρόπο οι περιοχές αυτές εξελληνίζονται πλήρως. Ο νέος αυτός ελληνικός αποικισμός, με μητρόπολη τη Χαλδία, τροφοδοτεί τις περιοχές του Πόντου (και όχι μόνο) με ρωμαλέο και δυναμικό ελληνικό στοιχείο, διαμορφώνοντας έτσι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη που θα ακολουθήσει.

Οι πολιτικές συνθήκες αλλάζουν κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τις *Μεταρρυθμίσεις* και κυρίως με την υπογραφή του *Χάττ-ι-Χουμαγιούν* το 1856, που θεωρείται σημαντικό ιστορικό ορόσημο για τους Έλληνες της Αυτοκρατορίας. Επίκεντρο γίνεται η Τραπεζούντα, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο των Ελλήνων της περιοχής από τους αρχαίους ακόμη χρόνους, ως η σχεδόν μοναδική είσοδος όλης της περιοχής από τη θάλασσα προς το εσωτερικό της Ασίας και, συνεπώς, η κύρια στην περιοχή πύλη εισόδου και εξόδου των προϊόντων της Δύσης προς την Ανατολή και αντίστροφα, ούσα η αρχή του ιστορικού «δρόμου του μεταξιού». Η οσμανική αυτοκρατορία έχει ήδη εισέλθει σε μια φάση εντεινόμενης πολιτικής παρακμής. Οι Έλληνες, αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητες που τους παρέχονται, κυριαρχούν απολύτως στην οικονομία της πόλης. Η ανεξιθρησκεία που προβλέπεται από το Χάττ-ι-Χουμαγιούν οδηγεί σημαντικό τμήμα των Κρυπτοχριστιανών της ενδοχώρας στην απόφαση να επανέλθουν στην πρότερη ταυτότητα, πράγμα το οποίο επιτυγχάνουν με μεγάλες δυσκολίες και συνήθως με τη στήριξη των ξένων διπλωματικών Αρχών. Πολλοί, όμως, εξαιτίας των δυσκολιών αυτών, αφήνουν τις σχετικές πρωτοβουλίες για ευθετότερο χρόνο. Οι ραγδαίες, όμως, εξελίξεις που ακολουθούν και η υπογραφή (30 Ιανουαρίου 1923) της συνθήκης ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, που προβλέπει την ανταλλαγή με βάση όχι την εθνικότητα αλλά το θρήσκευμα, τους αναγκάζουν να παραμείνουν στις εστίες τους, συνεχίζοντας να διατηρούν λάθρα την πρότερη ταυτότητα. Η περίπτωση αυτή συνιστά ένα ακόμη ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ανοικτό προς διευθέτηση.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τις συνθήκες που προαναφέρουμε, αρχίζει μια περίοδος συνεχούς και εντεινόμενης οικονομικής ανάπτυξης για τους Έλληνες του Πόντου, που βαδίζει παράλληλα με μια μεγάλης έκτασης πολιτιστική και

μορφωτική ανάπτυξη, της οποίας επίκεντρο γίνεται το Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Ο αριθμός των μαθητών κατά την περίοδο αυτή αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο. Όμως, ένα συγκυριακό γεγονός αναστέλλει για κάποιο χρονικό διάστημα την ποσοτική ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην πόλη. Η κοινότητα Τραπεζούντας αναστατώνεται από εσωτερικές συγκρούσεις, για τις οποίες η ευθύνη του Μητροπολίτη είναι σημαντική, δεδομένου ότι η οργανωτική δομή της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας τον τοποθετεί στην κορυφή της πυραμίδας της και τον καθιστά καθοριστικό παράγοντα της όλης πορείας της. Με την έλευση του νέου Μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου, ενός χαρισματικού και ιδιαίτερα οξυδερκούς ιεράρχη, στις αρχές της ένατης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, η κρίση διευθετείται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο και η ελληνική κοινότητα στρέφεται απερίσπαστη στη δημιουργία των καλύτερων δυνατών προϋποθέσεων ανάπτυξής της. Ήδη οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης είναι εντυπωσιακοί, η κυριαρχία των Ελλήνων τραπεζιτών και εμπόρων στην αγορά της πόλης απόλυτη και η ζήτηση για εκπαίδευση τεράστια. Η υπάρχουσα υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί, πλέον, να απορροφήσει τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση. Η ελληνική κοινότητα επανασχεδιάζει το εκπαιδευτικό πλαίσιο, όπου το σημαντικότερο στοιχείο είναι η θεμελίωση του νέου, εντυπωσιακού για τα μέτρα της εποχής και περιοχής, τετραώροφου κτιρίου του Φροντιστηρίου, που με την οικοδόμησή του θα κυριαρχήσει αισθητικά στην παραθαλάσσια περιοχή της πόλης. Στο στόχο αυτό συσπειρώνεται όλος ο ποντιακός ελληνισμός και, κυρίως, η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας, όπου καθοριστικό ρόλο παίζουν οι αστοί της πόλης αλλά και της ευρύτερης περιοχής, γιατί πιστεύουν ακράδαντα ότι ένας εκπαιδευτικός μηχανισμός που θα λειτουργήσει κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις συνιστά τη σημαντικότερη δυνατή επένδυση, όχι μόνο για την αναπαραγωγή της ιδεολογίας των Ελλήνων του Πόντου, αλλά και για την παραγωγή στελεχών για τις υπό ραγδαία ανάπτυξη επιχειρήσεις τους. Γίνεται μια πρωτοφανής εκστρατεία συγκέντρωσης των πόρων για την οικοδόμηση του σχολείου, το οποίο θεμελιώνεται το 1899 και εγκαινιάζεται μετά από πολλές δυσκολίες και προβλήματα, παρ' όλο που σε κάποιες περιπτώσεις είχε απειληθεί ακόμη και η ίδια η συνέχιση των εργασιών, το Σεπτέμβριο του 1902, με την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. Με μια λαμπρή τελετή, όπου κυριαρχεί η φυσιογνωμία του Μητροπολίτη και παρίσταται σύμπασα η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και οι Πόντιοι του εξωτερικού που έχουν στηρίξει αποφασιστικά την οικοδόμηση του κτιρίου, πραγματοποιούνται τα εγκαίνια μέσα σε ένα κλίμα μεγαλοπρέπειας και διάχυτης αισιοδοξίας για τις προοπτικές των Ελλήνων της περιοχής. Η στιγμή αυτή είναι η σημαντικότερη στιγμή της ιστορίας του Φροντιστηρίου.

Για την παροχή του υψηλότερου δυνατού επιπέδου εκπαίδευσης, το Φροντιστήριο οφείλει να διαθέτει καλά καταρτισμένους εκπαιδευτικούς. Το στόχο αυτό τον προωθούν οργανώσεις των Ελλήνων του Πόντου που βρίσκονται στην Αθήνα, οι οποίες μεσολαβούν για την αποστολή από την Τραπεζούντα υποτρόφων για να σπουδάσουν στο εκεί Πανεπιστήμιο, ώστε, επιστρέφοντας στην πατρίδα τους, να διδάξουν στο Φροντιστήριο. Κυρίως, όμως, αυτό πραγματοποιείται μέσω του Συλλόγου των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», που είναι ιδεολογικός μηχανισμός του ελλαδικού κράτους. Αυτός διευκολύνει τη διείσδυση της Ελλάδας στη περιοχή του Πόντου με την αποστολή των απαραίτητων για το Φροντιστήριο εκπαιδευτικών, μετά από σχετικό κάθε φορά αίτημα της Εφορίας Τραπεζούντας. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί

είναι φορείς της ιδεολογίας του Συλλόγου και, κατ' επέκταση, του ελλαδικού κράτους, μεταφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο την ιδεολογία του στην άλλη άκρη της Μικράς Ασίας. Έτσι, διαμορφώνεται η Ελλάδα ως ένας από τους δύο πόλους παραγωγής ιδεολογίας, που μεταφέρεται στον Πόντο και την Τραπεζούντα μέσω του Φροντιστηρίου. Η μεταφορά της ελλαδικής ιδεολογίας αντανακλάται στα διδασκόμενα μαθήματα και γενικά στο Αναλυτικό Πρόγραμμα. Σε μεγάλο βαθμό διδάσκονται κοινά βιβλία, ειδικά στα ιδεολογικά μαθήματα. Στα Νέα Ελληνικά διδάσκονται οι ίδιοι σχεδόν Νεοέλληνες συγγραφείς, τα ίδια ελληνοκεντρικού χαρακτήρα τραγούδια με σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο, ενώ η γλώσσα διδασκαλίας όχι μόνο είναι η καθαρεύουσα που διδάσκεται και στην Ελλάδα, αλλά επιπλέον απαγορεύεται ρητά στους μαθητές του Φροντιστηρίου να ομιλούν την ποντιακή διάλεκτο. Οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος, που είναι κατά πλειοψηφία ποντιακής καταγωγής, είναι όλοι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθήνας, ενώ αυτοί του Δημοτικού τμήματος, που είναι απεσταλμένοι της «Ανατολής», είναι κυρίως ελλαδικής καταγωγής, απόφοιτοι Διδασκαλείου. Δευτερευόντως δεν πρέπει να αγνοούμε και το ρόλο που παίζουν και μια σειρά άλλοι μηχανισμοί, όπως το *Πανεπιστήμιο Αθηνών*, όπου έρχονται να φοιτήσουν Πόντιοι μαθητές για να επιστρέψουν στη συνέχεια στην πατρίδα τους να διδάξουν στα εκεί σχολεία, ενώ μεταξύ αυτών βρίσκονται εξέχοντες εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου, επίσης ο «*Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*», ο «*Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων*», ακόμη το ρόλο που παίζουν οι ελλαδικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Τραπεζούντα κ.λπ.

Δεύτερος πόλος παραγωγής ιδεολογίας που μεταφέρεται στον Πόντο, όπως άλλωστε και σε κάθε περιοχή της Αυτοκρατορίας, είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο, στο πλαίσιο του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων, είναι οιοσδήποτε κυβέρνηση των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Η μεταφορά της ιδεολογίας του Πατριαρχείου στον Πόντο αντικατοπτρίζεται τόσο στις σχετικές εγκυκλίους της Συνόδου του Πατριαρχείου προς τους τοπικούς Μητροπολίτες, όσο και, κυρίως, στη συνεχή προσπάθεια προσαρμογής του προγράμματος του Φροντιστηρίου προς το πρόγραμμα των σχολείων της Κωνσταντινούπολης - των οποίων το Αναλυτικό Πρόγραμμα και η εν γένει λειτουργία ρυθμίζεται από την ΚΠΕΕ - και, κυρίως, της Μεγάλης του Γένους Σχολής, η οποία θεωρείται το πρότυπο σχολείο των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Φυσικά, η διείσδυση της ιδεολογίας του Πατριαρχείου διευκολύνεται πολύ καλύτερα όταν Μητροπολίτες είναι εξέχουσες προσωπικότητες, όπως ο Κωνσταντίνος Καρατζόπουλος, ένας από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του Πατριαρχείου, που βρίσκεται στο θρόνο του Μητροπολίτη Τραπεζούντας για δεκατρία χρόνια (1893-1906), ο οποίος για σειρά ετών έχει υπηρετήσει σε θέσεις της γραφειοκρατίας του, όπως και λίγο αργότερα ο Χρύσανθος Φιλιππίδης (1913-1922), ο οποίος μάλιστα για κάποιο διάστημα διδάσκει, με μεγάλη επιτυχία, στο Φροντιστήριο, μεταφέροντας άμεσα και την ιδεολογία του Πατριαρχείου.

Η ύπαρξη των δύο αυτών ιδεολογικών πόλων και οι επιδράσεις που ασκούν στο Φροντιστήριο ερμηνεύει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα δύο κύρια ιδεολογικά στοιχεία που προωθεί το Φροντιστήριο: αφενός την ελληνική καταγωγή των μαθητών και συνεπώς την ελληνική γλώσσα και ιδεολογία, και αφετέρου την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και παράδοση. Οι δύο αυτοί κυρίαρχοι ιδεολογικοί στόχοι, δηλαδή η προσπάθεια ταύτισης και με το

Οικουμενικό Πατριαρχείο και με το ελλαδικό κράτος, δεν συγκρούονται. Άλλωστε, κατά την περίοδο αυτή στις μεγάλες τάξεις του Φροντιστηρίου διδάσκει Θρησκευτικά και Ηθική ένας σημαντικός φορέας όχι μόνο της ιδεολογίας του Πατριαρχείου, αλλά και του ελλαδικού κράτους, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Χρύσανθος, του οποίου οι παραδόσεις είναι ιδιαίτερα ελκυστικές για τους μαθητές του Φροντιστηρίου και χαρακτηρίζονται από εθνική έξαρση, σε βαθμό που με δυσκολία οι μαθητές συγκρατούν την κραυγή «ζήτω η Ελλάδα». Λίγο αργότερα δε, από το 1918, ο ίδιος, τιθέμενος επικεφαλής του αγώνα των Ελλήνων του Πόντου για την ανεξαρτησία, γίνεται η κυρίαρχη πολιτική προσωπικότητα, ένας εθνικός ηγέτης, λαμβάνοντας πολλές και σημαντικές πολιτικές και διπλωματικές πρωτοβουλίες τόσο στο εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Η οικονομική ανάπτυξη, που συνεπάγεται συσσώρευση πλούτου στα χέρια των Ελλήνων της πόλης, αλλάζει δραματικά και τα κοινωνικά δεδομένα της περιοχής. Οι ορεινοί οικισμοί αρχίζουν να παρακμάζουν και οι κάτοικοί τους μετακινούνται προς τις περιοχές όπου δημιουργούνται οι νέες ευκαιρίες, δηλαδή προς τις πόλεις και κυρίως την Τραπεζούντα, αλλά και τις υπόλοιπες παραθαλάσσιες περιοχές και τη Ρωσία. Οι ρυθμοί ανάπτυξης αντανακλώνται στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου, που αυξάνονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς. Η τεράστια, πλέον, ανάπτυξη της εκπαίδευσης οφείλεται στην προσέλευση μαθητών από όλο τον Πόντο, όπου πρέπει να συνυπολογιστούν και οι γόνοι των πρώην Κρυπτοχριστιανών, που έχουν ήδη προσχωρήσει στην ελληνική ορθόδοξη κοινότητα. Η ζήτηση για εκπαίδευση αυξάνεται συνεχώς και σ' αυτό, εκτός των άλλων, ρόλο παίζει και η αλλαγή των κοινωνικών προτύπων, που προσαρμόζονται στις νέες αναγκαιότητες. Ενώ, δηλαδή, μέχρι τώρα σημαντικός αριθμός νέων και μάλιστα θηλέων βρισκόταν εκτός του εκπαιδευτικού συστήματος, επειδή θεωρούσαν ότι ο χώρος δράσης τους είναι το σπίτι και κύρια ενασχόληση η βοήθεια της μητέρας στις σπιτικές εργασίες, τώρα, σύμφωνα με την τρέχουσα ιδεολογία, ο αναλφαβητισμός θεωρείται ντροπή και, συνεπώς, τεράστιος αριθμός νέων μαθητών, προσερχόμενος συνεχώς στα σχολεία, τροφοδοτεί και ενισχύει την τεράστια ζήτηση για εκπαίδευση. Η πιεστική αναγκαιότητα άμεσης σύνδεσης του Φροντιστηρίου με την αγορά της πόλης και γενικά με την παραγωγή πραγματοποιείται το 1904, με την ίδρυση Εμπορικού τμήματος στις τρεις τελευταίες τάξεις του Φροντιστηρίου. Εδώ φοιτούν όσοι μαθητές επιθυμούν να στελεχώσουν την αγορά της πόλης και κυρίως τις εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις, ενώ τα διδασκόμενα μαθήματα, εκτός των κυρίων που διδάσκονται και στο κλασικό Γυμνασιακό τμήμα, παρέχουν στους μαθητές γενικές οικονομικές γνώσεις και, επιπλέον, ειδικότερες που έχουν σχέση με την οικονομία, τη γεωγραφία, αλλά και τις γλώσσες των χωρών με τις οποίες υπάρχουν οικονομικές συναλλαγές.

Στην Τραπεζούντα, το επίκεντρο της οικονομικής ζωής είναι το λιμάνι. Εδώ έρχονται τα εμπορεύματα από τις ευρωπαϊκές χώρες και μέσω ενός πλήθους караβανιών μεταφέρονται, μέσω του αμαξιτού δρόμου της πόλης, προς το εσωτερικό της Ασίας και κυρίως προς την Περσία, όπως και τα προϊόντα της Ανατολής που θα μεταφερθούν προς τις αγορές της Ευρώπης. Στο κέντρο της πόλης ένα πολύχρωμο και αισιόδοξο πλήθος κινείται, καταναλώνει, παράγει. Η κοινωνική κινητικότητα είναι έντονη, με τους Έλληνες να κυριαρχούν ευρισκόμενοι μεταξύ των ανερχόμενων κοινωνικών στρωμάτων. Τόσο τα σπίτια τους στο κέντρο της πόλης, όσο και οι εξοχικές κατοικίες τους στο

καταπράσινο προάσκειο *Soğuk Su* (Κρύο νερό), ψηλά δυτικά στις παρυφές της πόλης, κυριαρχούν αισθητικά. Το Φροντιστήριο καθίσταται το κεντρικό στοιχείο της ελληνικής κοινότητας. Η μεταφορά της ιδεολογίας του προς την ποντιακή ενδοχώρα πραγματοποιείται μέσω του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Ξενοφών», ο οποίος συγκροτείται κυρίως από εκπαιδευτικούς και αποφοίτους του Φροντιστηρίου και κύριο σκοπό του έχει την ανάπτυξη των σχολείων του εσωτερικού του Πόντου. Το έργο που πραγματοποιεί είναι τεράστιο και καταγράφεται στο ενεργητικό του Φροντιστηρίου, του οποίου «Ο Ξενοφών» αποτελεί ιδεολογικό μηχανισμό. Στην κοινωνία της πόλης η παρουσία των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου είναι έντονη. Είτε ως αρχισυντάκτες εφημερίδων και περιοδικών, είτε ως συγγραφείς ιδιαίτερα αξιόλογων βιβλίων, είτε ως Πρόεδροι και στελέχη μορφωτικών και φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και σωματείων, οι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου παίζουν σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές εξελίξεις της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Ούτως ή άλλως, το επίπεδο κατάρτισής τους, όπως ήδη ελέχθη, είναι ιδιαίτερα υψηλό. Ειδικά, όμως, για το Διευθυντή του Φροντιστηρίου καταβάλλεται προσπάθεια να έχει το μέγιστο δυνατό κύρος και πανελλήνια φήμη. Κατά την περίοδο αυτή, το Φροντιστήριο διαθέτει δύο ιδιαίτερα αξιόλογους Διευθυντές, οι οποίοι, με την προσωπική ακτινοβολία και τις πρωτοβουλίες τους, ανυψώνουν το επίπεδο και το κύρος του Φροντιστηρίου στον ανώτατο δυνατό βαθμό στη συνείδηση όλων των Ελλήνων της περιοχής.

Η πλήρης υπεροχή των Ελλήνων στην οικονομία και την κοινωνία της Τραπεζούντας αντανακλάται και στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ η ελληνική κοινότητα αριθμεί 15.000 περίπου κατοίκους, έχει αριθμό μαθητών τριπλάσιο σε σύγκριση με την οσμανική, της οποίας ο πληθυσμός είναι σχεδόν διπλάσιος της ελληνικής. Δηλαδή, οι Έλληνες της Τραπεζούντας έχουν σχεδόν εξαπλάσια ποσοτική ανάπτυξη της εκπαίδευσής τους σε σχέση με τους Οσμανούς μουσουλμάνους, που είναι η κυρίαρχη πολιτική ομάδα. Η ιδεολογική, δηλαδή, κυριαρχία των Ελλήνων είναι απόλυτη. Μεταξύ των δύο εθνοτήτων υπάρχει μια σαφής μορφωτική αναντιστοιχία, παράλληλα με την οικονομική, η οποία στη συνέχεια και μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στον οποίο η οσμανική αυτοκρατορία βρίσκεται μεταξύ των ηττημένων, απέναντι στην προοπτική διάλυσής της, γίνεται προσπάθεια να ανατραπεί με τον αγώνα των Ελλήνων για την ίδρυση ανεξάρτητης Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα. Δυστυχώς, όμως, αυτές οι ελπίδες καταρρέουν, γιατί βρίσκονται εκτός των σχεδιασμών της νέας τάξης πραγμάτων που προωθούν στην περιοχή οι ισχυροί της εποχής.

Η ανάπτυξη φτάνει στο αποκορύφωμα κατά το 1914 και αντανακλάται απολύτως στα εκπαιδευτικά δεδομένα του σχολικού έτους 1913-1914. Το κορυφαίο σχολείο των Ελλήνων του Πόντου φτάνει στο απόγειό του, με τους μεγαλύτερους αριθμούς μαθητών στην ιστορία του. Οι αριθμοί αυτοί προφανώς θα συνέχιζαν να αυξάνονται, αν δεν διαμορφώνονταν οι νέες πολιτικές εξελίξεις με την άνοδο των Νεοτούρκων και, προπάντων, με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και την προσχώρηση αφενός της Ελλάδας στο πλευρό της Entente και αντίστοιχα της οσμανικής αυτοκρατορίας στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαία και ακολουθούν οι συνεχείς διώξεις των Ελλήνων του Πόντου, ενώ όσοι μπορούν καταφεύγουν στη γειτονική Ρωσία. Μέχρι τη Μικρασιατική

Καταστροφή περίπου ο μισός ελληνικός πληθυσμός του Πόντου εξολοθρεύεται. Τα γεγονότα αυτά αντικατοπτρίζονται στα στατιστικά στοιχεία του Φροντιστηρίου. Ο αριθμός των μαθητών, από 1.800 το 1914, γίνεται 200 το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου, ενώ οι απόφοιτοί του, από 71 το 1914, γίνονται τώρα μόνον επτά. Ένας κύκλος 239 ετών ζωής κλείνει για το περιώνυμο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, όπως και ο κύκλος των 26 περίπου αιώνων ζωής των Ελλήνων του Πόντου μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου.

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, ο σπουδαιότερος ιδεολογικός μηχανισμός των Ελλήνων του Πόντου, έπαιξε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ρόλο του, που ήταν η αναπαραγωγή της ιδεολογίας τους και η στήριξη της οικονομικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης. Για το λόγο αυτό έχει μείνει βαθιά χαραγμένο στη συνείδηση όσων φοίτησαν για ένα μικρό ή μεγάλο διάστημα σ' αυτό, αλλά και όλων των Ποντίων προσφύγων της πρώτης γενεάς, στη συνείδηση των οποίων παρέμεινε υπέρτατο σύμβολο και σημείο αναφοράς, παράλληλα με το έτερο σύμβολο, τη μονή της Παναγίας Σουμελά, ενώ για τους υπόλοιπους Έλληνες Ποντίους έχει περάσει στο χώρο του μύθου. Το κτίριο του Φροντιστηρίου, το οποίο οικοδομήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με τις τεράστιες θυσίες και την αυταπάρνηση των Ελλήνων κατοίκων του ιστορικού Πόντου, συνεχίζει ακόμη και σήμερα να στεγάζει ένα σχολείο του τουρκικού κράτους. Σήμερα, αποτελεί βασικό προσορισμό για τους Έλληνες επισκέπτες του Πόντου και της Τραπεζούντας. Παράλληλα, καθώς γίνεται μια σημαντική προσπάθεια προσέγγισης μεταξύ των δύο κρατών, Ελλάδας και Τουρκίας, κάνουμε μια πρόταση που θα δώσει την ευκαιρία στην άλλη πλευρά να αποδείξει κατά ένα τρόπο την ειλικρίνεια των προθέσεων της: προτείνουμε, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 100 χρόνων από τα εγκαίνια του κτιρίου του Φροντιστηρίου, το Σεπτέμβριο του 2002, με τη μεσολάβηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διεθνών οργανισμών (π.χ. της UNESCO), να μετατραπεί το Φροντιστήριο σε ένα πολιτιστικό κέντρο που θα συμβάλλει στη δημιουργική συνεργασία των λαών που έζησαν στην περιοχή. Σ' αυτό, εκτός των πρωτοβουλιών που θα στοχεύουν στην ουσιαστική προσέγγιση και συνεργασία των δύο λαών, θα μπορεί να διδάσκεται και να καλλιεργείται η ελληνική ποντιακή διάλεκτος, που αποτελεί ένα πολιτιστικό στοιχείο που ενώνει τους δύο λαούς. Έτσι θα αναπαράγεται το δημιουργικό πνεύμα των ανθρώπων εκείνων, που με τεράστιες θυσίες και μόχθο μόνοι τους οικοδόμησαν αυτό το λαμπρό κτίριο, που ακόμη και σήμερα προκαλεί το θαυμασμό των επισκεπτών της πόλης. Παράλληλα, προτείνουμε την ανιστόρηση του Φροντιστηρίου στην Ελλάδα, σε κάποια περιοχή παραθαλάσσια, όπου κατοικούν πληθυσμοί ποντιακής καταγωγής, σύμφωνα με τα αρχιτεκτονικά του χαρακτηριστικά, όπως συνέβη με τις ιστορικές μονές του Πόντου, που ανιστορήθηκαν σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας. Κατά τον τρόπο αυτό θα συνεχίσει να εκπέμπει τα πολυσήμαντα μηνύματά του και κυρίως το πνεύμα της δημιουργίας, της συνεργασίας και της αλληλεγγύης και στην Ελλάδα, όπου βρίσκονται οι απόγονοι των λαμπρών εκείνων ανθρώπων, που με τεράστιες θυσίες και δημιουργικό πνεύμα οικοδόμησαν το λαμπρό κτίριο στην Τραπεζούντα στην αυγή του 20^{ου} αιώνα.

Παράλληλα με το Φροντιστήριο θα πρέπει να αποκατασταθεί και το έτερο κορυφαίο ιδεολογικό σύμβολο, η Μονή της Παναγίας Σουμελά, που και σήμερα συγκεντρώνει καθημερινά τεράστιο πλήθος επισκεπτών, κυρίως Μουσουλμάνων. Θα πρέπει μάλιστα να αποκατασταθεί με αυθεντικό τρόπο,

σύμφωνα με τα δικά της αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά και όχι παραμορφωμένη να θυμίζει κάτι διαφορετικό, όπως γίνεται πολλά χρόνια τώρα από τους Τούρκους τεχνικούς, που πραγματοποιούν τεχνικά έργα αποκατάστασης. Εδώ μπορεί να βοηθήσει αποφασιστικά η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Με την αποκατάσταση και τη διαφορετική σε σχέση με τη μέχρι τώρα λειτουργία των δύο αυτών κορυφαίων συμβόλων, εκτός των άλλων αυτονόητων θετικών επιπτώσεων στις σχέσεις των δύο λαών, επιτυγχάνεται και η επανασύνδεση των Ελλήνων του Πόντου με την ιστορική τους πατρίδα και αυτό έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο για τους δύο λαούς, αλλά και για τους χιλιάδες εκείνους κατοίκους του ιστορικού Πόντου που διατηρούν στοιχεία της πρότερής τους ταυτότητας, που ομιλούν δηλαδή και σήμερα ακόμη την ελληνική ποντιακή διάλεκτο αλλά και, προπάντων, για τους Κρυπτοχριστιανούς που έχουν παραμείνει στην ιστορική τους πατρίδα. Κανένας δεν δικαιούται σήμερα να διατηρεί τείχη μεταξύ των δύο λαών. Κανένας δεν μπορεί να βλέπει φαντάσματα υπονόμευσής του από τον άλλο, όπως υπαινίσσονται διάφορα δημοσιεύματα στην Τουρκία που αφορούν τόσο τους Έλληνες επισκέπτες του Πόντου αλλά και τους Πόντιους της Τουρκίας που διατηρούν με επιμονή τις πολιτιστικές τους ιδιαιτερότητες. Το αντίθετο μάλιστα. Οι πολιτιστικές ιδιαιτερότητες συνιστούν πλούτο για τους λαούς και μπορούν εκτός των άλλων, ν' αποτελέσουν γέφυρες επικοινωνίας και δημιουργικής συνεργασίας μεταξύ τους. Η εκπαίδευση μπορεί να φέρει τους δύο λαούς πιο κοντά, γιατί αυτός είναι ένας από τους βασικούς της στόχους. Το Φροντιστήριο, λοιπόν, στην αυγή της νέας χιλιετίας, μπορεί να επανασυνδέσει τους Έλληνες του Πόντου με την ιστορική τους πατρίδα και να γίνει εργαλείο μιας ειλικρινούς και στέρεης ειρήνης ανάμεσα στους δύο λαούς, με τα πολυσήμαντα μηνύματα που ως κορυφαίο ιδεολογικό σύμβολο εκπέμπει.-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A) Ελληνική βιβλιογραφία

- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Στάθης: «Κλίμα και προϊόντα της Σάντας», ΠΕ, τχ. 89-90, έτος 8^{ov}, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ Ευστ.: «Έργα και ημέραι του Καδρή πασά, Νομάρχου Τραπεζούντας», ΠΕ, τχ. 14, περίοδος Β', Θεσσαλονίκη 1977.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987» στο συλλογικό έργο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1932-1987», εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1991.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό έργο: «Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του», εκδόσεις «Φιλιππούτη», Αθήνα 1980.
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Χρήστος: «Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας το 1907», ΑΠ, τόμος 40, Αθήνα 1985.

- ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος: «Ο Πολιούχος Άγιος», ΠΕ, τχ. 51, σελ. 234-235.
- ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος: «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήναι 1925, επανέκδοση Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1986.
- BRAUDEL Fernand: «Μεσόγειος. Τόμος Α': Ο ρόλος του περιγύρου» (Μετάφραση: Κλαίρη Μητσοτάκη), έκδοση «ΜΙΕΤ», Αθήνα 1993.
- VRIONIS Spiros: «*The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From 11th through the 15th century*», Los Angeles 1986 (Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού και η Διαδικασία Εξισλαμισμού από τον 11^ο μέχρι το 15^ο αιώνα) . (Μετάφραση: Κάτια Γαλαταριώτου), έκδοση «ΜΙΕΤ», Αθήνα 1996.
- ΓΙΟΥΛΤΣΗΣ Τ. Βασίλειος: «Γενική Κοινωνιολογία», Θεσσαλονίκη 1997.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib: «*XVI Yüz yıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi*», μεταφρασμένο στο Δελτίο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, με τίτλο: «Ο λιβάς της Τραπεζούντας και η περιοχή της Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, τόμος 2^{ος}», Αθήναι 1980.
- ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γεώργιος: «Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων», εκδόσεις «Σεράση», Τραπεζούς 1896.
- ΕΚΚΕ (Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών): «Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών», Αθήνα 1977.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ελευθέριος: «Το κορίτσ' εκάτσεν κα». Ετήσιο Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1973.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ιωάν.: «*Ιστορικόν σχεδιάσμα περί της επαρχίας Χαλδίας*», εκδόσεις «Φέξη», Αθήναι 1903.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ν.: «*Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, πολιτικήν και νομικήν έποψιν και η κατ' αυτά κατάστασις των εν Τουρκία χριστιανών*», Εν Σμύρνη 1909.
- ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ Πολυχρόνης: «*Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη. Τρία κέντρα του μικρασιατικού Ελληνισμού 1800-1923*», εκδόσεις «Ωκεανίδα», Αθήνα 1989.
- ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ Σιδηρούλα: «*Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα πηγές 1830-1914*», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1998.
- ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ Θ.: «*Γύρω στην άσβεστη φλόγα. Βιογραφικές αναμνήσεις*», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1997 (1^η έκδοση 1958).
- ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αριστείδης: «*Λόγοι εκφωνηθέντες*», Εν Αθήναις 1906.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «*Πτυχαί της εκπαίδευσως εις την Τραπεζούντα*», ΠΕ, τχ. 57, 1984.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «*Η εμπορική και οικονομική δραστηριότης των Ελλήνων της Τραπεζούντας κατά τας αρχάς του 20^{ου} αιώνα*», ΠΕ, τχ. 65, Θεσσαλονίκη 1986.

- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σάββας: «*Πόντιοι και Λαζοί*», ΠΕ, τχ. 89-90, 1957.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ι.: «*Ημερολόγιον του Πόντου, έτους 1903*», στο ΠΕ, περίοδος Β', τχ. 4, Θεσσαλονίκη 1977.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας: «*Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περι ταύτην χώρας*», Εν Κωνσταντινουπόλει 1870.
- ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ Ιωάννης: «*Οι εν Καυκάσω Έλληνες*», Εν Αθήναις 1908.
- ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ Γεώργιος: «*Οι Αρχιμεταλλουργοί του Πόντου και το εθνικόν αυτών έργον μετά παραρτήματος "τα ανέκδοτα των Ουσταμπασήδων"*», Αλεξανδρούπολις 1929.
- ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ Γεώργιος: «*Ο πνευματικός φάρος της επαρχίας Χαλδίας, ήτοι η ιστορία του ελληνικού Φροντιστηρίου Αργυρουπόλεως*», Θεσσαλονίκη 1970.
- ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ Γεώργιος: «*Ποντιακά ιστορικά ανάλλεκτα*», εν Αλεξανδρουπόλει 1925.
- ΚΑΡΑΒΙΑΣ Σ.: «*Οι Μύριοι εις τον Πόντον*», από το περιοδικό, ΠΦ, τχ. 13 (Μάρ.1934) και 14 (Απρ. 1934).
- ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Παύλος: «*Σημειώσεις περί της Μικρασιατικής Αρίας Ομοφυλίας*», Αθήναι 1886.
- ΚΑΤΕΜΙΔΗΣ Π.: «*Το Καβάκ περιφέρειας Αμισού*», ΠΕ τχ. 86-87, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ Ε.: «*Τα εν Τραπεζούντι σχολεία*», Κωνσταντινούπολις 1855.
- ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα: «*Ο Σεβαστός Κυμνίτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*», περιοδικό «Ελληνικά», τχ. 30 (1977-80).
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ.: «*Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*», έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1921.
- ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «*Το Φροντιστήριον Τραπεζούντας*». ΠΕ, τχ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώντας: «*Βιογραφίαι των εκ Τραπεζούντας και της περι αυτήν χώρας από της αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, μετά σχεδιάσματος περί του ελληνικού Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων*», εκδόσεις «Καραβία», Αθήναι 1897.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «*Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο*», Αρχείο Πόντου, παράρτημα 16^ο, Αθήνα 1988.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «*Τα δημοσιεύματα του περιοδικού "Ξενοφάνης" για τον Πόντο*», ΑΠ, τόμος 48, Αθήνα 1999.
- ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας: «*Η εμπορική σημασία της ποντικής Τραπεζούντας*», Αθήναι 1963.
- ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας: «*Η τουρκοκρατία στο μικρασιατικό Πόντο: 1463-1922*», ΑΠ, τχ. 33 (Αθήναι 1976, σελ.115-208) και 34 (Αθήναι 1978, σελ. 57-76).
- ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ Νίκος: «*Το νυφέπαρμαν*», ΑΠ, τχ. 38, 1984.
- ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ Νίκος: «*Η Ματσούκα του Πόντου*», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1996.
- ΛΙΘΟΞΟΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ ΖΗΝΟΒΙΑ: «*Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου*», ΠΣ, έκδοση Παμποντιακής Ενώσεως, 1975-1984, Αθήναι 1984.

- ΜΑΚΡΙΔΗΣ Χρ. Γεώργιος: «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», ΑΠ, τόμος 38: Αθήναι 1984.
- ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ Σήφης: «Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985)», Αθήνα 1986.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Ανανίας: «Η ευγηρία στον Πόντο». ΠΕ, τχ. 52, 1983.
- ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», ΠΣ, Αθήναι 1984.
- ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Παρθεναγωγεία και Δασκάλεις του υπόδουλου ελληνισμού», Αθήναι 1972.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Γαμήλια έθιμα στον Πόντο», ΑΠ, τόμος 1, Αθήνα 1928.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού», Εν Αθήναις 1920.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας», ΠΦ, Αθήναι 1936, τχ. 3-8, και 1937, τχ. 11-12.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. Άνθιμος: «Ο Πόντος διά των αιώνων», Αρχεϊόν Πόντου, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1, Αθήναι 1928.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ. Γεώργιος: «Ποντιακές προσωπικότητες του 20^{ου} αιώνα». Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2001.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (Σταυριώτης): «Αρχεϊόν Σταυρί», Αθήνα 1985.
- ΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος: «Περιήγησις εις τον Πόντον», Αθήναι 1903.
- ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος: «Τούρκοι και Λαζοί», ΠΕ, τχ 86-87.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Υ. Αντώνιος: «Πόντος - Κωνσταντινούπολη: ιδεολογία των εκπαιδευτικών σχέσεων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα», ΑΠ, τόμος 48, Αθήναι 1999.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γεώργιος: «Τα Χριστούγεννα στη Σάντα», ΠΕ, τχ 59, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Στάθης: «Η κρίση της δεκαετίας 1870 στη Μητρόπολη Τραπεζούντας: νέα στοιχεία. Ο άγνωστος ρόλος του ελληνικού υποπροξενείου Τραπεζούντας», ΑΠ, τόμος 40, Αθήναι 1985.
- ΠΟΛΙΤΗΣ Νικόλαος: «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν», Λαογραφικά Σύμμεικτα.
- ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής: «Μιθριδάτης ΣΤ' ο Ευπάτωρ, Βασιλεύς του Πόντου», εκδόσεις «Γόρδιος», Αθήνα 1988.
- ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής: «Ο γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων. Η Μικρά Ασία μέσα στο χώρο και το χρόνο». Β' έκδοση, εκδόσεις «Γόρδιος», Αθήνα 1990.
- ΣΑΘΑΣ Κωνσταντίνος: «Μεσαιωνική βιβλιοθήκη» 4, Εν Βενετία 1872.
- ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρήστος: «Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1991.
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα», τόμος Ι και ΙΙ, εκδόσεις «Αρσενίδη», Αθήνα.
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: Εισαγωγή στο Ν. Αποστολίδη «Αναμνήσεις από την Κωνσταντινούπολη», Αθήνα 1996.
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία», εκδόσεις «Γόρδιος», Αθήνα 1990.

- ΣΒΟΡΩΝΟΣ Νίκος: «Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας», εκδόσεις «Θεμέλιο», Αθήνα 1982.
- ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος: «Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας», Εν Αθήναις 1922.
- ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος: «Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας», Εν Αθήναις 1921.
- ΣΟΛΔΑΤΟΣ Χρήστος: «Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922)» Τόμοι Α, Β και Γ, εκδόσεις «Γρηγόρη», Αθήνα 1989.
- ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας: «Τραπεζούσι και η Μονή Σουμελά του Πόντου, αναμνήσεις 1910-1922», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1991.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος: «Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου», Θεσσαλονίκη 1996.
- ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «Αληθινές Ιστορίες», ΠΕ, τχ. 43, Θεσσαλονίκη 1982.
- ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντας "Ο Ξενοφών"» ΠΣ, 1972-1974, Αθήναι 1974.
- ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «Η ανοικοδόμησις του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», ΠΣ, Αθήναι 1971.
- ΤΖΑΝΗ Μαρία: «Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαiton», έκδοση 2^η, Αθήνα 1998.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Γεώργιος: «Η έφεση των Σανταίων στην παιδεία», ΠΕ, τχ. 22, Θεσσαλονίκη 1978.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Πανάρετος: «Ο Πόντος ανά τους αιώνες», Δράμα 1927.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Οι φυγάδες», δράμα εις πέντε μέρη, Αθήναι 1870.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά», Αθήναι 1866.
- ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Ευγένιος: «Απογραφικά στοιχεία για την κωμόπολη Σάντα», ΠΕ, τχ. 57, έτος 1984.
- ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Κοσμάς: «Παροικία Σανταίων», ΠΕ, τχ. 89-90, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΤΣΑΟΥΣΗΣ Γ. Δημήτριος: «Η Κοινωνιολογία του ανθρώπου», Αθήνα 1985.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κων/νος: «Εκπαίδευση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922», εκδόσεις «Θεμέλιο», Αθήνα 1977.
- FALLMERYER Jac.: «Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας» Μόναχο 1827, μετάφραση Θ. Σερμπίνη, εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1992.
- ΦΕΣΤΕΡΙΔΗΣ Τάσος: «Η ελληνική ποντιακή κοινότητα του Μεταλλείου Ταύρου της Μ. Ασίας», 1999.
- ΦΙΛΙΑΣ Βασίλης: «Κοινωνικά συστήματα», Αθήνα 1977.
- ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «Κρώμνη», έκδοση Αδελφότητας Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994.
- ΦΡΕΑΡΙΤΗΣ Κωνσταντίνος: «Λόγος εκφωνηθείς υπό του Πρωτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, παραδίδοντος την πρωτανείαν τω διαδόχω αυτού», Εν Αθήναις 1864.
- ΦΥΛΛΙΖΗΣ Δημήτριος: «Οι τελευταίες ημέρες της Τραπεζούντας 1918-1923», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1987.

- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «*Το χωρίον Ίμερα*», ΠΕ τχ. 11, Θεσσαλονίκη 1941.
- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «*Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας*», Ημερολόγιο - Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1968-69.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Θανάσης: «*Μητριαρχικά επιβιώματα στον ποντιακό γάμο*», ΑΠ, τχ. 38, Αθήνα 1984.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1988.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Συνοπτική Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*», στο «*Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία*» (Πρακτικά συνεδρίου του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών), Αθήνα 1999.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου*», λόγος εκφωνηθείς στις 25/3/1996, έκδοση του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος*», εκδόσεις «Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1997.
- ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης: «*Οικισμοί του Πόντου: Το Χάλχατζη του Ακ Νταγ Μαντέν*», ΠΕ, τχ. 53, 1983.
- ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευρυπίδης: «*Δομή της ποντιακής οικογένειας και ιεράρχηση των μελών της*», ΑΠ, τχ. 38, Αθήνα 1984.
- ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντας: «*Η εκκλησία Τραπεζούντας*», ΑΠ, τόμος 4 και 5, Αθήναι 1933.
- ΨΑΘΑΣ Δημήτρης: «*Γη του Πόντου*», εκδόσεις «Μαρή», Αθήναι 1965.
- ΨΩΜΙΑΔΗΣ Πολύκαρπος: «*Έθιμα γάμου στα Κοτύωρα*», Ανατολικόν Ημερολόγιον, εν Κωνσταντινουπόλει 1895.

B) Ξένη βιβλιογραφία

- AKSAMAZ Ali İhsan: «*Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazlar' in Tarihsel Yolculuğu*» (Η Ιστορική Πορεία των Λαζών από τον Καύκασο), Istanbul 1997.
- ALBAYRAK Hüseyin: «*Trabzon basin tarihi*» («Ιστορία του τύπου της Τραπεζούντας»), Ankara 1994.
- ANDREWS Peter Alford: «*Türkiye' de Etnik Gruplar*» («Εθνικές ομάδες στην Τουρκία»), birinci baski, Istanbul 1992.
- ARI Kemal: «*Büyük Mübadele, Türkiye' ye Zorunlu Göç*» (Η μεγάλη ανταλλαγή, πρόσφυγες στην Τουρκία), Tarih Vakfı Yürt Yayinlari, Istanbul 1995.
- ASAN Ömer: «*Pontos Kültürü*» (Ποντιακός πολιτισμός) Belge yayinlari, Istanbul 1996.
- BRYER A.-WINDFIELD D.: «*The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*» (Τα βυζαντινά μνημεία και τοπογραφία του Πόντου), Washington 1985.

- BRYER Antony: «*The Toyrkokratia in the Pontos*» (Η τουρκοκρατία στον Πόντο), «Neoellinika» Austin – Texas / USA, 1970.
- CCRYSANTHOS, Arhishop of Trebizont: «*The Euxine Pontus Question*» (Το Ζήτημα του Ευξείνου Πόντου), Memorantum submitted to the Peace - Conference by His Eminence, PARIS, 2 May 1919.
- FRENCH D. : «*Mykenaeans in the Black Sea?*» («Μυκηναίοι στον Εύξεινο Πόντο;», 1st International Symposium, Sozopol 1979 «*Tracia Pontika I*»), Sofia 1982.
- GENCER Ali İhsan, ÖZEL Sabahattin: «*Türk İnkılap Tarihi*» (Ιστορία της τουρκικής μεταπολίτευσης), Istahbul 1994.
- GOLOĞLU Mahmut: «*Trabzon Tarihi*» (Ἐοδιήια της Τραπεζούντας), Kalite Matbaasi, Ankara 1975.
- «*Türkiye Karayolları haritası*» (Χάρτης Εθνικών Οδών της Τουρκίας), Kuydaş yayın, Kuşadası.
- LOWRY Heath: «*Trabzon Şehrin'in İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*» (Εξισλαμισμός και Εκτουρκισμός της Τραπεζούντας:1461-1583). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Istanbul 1981.
- MATHIEU Henri: «*La Turquie et ses differents peuples*» (Η Τουρκία και διάφοροι άνθρωποι της) t..II.
- QUINET VITAL: «*La Turquie D'Asie*» (Ασιατική Τουρκία) Tome Premiere, Paris 1892.
- ŞAŞMAZ Musa: «*İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti' nin 1885' teki Raporuna Göre Trabzon Vilayeti' nde Eğitimi Durumu*» (Η κατάσταση της εκπαίδευσης στο βιλαέτι Τραπεζούντας, σύμφωνα με την έκθεση του Άγγλου Προξένου Alfred Biliotti, το 1885), Tarih ve Toplum Dergisi (Περιοδικό «Ιστορία και Κοινωνία»), Ankara, Temmuz 1997, σελ. 41- 53.
- UMAR Bilge: «*Türkiye deki Tarihlel Adlar*» (Ιστορικά τοπωνύμια της Τουρκίας), İnkılap Kitabevi, Istanbul 1993.
- ÓÖĒĒİĂĒĒĒİ έργο: «*Doğu Akdeniz' de Liman Kentleri*» (Πόλεις -Λιμάνια στην Ανατολική Μεσόγειο), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Istanbul 1994.

Γ) Διάφορες πηγές (Αρχεία, Κανονισμοί, Περιοδικά κ.λπ.)

- «Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων», Εν Κωνσταντινουπόλει 1905.
- «ΠΟΝΤΟΣ», Εβδομαδιαία προσφυγική επιθεώρηση (1923-24).
Ιδρυτής - Διευθυντής: Θεοχάρης Κοσμίδης, Αθήνα, Σάββατο 8 Σεπτεμβρίου 1923.
- «ΕΠΟΧΗ», Εφημερίδα εκδιδόμενη την Δευτέραν, Τετάρτην, Πέμπτην και Σάββατον, Τραπεζούς, Πέμπτη 1 Οκτωβρίου 1920.
- ΕΠ, Σύγγραμμα περιοδικόν, Εν Τραπεζούντι, Έτος Α' (1880-81) και Β' (1881-82)
- ΕΦΣΚ, Σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος ΙΓ', Εν Κωνσταντινουπόλει 1879.
- ΠΕ, τ. 4^ο, Θεσσαλονίκη 1953.

- ΠΕ, τ. 6^ο, Θεσσαλονίκη 1955.
- ΠΕ, τ. 7^ο, Θεσσαλονίκη 1956.
- ΠΕ, τ. 86-87, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΠΕ, περίοδος Β', τ. 7^ο, Θεσσαλονίκη 1981.

- ΕΑ, έτος 1^ο, τόμος 2, Εν Κωνσταντινουπόλει 1881.
- ΕΑ, τόμ. 30, 1906.
- ΕΑ, τόμ. 29, 1905.
- ΕΑ, τόμ. 24, 1900.
- ΕΑ, τόμ. 24, 1900.
- ΕΑ, τόμ. 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμ. 17, έτος ΙΓ', 1893-94, Εν Κωνσταντινουπόλει 7 Μαΐου 1893.
- ΕΑ, τόμ. 19, έτος ΙΕ, Εν Κωνσταντινουπόλει 23 Ιουνίου 1895.
- ΕΑ, τόμ. 26, σελ. 375, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμ. 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμ. 30, Εν Κωνσταντινουπόλει 1906.
- ΕΑ, τόμ. 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902
- ΕΑ, τόμ. 25, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901.
- ΕΑ, τόμ. 35, Εν Κωνσταντινουπόλει 1911.
- ΕΑ, τόμ. 37, εν Κωνσταντινούπολις 1913.

- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 2, τχ. 1, Αθήναι 1905.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 2, τχ. 2, Αθήναι 1905.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 3, τχ. 7, Εν Αθήναις 1906.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 4, Αθήναι 1907.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 5, τχ. Ζ' και Η', Αθήναι, Ιούλιος - Αύγουστος 1908.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 6, τχ. 1, Αθήναι, Ιανουάριος 1909.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 6, τχ. 2, Αθήναι 1909.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. Ζ'-Η', Εν Αθήναις Ιούλιος - Αύγουστος 1910.

- «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών των αρρένων και θηλέων της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1897.
- «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1907.
- «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των μαθημάτων των εξαετών αστικών σχολών Κωνσταντινουπόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κωνσταντινούπολις 1912.
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ Εκπαιδευτικής Αδελφότητος Κρωμναίων 1908-1909, Εν Τραπεζούντι 1909».
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου κοινότητος Τραπεζούντας, κατά μήνα Μάιον 1901».
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Τραπεζούντας», εκ του τυπογραφείου Σεράση, εν Τραπεζούντι 1909.
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1892.
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής», Εν Κωνσταντινουπόλει 1878.
- «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων», Εν Αμισώ 1890.

-«ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντας και Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1904.

- «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1901, Εν Κωνσταντινουπόλει 1900.

- «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», Εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1902, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901.

- ΑΥΕ/Φ1857,76/1. Έκθεση του Υποπροξένου Τραπεζούντας Κ.Ν. Κυπριώτη με αρ. 116 και ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1857 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, σχετική με το ζήτημα των Κρυπτοχριστιανών που επιδιώκουν την αναγνώρισή τους.

- ΑΜΣΑ/ Φ. Τραπεζούντας / IB 92. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ξενοφών» προς τον Πρόεδρο του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή», που υπογράφεται από τον Αντιπρόεδρο Ιωάννη Παρχαρίδη και το Γεν. Γραμματέα Ν. Καρυοφύλλη.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / IB 139 /1912. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντας προς το Σύλλογο με αρ. πρωτ. 250 και ημ/νία 28 Ιαν. 1912.

- ΑΜΣΑ, / Φ. Τραπεζούντας / IB 62. Εδώ η Εφορία των σχολείων της Τραπεζούντας ευχαριστεί το Σύλλογο για την προσφορά του - μέσω επιστολής του - προς το Συμβούλιο των Σχολείων της πόλης για τη χορήγηση υποτροφιών προς αποφοίτους του Φροντιστηρίου για να καταρτιστούν ως δάσκαλοι & δασκάλες.

- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντας / IB 42, έγγραφο με ημερομηνία 9/11/1903.

- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντας/ IB 26. Πρόκειται για έγγραφο προς το Σύλλογο με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1902 που υπογράφουν τα μέλη - ποντιακής καταγωγής που διαμένουν στην Αθήνα - Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Ν. Λεοντίδης, Θωμαΐδης, Σουλιάδης κ.ά. Το έγγραφο αυτό αφορά τον Τραπεζούντιο Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος, εκτός των άλλων, ενίσχυσε με 500 λίρες την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, αλλά και - κυρίως - προσφέρει 7.000 λίρες για την ανέγερση του Ακρίτειου Νοσοκομείου Τραπεζούντας, το οποίο, ως γνωστόν, οικοδομείται το 1906.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / IB 22. Έγγραφο της Εφορίας των Σχολείων της Τραπεζούντας με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, όπου ζητά από το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» της Αθήνας να φροντίσει να βρει και αποστείλει δάσκαλο για το Φροντιστήριο.

- ΑΜΣΑ / Φ Τραπεζούντας / IB 24 / 1902. Έγγραφο της Εφορίας των σχολείων Τραπεζούντας προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Ανατολή» με αρ. πρωτ. 59 και ημερομηνία 16 Αυγούστου 1902.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / IB 90 / 1906. Επιστολή προς το Σύλλογο «Η Ανατολή» από το Διδασκαλιστή Αλέξανδρο Ντάνια.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / IB 126 /1910. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντας προς το Σύλλογο «Η Ανατολή», με το οποίο ζητά ένα Διδασκαλιστή απόφοιτο του Διδασκαλείου Αθηνών.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / IB 106 / 1907. Έγγραφο προς το Σύλλογο «Η Ανατολή» της Εφορίας Τραπεζούντας, με αρ. πρωτ. 733 και ημερομηνία 26 Σεπτ. 1907.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντας / 1913. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντας προς το Σύλλογο με αριθ. πρωτ. 411 και ημερομηνία 12 Ιουνίου 1913.

- ΑΜΣΑ / Επαρχία Αμάσειας/ ΙΑ 5. Έγγραφο του συμβουλίου της ελληνικής κοινότητας Σινώπης προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» με αρ.

- πρωτ. 371 και ημ/νία 17 Φεβρουαρίου 1895, όπου εκφράζονται θερμές ευχαριστίες προς το Σύλλογο για τη βοήθειά του προς την κοινότητα.
- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντας / IB 47. Το έγγραφο αυτό με ημερομηνία 27/12/1903 ο δάσκαλος Νεσλαχανίδης, που έφτασε στην Τραπεζούντα με την ευθύνη του συλλόγου για να διδάξει στο Φροντιστήριο, εκφράζει την απογοήτευσή του για το επίπεδο της εκεί παρεχόμενης εκπαίδευσης, μάλιστα δε αναφέρει ότι οι μαθητές της Δ' τάξης του Δημοτικού σχολείου αγνοούν «και αυτά τα βραχέα και μακρά φωνήεντα και την κλίσιν πρωτοκλίτων και δευτεροκλίτων ονομάτων»
 - Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντας / IB 46. Έγγραφο με ημερομηνία 22 Δεκ. 1903 από το δάσκαλο Ιωάνη Καστηρνό, ο οποίος αποστέλλει στο Σύλλογο συνδρομή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών».
 - Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντας / IB 22 και IB24. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση εγγράφων. Στο πρώτο έγγραφο με αρ. πρωτ. 40 και ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, η Εφορία των εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντας ζητά από το Σύλλογο να στείλει ένα «διδασκαλιστήν ικανόν και χρηστοθήθη, πτυχιούχον, ει δυνατόν, του διδασκαλείου Αθηνών» με αποδοχές «λίρας Τουρκίας Πεντήκοντα, έναντι εργασίας 36 ωρών (την εβδομάδα)». Με το δεύτερο έγγραφο (αρ. πρωτ. 59/16 Αυγ. 1902) επανέρχεται στο προηγούμενο αίτημά της, ζητώντας και δεύτερο εκπαιδευτικό, γιατί στο μεταξύ οι ανάγκες έγιναν μεγαλύτερες.
 - ΚΠΑ έτους 1899.
 - ΜΑΚΠ, ετών 1842-43, 1848-49, 1851-52 και 1853-53.
 - ΜΑΚΠ, 1842-43.
 - ΜΑΚΠ, 1845-46.
 - ΜΑΚΠ, 1848-49.
 - ΜΑΚΠ, 1851-52.
 - ΜΑΚΠ, 1852-53.
 - ΜΑΚΠ, 1856-57.
 - ΜΑΚΠ, 1859-60
 - ΜΑΚΠ, 1860-61
 - ΜΑΚΠ, 1865-66.
 - ΜΑΚΠ, 1865-66.

Δ) Πληροφορητές

- ΓΙΑΚΟΥΣΤΙΔΗΣ Σπύρος του Δημητρίου, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1896. Θεσσαλονίκη, στην οικία του, οδός Βασιλέως Γεωργίου, 30 Νοεμβρίου 1993, ώρα 17.00-20.00.
- ΚΑΚΟΥΛΙΔΗΣ Χρήστος του Ιωάννη, γεννηθείς το 1907 στη Λιβερά της Τραπεζούντας. Σάββατο 7 Ιουνίου 1997, ώρα 12.00-14.00, στην αυλή της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων Βλάχκας Κωνσταντινούπολης.
- ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ Νικόλαος του Παναγιώτη, γεννηθείς στη Χόψα Χαλδίας το 1903, 10 Μαρτίου 1999 στην οικία του, 40 εκκλησιών 10 Περιστερί, ώρα 17.30 - 20.00.
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ Ιωάννης του Ανδρέα, γεννηθείς το 1912 στο Κιρίς Χανα (Κιρίς Hane) 4 χλμ. νότια της Τραπεζούντας, γραφεία «Παμποντιακής» Ενώσεως Αθηνών (Χαλκοκονδύλη 9), 10 5-1999, ώρα 18.00 - 20.00.

-ΣΙΑΜΙΔΗΣ Ιωάννης του Κων/νου, γεννηθείς τον Αύγουστο του 1905 στα Λιβάδια Γαλιάνας Τραπεζούντας, Ροδοχώρι Ναούσης, 16 Απριλίου 1998, ώρα 17.00 - 19.30.

-ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος του Αλκιβιάδη, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1907, στην οικία του: Μοσχονησίων 39, Πλ. Αμερικής Αθήνα, Σάββατο 11/12/1993.

-ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας του Αγαθάγγελου, γεννηθείς στη Σάντα το 1907, 18 Ιουνίου 1992, Δροσιά Αττικής, ώρα 11.00-14.00.

-ΣΠΥΡΙΔΗΣ Χρήστος του Σπύρου, γεννηθείς το 1907 στη Σινώπη, Πέμπτη 7 Σεπτεμβρίου 1995, ώρα 12.00 - 14.00, Προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη.

-ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος του Θεοδοσίου, γεννηθείς το 1913 στη Σάντα, Γραφεία Σωματείου «Παναγία Σουμελά», Θεσσαλονίκη, 29/11/1993, ώρα 11.00 - 14.00.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ:

1. Κανονισμός της Ορθοδόξου κοινότητας Τραπεζούντας του 1909 (σελ. 319-346 του βιβλίου).
2. Φωτογραφία των αποφοίτων του Φροντιστηρίου σχολ. έτους 1912-13, με τους καθηγητές και το Διευθυντή Ν. Λιθοξόο (σελ. 347 στο βιβλίο).
3. Απολυτήριο του Εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου, σχολ. έτους 1912-13 (σελ. 348).
4. Έγγραφο της Εφορίας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντας με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, προς τον Πρόεδρο του Συλλόγου των Μικρασιατών «Η Ανατολή» (σελ. 349).
5. Απόδειξη ετήσιας συνδρομής στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Ο Ξενοφών» Τραπεζούντας, έτους 1913-14 (σελ. 350).
6. Κανονισμός του εν Τραπεζούντι Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Ξενοφών» Τραπεζούντος, Εν Αθήναις 1900 (σελ. 351).
7. Ενδεικτικόν Ιεράς Μητροπόλεως Τραπεζούντας, περί παροχής αδείας του διδάσκειν εν τω Φροντιστηρίω Τραπεζούντος (30 Σεπτεμβρίου 1904) (σελ.352).
8. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ο Ξενοφών» Τραπεζούντος προς τον Πρόεδρο του Συλλόγου των Μικρασιατών «Η Ανατολή» κατά το 1906 (σελ.353).
9. Πέντε (5) ολοσέλιδες διαφημίσεις επιχειρήσεων Ελλήνων της Τραπεζούντας του 1904 (σελ. 354-358).
10. CHRYSANTHOS, Archbishop of Trebizont: «The Euxine Pontus Question». Memotandum submitted to the Reace

Conferehce, Paris 2/5/1919 (Χρύσανθος, Αρχιεπίσκοπος Τραπεζούντος: «Το ζήτημα του Ευξείνου Πόντου». Μνημόνιο υποβληθέν στο Συνέδριο της Ειρήνης, Παρίσι 2/7/1919 (σελ.359-377).

11. Φωτογραφία του κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας των αρχών του 20^{ου} αιώνα (σελ. 378).
12. Χάρτης του Πόντου (σελ. 379).

ΣΥΝΟΛΟ ΣΕΛΙΔΩΝ ΤΟΥ ΕΚΔΟΘΕΝΤΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: 380